

ЎЗБЕК ВА ЖАҲОН БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

М а ж м у а

ПЕДАГОГИКА КОЛЛЕЖЛАРИ ВА
ТЕХНИКУМЛАРИ УЧУН

*Ўзбекистон Республикаси Халқ
таълими вазирлиги нашрга
тавсия этган*

Тузувчи-муаллиф МАМАСОЛИ ЖУМАБОВ

ТОШКЕНТ «ЎҚИТУВЧИ» 1996

Ушбу мажмуа «Ўзбек ва жаҳон болалар адабиёти» номли дастур асосида биринчи марта тузиб чиқилди. Унда «Халқ оғзаки ижоди», «Ўзбек болалар адабиёти», «Жаҳон болалар адабиёти», «Синфдан ташқари ўқишлар» (тожик, қирғиз, қozoқ, туркман, озарбайжон болалар адабиётидан намуналар) сингари бўлимлар бор. Китобда Ш. Перро, Д. Дефо, Ж. Свифт, М. Твен, Р. Киплинг, А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой, С. Я. Маршак, А. Навоий, Фитрат, А. Авлоний, Ҳамза, Ойбек, Ф. Ғулом каби атоқли шоир ва адибларнинг болаларбоп асарларидан, Э. Диёр, Қ. Муҳаммадий, Ш. Саъдулла, Ҳ. Назир, П. Мўмин, Қ. Ҳикмат, Ф. Мусажонов, Л. Маҳмудов, М. Аъзам, А. Обиджон сингари кўплаб болалар ижодкорларининг асарларидан намуналар берилган.

Мажмуа республика педагогика коллежлари ва техникумлари учун қўлланма ҳисобланса-да, ундан бошланғич синф ўқитувчилари, ота-оналар, боғчаларнинг тарбиячилари ҳам фойдаланишлари мумкин.

У 16

Ўзбек ва жаҳон болалар адабиёти: Мажмуа: Пед. коллежлари ва техникумлари учун / Тузувчи-муаллиф М. Жумабоев.— Т.: Ўқитувчи, 1996.—264 б.

ББК 83.3Ўзя723 + 83.33я723

Ж 4803000000—160
353 (04)—96 108—96

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1996

ISBN 5—645—02771—X

МУҚАДДИМА

Катталар адабиётининг ажралмас бир бўлаги бўлган болалар адабиёти ўз олдига болаларнинг ёши, савиясига қараб катта таълимий ва тарбиявий масалаларни қўяди. Болалар учун ёзиладиган ҳар қандай бадний асар уларнинг ёш хусусиятларига мос бўлишидан ташқари, кичкинтойларга тушунарли ва қизиқарли бўлиши зарур.

Болалар адабиёти тарбияшунослик билан мустаҳкам боғлангандир. Бу икки фаннинг ҳам мақсад ва вазифаси бир: ёш авлодга чинакам ақлий, ахлоқий, эстетик тарбия бериб, уларни давримизнинг муносиб қурувчилари қилиб етиштиришдир.

Болалар ёзувчилари ўз асарлари билан ёш авлоднинг онги, характери ва иродасини ўстириб, чиниқтиришда, уларни давримиз руҳида меҳнатсевар кишилар қилиб тарбиялашда халққа, мустақил давлатимизга катта ёрдам беришлари керак.

Мустақил Ўзбекистонимиз олдида жуда кўп масалалар билан бир қаторда шу жамиятимизнинг ҳам жисмоний, ҳам ақлий меҳнат қилишга, ижтимоий ва давлат ишларининг турли соҳаларида, фан ва маданият соҳасида фаоллик билан иш олиб боришга қобилиятли ҳамда ўқимишли кишиларни вояга етказишдек буюк ишлар тўради. Ўз навбатида, бундай катта вазифалар болалар адабиёти ва тарбияшунослиги олдига юксак талаблар қўяди. Фақат чинакам бадний асарларгина болаларнинг онги ва шуурига кучли таъсир кўрсата

олади. Шу сабабли бундай китоблар тарбиявий нуқтан назардан алоҳида аҳамиятга эгадир.

Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётининг энг яхши асарлари катта бадий кучи, бой, равон, образли ва ифодали тили билан ажралиб туради. Шу сабабли бундай асарлар китобхонга кучли таъсир кўрсатади ва уларнинг сеvimли дўстига, ҳамроҳига айланиб қолади.

Ёзувчиларимизнинг энг яхши асарлари болаларни атрофдаги ҳодисаларга тўғри баҳо беришга ўргатади. Бадий пишиқ ҳар бир асар кишиларимизнинг юксак маънавий сифатларини намоён этади, болаларни онандиёримизга, меҳнатга муҳаббат, замонимизга садоқат руҳида тарбиялайди. Китоб, айниқса, боланинг дунёқарашини шакллантиришга ёрдам беради, характерини тарбиялайди.

Фарзандларимизни ўзбек болалар адабиётининг энг яхши асарлари билан бир қаторда жаҳон болалар адабиёти намуналари билан ҳам ошно қилиб бориш муҳим тарбиявий аҳамиятга моликдир.

Бу жиҳатдан қўлингиздаги «Ўзбек ва жаҳон болалар адабиёти» мажмуа китоби муҳим аҳамият касб этади.

Мажмуа «Ўзбек ва жаҳон болалар адабиёти» дастури асосида тузилди.

Билим юртларида ва коллежларда «Ўзбек болалар адабиёти», «Жаҳон болалар адабиёти» дейилган махсус курслар бор. Ушбу китоб шу курсларга мўлжаллаб ишланди. Китоб «Халқ оғзаки ижоди», «Ўзбек болалар адабиёти», «Жаҳон болалар адабиёти» ҳамда «Синфдан ташқари ўқишлар» каби боблардан иборат. Биргина «Халқ оғзаки ижоди» бобидаги асарларга мурожаат қиладиган бўлсак, унда ўзбек халқ эртаклари билан бирга араб, корейс, озарбайжон, арман, туркман, тожик, тамил, рус эртаклари ҳам ўрин олган.

«Жаҳон болалар адабиёти» бобига алоҳида эътибор берилди. Бу бобга «Робинзон Крузо» (Д. Дефо), «Қи-

зил Шапкача» (Ш. Перро), «Гулливернинг саргузаштлари» (Ж. Свифт), «Маугли» (Р. Киплинг), «Кичик шаҳзода» (А. де Сент-Экзюпери), «Поп ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртак» (А. С. Пушкин), «Билмасвой қуёш шаҳрида» (Н. Носов) каби жаҳон болалари севиб ўқийдиган асарлардан намуналар киритилди.

«Ўзбек болалар адабиёти» боби А. Навоий, Гулханий, Ҳамза, А. Авлоний, Ғ. Ғулум, З. Диёр, Қ. Муҳаммадий, У. Рашид, Т. Йўлдош, П. Мўмин, Х. Тўхтабоев, М. Аъзам, Т. Адашбоев, А. Обиджон каби ўнлаб адибларимизнинг энг яхши асарларидан намуналарни ўз ичига олган.

«Синфдан ташқари ўқишлар» боби тожик, қozoқ, туркман, қирғиз, озарбайжон адибларининг ижодлари асосида яратилди.

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

ЎЗБЕК ВА ЖАҲОН ХАЛҚЛАРИ ЭРТАҚЛАРИ

БИРЛАШГАН ЎЗАР

(Ўзбек халқ эртаги)

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир бек бўлган экан. Унинг зийрак, вафодор думдароз тозиси бўлган экан. Този ҳар куни бекка икки-учта қуён, ёввойи товуқ тутиб берар, ҳовлисини қўриқларкан. Бек билан хотини ундан жуда ҳам рози эканлар. Бир куни думдароз този ов қилгани қамишзорга кириб кетибди. У ерда очлигидан ҳолдан тойиб ётган лайчани кўрибди-ю:

— Э, ялқов лайча, ағанаб ётаверасанми? Юр мен билан. Хўжайиним менга иссиққина ин қуриб берган. Овқат ейдиган ялоқ қўйган. Қиш кунлари бориб, сандалнинг пойгак томонида исинаман, хўжайиним индамайди. Жуда яхши одам,— дебди. Лайча рози бўлиб, този билан бирга борибди. Бек ҳам хизматкорнинг иккита бўлганидан хурсанд бўлиб, уларга овқат берибди. Шундай қилиб, този билан лайча иссиққина уйчада яшайверибдилар.

Кунларнинг бирида иккаласи ов қилгани ўрмонга борсалар, чўзилиб ётган шақални кўриб қолибдилар. Шақал кўрқиб кетибди. Този билан лайча: «Кўрқма, юрагинг ёрилмасин, нимага ётибсан?»,— дейишибди.

— Егулик нарс а йўқ, очман, мадорим қурияпти,— дебди шақал.

— Ундоқ бўлса бизлар билан юр. Бек хўжайинимиз бор, ўзи кўп яхши одам. Ов қилиб берамиз, хотини овқат пишириб беради,— дебди този.

Ана энди учаласи ҳар куни бешта-олтитадан ёввойи товуқ, қуён, каклик, булдуруқ тутиб келаверишибди. Бекнинг хотини бўлса, егулик пишириб бераверибди.

Бир неча кундан кейин улар овга бориб, ўрмонда шер билан йўлбарсга дуч келибдилар.

— Бизларга шерик бўлинглар, бирга ов қиламиз, бирлашишнинг хосияти жўп бўлади,— дейишибди шер билан йўлбарсга ит ва шақал. Шер билан йўлбарс ҳам

ўйлаб кўриб рози бўлибдилар. Хуллас, бешовлари бекнинг хизматини қилаверибдилар. Ов ўлжаси ҳам кўпаяверибди, бекнинг хотини ҳам жониворларга яхши қарайверибди.

Гапнинг қолганини бу ёқдан эшитинг. Куни битиб бекнинг хотини қазо қилибди. Хўжайин ғам-андуҳга гирифтор бўлибди. Този думдароз, лайча, шақал ҳамда йўлбарс, шер маслаҳатни бир ерга қўйиб, бекни уйлантирмоқчи бўлибдилар. Този маслаҳатбоши бўлиб, шақалга уқтирибди:

— Шаҳарга борасан, ҳинди савдогарнинг дўконини тешиб кирасан, шер ҳам сен билан бориб, атрофни пойлаб турсин. Келинга лозим бўлган заррин, кимхоб, шойиларни олиб чиқиб юклайсан, шер олиб келади.

Бу маслаҳатни оғайнилар маъқулладилар. Шақал билан шер шаҳарга борибдилар. Ҳиндининг дўконини тешиб кириб, қимматбаҳо асл нарсаларни олиб келибдилар. Энди бешови яна маслаҳат қилиб, бекка подшонинг қизини олиб бермоқчи бўлибдилар. Този думдароз яна бош маслаҳатчи бўлибди.

— Шақал билан шер подшонинг саройига бориб пойлаб турсин-да, қиз эшикдан чиқиши билан ғипта ушлаб, қопга солиб, олиб желинглар.

Шақал билан шер подшонинг саройига етиб борибдилар. Қизнинг ётоқхонаси орқа деворини тирналабдилар, энага кампир чиқиб:

— Эй, ким у қасир-қусур қилаётган?— дебди ва писиб ётган шер билан шақални кўрмай қайтиб бориб ухлабди.

Сал ўтгач, яна тақиллатибдилар.

Кампир яна инқиллаб чиқибди. Аммо ҳеч нимани кўрмай яна қайтиб кириб кетибди. Учинчи мартасида қиз кампирга:

— Эй, бибижон, сиз овора бўлиб чиқманг, кўзингиз ҳам ўтмайди. Мен ўзим қарайман,— деб эшикдан чиққан экан, пойлаб турган шер билан шақал уни маҳкам ушлаб қопга солибдилар-у, йўлга равона бўлибдилар. Эртаси куни бекникида катта тўй бўлибди. Бек гўзал маликага уйланидан хурсанд бўлибди. Бешала оғайни хизматни бажо келтираверсинлар-у, бу ёқдаги ҳангомага қулоқ беринг.

Қизининг бедарак йўқолганини эшитиб, дарғазаб

бўлган подшо амиру амалдорларига буйруқ берибди:

— Қизим кўку заминда бўлса ҳам топинг. Кимки топиб келса, хазинамдан бўйи баробар тилло бераман. Тополмасанглар, ҳамманг бошларингдан жудо бўласанлар.

Ясовуллар тўрт тарафга от қўйиб, маликани ахтариб кетибдилар. Аммо ҳеч бири қизни тополмабди. Шаҳарда бир айёр кампир бор экан. У подшо ҳузурига кириб:

— Қизингизни узоқ шаҳарга олиб қочиб кетганлар. Мен топиб келаман, айланай шохим. Лекин бир шартим бор. Асл усталарингизга айтинг, менга учадиган сандиқ ясаб берсинлар. Бу қулоғини бурасам мағрибга, у қулоғини бурасам машриқ тарафга учадиган бўлсин,— дебди. Подшо амри билан кампир айтгандай қилиб усталар сандиқ ясашибди. Ёсуман кампир сандиққа тушиб олиб, бир қулоғини бураган экан сандиқ ҳавога кўтарилиб, бекнинг ҳовлисига яқин ерга тушибди. Кампир ҳеч ким кўрмасин деб сандиқни шох-бутоқлар билан яшириб, секин бекнинг дарвозаси ёнига бориб йиғлаб ўтираверибди. Овдан қайтиб келаётган бек кампирдан:

— Ҳа, бибижон, нимага йиғлаб ўтирибсиз?— деб сўрабди.

— Эй, бегим, нимасини айтай сизга. Уч ўғлим бор, уларни вояга етказиб уйли-жойли қилдим. Энди келинларим мени сиғдирмай қувиб юборишди. Ёрдам беринг, деб сизга арзга келдим,— дебди. Бекнинг кампирга раҳми келиб:

— Ундоқ бўлса, меникига киринг, келинингиз билан юрасиз!— дебди. Кампирни кўрган заҳотиёқ бекнинг хотини:

— Бу кампирни нимага олиб келдингиз?— дебди.

— Индама, бир жуфт нон билан бир коса ошни ким ҳам емайди, сени дуо қилади,— дебди бек. Орадан анча кун ўтибди. Бек яна този, шақал, лайча, йўлбарсу шерлари билан шикорга чиқиб кетибди.

— Қизим, зиқ бўлдим, сен ҳам зиқ бўлгандирсан, юргин, айланиб келайлик,— дебди кампир маликага меҳрибонлик қилгандай. Бекнинг хотини ҳам кўнибди. Иккови айланиб юриб сандиқ турган жойга борибдилар.

— Бибижон, бу қанақа сандиқ экан, бирам яхши-я,— дебди малика сандиқни кўриб.

— Бу ҳавода учадиган сандиққа ўхшайди. Ичига кириб кўрмаймизми?— дебди кампир. Икковлари сандиққа тушибдилар, кампир сандиқ қопқоғини ёпибди-ю, қулоғини бурабди. Сандиқ осмонга кўтарилиб, тўғри подшонинг саройига бориб қўнибди. Қизини кўриб хурсанд бўлган подшо кампирга бўйи баробар тилло берибди.

Ана энди подшо қизини топгани учун хурсанд бўлиб юраверсину гапни яна бек томонидан эшитинг. Бек този, шақал, лайча, йўлбарс, шер билан шикордан қайтиб келса, уйда кампир билан хотини йўқ эмиш. Този думдароз бекасини кампир ўғирлаб кетганини сезибди-ю, йўлбарс билан шерга:

— Яна саройга борасанлар ва подшонинг қизи ухлаётган уйнинг эшигини қоқасанлар!— дебди. Оғайнилар узоқ йўл юриб, ярим тунда саройга етиб борибдилар ва малика ётган уйнинг эшигини қоқибдилар. Қиз қандай қочишни билмай йиғлаб ўтирган экан, қайвонлар олдига югуриб чиқибди. Эрталаб подшо яна қизнинг ғойиб бўлганини эшитиб, кампирни чақиртирибди:

— Қизимни яна ўғирлаб кетибдилар. Бориб олиб келсанг, давлатимнинг ярмини бераман, —дебди.

— Шохим, агар қайтиб борсам, сочимни биттадан юлиб, гўштимни қийма қилиб, суякларимга ўт қўядилар. Энди қизингизни уларнинг қўлидан урушиб, қон тўкиб оласиз, бошқа чораси йўқ!— дебди кампир. Подшонинг амри билан беҳисоб лашкар тўпланибди. Кампирни лашкарбоши қилиб тайинлабди.

Бек беҳисоб лашкарни кўриб:

— Энди мени ўлдириб, хотинимни олиб кетадилар. Уйим куяди, хонавайрон бўлдим, — деб қўрқиб кетибди. Този думдароз бекка тасалли бериб:

— Ғам еманг, бегим, биз ҳам лашкар топамиз! Қани, лайчавой, бир вовилла, — деб лайчага буюрибди.

Лайча вовиллаган экан, ҳовли итга тўлиб кетибди. Шақал увиллаган экан, шақаллар етиб келибди. Шер билан йўлбарс наъра тортган эканлар, шер билан йўлбарслар ёпирилиб келибди. Този лашкарбоши бўлиб, буюрибди:

— Шерлар билан йўлбарслар душман лашкарини ёриб икки тарафга ташлай берсин, шақаллар билан ит-

лар уларнинг уст-бошини ечиб, бир ерга тўплайверсин-у, бир бошдан одамларнинг гўштини еяверсин!

Ана энди лашкарлар тўқнашибди. Қонли уруш бўлибди. Йўлбарс, шерлар лашкарни тилка-пора қилаверибдилар. Итлар, шақаллар уларнинг уст-бошларини ечиб, гўштарини еяверибдилар. Лашкар қирилибди-ю, подшо билан кампир зўрға қочиб қутулибдилар. Бек эса вафодор ҳайвонларига катта зиёфат қилиб берибди.

Бирлашган ўзар, деб бекорга айтилмас экан-да.

ЭГРИ ВА ТУҒРИ

(Ўзбек халқ эртаги)

Қадим замонда бир қишлоқда бир йигит бор экан. Унга Тўғрибой деб ном берган эканлар. Унинг биттагина озғин отидан бўлак нарсаси йўқ экан.

Бора-бора қишлоқда иш топилмайдиган бўлиб, унинг аҳволи оғирлашибди. Оти билан мардикор ишлашга иккинчи бир томонга жўнаб кетибди.

Йўл юрибди, йўл юрса ҳам мўл юрибди.

Йўлда унга бир пиёда йигит ҳамроҳ бўлибди. Иккиси суҳбатлашиб кетаверибди.

— Хўш, йўл бўлсин?— дебди Тўғрибой.

— Мардикорлик қилиш учун узоқ шаҳарга кетаётирман,— деб жавоб берибди пиёда йигит.

— Исминг нима?

— Эгрибой.

— Сеники-чи?

— Тўғрибой. Иккимизнинг номимиз бир-бирига мос экан, кел энди, дўст бўлайлик, бирга ишлаб, бирга юрайлик,— дебди унга Тўғрибой. Икковлари шундай деб аҳдлашибди.

Отлиқ йигит шеригининг пиёда юрганига раҳм қилиб, унга отини берибди. Эгрибой эгарга ўтириши билан отга бир қамчи бериб, тезда кўздан ғойиб бўлибди. Тўғрибой ҳайрон бўлиб қолаверибди. «Дўстман деб, душманнинг ишини қилиб кетди»,— деб ўйлабди у. Ранги ўчибди, қони қочибди. Ахири, пиёда йўлга равона бўлибди. Кеч кирибди. Тик йўлдан адашиб, бир сўқмоққа қайрилибди. Сўқмоқ ҳам қалин бир ўрмонга жириб йўқолгач, Тўғрибой қаёққа боришини билмай, саросима бўлиб қолибди.

Кеч жуз палласи экан. Дарахтларнинг япроқлари тўжилган: қип-яланғоч, баргсиз қолган қалин ўрмон экан. Тўғрибой ҳамон йўл ахтариб юраверибди. Кеч кириб, қоронғи тушибди. Осмонда юлдузлар ҳам кўрина бошлабди. Тўғрибой йўлда бир эски тандирга дуч келибди. У ўйлабди: «Қоронғи кечада ўрмонда юриш яхши эмас, кечани тандирда ётиб ўтказайин»,— деб ухлаш учун тандир ичига кириб ётибди.

Шу катта ўрмонда: арслон — подшо, йўлбарс — вазир, бўри — карнайчи, қашқир — сурнайчи, тулки дostonчи экан. Ҳалиги тандир турган жой шуларнинг базмгоҳи¹ экан. Бир оздан кейин бир қашқир келиб тандир атрофини айланиб увлабди. Орадан сал ўтмай бутун ўрмондаги ҳайвонлар шу ерга йиғилибди. Арслон подшо ўз ўрнига ўтириб, ўрмон аҳлининг мажлисини давом эттирибди. Тулки дoston бошлабди:

Ерон²лар, шу ўрмон орқасидаги тоғда бир ғор бор, мен ўн йилдан буён шу ғорда яшайман. Одамларнинг уйда нимайки бўлса, менинг уйимда ҳам бор. Ўн йилдан бери йиғаман: гилам, палос, кўрпа-тўшак — ҳаммаси бор менда. Яхши-яхши овқатлар ҳам бор.

Тандир ичида ўтирган Тўғрибой ўзича ўйлабди: «Аттанг, тулкийвойникига меҳмонга борсам бўлар экан.» Навбати билан қашқир сўз бошлабди:

— Сенинг жойинг қизиқ эмас, тулкийвой! Мана бу тепа остида менинг бир сичқоним бор, ҳар куни туш вақтида шунини томоша қиламан. Унинг қирқ битта тилласи бор. Шуларни инидан чиқариб ўйнайди, кейин уларни ўртага қўйиб, ўзи томоша қилади, атрофида айланади, кейин яна инига олиб кириб кетади.

Энди айиқ афсонасини ёшитинг:

— Бу ҳам қизиқ эмас,— деб сўзга киришибди айиқ. — Бизнинг шу ўрмонда бир қайрағоч бор, унинг пастроғида икки шохчаси бор. Шу шохчаларнинг япроқлари бутун касалларга даво. Мана шу шаҳардаги подшонинг қизи етти йилдан буён касал. Подшо жар чақиртиради: «Қимда ким шу қизимни соғайтирса, уни ўшанга бераман»— дейди. Соғайтиролмаган кишини ўлдирди. Кўп табиблар қизни соғайтиролмасдан, дорга

¹ Базмгоҳ — базм қиладиган жой.

² Ерон — дўст.

осилиб кетдилар. Агар ўша қайрағоч япроғини эзиб, шу қизга ичирса, у дарров соғаяр ва шу ишни қилган киши подшо қизини олар эди.

Сўнгра бўри афсона бошлабди:

— Ёронлар, бизнинг ҳам бир қизиқ ҳикоямиз бор. Шу ўрмоннинг у чеккасида бир бойнинг қирқ мингта қўйи бор. Мен ҳар куни икки қўйни ейман. Мени ушлаш учун ҳамма ҳийлани ишлатдилар. Лекин ҳеч илож тополмадилар. Мана шу яқин орадаги қир бошида турувчи чол бобонинг бир ити бор. Агар шу итни сотиб олсалар, у мени тилка-пора қилар эди.

Энг охирида йўлбарс гап бошлабди:

— Бўри айтган бойнинг ўн минг йилқиси шу ўрмоннинг бир чеккасида ўтлаб юради. Мен шундан ҳар кун бир от ейман. Лекин шу отларнинг ичида бир ола от бор. Бир киши ана шу ола отга миниб, қўлига қилдан эшилган каманд¹ олса, бир қўлига узун хода ушлаб бўйнимга каманд солиб, мени ўлгунча урса, шу йилқига сира яқинлашмас эдим. Менинг энг катта душманим шу ола от эканлигини бой билмайди...

Йўлбарс афсонасини тугатиши билан тонг ҳам ёришибди. Ҳамма ҳайвонлар жой-жойига тарқалиб кетибдилар.

Тўғрибой тандирдан чиқиб, тулкининг маконига борибди. Қараса, ҳамма нарса жой-жойида: гўшт ҳам бор, ёғ ҳам бор, гуруч ҳам бор. Дарҳол қозонга ёғ солиб, оловни ёқа бошлаган экан, тоғ бошидан ошиб келаётган тулкини кўриб қолибди ва ўзини панага олибди. Тулки уйига келгач, қозонда ёғ доғ бўлаётганини кўриб, ҳайрон бўлиб турганда, Тўғрибой тулкини таппа босиб, бўғиб ўлдирибди. Ош қилиб еб, қорнини тўйдирибди ва ётиб ухлабди.

Эртасига Тўғрибой қашқир айтган тепаликни излаб кетибди. Уни ҳам топиб, сичқонни ўлдирибди ва тиллаларни белига тугиб олибди. Кейин айяқ айтган қайрағочнинг япроғини ҳам олибди.

Сўнгра чўпон томонга қараб йўл солибди. Чўпонни топиб, ундан ҳол-аҳвол сўрабди. Шунда чўпон:

— Аҳвол ёмон,— дебди,— анча вақтдан бери бир

¹ Каманд — сиртмоқ.

бўри ҳар кун иккитадан қўйимни еб кетади. Ҳеч иложини қилолмайман. Хўжайин мени балога қўяди.

Тўғрибой сўрабди:

— Мен шу бўридан сизни қутқазсам, нима берасиз?

Чўпон хўжайинидан қирқ қўй олиб беришга ваъда қилибди.

Тўғрибой ҳалиги бобонинг итини сотиб олиб, чўпонга берибди.

Чўпон бўри офатидан қутулибди ва Тўғрибойга хўжайиндан қирқ қўй олиб берибди.

Шундан сўнг Тўғрибой йилқичининг олдига борибди. У билан ҳол-аҳвол сўрашгандан кейин: «Шу кечаси ола отни эгарлаб, қилдан эшилган қирқ камандни, уч газ ходани менга тўғрилаб беринг!»

Тўғрибой отини миниб, йўлбарс келадиган сўқмоқни пойлаб турибди. Бирдан йўлбарс ўрмондан югура чиқиб, ўзини отлар орасига урибди. Тўғрибой камандни ростлаб туриб йўлбарснинг бўйнига солибди. Ўрмонда йўлбарсни айлантириб юриб, ўлгудай урибди. Йўлбарс ҳолдан кетиб йиқилибди. Йилқибой Тўғрибойнинг хизмати учун ола отни берибди. Тўғрибой ола отни миниб, шаҳарга йўл солибди. Шаҳарга борса, бозорда жарчи жар солар экан: «Подшонинг қизи етти йилдан буён касал, кимки уни соғайтирса, подшо ўшанга қизини беради... Соғайтиролмаса, ўлдиради».

Тўғрибой жарчининг орқасидан подшо ҳузурига борибди ва қизини боқиб тузатишга ваъда берибди. Подшо Тўғрибойни қизининг ҳузурига бошлаб кирибди. Тўғрибой ёнидаги япроқни эзиб қизга ичирибди. Қиз уч кун деганда соғайиб кетибди. Подшо қизини Тўғрибойга берибди.

Подшо Тўғрибойдан сўрабди:

— Энди сизни қайси шаҳарга ҳоким қилай?

Тўғрибой айтибди:

— Менга ҳокимлик керак эмас. Ўрмон этагидаги тоғ устига бир уй солиб берсангиз, бас. Мен ўз меҳнатим билан кун кечираман.

Подшо унинг айтганини қилиб берибди. Тўғрибой хотини билан тоғда яшабди.

Кунлардан бир кун туш вақтида ўзининг қадимги отини миниб кетаётган Тўғрибойга кўзи тушибди. Уни чақиртириб келтирибди ва яхшилаб зиёфат қилибди.

Эгрибой:

— Дўстим,— дебди,— бундай баланд жойга қандай қилиб иморат солдинг? Уйли-жойли бўлибсан: буларни қаердан топдинг? Бировга хиёнат қилган кишининг қорни нонга сира тўймас экан. Сенинг отингни олиб қочиб, қаерга борсам, ишим чаппасидан келади. Ушандан бери бир марта ҳам қорним нонга тўйганини билмаман.

Тўғрибой:

— Мана шу ўрмон ичида бир тандир бор. Мен ўша тандир ичида бир кеча ётиб, бу нарсаларга эришдим,— деган экан, Эгрибой:

— Садағанг бўлай, менга ҳам кўрсатиб қўй, мен ҳам ўша тандирда бир кеча ётиб чиқай,— дебди. Тўғрибой уни бошлаб бориб, тандирни кўрсатибди. Эгрибой тандирга кириб ётибди.

Ўрмон ҳайвонлари яна йиғилишибди. Арслон подшо:

— Менинг афсоначи дўстим тулки қаерда?— деб сўрабди.

Қашқир ўрнидан туриб шундай дебди:

— Афсона қурсин; у кунги афсонанинг касофати билан сиз тулки дўстингиздан, мен тиллали сичқонимдан айрилдик.

Бунинг кетидан айиқ ўрнидан туриб:

— Қайрағочимизнинг япроқларини ҳам олиб кетибдилар,— дебди.

Навбат бўрига келганда, подшога қараб дебди:

— Мен озиқ-овқатимдан ажрадим, чўпон айтган итни сотиб олди, энди борсам ,тилка-порамни чиқаради. Қалтак зарбидан аъзойи баданим шишиб кетди.

Арслон подшо қовоғини солиб туриб буюрибди:

— Ким чақимчи бўлса, тутиб ўлдилинг!

Қашқир тустовуқдан кўрибди. Тустовуқ: «Чақимчи тандирда!» деб учиб кетибди. Ҳамма ҳайвонлар бирдан нига тандирга югуришибди, унинг ичида писиб ётган Эгрибойни тутиб олишибди ва «Чақимчининг жазоси — шу!»— деб, уни тилка-пора қилиб ташлашибди.

Шундай қилиб, Тўғрибой тўғрилигидан мақсадига етибди, Эгрибой эса эгрилигидан жазосини тортибди.

ҚУМУРСҚА

(Ўзбек халқ эртаги)

Утган замонда бир киши сафарга чиққан эди. Бир сойдан ўтишга тўғри келибди. Қиш вақти экан. Сув музлаган эди. Эшакнинг кейинги оёғи музга тойиб йиқилиб, бели синибди. У киши хафа бўлиб, музга қараб шундай дебди:

— Эй, муз ака, сен энг зўрмисан?

Муз:

— Мен зўр бўлсам, кун мени эрита олармиди?—

Шунда у киши кунга қараб:

— Эй кун, сен энг зўрмисан?— дебди.

Кун:

— Мен зўр бўлсам, булутлар менинг кўзимни тўсиб олармиди?— Шунда у булутга қараб:

— Эй булут ака, сен энг зўрмисан?— дебди.

Булут:

— Мен зўр бўлсам, ёмғирлар мени тешиб-тешиб ўтармиди?

Шунда у ёмғирга қараб:

— Ёмғир ака, сен энг зўрмисан?— дебди.

Ёмғир:

— Мен зўр бўлсам, ерга сингиб кетармидим?— У ерга қараб:

— Ер ака, сен энг зўрмисан?— дебди.

Ер:

— Мен зўр бўлсам, ўтлар тешиб чиқармиди?

Шунда ўтга қараб:

— Ўт ака, сен энг зўрмисан?— дебди.

Ўт:

— Мен зўр бўлсам, моллар юлиб-юлиб ютармиди?— дебди. Молга қараб:

— Мол ака, сен энг зўрмисан?— дебди.

Мол:

— Мен зўр бўлсам, бўрилар ермиди? Сўнгра бўридан сўрабди:

— Бўри ака, сен энг зўрмисан?

Бўри:

— Мен зўр бўлсам, мерганлар отармиди?

— Мерган ака, сен кимдан зўрсан?— дебди.

Мерган:

— Мен зўр бўлсам, ўқ соладиган халтамни сичқон ва каламушлар қирқиб ташлармиди?— шунда у киши сичқонга қараб:

— Сичқон ака, сен энг зўрмисан?— дебди.

Сичқон:

— Мен зўр бўлсам, қумурсқалар қулоғимдан чимчиб-чимчиб чақиб олармиди?— дебди.

— Қумурсқа ака, сен энг зўрмисан?— дебди.

Қумурсқа:

— Мен зўр, мен зўр,— дебди. — Отангинг олти юз ботмон буғдойини олти тоғдан ошириб еганман, поччангинг юз ботмон буғдойини етти тоғдан ошириб еганман. Мен зўр, мен зўр, мен зўр!

— Қорнинг нима учун катта?— деб сўрабди у киши.

— Жигарим зўр,— дебди қумурсқа.

— Белинг нима учун ингичка?— деб сўраганда,— меҳнатим зўр!— деб жавоб берибди қумурсқа.

— Қалланг нима учун катта?— дебди у киши.

— Давлатим зўр! Меҳнатим зўр, давлатим зўр, мен зўр, мен зўр!— дебди қумурсқа.

ҚИЗҒАНЧИҚ ПАК

(Корейс халқ эртаги)

Қадим замонда Олмос тоғларида Пак деган қизғанчиқ бир одам яшар экан. Қўзига нима кўринса, ҳаммасини олгиси келар, кўзи ҳеч тўймаз экан.

Бир вақт унинг қопқонига бурундуқ тушиб қолибди, у оддий эмас, кумуш юнгли бурундуқ экан.

Пак суюниб кетиб, бурундуқни ушлаб, ўлдирмоқчи бўлибди. Тўсатдан бурундуқ тилга кириб:

— Ўлдирма, мени қўйиб юбор. Истаганингча бераман,— дебди.

— Истаганимча берасанми? Шундай қилки, нимага қўлимни тегизсам, у нарса кумушга айлансин, уни мендан бошқа одам ололмасин, шу шарт билан сени қўйиб юбораман,— дебди қизғанчиқ Пак.

— Истаганинг бажо келтирилади,— деб жавоб берибди бурундуқ.

Қизғанчиқ Пак қопқонни ушласа, қопқон кумуш бўлиб қолибди. Пак бурундуқни қўйиб юбориб, уйга югурибди. Суюнганидан эсини йўқотиб чопибди.

Уйнинг эшигини ушлаган экан, олдида кумуш эшик пайдо бўлибди. Уйга кириб ёғлогини ушласа, у ҳам кумуш бўлиб қолибди. Бошмоғини ечиб, уни остонага қўйган экан, бошмоқ кумуш бўлиб қолибди. Ердаги бўйра ҳам Пакнинг қўли тегиши биланоқ кумушга айланибди. Бундай бойликни кўрган қизғанчиқ Пак эсини йўқотиб, уйда ва ҳовлида чопиб, ҳамма нарсани ушлайверибди. Ахир чарчаб қорни очиб, овқат егиси келибди. Буни кўрингки, овқатлар ҳам кумушга айланаверибди.

Товоқчада гуруч олса, товоқча ҳам, гуруч ҳам, овқат ейдиган чўплар ҳам дарров кумуш бўлиб қолибди. Пакнинг овқат егиси келибди-ю, ҳеч еёлмабди. «Бир илож қилиб чиқарман,— деб ўйлабди қизғанчиқ Пак.— Лекин менинг бойлигимга ҳамманинг ҳаваси келади!»

Тўғри, Пакка ҳаваси келган одамлар ҳам топилибди.

Лекин кўп ўтмай йўғон Пак ингичка Пакка айланиб қолибди: кун сайин озиб, тез кунда чўпдек бўлиб қолибди. Қизғанчиқ Пак ўзининг совуқ, қаттиқ кумуш ўрнига ётиб, очликдан ва совуқдан ўлиб кетибди.

НОН ВА ТИЛЛА (Араб халқ эртаги)

Қадим замонларда Аббос исмли бир камбағал киши яшаган экан. У бир парча нон топиш учун эртадан кечгача қора терга ботиб меҳнат қилар экан. Қўли бир оз ишдан бўшаган пайтлари эса, «зора бирор хазина топиб олсам», деб ширин хаёллар сураркан.

Кунлардан бир кун у далада ишдан чарчаб, жазирама иссиқдан толиқибди-да, бир оз ҳордиқ чиқаргани дарахт тагига ўтирибди. Шунда у, «оллоҳимиз менга шундай бир сеҳрли куч-қудрат ато этсаки, қўлим теккан ҳамма нарса тиллага айланиб қолаверса. Шунда мен роҳат ва фароғатда яшаб, қора меҳнатдан қутулган бўлардим», деб орзу қилибди.

Аббос шу гапларни кўнглидан кечирishi биланоқ, ғойибдан бир товуш келибди:

— Эй Аббос! Сен ҳозир нимани орзу қилган бўлсанг, ниятингга етасан. Бирор буюмга қўлингни тегишинг билан у шу ондаёқ тиллага айланади!

Аббос ўз қулоқларига ишонмабди. Аммо шундай бўлса ҳам, эгилиб ердан кичкина бир тош олибди. Унинг қўли тегиши билансоқ тошча тиллага айланиб қолибди. Аббос бошқа тошчаларга ҳам тегса, улар ҳам тиллага айланиб қолаверибди. Аббос бу ҳолдан жуда севиниб кетибди ва шундай режа тузибди: «Ҳозир шаҳарга бораману тош-кесакларни тўплаб, тиллага айлантириб оламан... Кейин жуда кўп ер сотиб оламан. Дарё бўйида шоҳона сарой қуриб, атрофини жаннатмакон боққа айлантираман... Энг чопқир тулпорларни сотиб оламан, либосларим ҳам фақат асил ва шоҳона бўлади»...

У шундай ширин орзулар ва режалар билан ўрнидан турмоқчи бўлган экан, аммо очликдан мажолсизланиб, ўрнидан туролмай қолибди. Шунда Аббос, «уйимдан келтирган тушлигимни ея қолай», деб дарахт ёнида турган тугунчага қўлини чўзибди. У бир бўлак нонни оғзига солиши билан тишлари қаттиқ нарсасага ботибди. Оғзидан олиб қараса, нон ҳам тиллага айланиб қолган эмиш. Тугунча ичида пиёз ҳам бор экан, Аббос униям шоша-пиша қўлига олибди. Аммо пиёзга ҳам қўли тегиши билан тиллага айланиб қолибди.

Аббос жуда қўрқиб кетибди. Ахир, ҳамма ейдиган нарсалар ҳам тиллага айланиб қолаверса, у очликдан ўлиб кетади-ку! Ҳаммаёғи тиллага кўмилиб кетса-ю, ейишга ҳеч вақоси бўлмаса? Бу қандай гап бўлди?

Бир маҳал Аббос кўзини очса, дарахт тагида хаёл суриб, мудраб қолган экан. У енгил нафас олиб, ўрнидан турибди. Елкасидан тоғ ағдарилгандай бўлиб, енгил тортибди.

— Ҳайрият-эй, буларнинг ҳаммаси тушим экан-ку!— деб севиниб кетибди.

КАПТАР СОҒАСИ

(Тамил эртаги)

Қадим замонда кичкина қишлоқнинг бир чеккасида Қижаван исмли бир деҳқон яшаган экан. Унинг на бир яқин қариндош-уруғи, на бир узоқ таниши бор экан. Қижаван бўлса, бундан сира ўкинмас, одамларнинг ўрнига ўрмон қушлари, ҳайвонлари билан дўстлашиб юрар экан. Қимнинг дўсти кўп бўлса, у зерикармиди?

Кижаван ҳам қушу ҳайвонлар тилини жуда яхши билар, ўрмонда яшовчиларнинг бирортаси билан учрашиб қолса, суқбатлашиб, анча енгил тортар экан. Қушлар Кижаванни кўришлари биланоқ, шоду ҳуррамлик билан чуғур-чуғур қилишар экан.

Бир кўни Кижаван жуда қаттиқ оч қолибди. Бирор нарса тамадди қилай деса, ҳеч вақоси йўқ. У ўйлаб-ўйлаб, охири таёқ олиб, ўрмонга жўнабди. Ўрмонни айланиб-айланиб, у ерда ҳам ейдиган ҳеч нарса тополмай, уйига қайтибди. Йўлда кетаётиб:

— Менга ёрдам бер,— деган заиф бир товушни эшитиб қолибди. Кижаван бундай қараса, у ерда бир каптар йиқилиб ётган эмиш.

— Мен учолмайман, қутқаргин,— деб ялинибди у Кижаванга.

Кижаваннинг бечора каптарга раҳми келибди. Уни ердан авайлаб кўтариб олиб, бағрига босганича, йўлда давом этибди. Капасига келиб, қушни эҳтиётлик билан юмшоқ ўринга ётқизибди.

— Тузалиб кетгунингча меникида яшайсан. Ҳеч нарсадан қўрқмагин, сени хафа қилишларига йўл қўймайман. Қўлимдан желганича сенга ёрдам бераман. Лекин ҳозирча сенга овқат берай десам, уйда ейдиган ҳеч вақо йўқ,— дебди хафа бўлиб Кижаван.

— Қайғурма,— дебди каптар уни тинчлантириб,— ўрмонда манго дарахти бор. Дарахт қавагининг ичида гуруч бор, бориб ана шу гуручни олиб келгин.

Кижаван фурсатни бой бермай, манго дарахтини излаб, ўрмонга жўнабди. Йўл юрибди, йўл юрса ҳам мўл юрибди, аммо негадир дарахтни учратмабди. У охири ҳориб-чарчаб, бир тешик устида ўтириб, бундай қараса, рўпарасида манго дарахти ўсиб ётган эмиш. Кижаван энгашиб дарахт қавагига қараса, бир сиқим гуруч турибди. Унинг атрофида эса олтин у кумуш, олмосу дур ва бошқа ҳар хил қимматбаҳо тошлар ёғду сочиб ётибди. Аммо Кижаван бу нарсаларга парво қилмабди. «Бу тошларни нимаям қилардим, ахир ўзимни безатиш ниятим йўқ-ку?»,— деб ўйлабди.

У фақатгина гуручни олиб, орқасига қайтибди. Уйининг шундоқ остонасида яна бир каптарни кўрибди. У эшикни очиши билан каптар пир этиб ичкарига учиб кирибди-да, ярадор каптарнинг ёнига бориб кўнибди.

Иккала қуш ҳам шоду ҳуррам бўлиб, сайраб юборишибди. Қижаван уларга гуруч берибди. Қушлар чақчақлашиб гуручни чўқилашга тушишибди. Деҳқон бўлса, уларнинг ёнига ўтириб олиб, қушларни роса томоша қилибди.

— Нега сен ўзингга гуручдан қолдирмадинг?— деб сўрабди иккинчи каптар.

— Узи бир сиқимгина гуруч бўлса, сизларга зўрға етади, холос. Ҳечқиси йўқ, мен чидайман, ўлмайман,— деб хотиржам жавоб қилибди Қижаван.

Иккинчи каптар кулбадан учиб чиқиб кетибди-да, тумшугида ниманидир кўтарганча қайтиб келибди. Келтирган нарсаси тилла узук экан.

— Бу узукни ўзингга ол. Сен уни қўлингдан ечмагунингча, ниманики истасанг, у сенинг буйруқларингни бажо келтиради,— дебди каптар.

— Агар бу гапларинг тўғри бўлса, сенга раҳмат!— деб миннатдорчилик билдирибди Қижаван. — Менга озгина нон билан сут бўлса бас, бошқа ҳеч ниманинг ҳожати йўқ.

У бу сўзларни айтиб улгурмасданоқ, дастурхонда иссиқ кулча нон билан бир пиёла сут пайдо бўлибди. Деҳқон Қижаван сутни ичиб, ноннинг бир бурдасини ебди ва қолганларини каптарларга ушатиб берибди.

Шундан кейин деҳқон Қижаван бахтли яшай бошлабди. Унга нимаики зарур бўлса дўсти каптар совға қилган узук ҳаммасини бирпасда муҳайё қилар экан.

БОЛТА БУТҚА

(Рус халқ эртаги)

Кекса аскарга бир неча кун уйига бориб келишга жавоб беришибди. Йўл юриб роса чарчабди, қорни қам очибди. Бир қишлоққа келиб, четдаги уйнинг эшигини тақиллатибди:

— Йўловчига жой борми?

Эшикни қари кампир очибди.

— Киравер, аскар.

— Мабодо егани бирон нарсангиз йўқми?— деб сўрабди йўловчи.

Кампир ҳамма нарса етарли бўлса ҳам, аскарга овқат бергиси келмай, ўзини ночорликка солибди:

— Эй аскар болам, уёғини сўрасанг, ўзим ҳам эрта-
лабдан бери туз тотганим йўқ, Бўлса, ейман-да.

— Йўқ бўлса йўқ-да,— дебди аскар.

Шу пайт у бир четда турган болтани кўриб қолибди.

— Агар ҳеч нарса топилмаса, болтадан бўтқа пи-
шира қоламиз,— дебди у.

Кампир унинг бу гапига анқайиб қолибди:

— Нима? Болтадан ҳам бўтқа пишириб бўлар-
канми?

— Ҳозир кўрасиз-да,— дебди аскар. — Қани, қо-
зонни келтиринг-чи.

Кампир қозонни ўчоққа осгач, аскар болтани ювиб,
уни қозонга ташлабди, кейин устидан сув қуйибди. Кам-
пир ҳануз анқайганича аскарни кузатиб тураркан. Ас-
кар қайнай бошлаган сувни қошиқ билан бир-икки шо-
лириб, сўнг тузини татиб кўрибди.

— Хўш, қалай?— деб сўрабди кампир.

— Ҳадемай, пишади,— дебди аскар. — Лекин тузи
пастроққа ўхшайди. Туз топилмайдими сизда?

— Туз бор. Мана, олавер.

Аскар сувга тузни ташлаб, яна бир қошиқ татиб кў-
рибди.

— Жуда зўр,— дебди у. — Агар озгина ун ҳам со-
линса, роҳатижон бўларди.

Кампир шошилганича бориб, бир халта ун олиб ке-
либди.

— Мана, ун. Солавер, бўтқа бўтқадек бўлсин-да.

Аскар унни солиб, яна роса қайнатибди. Кейин оз-
гина татиб кўриб, ҳамон ундан кўзини узмай турган
кампирга қарабди.

— Оҳ, оҳ, қиём бўп кетибди-ку,— деб лабини ялаб
қўйибди. — Агар жиндаккина ёр ҳам солинса, еб тўй-
майдиган бўтқа бўлади.

Кампирнинг уйдан ёр ҳам топилибди. Шундай қи-
либ, бўтқани пиширишибди.

— Қани, қошиқни олиб келинг,— дебди аскар.

Бўтқани икковлон мақтаб-мақтаб ейишибди.

— Оддий болтадан шундай зўр бўтқа тайёрласа бў-
ларкан-у, мен билмай юрган эканман,— ажабланибди
кампир.

Аскар эса аста жилмайиб қўйибди.

АРИЛАР ҒАЗАБИ
(Озарбайжон халқ эртаги)

Бор экан-да, йўқ экан, дунёда бир фил бўлган экан. У тиниб-тинчимаган ва жуда шўх экан. Ҳар сафар бўлар-бўлмасга жанжал чиқараверар экан. Кунларнинг бирида ўрмонда у хартуми билан бир дарахтни ўраб олиб, уни силжитаверибди. Сал бўлмаса дарахтнинг илдиз-пилдизи билан ердан суғуриб олай дебди. Дарахт тагида ўрмон ариларининг ини бор экан. Филнинг силкитишидан арилар ини бузилиб жетиши мумкин экан.

— Фил ака,— илтимос қилишибди арилар,— бизнинг уйимизни бузма.

— Уйларингнинг менга нима кераги бор?— жавоб берибди фил. — Шўхлик қилгим келган эди-да.

— Вой, фил акажон-ей,— дейишибди арилар,— биз сенга ўйнама деяётганимиз йўқ. Бошқа дарахтнинг тагида ўйнай қолгин.

— Шу ердан бошқа ёққа кетмайман,— тихирлик қилибди фил. — Бу виждонсизларни қара-я, ўзлари зинғирча-ю, яна бировга ақл ўргатишларини-чи.

— Фил акажон,— уни огоҳлантиришибди арилар,— агар уйимизни бузадиган бўлсанг, сени ўлдираимиз.

— Қўлларингдан келганини қилингла,— деб кулибди фил. — Сизлардан қўрқадиган аҳмоқ йўқ.

Арилар инларига кириб, катталар билан маслаҳатлашибди-да, филдан яна бир марта илтимос қилиб, борди-ю, шунда ҳам кўнмаса, уни то ўлгунча чақишга қарор қилишибди. Арилар анча вақтгача филни бу ишдан қайтаришга уринишибди. Лекин фил уларга эътибор ҳам бермабди.

Шунда арилар филга бараваридан ёпишиб, боши, кўзи, қулоғи, хартуми ва бутун баданига игналарини санчишаверибди. Бирпасда фил шишиб, нақ тоғдай бўлиб кетибди. Филнинг ҳайқириги бутун ўрмонни тутиб кетибди. Фил қоча бошлабди. Аммо арилар уни қувишаверибди. Ниҳоят, фил ҳолдан тойиб, гумбурлаб ерга йиқилибди. Арилар уни ўраб олишиб:

— Хўш, энди ҳолинг қалай, фил акажон?— дейишибди.

Фил уялганидан ҳатто бошини ҳам кўтара олмабди.

— Фил акажон, — дейишибди арилар, — сен ҳайба-
тингга ишониб, бизни қийнадинг. Лекин шуни билгин-
ки, кучсизларни қийнаганнинг ҳоли вой бўлади.

ЕЛҒОНЧИ

(Арман халқ эртаги)

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир подшо бўлган экан. Кунларнинг бирида у ҳар томонга жарчилар юборибди. Улар халққа шундай хабар қилибдилар:

— Одамлару одамлар, кимда-ким ёлғончиликда ғолиб чиқса, подшоҳимиз унга олтин олма берадилар!

Подшонинг ҳузурига ҳар ёқдан одамлар кела бошлабди. Шаҳзодалар, вазиру нозирларнинг болалари ва бошқалар келибди. Аммо келганларнинг ҳеч бири подшо кўнглини овлай олмабди.

Бир кун подшо ҳузурига бир камбағал катта хум кўтариб келибди.

— Сенга нима керак? — деб сўрабди подшо.

— Ассалом, подшоҳи олам, — деб жавоб берибди камбағал. — Мен ўз ҳақимни олгани келдим: сиз менадан бир хум олтин қарздорсиз-ку.

— Ёлғон, — дебди подшо. — Мен сендан ҳеч нарса қарздор эмасман.

— Ёлғонми? Ундай бўлса, ўша олтин олмани, марҳамат қилиб менга берсинлар.

Подшо унинг айёрлигини сезиб, ўзини гўлликка сола бошлабди.

— Йўқ, алдаётганинг йўқ.

— Алдамаётган бўлсам, унда қарзингизни беринг.

Подшо ёлғончининг юганини тан олиб, бир оғиз ҳам гапирмай, олтин олмасини камбағалга берган экан.

РОСТҒУЙ БОЛА

(Туркман халқ эртаги)

Бир кишининг ўғли бўлган экан. Уларнинг қирқта олтин тангаси бор экан. Отаси шу қирқта олтин тангани ўғлининг эски чопонининг ёқасига тикиб, уни савдогарларга қўшиб юборибди.

— Уғлим, ҳечам ёлғон гапирма, ҳалол бўлгин, — деб ўғлига буюрибди.

Савдогарлар йўл юришса ҳам мўл юришибди, бир жойга етиб боришганда уларга қароқчилар ҳужум қилишибди. Қароқчилар ўзаро маслаҳатлашиб, «мана бу ялангоёққа у-бу нарса берсакмикин» дейишибди.

Қароқчилардан бири болани масхара қилиб сўрабди:

— Эй, ялангоёқ, сендан нимани ҳам олиш мумкин?

— Менда қирқта олтин танга бор,— деб жавоб берибди бола.

— Сенда қирқта олтин танга нима қилсин?— дейишибди қароқчилар жулиб.

Шунда бола чопонининг ёқасини йиртиб, олтин тангаларни кўрсатибди.

— Нега буларни бизга кўрсатдинг?— деб сўрашибди қароқчилар. — Биз сенга пул бермоқчи эдик, энди бўлса буни ҳам олиб қўямиз.

— Ҳечқиси йўқ, отам ҳалол бўл, ёлғон гапирма, деб ўргатган,— деб жавоб берибди бола.

Ҳайрон бўлган қароқчилар савдогарларга мол-мулкани, пулларини қайтариб бериб, ҳалол меҳнат қилиш учун қороқчиликдан воз кечишибди.

ҲАҚҚУШ

(Тоҷик халқ эртаги)

Бир балиқчи бўлган экан. У эрталабдан кечгача дарё бўйида ўтириб балиқ тутар экан. Тутган балиқларини бозорда сотаркан. Бу пул хотини иккисининг тиркчилигига зўра етар экан.

Қунлардан бир куни балиқчи ов қилаётган дарё бўйига Ҳаққуш учиб келибди-да, дарахтга қўниб, балиқчи нима қилаётганини кузата бошлабди.

Балиқчи оқшомга яқин битта кичкина балиқчани тутибди, холос. Буни кўрган қуш ундан:

— Бу балиқчани нима қилмоқчисиз?— деб сўрабди.

— Нима қилардим, балиқчани бозорга обориб сотиб, нон оламан. Уйда кампирим иккимиз тамадди қиладиган ҳеч вақо йўқ,— дебди балиқчи.

— Сизларга ачинаман!— дебди Ҳаққуш. — Майли, шундай бўла қолсин, ҳар куни ҳовлиларингга каттакон балиқ олиб келаман. Қариган чоғларингда қийналмай

яшанглар. Аммо фақат Ҳаққуш ҳақида ҳеч кимга оғиз оча кўрманглар.

Шу кундан бошлаб Ҳаққуш ҳар куни балиқчининг ҳовлисига каттакон балиқ олиб келадиган бўлибди. Кампир балиқни бўлиб-бўлиб қовурар, балиқчи эса уларни бозорга олиб бориб сотар экан. Чол билан кампир тезда бойиб кетишибди, ҳатто боғи бор уй ҳам сотиб олишибди. Бир куни балиқчи ҳар галгидек бозорда қовурилган балиқ сотаётган экан. Бирдан унинг ёнидан подшонинг жарчиси ўтиб қолибди. У:

— Ким Ҳаққушни қаердан топишни айтса, шоҳ унга ярим подшолиги ва қизини беради!— деб қичқирибди.

Бу сўзларни эшитган балиқчи чол ўрнидан сакраб турмоқчи бўлибди-ю, аммо Ҳаққушга жим юраман деб ваъда берганини эслаб, яна ўриндиғига чўкибди.

Аммо жарчи ўрнидан сакраб турмоқчи бўлган чолни сезиб қолибди. У Ҳаққуш ҳақида бирор нарса билса керак деб ўйлаб, чолни подшо ҳузурига судраб олиб борибди.

— Қарияман,— дебди подшо,— ўнлаб табиблар турли хил дори-дармонлар бериб мени ёшартолмади. Бир табибнинг гапича Ҳаққуш қонига ювинсам, қайта ёшарармишман. Агар сен ўша қушни тутиб берсанг, ярим подшолигим билан қизимни сенга берганим бўлсин. Агар қушни тутиб беришга кўнмасанг, ўлимга буюраман.

— Аммо Ҳаққуш шундай каттаки,— дебди балиқчи,— уни юзта одам ҳам тутиши қийин.

— Мен сенга тўрт юзта одам бераман, фақат қушнинг қаерга учиб келишини кўрсатсанг бас. Одамларим, албатта, уни тутишади,— дебди подшо.

Балиқчи чол шоҳ хизматкорларини уйига олиб бориб Ҳаққуш ҳар куни ҳовлисига учиб келишини ва балиқ ташлаб кетишини айтиб берибди.

— Қушни ҳавода тутиб бўлмайди,— дейишибди хизматкорлар.

— Унга овқат тайёрлаб, ерга тушиб еб кетишга кўндир. Шунда уни тутиб оламиз.

Тўрт юзта одам балиқчининг ҳовлисида қушни пойлай бошлашибди. Балиқчи косага емиш солиб, ҳовли

Ўртасига қўйибди-да, қушнинг келишини кута бошлабди. Қуш учиб келиши билан балиқчи:

— Эй Ҳаққуш, кел, ҳовлимга қўн! Меҳмоним бўл— деб қичқирибди.

Қуш ерга қўниб косадаги овқатдан чўқилай бошлабди. Шунда тўрт юз одамнинг ҳаммаси унга ташланибди. Қуш қанотларини қоқиб кўкка талпинибди.

Балиқчи қушнинг оёғидан ушлаб қолишга улгурибди ва у ҳам қуш билан бирга ҳавога кўтарилибди. Подшо хизматкорлари эса балиқчининг оёғидан маҳкам ушлаб олишибди. Шундай қилиб, ҳаммаси бир-бирининг оёғидан ушлаганча қуш билан бирга кўкка кўтарилишибди. Тўрт юз одам занжирга ўхшаб ҳавода муаллақ қолибди.

Ҳаққуш эса борган сари юқорилайверибди. Балиқчининг қўллари толиб, панжалари эзилиб кетибди. Шунда қушнинг оёғини қўйиб юборибди. Одамларнинг ҳаммаси ерга қулаб мажақланибди. Инсофсиз балиқчи ана шундай жазо топган экан.

КИЧИК ФОЛЬКЛОР ЖАНРЛАРИ

ҚУШИҚЛАР

АЛЛА

Ёт, болам, ухла қўзим,
Уйларда ўчди чироқ.
Ухлар асаларилар,
Ухлар балиқлар тинчроқ.
Кўкда ой ярқирайди,
Деразадан қарайди.
Кўзларинг юмгин, қўзим,
Ёт, қувончим, қундузим!

Алла, алла.

Сув сепгандек уйлар тинч,
Қоронғи ҳужралар тинч...
Ҳеч дарвоза тик этмас,
Сичқон ухлар, миқ этмас.
Кимдир оҳ тортса, унда
Не ишимиз бор унда?
Кўзларинг юмгин, қўзим.
Овунчоғим, қундузим!

Алла, алла

Қушчам ғамсиз яшайди,
Унинг ҳар дам вақти чоғ
Ширинликлар мўлу кўл,
Кўпдир қизиқ ўйинчоқ
Бари сенгадир, қўзим!
Ийғлама ҳеч, юлдузим!
Бахтиёр ўтсин умринг!
Ёт, қувончим, қундузим!

Алла, алла

Алла, алла, аллаё
Ухла, қўзим, аллаё.
Юм кўзингни, юлдузим,
Юм-юм кўзинг, қундузим!

ОҚ ТЕРАҚМИ, КҰК ТЕРАК?

— Оқ теракми, кўк
терақ?

— Биздан сизга ким
керак?

— Гул тердик даста-
даста,

Бир-бирига пайваста,
Бизга керак одобли,
Аълочи қиз Шоҳиста!

— Оқ теракми, кўк
терақ?

— Биздан сизга ким
керак?

— Ой керагу ой керак.
Тўлиб оққан сой керак.

Бизга «Мақтов қоғози»
Олган Ҳасанбой керак!

— Оқ теракми, кўк
терақ!

— Биздан сизга ким
керак?

— Мактаб олди боғ
кўча.

Бир ёни гулбоғ кўча.
Бизга керак шохмотда
Ном қозонган Хадича!

— Оқ теракми, кўк
терақ?

— Биздан сизга ким
керак?

— Тўп ўйнар Раъно,
Толиб

Бир-биридан ғолиб,
Бизга керак чопишда
Ҳеч тенги йўқ Муталлиб.

— Оқ теракми, кўк
терақ?

— Биздан сизга ким
керак?

— Устозингдан таълим
ол,

Қасб, ҳунар ўрганиб қол.
Бизга керак пазанда,

Чевар, нотиқ Суймахол!
— Оқ теракми, кўк
терақ?

— Биздан сизга ким
керак?

— Ариқ бўйида андиз,
Дарё тубида қундуз.

Бизга керак алпинист
Бўламан, деган Юлдуз!

ХИРМОН ҚУШИҚЛАРИ

Айри туёнинг олмосдир,
Майда қилмай
қўймосдир.

Сени боққан бу эганг
Меҳнатидан қолмасдир.
Майда қилсанг, шундай
қил,

Элаб қўйган ундай қил,
Қизилини қирдай қил,
Сомонини сойдай қил.
Майда-майда мойбосар,
От ўрнини той босар

Отадан ўғил қолса,
Улмас, ўрнин босар,
Тоғларда бор навшатир,
Уни заргар ушатир.
Қўлимдаги тол химча
Қовурғангни қақшатир.
Майда десам ярашар,
Халойиқлар қарашар.
Сағрингдаги терингга
Чармгарлар талашар.
Майда-майда, майда деб,

Гаврон урдим чўққингга.
 Ун икки ой ишладинг.
 Сомон қолди ҳаққингга.
 Орқангдан қочган қулон,
 Қулонлар эмас, булон.
 Бу майдани бўлган сўнг
 Бўз қиздайин бир сулан.
 Галаговда тўрт хўкиз,
 Тўрттови ҳам йўрт хўкиз,
 Уз ишини тиндириб,
 Салманглаган мард
 хўкиз.
 Майда-майда парисин.

Дон сомондан арисин.
 Чорисини олган сўнг
 Қайтараман барисин.
 Майдажон овозаси,
 Пўлатдан дарвозаси.
 Бир боғ похол бўлади
 Майдажоннинг ғавзаси.
 Майда қилсанг, туздай
 қил,
 Сочини ювган қиздай
 қил.
 Майда жонивор, майда.
 Сомони сенга фойда.

ҚУШ ҚУШИҒИ

Ола хўкиз, тарғил хўкиз,
 Шудгор танобин тортиб чўз.
 Қўш ҳайдаймиз баҳор ва куз,
 Атрофимиз дала ва туз,
 Юр, жонивор, хўш жонивор!

ЯНЧИҚ ҚУШИҒИ

Хў майда-майда, хў,
 Қўшиқ-ашулани қўй.
 Маъраб турар эчки-қўй,
 Янчиб туриб кавша, тўй,
 Хў, майда-майда, хў!
 Бўлмас ғалланинг ёмони,
 Арпа буғдойлар сомони.
 Деҳқонларнинг чоч
 хирмони,
 Ҳозир янчиқнинг замони.
 Хў, майда-майда, хў!
 Одатимиз тонглар отмай,
 Уйқу-ғафлатни йўлатмай,

Иш қиламиз бекор
 ётмай,
 Қўш тортганмиз бекор
 ётмай
 Хў, майда-майда, хў!
 Босган изинг толқон
 бўлсин,
 Хирмон қизил донга
 тўлсин,
 Уйлар кўмач, нонга
 тўлсин,
 Теринг карқи қалқон
 бўлсин.
 Хў, майда-майда, хў!

МАҚОЛЛАР

Жаҳл — душман
 Ақл — дўст.

* * *

Белги бўлса, йўлдан адашмас.
Ақл бўлса, сўздан адашмас.

* * *

Чинордек бўйинг бўлгунча
Тумордек ақлинг бўлсин.

* * *

Ой тунда керак.
Ақл кунда керак.

* * *

Ҳунар — зар, ҳунарсиз — хор.

* * *

Ҳунари йўқ кишининг,
Мазаси йўқ ишининг.

* * *

Ешликда ўрганган ҳунар,
Ўзингга ўлжага қолар.

* * *

Бир йигитга етмиш ҳунар кам.

* * *

Элга қўшилсанг, эл бўласан,
Элдан ажралсанг, ер бўласан.

* * *

Юрти бойнинг — ўзи бой.

* * *

Киши юртида шоҳ бўлгунча,
Ўз юртингда гадо бўл.

* * *

Тўпдан чиқсанг ҳам, кўпдан чиқма.

* * *

Бирлашган — ўзар
Бирлашмаган — тўзар.

* * *

Тилни билиш — дилни билиш.

* * *

Яхши гап билан илон инидан чиқади.

* * *

Севдирган ҳам тил,
Бездирган ҳам тил.

* * *

Ҳақ сўз — аччиқ сўз.

* * *

Тўғри бўлсанг, бежавотир бўласан.

* * *

Одоб — кишининг зеби.

* * *

Одобни беодобдан ўрган.

* * *

Соғ юрай десанг, озода бўл!

* * *

Кўп юрган — кўп кўрар,
Кўп ўқиган — кўп уқар.

* * *

Илмсиз бир яшар.
Илмли — минг яшар.

* * *

ТОПИШМОҚЛАР

Лента каби чўзилиб,
Юртни юртга улайди.
Дўстни дўстга учратиб,
Қалбга севинч қалайди.

* * *

} (Иўл)

Булут десанг, булутмас,
Ердан кўкка сузади.

Кўзга, бурунга кирса,
Асабингни бузади.

(Тутун)

* * *

Қоптокка ўхшар ўзи,
Йўл-йўл беқасам юзи,
Ичи тўла қанд-асал,
Есанг чанқоқни босар.

(Тарвуз)

* * *

Тунда кўриб чўғ дейсан,
Тонгда кўриб йўқ дейсан.

(Юлдуз)

* * *

Илон изли ёруғ нур,
Булутларни қучади,
Жарангдор овозидан
Еру осмон кўчади.

(Чақмоқ)

* * *

Керагида сувга отасан,
Қимирлашин пойлаб ётасан.

(Қармоқ)

* * *

Қўшалоқ товоқ,
Ичи тўла ёғ,

(Ёнғоқ)

* * *

Ойна эмас, жимирлар,
Тек туrolмас, қимирлар.

(Сув)

* * *

Қўлсиз, оёқсиз эшик очар.

(Шамол)

* * *

Қасби доим тақир-туқур
Қайда илон кўрса чўқир.

(Лайлак)

* * *

ТЕЗ АЙТИШ

Шокир шолিপояда шовқин солиб, шақилдоқни шақиллатди.

Бир жуфт чўп кўпми, қўш жуфт чўп кўпми?
Жамила жийдани жойига жойлади.

Шу мушук, шум мушук, шумшук мушук.

Тез айтишни тез-тез айт.

Совуқда тустовуқ совуқ қотди.

Боқи боққа, Соқи тоққа боради.

Саодат соатини соатсозга созлатди.

Қўш қўлқоп, қўшови ҳам бўш қўлқоп.

Гулсара гул саралаб, гул санади.

Тубсиз денгиз дедингизми? Денгиз тенгсиз дедингизми?

Олти жуфт оқ чинни чойнакка тўрт жуфт кўк қопқоқ, тўрт жуфт кўк чинни чойнакка олти жуфт оқ қопқоқ ёпса бўладими?

Ўктам кўм-кўк, кўркам кўклам расмини кўп кўк қаламда чизмоқчи.

Занжир, саржин, анжир.

Бир туп тут, тутнинг тагида бир туп туруп. Тут турупни туртиб туриптими, туруп тутни туртиб туриптими?

Шотурсуннинг шотутини шитирлатган шамол Шарифнинг шафтолисини шитирлатди.

Қурилишга терак керак,

Демак эсмоқ керак терак.

Толиб турупни тарозида

Тортиб топширди.

Оқ чойнакка оқ қопқоқ,

Кўк чойнакка кўк қопқоқ.

Олтин ўтлоқ — оқ ўтлоқ.

Эркин эгатга эртаки экинни эрталаб экди.

Эшик олдида булоқ, булоқдан сув ичар улоқ, улоқчам узун қулоқ.

ЖАҲОН БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

ШАРЛЬ ПЕРРО

(1628—1703)

Шарль Перро адабий эртак асосчиси сифатида бир неча асрлардан бери дунёга машҳур бўлиб келмоқда. Буюк француз шоири ва танқидчисининг «Қизил Шапкача», «Золушка», «Уйқудаги малика», «Митти бола», «Этик кийган мушук» каби эртаклари дунё кезиб, китобхон болалар қалбини ром этмоқда.

Адиб халқ оғзаки ижодига хос бўлган юмордан, истеҳзоли кулгидан ўринли фойдаланганлиги сабабли бундай бахтга эришган.

Эртакчининг барча асарларида яхшилик ёмонликка, соддалик айёрликка, олижаноблик ёвузликка, гўзаллик хунукликка қарши қўйилади. Инсонга меҳр-муҳаббат улуғланади.

ҚИЗИЛ ШАПКАЧА

(Эртак)

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир қишлоқда жажжигина бир қизча бор экан, у дунёда тенги йўқ, жуда ёқимтай қиз экан. Ойиси уни жонидан ҳам яхши кўрар экан, бувиси бўлса ундан ҳам яхши кўрар экан.

Бувиси неварасининг туғилган куни муносабати билан қизчага битта қизил шапкача совға қилибди.

Ушандан бери қизча қаёққа борса, шу чиройли, янги қизил шапкачасини кийиб борар экан. Шунинг учун қўни-қўшнилар уни кўрганда:

— Ана, Қизил Шапкача келяпти!— дер эканлар.

Бир куни ойиси сомса пишириб, қизчага айтибди:

— Ойинг айлансин, Қизил Шапкача, мана бу сомса билан кувачадаги ёғни бувингга обориб бергин, эсон-омонлигини билиб келгин.

Қизил Шапкача кийиниб, бувисини кўргани нариги қишлоққа кетибди. У ўрмондан ўтаётса, олдидан бир,

Бўри чиқиб қолибди. Бўри Қизил Шапкачани ямлаб ютиб юборгуси келибди-ю, лекин ботинолмабди, чунки шу яқин орада ўтинчилар дарахт кесиб юрар, болталанининг тарақ-туруқ овози эшитилиб турар экан.

Бўри ялиниб қиздан:

— Қизил Шапкача, қаёққа кетяпсан?— деб сўрабди.

Қизил Шапкача бўлса, ўрмонда тўхтаб, Бўри билан гаплашишнинг қандай қўрқинчли эканини билмас экан. Шунинг учун ҳам у Бўри билан саломлашибди-да, кейин дебди:

— Бувимни кўргани кетяпман, бувимга мана бу сомсалар билан қувачада ёғ оборяпман.

— Бувингнинг уйи узоқдами?— деб сўрабди Бўри.

— Ҳа, анча узоқда,— деб жавоб берибди Қизил Шапкача,— Тегирмон орқасидаги қишлоқ бор-ку, ҳов ана, энг чеккадаги уйни кўряпсанми — ўша.

— Яхши,— дебди Бўри,— мен ҳам бувингни кўриб келаман. Манави йўлдан бораман, сен бўлсанг анави йўлдан бор. Кўрамиз, ким олдин бораркан.

Бўри энг яқин йўлдан ғизиллаб чопиб кетибди.

Қизил Шапкача бўлса энг узоқ йўлдан юриб кетибди.

Қизча йўлма-йўл тўхтаб, гуллар терибди, гулдаста ясабди. Қизил Шапкача ҳали тегирмон олдига етмаган экан, Бўри кампирнинг уйига етиб келиб, эшикни тақиллатибди.

— Тақ-тақ!

— Ким?— деб сўрабди кампир.

— Мен неварангиз Қизил Шапкачаман,— деб жавоб берибди Бўри овозини ингичка қилиб. — Сизникига меҳмон бўлиб келдим, сомса билан қувачада ёғ келтирдим.

Кампир бу вақт тўшакда касал бўлиб ётган экан. У чиндан ҳам Қизил Шапкача келгандир деб ўйлаб, шундай дебди:

— Жонгинам, ипни торт, эшик очилади!

Бўри ипни тортибди — эшик очилибди. Бўри чопиб бориб, кампирни бир ямлаб ютиб юборибди. Бўри жудаям оч экан, негаки у уч кундан бери овқат емаган экан.

Кейин Бўри эшикни ёпиб, кампирнинг тўшагига кириб ётибди-да Қизил Шапкачани кута бошлабди. Тез-

да Қизил Шапкача келиб, эшикни тақиллатибди:

— Тақ-тақ!

— Ким?— деб сўрабди Бўри.

Қизил Шапкача Бўрининг хунук овозини эшитиб, аввал қўрқибди, кейин: бувим тумов-пумов бўлгандир,— деб ўйлаб, жавоб берибди:

— Мен неварангиз Қизил Шапкачаман. Сизга сомса билан қувачада ёғ келтирдим.

Бўри йўталиб олиб, ингичка овоз билан:

— Ипни торт, жонгинам, эшик очилади,— дебди.

Қизил Шапкача ипни тортса — эшик очилибди.

Қизча уйга кирибди, Бўри бўлса кўрпага бурканиб олиб, дебди:

— Сомсани столга, қувачани тоқчага қўй, ўзинг ёнимга келиб ёт! Жуда чарчагандирсан.

Қизил Шапкача Бўри билан ёнма-ён ётиб, ундан сўрабди:

— Вой, бувижон, қўлларингиз бунча узун?

— Сени маҳкамроқ кучоқлаш учун, жонгинам!

— Бувижон, оёқларингиз бунча катта?

— Тезроқ чопиш учун, жонгинам!

— Бувижон, қулоқларингиз бунча катта!

— Яхшироқ эшитиш учун, жонгинам!

— Бувижон, кўзларингиз бунча катта?

— Сени яхшироқ кўриш учун, жонгинам!

— Бувижон, тишларингиз бунча катта?

— Сени тезроқ еб қўйиш учун, жонгинам!

Қизил Шапкача дод дегунча қўймай, ёвуз Бўри унга ёпишиб, уни шиппаги ва қизил шапкаси билан бирга ютиб юборибди.

Бахтни қарангки, шу вақт уй ёнидан ўтинчилар ўтиб бораётган эканлар.

Улар шовқин-суронни эшитиб, уйга чопиб кирибдилар ва Бўрини ўлдирибдилар.

Кейин унинг қорнини ёрсалар, ичидан Қизил Шапкача билан бувиси омон-эсон чиқибди.

ДАНИЕЛ ДЕФО

(1660—1731)

Жаҳон болалар адабиётининг шоҳ асарларидан бири «Робинзон Крузо»дир. Бу китобнинг ёзилганига

икки юз эллик йилдан ҳам кўп бўлган. Бу саргузашт роман буюк инглиз адиби Даниел Дефонинг қаламига мансубдир.

Дефо узоқ умри давомида кўп китоблар ёзган, ammo ҳеч бири «Робинзон Крузо»чалик шуҳрат қозонмаган.

Адиб бу романига XVII аср охири ва XVIII аср бошларида яшаган шотландиялик Александр Селькрикнинг бошидан кечирган саргузаштларини асос қилиб олган.

РОБИНЗОН КРУЗО

(Романдан парча)

Бу ерда якка-ёлғиз саргардон бўлиб қолганлигимни ўйлаб йиғладим, лекин кўз ёши билан ҳеч қачон бахтсизликдан қутулиб бўлмаслигини ўйлаб, йўлимда давом этишга ва ҳар нима қилиб бўлса ҳам мажақланган кемага етиб олишга қарор бердим. Ечиниб, сувга тушиб сузиб кетдим.

Қийинчиликнинг энг оғири энди келди. Ҳарчанд ҳаракат қилмай, кемага чиқа олмадим. У саёз жойда туриб қолганидан жуда баланд эди, осилиб чиқмоқ учун қўлга илинадиган ҳеч нарса йўқ. Анча вақт кема атрофидан сузиб, айланиб юрдим ва бирдан кема арқонига кўзим тушиб қолди (дарров уни кўрмаганимга ўзим ҳам ҳайронман). Арқон кеманинг тешигидан чиқиб осилиб турар эди, арқоннинг учи сувдан анча баланд бўлганидан уни зўрға ушлаб олдим. Мен арқонга осилиб, кема насосхонаси ёнидаги матрослар уйига чиқиб олдим. Кеманинг таги тешилган, пастки қаватидаги омбор сувга тўлиб қолган эди. Кема қаттиқ, қумлоқ саёз жойда туриб қолган, унинг орқа томони баланд кўтарилиб, бурни эса сувга тегай деб қолган эди. Шундай қилиб, кеманинг қўйруқ томонига сув кирмаган ва бу ердаги ашёлар омон эди. Мен дарров қўйруқ томонга бордим, чунки аввало, ашёлардан қайси бири бузилганини ва қайси бири бутун қолганини билиб олмоғим зарур эди.

Кемадаги озуқаларнинг ҳаммаси батамом қуп-қуруқ экан. Очликдан юрагим эзилиб кетган эди, шунинг учун дарҳол омборхонага кириб, чўнтакларимни сухарийга тўлдириб олдим ва фурсатни бой бермаслик учун кемани текшириб юрган йўлимда сухарийни едим. Кема

каютасидан бир шиша ром топиб олдим, бу ромдан бир неча қултум ичдим, чунки олдимда турган ишларни бажармоқ учун куч йиғиб, бақувват бўлиб олишим лозим эди...

Менга асқотадиган ашёларнинг ҳаммасини соҳилга олиб чиқмоқ учун аввало қайиқ топмоғим керак эди. Лекин қайиқ йўқ, йўқ нарсани орзу қилиш эса бефойда. Эҳтиёжнинг ўзи бизни ихтирочи қилади, мен дарҳол ишга тутиндим. Кемада эҳтиёт мачта ва шу кабилар бор эди, мен шулардан сол ясамоқчи бўлдим ва жонжаҳдим билан ишга тутиндим.

Бир неча енгилроқ ходани танлаб, сув оқизиб кетмаслиги учун уларнинг ҳар бирини арқонга боғлаб сувга ташладим. Кейин ўзим кемадан тушиб, тўртта ходанинг икки учидан арқон билан маҳкам боғладим, унинг устидан икки-учта ёғочни кўндалангига қўйиб туриб боғладим, солга ўхшаш бир нарса ҳосил бўлди.

Бу сол мени бемалол кўтарди, лекин кўп юк учун у жуда енгил ва кичик эди.

Мен яна қайтиб кемага чиқишга мажбур бўлдим. Кема дурадгорининг аррасини қидириб топиб, эҳтиёт мачтани уч бўлак қилиб арраладим, бу ходалар билан солни анча катта қилдим. Мен бу ишга жуда катта, жуда кўп куч сарф қилдим, керакли нарсаларни ғамлаб олиш орзуси менга мадад бериб турди, мен шунча катта ва қийин ишни бажардимки, оддий шароитда бу ишни қилишга кучим етмаган бўларди.

Энди менинг солим катта ва маҳкам, анча-мунча юкни кўтара оладиган бўлди.

Бу солга нимани юкламоқ ва уни тўлқин оқизиб кетмаслиги учун қандай тadbир қўлланмоқ лозим? Уйлаб туришга фурсат йўқ, шошилиш лозим эди.

Аввало қайиққа кемадаги ҳамма ёғоч ва тахталарни ордим, кейин матросларимизнинг учта сандиғининг қулфини бузиб очдим-да, ичидаги нарсаларни олиб ташладим. Ўзимга энг кўп асқотадиган ашёларнигина олиб, уч сандиқни тўлдирдим. Сандиқнинг бирига озуқаларни: гуруч, сухарий, уч бўлак голланд пишлоғини, бешта катта бўлак қуритилган эчки гўштини (бу гўшт кемада бизга асосий овқат бўлган эди) ва Европадан кемадаги товуқларимизга бермоқ учун олиб келган арпадан қолган қисмини солдим; биз товуқлар-

ни йўлдаёқ сўйиб еган эди, аммо арпадан озгинаси қолган эди. Бу арпа бугдой аралаш эди; бу дон менга жуда асқотган бўлар эди, лекин каламушлар унга жуда қаттиқ зиён етказган эди. Булардан ташқари, бир неча яшик вино, олти шиша арақ топдим. Бу капитанимизники эди.

Бу яшикларни солга, сандиқлар ёнига жойладим.

Аммо мен юк ортиш билан овора бўлиб турган пайтда сув мавж ура бошлади, қирғоққа ташлаб кетган камзулимни, кўйлак ва жилетимни сув денгизга оқизиб кетганини кўриб жуда хафа бўлдим.

Энди эғнимда ёлғиз пайпоғим билан иштоним қолди, холос (ўзи сурпдан тикилган, калталигидан тиззамга зўрға келар эди). Кемага қараб сузган вақтимда буларни ечмаган эдим. Бу ҳол мени фақат овқатнигина эмас, балки кийим-бошнинг ҳам ғамини ейишга мажбур қилди. Кемада ҳар хил кўйлаклар кўп эди, лекин мен ҳозирча булардан бир жуфтини олдим, холос. Чунки мени бошқа нарсалар, айниқса иш асбоблари кўпроқ қизиқтирар эди.

Излаб-излаб охири дурадгоримизнинг қутисини топиб олдим, бу қути менинг учун энг қимматли нарса эди, шу пайтда мен уни ичи олтинга тўлдирилган бутун бошли кемага ҳам алиштирмас эдим. Қутининг ичида нима борлигига қарамасданоқ солга қўйдим, чунки қутида қандай асбоблар туришини ўзим жуда яхши билар эдим.

Энди милтиқ ва ўқ-дорини ғамлаб олишим керак эди. Қаютадан иккита ов милтиқ ва иккита тўппонча, яна бир халта ўқ билан иккита занг босиб кетган қинсиз қилич топиб олиб, буларни милтиқ дориси солади-ган идиш билан бирга солга жойладим. Кемамизда учта кичкина бочкада милтиқ дориси борлигини билар эдим, аммо буларнинг қаерда туришини билмас эдим; у ёқ-буёқни яхшилаб кўздан кечиргач, учала бочка ҳам топилди. Бир бочкадаги дори ивиб қолибди, қолган иккитаси аввалгидай қуруқ турган жан, буларни кўтариб чиқиб, милтиқ ва қиличлар билан бирга солга ордим. Энди менинг солим юкка лик тўлди, йўлга тушмоқ керак эди. Соҳилга чодирсиз, эшкаксиз етиб олиш осон эмас: рўпарадан салгина шамол уриши билан менинг солим сувга ғарқ бўлиб кетиши турган гап эди.

Бахтимга денгиз сокин эди. Орқа томондан секингина тошқин бошланди, бу тошқин менинг солимни соҳилга итарар эди. Бунинг устига соҳилга томон оҳистагина шамол урди. Шунинг учун кемадаги қайиқдан синиқ эшкак олиб, дарҳол йўлга тушдим. Орадан кўп ўтмай кичкина бир қўлтиққа кўзим тушди, шу қўлтиққа қараб йўл тутдим. Солни сув оқимининг энига қараб зўрға юргиздим ва бу жой саёз бўлганидан сув тагига эшкакни тираб ҳалиги қўлтиққа етиб олдим; сув қирғоққа секин урилиб орқага қайтганда менинг солим бутун юки билан соҳилда қолди.

Энди менинг олдимда атрофни текшириб кўриш, ўзимга турар жой бўла оладиган, буюмларимни қўйиш учун бехатар бир ўрин топиш вазифаси турар эди. Қаерда турганлигимни, яъни қитъагами, ёки оролга келиб қолганлигимни ҳали ҳам билолганим йўқ. Бу ерда одамлар яшайдими? Бу ерда йиртқич ҳайвонлар борми? Ярим милча ёки ундан салгина нарироқда тикка ва баланд тепалик кўринди. Шу тепанинг устига чиқиб атрофни кузатмоқчи бўлдим. Милтиқ, тўппонча ва дори соладиган халтани олиб атрофни текшириб кўргани йўлга тушдим.

Тепанинг устига чиқиш қийин эди. Тепанинг устига чиқиб атрофга кўз ташлагач, шўрлик пешонамнинг ёришмагани маълум бўлди: мен оролга келиб қолган эканман! Чор-атроф нуқул денгиз, агар денгиздан чиқиб турган бир неча катта тошни ва иккита оролчани ҳисобга олмаганда, қуруқ ердан ҳеч нишона йўқ, шу иккита оролча ҳам тўққиз милча нарида бўлиб, мен турган оролдан анча кичик эди.

Яна бир ҳолни ҳам билиб олдим: бу ерда ёввойи ўсимликларгина ўсиб, ҳеч қаерда одам обод қилган ер кўринмас эди, бундан чиқадики, бу ерда чиндан ҳам одамлар турмайди!

Бу ерда йиртқич ҳайвонлар ҳам йўқ эди, мен битта ҳам йиртқични кўрмадим. Аммо парранда жуда кўп, уларнинг ҳаммаси мен билмайдиган аллақандай паррандалар зотидан эди, бир паррандани уриб олдим, унинг гўштини еса бўладими, йўқми — ҳеч била олмадим.

Тепаликдан тушаётиб, катта бир қушни уриб олдим:

бу қуш ўрмоннинг очик жойидаги бир дарахтда қўниб турган эди.

Уйлайманки, бу ерда милтиқ овози биринчи марта эшитилган бўлса керак. Мен милтиқни отиб бўлар-бўлмасоқ дарахтзордан бир гала қуш чийиллашиб учиб кетди. Қушларнинг ҳар қайсиси ўз бошига қичқира-верди, аммо бу қушлардан ҳеч бирининг овози мен билган қушлар овозига ўхшамас эди.

Мен отиб ўлдирган қуш худди бизнинг Европа қарчиғайлари жинсига ўхшаб кетади: патларининг ранги, тумшугининг тузилиши биздаги қарчиғайга жуда ўхшаса ҳам унинг тирноқлари жалта. Гўштидан ўлимтиқ иси буриқсиб турганидан мен уни ея олмадим.

Биринчи кундаги текширишларимнинг натижаси шундай бўлди. Кейин мен солдаги нарсаларни соҳилга таший бошладим. Бу ишни битиргунча кеч кирди.

Кечқурун бугун қаерда ва қай хилда тунасам экан, деб ўйлай бошладим.

Очик ерда ётаверишга қўрқдим: агар менга бирор йиртқич ҳужум қилиб қолгудек бўлса, ҳолим нима кечади? Шунинг учун соҳилдан кечаси ухлашга қулайроқ бир жой танлаб, унинг атрофини сандиқ ва яшиқлар билан ўрадим, унинг ўртасидан эса тахталар билан қапа ясадим. †

Ўзимдаги озуқалар тамом бўлса, нима еб кун ўтказиш масаласи ҳам бошимни қотирди: қушлардан ва мен милтиқ отган вақтимда дарахтзор ичидан чиқиб қочган биздаги қуёнларга ўхшаш бир хил жониворлардан бошқа бу ерда ҳеч бир тирик жонни кўрмадим.

Шу пайт мени кўпроқ бошқа нарса қизиқтирар эди. Мен кемадан олиш мумкин бўлган нарсаларнинг кўпини ҳали ташиб олганим йўқ эди; кемада менга асқотадиган кўп нарсалар, энг зарури кемада чодирлар билан арқонлар қолган эди. Шунинг учун, агар менга ҳеч нарса халақит бермаса, яна кемага сузиб боришга қарор бердим. Бўрон туриши биланоқ кемани парча-парча қилиб юборишини билар эдим. Бошқа ишларнинг ҳаммасини кўя туриб, кемадаги нарсаларни ташиб олиш керак эди. Охирги михгача ҳамма нарсани соҳилга чиқариб олмагунча хотиржам бўлиш мумкин эмас. †

Кемадаги нарсаларни олиб ўтишга қарор берганимдан сўнг, қайиқ билан бориш керакми ёки аввалги син-

гари бу сафар ҳам сузиб бориш керакми, деб ўйлай бошладим. Сузиб бориш яхшироқ деган фикрга келдим. Бу сафар кийимларимни қапага ечиб қўйдим, эгнимда ички кўйлагим, сурп иштоним ва пайпоқсиз кийилган туфли қолди, холос.

Аввалгидек бу сафар ҳам кемага арқонга осилиб чиқдим, кейин янги сол ясаб кўпгина зарур буюмлар олиб ўтдим. Биринчидан, дурадгоримизнинг ҳужрасида бўлган асбобларнинг ҳаммасини, масалан: икки-уч қоп катта-кичик мих, михни бураб чиқарадиган отвёртка, йигирма тўртта болта ва булардан ташқари менга энг керакли асбоб бўлган чархни олиб солга жойладим.

Қейин кема тўпхонасидан бир қанча буюмлар, масалан, учта темир лом, иккита кичкина бочкада милтиқ ўқи, бироз милтиқ дориси топиб олдим. Сўнгра кемадан жуда кўп ҳар хил кўйлак, эҳтиёт чодир, тўшак ва ёстиқлар олдим. Буларнинг ҳаммасини солга ортиб, омон-эсон соҳилга чиқариб олдим.

Кемага жўнаб кетаётганда, бирор йиртқич озуқаларимни еб қўймасмикан, деб қўрққан эдим. Бахтимга озуқалар омон экан.

Аммо менинг йўқлигимда аллақандай бир жонивор дарахтзордан келиб сандиқларимдан бирининг устига чиқиб ўтирибди. У мени кўриб, сал нарига қочди, лекин дарров тўхтади ва ҳеч қўрқмай, бемалол чўнқайиб олиб, мен билан танишмоқчи бўлгандек кўзларимга термилиб тураверди.

Бу жонивор жуда чиройли, худди биздаги мушукка ўхшар эди. Мен милтиқни олиб уни нишонга олдим, лекин у ўз бошига келган хатарни фаҳмламай, ҳатто ўтирган жойидан ҳам қимирламади. Буни кўриб, унга бир бўлак сухарий ташладим, албатта, унга сухарий ташлашим нотўғри эди, чунки сухарий жуда оз ва уни эҳтиёт қилмоғим зарур эди. Шундай бўлса ҳам бу жонивор менга жуда ёқиб қолганлигидан бир бўлак сухарийни ундан аямадим. У югуриб келиб сухарийни искаб кўрди ва уни еб, маза қилиб лабларини ялай бошлади. У яна берармикин, деб умидвор бўлиб кутиб турди. Мен унга бошқа ҳеч нарса бермадим. У бироз тикилиб туриб, кейин қайтиб кетди.

Шундан кейин ўзим учун қапа ясашга тутиндим. Қапани дарахтзордан келтирган ходалар билан кема

чодиридан ясадим. Офтобда ёки ёмғирда бузилиши мумкин бўлган нарсаларнинг ҳаммасини шу қапага олиб кирдим, қапа атрофига бўлса, одам ёки ҳайвонлар ҳужумидан сақланмоқ учун яшик ва сандиқларни уйиб қўйдим..!

ЖОНАТАН СВИФТ

(1667—1745)

Инглиз адиби Свифтнинг «Гулливернинг саргузаштлари» романини ўқимаган китобхон топилмаса керак. Адиб романда очкўз, молпараст, мансабпараст, текинхўр, такаббур қироллар ва вазирлар ҳукмронлик қилган жамиятда инсон ҳеч қачон бахтини топа олмаслигини Гулливер саёҳат қилган ўлкалар тимсолида очиқ-равшан кўрсатади.

ГУЛЛИВЕРНИНГ САРГУЗАШТЛАРИ

(Романдан парча)

Мен Ноттингемпширда туғилганман, у ерда отамнинг унча катта бўлмаган мулки бор эди. Ешим ўн тўртга тўлганда отам мени Кембриж шаҳридаги Иманьюел коллежига ўқишга юборди. У ерда уч йил билимларни зўр ҳафсала билан ўргандим. Бироқ коллежда ўқишим учун маблағ етказиб беришга отамнинг қудрати етмай қолди, шунинг учун мени у ердан олиб, Лондондаги машҳур шифокор Жемс Бетсга шогирдликка берди, ундан тўрт йил таълим олдим. Отам ҳар замонда юборган пулларнинг ҳаммасини навигация ҳамда математиканинг бошқа соҳаларини ўрганишга сарфладим. Бу фанлар ҳамма саёҳатда қўл келиши мумкин, мен эса, тақдир мени саёҳатчи қилади, деган фикрга қаттиқ ишонгандим. Мистер Бетсникидан кетиб, уйга Ноттингемпширга қайтиб келдим. Отам, тоғам Жонс ҳамда бошқа қариндош-уруғларимизнинг қўллаб-қувватлаши туфайли қирқ фунт тўплашга муваффақ бўлдим ва маълумот олишни давом эттириш учун Лейденга жўнашга аҳд қилдим. Қариндош-уруғларим менга хар йили ўттиз фунтдан пул юборишга ваъда қилишди. Лейден шаҳрида узоқ саёҳатларда асқотиб қолишини билиб, икки йилу етти ой тиббиётни ўргандим.

Лейдендан қайтгач, саҳоватли устозим мистер Бетснинг ёрдамида капитан Эибрегем Пеннелл кўмондонлик қилаётган «Қалдирғоч» кемасига жарроҳ бўлиб ишга кирдим. Ана шу кемада уч ярим йил хизмат қилдим. Левант ва бошқа мамлакатларга саёҳат қилдим. Юртимга қайтгач, Лондонга кўчиб келишга жазм этдим. Мистер Бетс бу фикримни жудаям маъқуллади ва мени бир қанча беморларга тавсия этди. Мен Олд-Журидаги унча катта бўлмаган уйнинг бир қисмини ижарага олдим, Ньюгетстритда яшовчи пайпоқфуруш мистер Эдмонд Бертоннинг қизи мисс Мери Бертонга уйланиб, тўрт юз фунт сеп олдим.

Орадан икки йил ўтгач, саҳоватли устозим Бетс вафот этди: маошим кескин камайиб кетди. Дўстларим жуда оз эди, кўпгина ҳамкасбларимнинг бемаъни қилиқларига тақлид қилишга эса виждоним йўл қўймади. Шунинг учун ҳам хотиним ва баъзи таниш-билишларим билан маслаҳатлашиб, яна денгизчи бўлишга аҳд қилдим. Олти йил мобайнида кема жарроҳи бўлиб ишладим, иккита кема алмаштирдим. Ост ҳамда Вест-Индияга бир неча марта саёҳат қилдим. Ана шу хизматда ўз ишларимни анча ўнглаб олдим.

Сафарга кетаётганда кўплаб китоб олар ва бўш вақтларимни қадимий ҳамда янги энг яхши ёзувчиларнинг китобларини ўқишга бағишлардим, қирғоққа чиққанда эса ерли аҳолининг урф-одатларини кузатардим, тилларини ўрганардим. Хотирамнинг яхшилиги туфайли буларни осонгина ўзлаштириб олардим.

Кейин саёҳатим унча муваффақиятли бўлмади. Денгиз меъдамга тегди, хотиним, бола-чақаларим билан уйда қолмоқчи бўлдим. Мен денгизчилар орасида бўлиб кўпроқ тажриба орттириш ниятида Олд-Журидан Фетгер-Лейнга, у ердан Уоппингга кўчдим, лекин мўлжалим амалга ошмади. Уч йиллик беҳуда кутишдан кейин «Оҳу» кемасининг эгаси, капитан Вильям Причарднинг наф келтирадиган таклифини қабул қилдим, у билан Жанубий денгизга¹ жўнадим.

Биз Бристолдан 1699 йил 4 майда йўлга чиқдик. Аввалига саёҳатимиз жуда муваффақиятли бўлди.

¹ *Жанубий денгиз* — Тинч океаннинг жанубий қисми илгари шундай аталарди.

Ҳамроҳ шамол кемамизни олдинга йўналтирди. Кўп ўтмай Ост-Индия томон йўл олдик. Худди шу пайтда даҳшатли бўрон кўтарилди. Довул бизни Вандимен Еридан шимоли-ғарб томонга қараб суриб кетди. Биз жанубий кенгликнинг $30^{\circ} 2'$ ида эдик. Экипажимиздаги ўн икки киши ўта чарчаш ҳамда маза-матрасиз овқатдан вафот этди, бошқалар ҳам ҳаддан ташқари ҳолдан тойганди. 5 ноябрь кuni (ўша ерларда ёзнинг бошланиши) қаттиқ шамол кемамизни ҳамон олдинга ҳайдаб боришда давом этди; ҳамма ёқни қалин туман қоплаганди. Тўсатдан кемадан қандайдир ярим кабельт¹ узоқроқ масофада тўлқинлар урилиб пишқираётган жой кўринди. Шиддатли шамол кемани ўз оғушига олиб, қоя сари суриб бораверди, бирор чора кўриш учун вақт ўтган эди. Кема шитоб билан бориб тошга урилди ва бир зумда чил-чил бўлди.

Экипаждан олти киши, шу жумладан мен ҳам, денгизга қайиқ туширишга, кема ва қоядан узоқлашишга муваффақ бўлгандик. Менинг ҳисобимга кўра, эшкак эшиб фақат уч мйля² юрдик. Кейинги кунларда кемада шунчалик қаттиқ ишлаган эдикки, эшкак эшишга ҳам дармонимиз етмай қолди. Биз эшкакларни улоқтириб, ўзимизни тўлқинлар ихтиёрига топширдик. Ярим соатдан кейин шимолдан эсган қаттиқ шамол қайиғимизни ағдариб ташлади. Қайиқдаги ҳамроҳларимга ҳам, шунингдек, халос бўлиш умидида қояда ёки кемада қолганларга ҳам нима бўлганини билмайман. Фикримча, уларнинг ҳаммаси ҳалок бўлган бўлса керак.

Ўзим эса сувга думалаб тушгач, шамол ва оқим йўналишида бошим оққан томонга қараб сузавердим. Бир неча марта сув тубини пайпаслаб кўрдим. Ниҳоят, жуда ҳолдан тойиб, тўлқинлар билан олишишга кучим етмай қолганда оёғим ерга текканини сездим.

Худди шу пайтга келиб бўрон ҳам анча тинди. Сув туби шунчалик қиялик эканки, соҳилга етгунча бир миля масофагача сув кечиб боришга тўғри келди. Шунда кеч соат саккизлар бўлса керак. Мен мамлакат ичкарисига ярим миляча юриб бордим, бироқ уй ёки у ерда

¹ Кабельт — инглиз денгиз ўлчови. Бир кабельт 183 метрга тенг.

² Милья — бу ерда 10 кабельтга тенг денгиз миляси ҳақида гап боради.

яшовчилардан ном-нишон ҳам тополмадим. Чарчашдан, иссиқдан ҳамда кемани тарк этиш пайтида ярим пинт¹ ароқ ичиб олганимдан қаттиқ уйқум келди. Жуда ҳам паст ҳамда майин кўкат устига чўзилдим ва қаттиқ уйқуга кетдим, умрим бино бўлиб бунақа қаттиқ ухламагандим.

Менинг ҳисобимга кўра, уйқум тўққиз соатдан оз давом этмаган бўлса керак, чунки уйғонганимда ҳаммаёқ ёп-ёруғ эди. Мен ўрнимдан турмоқчи бўлдим, бироқ қимирлай олмадим. Қўл-оёқларим ерга маҳкам чирмаб ташланибди: ўзим осмонга қараб ётардим. Узун ва қалин сочларим ҳам ерга боғлаб ташланган эди. Айни пайтда бутун гавдам — қўлтиғимдан сонимгача ингичка чилвирлар билан тортиб боғланганлигини сездим. Мен фақат осмонга қарай олардим, холос: қуёш омонсиз куйдирар, кўзларимни қамаштирарди. Қулоғимга аллақандай ноаниқ шовқин чалинди, лекин тепага қараб ётганимдан ҳеч нарсани кўра олмадим.

Кўп ўтмай қандайдир бир жонли нарса чап оёғимдан ўрмалаб, аста-секин кўкрагимга чиққанини, иягимга яқинлашиб келганини сездим. Кўз қиримни ташлаб, қўлига ўқ-ёй ушлаган, садоқ осган, бўйи бир қарич ҳам келар-келмас одамни кўрдим. Унинг орқасидан ўшанга ўхшаш яна қирқта одам келаётганини ҳам пайқадим. Ҳайратдан қаттиқ бақириб юбордим, устимдан ерга сакраб тушган одамчаларнинг баъзилари майиб бўлишди. Бироқ кўп ўтмай улар яна қайтишди. Битта ботирроғи юзимга шу қадар яқин келдики, уни рўй-рост кўрдим. Ҳайрон бўлганини изҳор қилиб қўлини кўтарди. Кўзларини олайтирди, аниқ, лекин чинқирик товуш билан: «Гекина дегуль!» деди. Бошқалар ҳам бу сўзни бир неча марта такрорлашди, лекин мен ўшанда унинг маъносини билмадим.

Китобхон осонгина тасаввур этаётган шу муддат ичида жуда ноқулай аҳволда ётдим. Ниҳоят, озгина уриниб, чап қўлимни чирмаб турган арқонни узиб, арқон боғланган қозикларни ердан суғуриб ташладим. Қўлимни кўзимга олиб бордим, шу пайт мени боғлаб ташлашда нақадар усталик қилинганини сездим.

Бошимни кескин буриб, менга беҳад азоб бераётган,

¹ Пинт — ярим литрга тенг инглиз суyoқлик ўлчови.

чап томондан сочимга боғлаб қўйилган чилвирларни сал бўшатдим. Эндиликда бошимни ўнг томонга сал буришга имкон туғилди. Бироқ, митти одамчалар яна қочиб кетишди, улардан бирортасини ҳам ушлай олмадим.

Шундан сўнг қулоқни тешиб юборадиган даражада қичқириқлар янгради. Шовқин тингач, кимнингдир «Толльго фонак!» деб хитоб қилганини эшитдим. Шу заҳотиёқ юзларча ёй-ўқлари чап қўлимга санчилганини сездим. Уқлар менга игнадек санчиларди. Янгидан яна ўқ узишди. Энди улар, бизнинг Европада бомба отгандай, осмонга қараб ўқ узишарди. Танамга (гарчи буни унча сезмасам-да) ўқ ёмғири ёғилди. Бир неча ўқ юзимга келиб тегди, юзимни қўлим билан тўсиб олдим. Диққатпазлик ва оғриқдан инградим, бўшалиш учун яна ҳаракат қилдим. Бироқ бу одамчалар олдингисидан ҳам кучлироқ қилиб яна ўқ узишди: улардан баъзилари биқинимга найза суқа бошлади, лекин бахтимга, найзалар қўтос терисидан тикилган камзулимни теша олмади.

Мен то қоронғи тушгунга қадар қимирламай ётган маъқул, деб ўйладим. Қоронғида, чап қўлим ёрдамида бўшалиб олишим унча қийин эмас. Борди-ю, бу мамлакат одамларининг ҳаммаси ҳам шу кўриб турганларим сингари митти бўлса, менга қарши қўйиладиган ҳар қандай армияни бир ёқлик қилишга қудратим етади, деб ўйлашга тўлиқ асосим бор эди.

Аммо тақдир менга бошқача боқди. Жим ётганимга ишонч ҳосил қилган одамлар ўқ узишни тўхтатишди, лекин қулоғимга чалинаётган шовқин-сурондан уларнинг сони анча кўпайганини билдим. Унг томонда, қулоғимнинг нақ рўпарасида қандайдир тақиллаш овозлари эшитилди — нимадир қуришаётганга ўхшарди. Минг машаққат билан ўша томонга бошимни бурдим ва ўзимдан тўрт ярд¹ узоқроқда бўйи бир ярим фут келадиган минбарга кўзим тушди. Минбарга ўша ерлик одамлардан тўрт-бештаси бемалол сиғарди. Улардан бири, энг зодағони бўлса керак, уч мулозим кузатувида минбарга чиқди, узундан-узоқ нутқ сўзлаб менга

¹ Ярд — 91,4 сантиметрга тенг.

мурожаат қилди, лекин унинг бирорта ҳам сўзини тушунмадим.

Шуни эслатиб ўтиш керакки, бу амалдор гапини бошлашдан олдин уч марта «Ленгродегильсан!» деб қичқирди. Бу сўзларни эшитган заҳотиёқ, элликка яқин одам менга яқинлашиб, сочимга боғлаб қўйилган чап томондаги арқонларни кесиб ташлашди. Бу бошимни ўнг томонга буришга ва гапираётган одамнинг ташқи қиёфаси ҳамда қўл ҳаракатларини бемалол кўришга имкон беради.

Кўринишдан у қирқ ёшларда бўлиб, бўйи сафдошлариникидан баландроқ эди. Улардан бири — менинг ўрта бармоғимдай келадигани (эҳтимол, у маҳрам бўлса керак) хўжасининг узун этагини ушлаб турар, қолган иккитаси эса икки томонда тик туришарди. У чинакам нотиқ сингари гапирарди. Нутқда баъзан дўқ, баъзан ваъда, ачиниш, мурувват оҳанглари янграрди. Мен энг итоаткор қиёфада қисқа жавоб қайтардим, сўнг чап қўлимни кўтардим, куёшга боқдим, тўё унинг ўзимга гувоҳ эканлигини англадим. Мен очликдан ўлар ҳолатга етгандим (охирги марта, ҳалокатга учрамасимиздан бир неча соат аввал, кемада овқатланганман), шу вайдан сабрсизлигимни боса олмадим ва одоб қоидаларига зид бўлса-да, овқат егим келаятиганини билдириб, тез-тез бармоғимни оғзимга олиб бордим.

Гурго (кейин билсам амалдорларни шундай деб аташаркан) мени яхши тушунди. У минбардан тушиб, ён томонларимга бир неча нарвон қўйишни буюрди. Турли хил ноз-неъматлар солинган саватларни кўтарган юздан ортиқ одам нарвондан юқорига кўтарилиб, оғзим томон равна бўлишди.

Овқатлар, менинг ҳақимдаги хабар етиб бориши биланоқ, подшонинг амри билан бу ерга етказиб келинганди. Неъматлар турли-туман жонивор гўштидан тайёрланган эди, бироқ таъмига қараб, қайсиси қандай жонивор гўшти эканлигини ажрата олмадим. Бу ерда курак, сон, биқин гўштлири бор эди, улар кўринишдан қўй гўштини эслатса-да, катталиги аранг турна қанотидай келарди. Мен улардан икки-учтасини ҳар бири милтиқ ўқидай келадиган учта нонга қўшиб бирданига оғзимга солардим. Одамчалар менга жуда чаққонлик билан хизмат қилишар ва бўйимдан, иштаҳам-

нинг карнайлигидан мамнун бўлишиб, минг хил имо-ишоралар қилишарди.

Қорним тўйгач, бирор нарса ичгим келганлигига ишора қилдим. Булар жуда ҳам зийрак, кашфиётчи халқ экан. Еган овқатимга қараб, мени оз нарса билан қондириб бўлмаслигини билишиб, одатдан ташқари эпчиллик билан арқон ёрдамида бочкалардан энг каттасини устимга тортиб чиқаришди, қўлимга юмалатиб, олиб боришди ва оғзини очишди. Бочкада чорак литрча вино бор эди, уни бир кўтаришда ичиб юбордим. У бургунд виносига ўхшаса-да, мазаси анча яхши эди. Улар иккинчи бочкани ҳам олиб келишди, буни ҳам олдингиси сингари ичиб, яна сўрадим, лекин уларда бошқа вино топилмади.

Мен бу кароматларни кўрсатаётганимда одамчалар хурсандликдан қичқириб юборишди ва кўксимда ҳадеб: «Гекина дегуль!» деганча ўйинга тушишди. Улар имо-ишора билан ҳар иккала бочкани ерга ташлашни илтимос қилишди, бироқ бундан олдин пастда турганларнинг четланишлари лозимлигини огоҳлантириб: «Борачмивола!» деб қаттиқ бақаришди. Бочкаларни осмонда кўришгач, яна бараварига «Гекина дегуль!» деб қичқаришди.

Ростини айтсам, улар танамда у ёқ-бу ёққа юришаётганида даставвал қўлимга тушган қирқ ёки эллик кишини ушлаб олиб, ерга улоқтириш васвасаси ҳам қўзғалди. Аммо улар мени анча азобга қўйишганини, бошимга бундан ҳам баттар азобларни солишларини, уларга бўйсунушга ваъда берганимни ўйлаб, бу фикрларни миямдан чиқариб ташладим. Бундан ташқари, харажатларнинг юзига қарамай, мени бу қадар сийлаган халқ меҳмондўст одамлар тоифасидан бўлмоғи керак, деб ҳисобладим.

Ҳар ҳолда бу митти одамларнинг кўрқмаслигидан ажабланмасдан иложим йўқ эди. Мен уларга қандайдир улкан маҳлуқ бўлиб кўринишим керак эди, улар бўлса дадил устимга чиқиб, битта қўлим бўшлигини парволарига ҳам келтирмай, бемалол ўйнаб юришарди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, қаршимда улуғ мартабали зот — император ҳазратларининг элчиси пайдо бўлди. Элчи жаноби олийлари кўпгина мулозимлари куза-

тувида оёғимдан чиқиб, юзим томон юра бошлади. У императорнинг муҳри босилган ишонч ёрлиғини кўзимга яқин олиб келиб кўрсатди, менга қараб нутқ сўзлади. Элчи қиёфасида ғазаб аломати кўринмасди, аммо ўта қатъиятлилик билан ўн дақиқача гапирди. Гап орасида қўли билан бир томонини кўрсатаверди. Кейинроқ билишимча, гап олий ҳазратлари давлат кенгаши билан биргаликда мени бу ердан ярим миля наридаги пойтахтга олиб келишга қарор берганлиги устида борган экан.

Унинг нутқиغا жавобан мен ҳам бир неча сўз айтдим, бироқ уни ҳеч ким тушунмади. Шунда мен имошора тилига ўтдим. Мен бўш қўлимни бошқа қўлимга, сўнг бошим ва танамга қўйдим, бу билан эркинлик олмоқчи эканлигимни билдирдим. Назаримда, олий жаноблари бу хатти-ҳаракатларни яхши англади шеклли, чунки йўқ деган ишорани билдириб бош чайқади, мени асир сифатида олиб кетишларини имо билан уқтирди. Айни пайтда менга нисбатан яхши муносабатда бўлишларини ҳам писанда қилди.

Шу пайт, арқонларни узиб ташлашга яна бир уриниб кўраймикан, деб ўйладим. Бироқ теримга санчилган ёй ўқлари туфайли яралар билан қопланган юз ва қўлларимнинг ачишиб оғриши мени бу ниятдан қайтарди. Бунинг устига, душманларим тобора кўпайиб бораётганлигини сездим. Шу сабабли, менга нисбатан кўнгиллари хоҳлаганича муносабатда бўлишлари мумкинлигини имо билан тушунтирдим. Шундан кейин гурго ҳамда унинг мулозимлари менга одоб билан таъзим қилишди ва анча хурсанд бўлишиб, узоқлашишди.

Кўп ўтмай қувноқ ҳайқириклар янгради, «Пеплон селан» сўзи тез-тез такрорланиб турди. Тўсатдан, мени кўриқлаётганлар ўнг ёнбошимга ағдарилишга имкон берадиган қилиб, чап томондаги арқонни бўшатишганини пайқадим. Бундан илгарироқ қўл ва юзларимга қандайдир хушбўй малҳам суртиб чиқишган ва ўқ теккан жойлардаги оғриқ дарҳол қолганди. Роҳатланиб, уйкум кела бошлади. Кейин айтиб беришларига қараганда, саккиз соатга яқин ухлабман. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ эди, чунки врачлар императорнинг буйруғига кўра винога ухлатадиган дори солиб қўйишганди.

Аслида аҳвол бундай бўлган экан: император мен ҳақимдаги маълумотни олиши биланоқ, кенгаш билан келишиб, мени дарҳол боғлаш ҳақида фармойиш берибди (буйруқ кечаси мен ухлаётганда бажарилган). У яна, уйғонишим биланоқ мени овқатлантириш ҳамда пойтахтга олиб кетиш учун арава ясашни ҳам буюрган.

Бир қарашда бундай йўл тутиш ҳам ўта хавфли, ҳам қаҳрамонлик. Мен ишонаманки, европалик ҳокимлардан бирортасининг ҳам бундай қилишга юраги бетламас эди.

Бироқ, менинг фикримча, императорнинг буйруғи адолатли эди. Дарвоқе, бу одамлар ухлаб ётганимда мени ўлдиришга уринишди ҳам дейлик. Дастлабки ҳужумданоқ оғриқдан ўзимга келишим ва шундай газабга тушишим мумкин эдики, арқонларни узиб юбориб, ўз навбатида уларга ҳамла қилишим турган гап эди. Улар мендан раҳм-шафқат кута олмас эдилар, бу аниқ.

Бу одамлар ажойиб математиклар экан, улар билимларнинг машҳур ҳомийси императорнинг қўллаб-қувватлаши ва рағбатлантириши туфайли механика соҳасида улкан камолотга эришишганди. Подшо ихтиёрида ходалар ва бошқа оғир нарсаларни ташийдиган ғилдиракли ҳар хил машина бор. Бу ерда, қурилишбоп ёғоч берадиган ўрмонзорлар бор жойда узунлиги тўққиз фут келадиган энг йирик ҳарбий кемалар қуриш одат тусига кириб қолган экан. Кейин кемаларни ана шу машиналарга юклаб, денгизга олиб боришаркан.

Беш юз дурадгор ва муҳандисга дарҳол ана шу машиналардан энг каттасини ясаш топширилган экан. Буйруқ жуда қисқа бир муддатда бажарилган. Қирғоққа чиққанимга тўрт соат бўлар-бўлмас машина орқамдан жўнатилган. Мен турган жойга машинанинг етиб келишини халқ шодон қийқириқлар билан кутиб олди. Бу баландлиги уч дюйм, узунлиги етти ва эни тўрт футга яқин, йигирма икки ғилдиракли ёғоч платформа эди. Уни менинг гавдамга параллел равишда қўйишди.

Энг мушкул нарса мени кўтариб, платформага ётқизиш эди. Уларга ерга ҳар бири бир фут баландликдаги саксонта хода қоқишди, кейин ишчилар бўйним, қўлим, танам ва оёқларимга сон-саноқсиз илмоқли

боғларни боғлашди; илмоқлардан пишиқ чилвир ўтказиб, уларни ходалар устига ўрнатилган чигир тепасидан олиб ўтишди. Энг бақувват ишчилардан тўққиз юз киши чилвирни торга бошлади. Шундай қилиб уч соат ўтар-ўтмас мени аравага олишди ва унга маҳкамлаб боғлашди.

Буларнинг ҳаммасини менга кейин айтиб беришди. Уйқу дори шарофати билан қаттиқ уйқуга кетиб, бу ишларнинг биронтасини ҳам сезмабман.

Илгари айтганимдек, мени тўрт миля наридаги пойтахтга олиб бориш учун сарой отхонасидан, ҳар бирининг бўйи ярим дюйм келадиган энг катта отлардан бир ярим мингтаси керак бўлди.

Бир ғаройиб ҳодиса туфайли мени уйғотишганда, тўрт соат йўл юрган эканмиз. Арава тузатилишга муҳтож бўлиб тўхтабди. Бундан фойдаланган маҳаллий халқ ёшларидан икки-учтаси ухлаётганимда афт-ангорим қанақалигини кўрмоқчи бўлибди. Улар арава устига чиқиб, юзим томонга секин яшириниб боришибди. Улардан бири, гвардия офицери, бурнимнинг чап тешигига қиличининг учини анча киргизибди. Бурнимга хасхашак теккандай қаттиқ аксириб юбордим, уйғониб кетдим. Ботирлар ўзларини менга сездирмай, яширинишди. Орадан уч ҳафта ўтгандан кейингина тўсатдан уйғониб кетганлигим сабабини билдим.

Бутун кунни йўл юриш билан ўтказдик. Тунайдиغان жойда аравамнинг икки томонига беш юзга яқин гвардиячи қўйилди. Уларнинг ярми машъала, қолганлари эса сал туришга интилишим билан ўқ узиш учун ўқ-ёйни шай қилиб ушлаб турарди.

Қуёш чиқиши билан яна йўлга тушдик, туш пайтида шаҳар дарвозасидан икки юз ярд берида эдик. Император саройдаги барча аркони давлати билан бизга пешвоз чиқди, лекин олий табақа амалдорлар олий ҳазратларининг устимга чиқиб, ўз ҳаётини хавф-хатар остида қолдиришига қатъий қаршилиқ кўрсатишди.

Арава қироллик бўйича энг катта деб ҳисобланган ибодатхона ёнида тўхтади. Бундан бир неча йил муқаддам ана шу ибодатхонада даҳшатли қотиллик юз берган. Маҳаллий халқ ўта художўй бўлганлигидан ибодатхонани ҳаром бўлди, деб унга кирмай қўйган. Ибодатхонани ёпишиб, у ердаги ашё ва зийнатларни

олиб чиқишган, у анча вақтдан бери бўм-бўш ётган. Ана шу ерга мени жойлаштирмоқчи бўлишди.

Ибодатхонанинг шимолга қараган эшикларининг баландлиги тўрт футга, эни икки футга яқин бўлиб, осонгина сиришим мумкин эди. Эшикларнинг ҳар икки томонида, ердан бор-йўғи олти дюйм баландликда иккита дераза бор эди. Чап деразадан сарой темирчилари европалик хонимлар соатининг занжири йўғонлигидаги тўқсон битта занжирни ўтказиб, уларнинг учини чап оёғимга ўттиз олтига осма қулф билан маҳкамлаб боғлаб қўйишди. Катта йўлнинг бошқа томонида, ибодатхона рўпарасида баландлиги беш фут келадиган минора турарди. Император энг яқин амалдорлари билан мени яхшироқ кўриш учун минора устига кўтарилди. Мени кўриш учун алоҳида ҳисобга кўра, ибодатхона ёнига юз мингдан ортиқ шаҳарлик тўпланди. Уларнинг ўнг мингдан ортиғи менга чирмашиб олди, деб ўйладим. Бироқ, кўп ўтмай, буни ман этиб, чирмашганларга ўлим жазоси берилиши ҳақидаги буйруқ чиқарилди.

Темирчилар ўз ишларини тугаллаб, мени аравага боғлаб турган арқонларни қирқишди, умримда ҳеч қачон ҳис этмаган чуқур қайғули кайфиятда ўрнимдан турдим.

Ўрнимдан туриб, у ёқ-бу ёққа юрганимни кузатиб турган халқнинг шовқин ва ҳайрати таърифга сизмайди. Мени боғлаб қўйилган занжирнинг узунлиги икки ярдга яқин бўлиб, олдинга ёки орқага юриш тугул, ярим доира ясаб ҳаракат қилиш, эмаклаб ибодатхона ичига кириш, у ерда узала тушиб ётиш имконига ҳам эга эдим...

АҚА-УҚА ГРИММЛАР (1785—1863, 1786—1859)

Якоб (1785—1863), Вильгельм (1786—1859) Гриммлар Маргбург университетида ўқиб юрган чоғларидаёқ немис ўрта аср тарихи ва маданияти, ҳуқуқ ва мифологияси, халқ оғзаки ижоди ҳамда тил ва адабиёт билан шуғуллана бошладилар.

1812 йилда Гриммлар яратган эртакларнинг биринчи томи — «Болалар ва оилавий эртаклар» юзага кела-

ди. 1815 йилда иккинчи том, 1822 йилда эса ҳар иккала томни умумлаштирувчи учинчи том босилиб чиқди.

Гриммларнинг дунёга машҳур бўлган «Золушка», «Қор қиз» эртаклари қаҳрамонлари ҳаммадан туртки ейдиган, сўкиш эшитадиган ва энг қийин юмушларни бажарадиган қизлар эртак давомида ўзларининг ҳалол меҳнатлари, ёқимли сўз ва табассумлари билан бахтиёр бўладилар.

Гриммларнинг «Қуён билан типратикан», «Бўри ва тулки» асарлари масал жанрига яқин туради ва китобхонда яхши таассурот қолдиради. Муаллифларнинг «Ялқов Гейц», «Ганснинг бахти», «Ботир тикувчи», «Еш паҳлавон», «Бремен мусиқачилари» каби эртаклари ўзбек болаларининг ҳам севимли асарларига айланиб қолган.

БИР ХУРМАЧА ШАВЛА

(Эртак)

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир қизча яшар экан.

Қизча бир куни ўрмонга маймунжон олиб келиш учун борибди ва у ерда бир кампирни учратибди.

— Салом,— дебди кампир қизчага.— Менга раҳм қилиб, маймунжонингдан берсанг-чи!

— Ма, кампир,— дебди қизча.

Кампир маймунжонни еб бўлиб:

— Сен менга маймунжон бердинг, мен ҳам сенга бирон нарса совға қиламан. Мана сенга хурмача, сен фақат шуни айтишинг керак:

Бир, икки уч,
Хурмачада шавла пиш.

Шунда у ширин, мазали шавла пишира бошлайди! Шундан сўнг айтасанки:

Бир, икки уч,
Пиширишдан кеч.

Шундан сўнг хурмача шавла пиширишдан тўхтайтиди.

— Раҳмат, буви,— дебди қизча ва хурмачани олиб, уйига — онасининг олдига кетибди.

Онаси бу хурмачани кўриб жуда суюнибди. Меҳнатсиз, оворасиз, ҳамма вақт ширин ва мазали шавла бўлса-ю, тагин нега суюнмасин?

Бир вақт қиз уйдан қаёққадир кетибди. Онаси бўлса хурмачани ўз олдига қўйиб:

Бир, икки, уч,
Хурмачада шавла пиш,

дебди. Хурмача шавла пишира бошлабди. Қўп шавла пиширибди. Онаси тўйиб-тўйиб ебди. Хурмача эса шавлани ҳадеб пишираверибди.

Бир, икки, уч,
Пиширишдан кеч,—

дейиши керак эди онаси. Лекин бу сўзни эсидан чиқариб қўйган эди. Хурмача ҳамон шавла пишираверибди. Уй ҳам шавлага тўлибди, уй олдида ҳам шавла, томда ҳам шавла, ҳатто кўчалар ҳам шавлага тўлиб кетибди, у ҳамон тўхтамай, шавла пишираверибди. Онаси жуда ҳам қўрқиб кетиб, қизчаси ҳузурига югуриб кетибди. Лекин йўлда иссиқ шавла дарё бўлиб оққани учун ўтиш жуда қийин экан. Яхшиям қизчаси уйдан узоқда эмас экан. Қизча кўчадаги воқеадан хабардор бўлиб, дарров уйга югурибди. Жуда қийинчилик билан келиб, эшикнинг ҳалқасидан ушлаб очибди ва:

Бир, икки, уч,
Пиширишдан кеч,—

деб қичқирибди.

Шунда хурмача шавла пиширишдан тўхтабди.

Аммо хурмача шундай шавла пиширибдики, кимнинг қишлоқдан шаҳарга боришига тўғри келган бўлса, унга бу шавла шаҳарга етгунча кифоя қилар экан.

Ҳеч ким бундан шикоят қилмабди. Чунки шавла жуда ширин ва мазали экан.

ТУЛҚИ БИЛАН ҲОЗЛАР

(Эртақ)

Бир куни бир тулки ўтлоққа келибди. Ўтлоқда ажойиб, семиз-семиз ғозлар сайр этиб юрган экан. Тулки уларни кўриб, жуда севиниб кетибди-да:

— Маза бўлди, ҳозир ҳаммангни ейман!— дебди.

Ҳозлар эса:

— Тулкижон, бизларни ема, раҳм қил!— деб ялинишибди.

— Раҳм қилиш-а, бўлмаган гап. Ҳаммангизни ейман,— дебди яна Тулки.

Энди қандай қилиб қутулсак экан, деб ўйлаб қолишибди ғозлар.

Шунда биттаси:

— Тулкижон, ўлиш олдидан битта қўшиқ айтишимизга рухсат бер. Қўшиқни айтиб бўлганимиздан кейин ҳаммамизни ейсан. Ҳатто ўзимиз қаршингда қатор тизилиб турамыз, семизроғимизни танлашинг осон бўлади,— дебди.

— Майли, қўшиқ айтсанглар айта қолинглар,— дебди Тулки.

Дастлаб битта ғоз қўшиқ айтибди. Унинг қўшиғи мана бунақа узундан-узоқ экан: «Ға-ға-ға, ға-ға-ға!..»

Ундан кейин иккинчи ғоз жўр бўлибди: «Ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға!»

Ундан кейин учинчи ғоз: «Ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға!..»— деб қўшиқ бошлабди.

Улардан сўнг тўртинчиси хониш қилибди: «Ға-ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға».

Тўртинчи ғоздан кейин бешинчи ғоз ҳам: «Ға-ға-ға, ға-ға-ға» деб қўшиқ бошлабди.

Охири ҳамма ғозлар биргаликда қичқириб «ға-ға-ға»-лашга тушибдилар. «Ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға, ға-ға-ға...»

Ғозлар қўшиғи тамом бўлиши билан эртақ ҳам тургар эди. Шундагина тулки ғозларни ер эди.

Бироқ, ақлли ғозлар қўшиқни тўхтатишни ўйлашмабди. Улар ҳозир ҳам: «ға-ға-ға, ға-ға-ға», деб қичқиршиб турган эмиш.

КАРЛО КОЛЛОДИ (КАРЛО ЛОРЕНЦИНИ)

(1826—1890)

Италия кичкинтойлар адабиёти ҳақида гап кетадиган бўлса, сўзсиз, ўтган асрда яшаб ижод этган Коллодининг номи тилга олинади. У ўзининг болаларга бағишлаб ёзган илк қиссаси — «Жаннеттино» биланоқ ёш китобхонларнинг олқишига сазовор бўлган эди. Бу эса

адиб илҳомига илҳом қўшган ва жаннеттинолар тўғри-
сида бир туркум китоблар ёзган.

«Бир буратино ҳангомаси» қиссаси билан адиб ўз
даври саргузашт жанри асосчиларидан бирига айланиб
қолди.

«Пиноккионинг бошидан кечирганлари» қисса-эрта-
ги билан эса Карло Коллоди жаҳон болалар адабиёти
бунёдкорларидан бирига айланди. Бу асар икки асрдан
бери олам кезиб юрибди.

ПИНОККИОНИНГ БОШИДАН КЕЧИРГАНЛАРИ

(Қисса-эртадан парча)

Ертўладаги кичкина бир ҳужра Жеппеттонинг уйи
эди: уйнинг битта-ю битта деразаси бўлиб, у ҳам зина
тагига очиларди. Уйдаги фақирона жиҳозлари битта ли-
қилдоқ стул, шалоғи чиққан каравоту бир оёғи калта
эски столдан иборат эди. Девор тагида жажжигина ка-
мин бўлиб, унда олов ёниб турарди. Лекин бу олов ҳам,
унинг устига осилган декча ҳам—сурат эди: декча би-
қирлаб қайнаб, ундан паға-паға буғ кўтарилаётгандек
эди. Буларнинг ҳаммаси худди ҳақиқийга ўхшарди.

Жеппетто уйига етиб келиши билан дарҳол қўлига
асбоб-ускуналарини олди-ю, ғўлани йўниб, ёғоч бола
ясашга киришди.

«Нима деб ном қўйсам экан унга?—деб ўйланиб қол-
ди Жеппетто.—Пиноккио дея қолай. Бу исм унга бахт
келтиради. Бир вақтлар Пиноккиолар оиласи бўларди:
отасининг оти Пиноккио, ойиси—Пиноккия, болалари-
нинг исми—Пинокки эди, ҳаммалари доим хушчақчақ
кун кечиришарди. Ичларида энг бадавлати тиламчилик
қилиб кун кўрарди».

Чол бўлғуси ёғоч боласига исм топганидан кейин,
ҳафсала билан ишлай бошлади. Энг олдин у ёғоч бола-
нинг сочини, кейин пешонасини ва ниҳоят кўзларини
ясади.

Шунда чол бу ёғоч кўзларнинг пирпираб учаётгани-
ни кўрди-ю, ажабланганидан оғзи ланг очилиб қолди.
Жеппетто ёғоч қўғирчоқнинг кўзлари ўзига тикилиб тур-
ганини кўриб, ўкинч билан:

— О тентак ёғоч кўзлар, нега менга бунчалик бақрайиб қолдингиз?— деди.

Лекин ҳеч ким унга жавоб қайтармади.

Шундан кейин Жеппетто ёғоч боланинг бурнини ясашга киришди. У бурунни эндигина ясаб бўлган ҳам ёдики, у ўзидан ўзи бирдан катталашиб, ўсаверди, ўсаверди, хаш-паш дегунча сал кам бир қулоч бўлиб кетди.

Бечора Жеппетто бурунни қисқартирмоқчи бўлиб, дам кесиб, дам йўниб кўрди, лекин шилқим бурун борган сари баттар катталашаверди.

Шунда чол бурунни ўз ҳолига қўйиб, оғиз ясашга киришди.

Лекин ёғоч оғиз ҳали чала бўлишига қарамай, дам қиқирлаб кулар, дам қийшайиб чолни масхара қиларди.

— Кулавермай, жим тур!— деди Жеппетто аччиғланиб.

Лекин гапи зиғирча ҳам таъсир қилмади.

— Кулгини бас қил, дедим сенга!— деб жаҳл билан бақириб берди Жеппетто.

Ёғоч оғиз шу заҳоти кулишдан тўхтади, лекин бир қарич келадиган тилини чиқариб масхара қилди.

Жеппетто кайфиятини бузмаслик учун, ёғоч боланинг аломат қилиқларига парво қилмай қўйди, у ишни давом эттирди. Қўғирчоқнинг оғзини ясаб бўлгач, унинг энгагини, ундан кейин бўйнини, елкаларини, гавдасини, қўлларини ясади.

Жеппетто ёғоч боланинг қўлларини ясаб бўлганини билади, шу пайт кимдир унинг бошидан паригини юлиб олди. У бошини бундоқ кўтариб қараса... нимани кўрди денг? Ёғоч бола унинг сариқ паригини қўлида ушлаб турар эди.

— Пиноккио! Ҳозироқ паригимни бер, бўлмасам...

Лекин Пиноккио парикни чолга қайтариб бериш ўрнига, ўз бошига кийиб олди, кийди-ю, бир зумда димиқиб, нафаси қайтиб кетди.

Пиноккионинг одобсизлиги, шилқимликлари Жеппеттонинг кўнглини шунақанги қаттиқ ранжитдики, у шунча яшаб, ҳали бунчалик хафа бўлмаган эди.

— Қанақа бетартиб боласан ўзинг?— деди у.— Ҳали тайёр бўлмасингдан ўз отангни беҳурмат қиляпсан, кейин нима бўлади? Яхшимас, болам, яхшимас!

Шундай деб, чол кўз ёшини артди.

Шундан кейин у Пиноккио учун оёқ яшашга киришди. Жеппетто Ёғоч Боланинг оёқларини ясаб бўлиши билан, шу заҳоти бурнига тепки еди.

— «Айб ўзимда,— деб кўнглидан ўтказди чол ва хўрсиниб қўйди.— Ҳаммасини олдиндан пухта ўйлаб, кейин ишга киришишим керак эди, энди кеч бўлди».

Кейин у Ёғоч Боланинг қўлтиғидан кўтариб, ерга қўйди. Пиноккиони юришга ўргатмоқчи эди-да.

Лекин Пиноккионинг оёқлари ҳали букилмас, беўхшов эди, шунинг учун у оёғини зўрға судраб босарди. Шунда Жеппетто боланинг қўлидан етаклаб, унга қандай қадам қўйишни ўргата бошлади.

Бора-бора, ёғоч оёқларнинг чигили ёзилиб, Пиноккио энди анча эркинроқ қадам қўя бошлади. Орадан бир неча дақиқа ўтгач эса, уй ичида бемалол юра бошлади. Юриб-юриб у бирдан остона хатлаб, кўчанинг қоқ ўртасига чиқиб олди. Чиқди-ю, шаталоқ отганча чопқиллаб кетди.

Шўрлик Жеппетто Пиноккионинг орқасидан қувиб кетди, лекин қанча югурса ҳам, унга сира ета олмади; шумтака Пиноккио ёғоч ётқизилган кўча ўртасидан худди қуёнга ўхшаб дик-дик сакраб бораркан, ёғоч оёқларининг овози, ёғоч кавуш кийган йигирмата деҳқоннинг қадам товушидек тарақларди.

Бироқ кўчадаги ўткинчи одамлар нақ този итдек ғизиллаб бораётган Ёғоч Болани кўриб таққа тўхташар ва унинг орқасидан томоша қилиб, бутун кўчани бошларига кўтариб, хохолаб кулишарди.

Яхшиямки, шу пайт полициячи пайдо бўлди. У аввалига, биронта одамнинг тойчоғи қочиб кетипти-да, деб ўйлади. Сўнг бу довьорак, забардаст полициячи бирон фалокат юз беришига йўл қўймаслик учун тойчоқни тутишга аҳд қилиб, кўчанинг ўртасига туриб олди.

Пиноккио полициячи йўлни тўсиб турганини узоқдан кўрди-ю, чап бериб унинг оёғи остидан «лип» этиб ўтиб кетмоқчи бўлди. Лекин омади келмади.

Полициячи чаққонлик қилиб, Пиноккионинг бурнидан шартта ушлаб олди (маълумки, унинг бурни жудаям узун бўлиб, гўё полициячиларнинг қўлига тушиш учун атайлаб шунақа яратилгандек эди). Кейин уни Жеппет-

тонинг қўлига топширди. Чол шу заҳоти, шу ернинг ўзида бевош Пиноккионинг қулоғидан чўзиб, уйдан қочгани учун адабини бериб қўймоқчи бўлди. Лекин буни қарангки, у боланинг қулоғини топа олмай, ҳанг-манг бўлиб қолди! Биласизларми, нега бунақа бўлди? Чунки, чол ишга берилиб кетиб, Ёғоч Болага қулоқ ясашни унутиб қўйган эди.

Натижада у Пиноккионинг ҳиқилдоғидан олиб, шу алфозда уйга қайтариб олиб кетди. Жеппетто уни етаклаб бораркан, бошини чайқаб, болага пўписа қиларди.

— Ҳозир уйга бориб олайлик. Кейин ўша ерда ўзим бошлаб додингни бераман, кўнглинг тўқ бўлсин!

Пиноккио бу пўписани эшитди-ю, дарров кўчанинг ўртасига ётиб олди. Уларнинг атрофига томошаталаб бекорчи одамлар йиғила бошлади. Зум ўтмай атрофни тумонат одам босди.

Ҳар ким ҳар хил мулоҳаза юритарди:

— Бечора Ёғоч Бола,— деб ачинарди биров.— Уйига бормай, жуда тўғри қиляпти. Тошюрак Жеппетто роса таъзирини беради борса.

Бошқа бировлар ғазабланиб шундай дейишарди:

— Бу Жеппетто бир қараганда бинойидай одамга ўхшайди-ю, лекин аслида ўлгудек қўпол, болаларга раҳм-шафқат қилмайдиган жоҳил одам. Агар биз шўринг қургур Ёғоч Болани унинг қўлига топширадиган бўлсак, уйига борганда бечорани бурда-бурда қилиб ташлайди.

Одамлар шу зайлда бири олиб, бири қўйиб, ҳангомалашиб туришганда, полициячи келиб, уларнинг гапини эшитди-да, Пиноккиони бўшатиб юбориб, унинг ўрнига бечора Жеппеттони маҳкам ушлади. Бу кутилмаган ҳолдан чол ўзини йўқотиб қўйди, бир оғиз ҳам гапира олмай, йиғлаб юборди ва қамоқхонага кета туриб, йўл-йўлакай пиқиллаб йиғлаганча ўзига-ўзи бундай деди:

— Яхшилиқни билмаган бола! Мен бўлсам, сени одобли Ёғоч Бола қилиб тарбияламоқчи эдим-а! Айб ўзимда. Буни олдинроқ ўйлаб кўриш керак эди!

Шундан кейин жуда ғаройиб воқеалар содир бўлдики, улар тўғрисида мен навбатдаги бобларда ҳикоя қилмоқчиман...

Шундай қилиб, болалар, мен сизларга айтсам, Жеппеттони бегуноҳдан-бегуноҳ қамоққа олишган пайтда, уятсиз бола Пиноккио полициячининг панжасидан қуту-

либ чиқди-ю, экинзор далани тикка кесиб ўтиб, уйига югурди. У дўнгликлардан, қалин буталар, сув тўла ариқлардан худди този итлар қувлаган ёввойи така ё қуёндек сакраб-сакраб чопиб борарди. У уйига етиб келиб, қулфланмаган эшикни «тарақ» этиб очиб ичкарига кирди-ю, эшик зулфинини суриб қўйиб, ерга узала тушиб ётиб олди, сўнг худди бошидан тоғ ағдарилгандай чуқур бир тин олди.

Лекин унинг ҳаловати узоққа чўзилмади — бирдан хона ичида бир нима чириллай бошлади:

— Чирр-чирр-чирр...

— Ким мени чақиряпти?— деди қўрқиб кетган Пиноккио.

— Мен!

Пиноккио ўгирилиб, деворда аста-секин ўрмалаётган каттакон Қора Чигирткани кўрди.

— Ҳой, Қора Чигиртка, кимсан ўзинг?

— Мен гапирувчи Қора Чигирткаман. Бу хонада юз йилдан бери яшайман.

— Энди бу менинг хонам,— деди Ёғоч Бола.— Қани, марҳамат қилиб, бу ердан бир туёғингни шиқиллатиб қол-чи. Иложи борича тезроқ жўна!

— Мен,— деди Қора Чигиртка,— сенга буюк бир ҳақиқатни айтмагунимча бу ердан ҳеч қаёққа кетмайман.

— Бўлмасам, гапир ўша буюк ҳақиқатингни, фақат тезроқ бўл.

— Ота-оналарини менсимай, аҳмоқлик қилиб, ўз туғилиб ўсган уйдан бош олиб чиқиб кетган болаларнинг ҳолига вой! Ундай болаларнинг ҳаёти жуда ёмон бўлади, улар ўзларининг бемулоҳаза қилмишлари учун мингнинг афсус ейдилар.

— Чирилла-я, чирилла, Қора Чигиртка, армонинг қолмасин! Лекин шахсан менга келсак, эртага тонг палласида бу ердан бош олиб чиқиб кетаман. Мен шундай аҳд қилганман. Агар бу ерда қолсам, бошимга бошқа болаларнинг куни тушади: ҳамма болаларга ўхшаб юрагим зиқ бўлиб яшайман, мени мактабга юборишади, хоҳласам-хоҳламасам ўқиш-ёзишни ўрганишга мажбур қилишади. Лекин сенга очигини айтсам, мактабда ўқишга сираям хоҳишим йўқ. Капалакларни қувлаб, дарахтга чиқиб, қушларнинг уясида полопонларини ўғирлашнинг гашти бошқача бўлади.

— Бечора тентак бола! Наҳотки тушунмасанг, бунақада ғирт эшакнинг ўзига айланиб, бир чақалик ҳам қадринг қолмайди-ку!

Пиноккионинг жаҳли чиқиб кетди.

— Учир овозингни, қари жодугар!— деб бақирди у.

Лекин сабру қанбатли донишманд Қора Чигиртка боладан хафа бўлмади, гапини давом эттирди:

— Агар мактабга боришни ёқтирмасанг, унда нима учун биронта ҳунар ўрганиб, ҳалол меҳнат билан кун кечиршинг мумкин эмас?

— Нимагалигини айтайми сенга?— деди Пиноккио тобора кўпроқ тоқати тоқ бўлиб.— Нимагаки, дунёдаги ҳамма ҳунарлар ичида менга фақат биттаси ёқади.

— Хўш, у қандай ҳунар экан?

— Ёйиш, ичиш, ухлаш, ҳар куни эрталабдан кечгача сандироқлаб юриш.

— Едингда бўлсин,— деди гапирувчи Қора Чигиртка ўз феълига хос хотиржамлик билан,— бу ҳунар билан шуғулланганларнинг бари бир кун эмас, бир кун, ё касалхонада, ё қамоқхонада ўлиб кетади.

— Оғзингга қараб гапир, ҳей, қари жодугар... Агар шунақа жаҳлимни чиқараверсанг, додингни бериб қўяман!

— Бечора Пиноккио, мен чинданам аҳволингга ачинаман!

— Нимага энди менга ачинасан?

— Нимагаки, сен Ёғоч Боласан, бунинг устига-устак, калланг ҳам ёғочдан — ақлинг йўқ!

Пиноккио шу охирги сўзни эшитди-ю, ғазаби қайнаб, сакраб ўрнидан туриб кетди, узун курси устида ётган ёғоч болғани олиб, уни гапирувчи Қора Чигирткага отди.

Балки у, мўлжалга теккиза олмайман, деб ўйлаган бўлса керак, лекин бахтга қарши болға учиб бориб Қора Чигиртканинг нақ бошига тегди, бечора охирги марта «чир-чир-чир» деди-ю, ўлиги деворга ёпишганча қолди...

Бу орада, кеч кириб, қоронғу тушди. Пиноккио, ҳали шу маҳалгача туз ҳам тотмаганини эслаб, қорнида иштаҳага ўхшаган қандайдир қулдираш бошланганини сизди. Одатда, болаларда иштаҳа жудаям тез ривожланади, мана, орадан бир неча минут ўтар-ўтмас, ўша иш-

таҳа очликка айланди, очлик эса, ҳаш-паш дегунча, шунақанги зўрайиб кетдики, натижада, боланинг иштаҳаси худди оч бўриникидек карнай бўлиб кетди.

Бояқиш Пиноккио декча қайнаб турган камин томонга отилди, декчада нима пишаётганини кўриш учун туюғини кўтармоқчи бўлди. Лекин каминнинг ҳам, декчанинг ҳам оддий сурат эканини пайқаган Пиноккионинг шу пайтдаги аҳволини бир тасаввур қилиб кўринга! У ҳайрон бўлганидан, шундоқ ҳам жуда узун бурни, йўқ деганда, яна тўрт энлик узайди.

У ҳеч бўлмаса бир бурдагина қоқ нон, ёки ноннинг куюғи, ё ит ғажиб ташлаган суяк, бир бурдагина моғор босган зоғора, ё балиқнинг қилтаноғими, олчанинг данагими — қисқаси, оғизга тиқса бўладиган бирон нима қидириб топиш ниятида хонанинг ҳамма ёғини: яшиклару бурчак-бурчакларни титиб чиқди. Лекин ҳеч нима, мутлақо ҳеч нарса топмади.

Очлик бўлса борган сари авжга чиқарди, шунда Пиноккио очлик азобини енгиллатиш учун, эснай бошлади. У шунақанги жон-жаҳди билан эснай бошладик, ҳар эснаганда оғзи қулоғигача каппа-каппа очиларди.

Ниҳоят, у ҳамма нарсадан умидини узиб, пиқ-пиқ йиғлаганча шундай деди:

— Гапирувчи Қора Чигиртка тўғри айтган экан. Отамни хафа қилиб уйдан қочиб кетганим яхши бўлмапти. Ахир ҳозир отам уйда бўлганида, мен очликдан бунақа ўлар даражада эснаб ўтирмасдим. Вой, бу очлик— жудаям оғир касал бўларкан-ку!

Шу пайт у бирдан ахлат уюми орасида товуқ тухумига ўхшаган дум-думалоқ, оппоқ бир нарса ётганини кўриб қолди. Кўз очиб юмгунча вақт ўтмай у ахлат олдида пайдо бўлди ва дарров ўша оқ нарсага чанг солди. У нарса чинданам тухум экан.

Ёғоч Боланинг қанчалик хурсанд бўлганини ёзиш учун қалам ҳам ожизлик қилади. Пиноккио ўз кўзларига ишонмас, бу тухумни у ҳозир тушида кўраётгандай эди. У тухумни қўлида айлантириб, салмоқлаб кўрар, дам силар, дам ўпаркан, шундай дерди:

— Сени қандай пиширсам экан? Сени сувда пишираман... Йўқ, яхшиси, илита қоламан... Ундан кўра товада қовурганим яхшимасми? Ё балки сал-пал илтиб, тезроқ ичиб юбора қолсаммикин? Йўқ, сени тарелка ё

товага чақаману ейман-қўяман — шуниси энг тез бўлади. Ахир, қорним таталаб кетяпти, сени тезроқ емасам ўлиб қоламан!

Мана, у товани лаққа чўғ тўла манқал устига қўйди, товага ёғ ўрнига озгина сув қўйди, сувдан буғ чиқа бошлагач, тухумни бир уриб чақди-ю, уни това устига ағдарди.

Лекин тухумдан унинг оқи билан сариғи оқиб тушиш ўрнига тип-тирик, бунинг устига, анча одобликкина бир жўжа чиқди. У назокат билан таъзим қилиб:

— Сизга мингдан-минг раҳмат, синьор Пиноккио! Мени тухум пўчоғини тумшугим билан тешишдан халос қилдингиз. Саломат бўлинг, яхши қолинг!—деди.

Жўжа шу гапдан кейин қанотларини ёйди-да, деразадан ташқарига учиб чиқиб, кўздан ғойиб бўлди.

Шўрлик Ёғоч Бола оғзи ланг очилиб, кўзлари бақрайганча, қўлида тухум пўчоқ билан турган ерида тошдек қотиб қолаверди. Кейин сал ўзига келгач, пиқ-пиқ йиғлаб алаמידан ер тепина бошлади.

— Гапирувчи Қора Чигиртка тўғри айтган экан,— деди йиғи аралаш.— Агар уйдан қочиб кетмаганимда, отам ҳозир шу ерда бўлганида, мен очликдан сулайиб ўлар ҳолга тушмаган бўлардим. Оҳ, бу очлик дегани жудаям ёмон касал бўларкан!

Натижада қорнининг қулдираши борган сари зўрайиб, бу азобни енгиллатиш йўлини топа олмаган Пиноккио уйдан бош олиб чиқиб кетмоқчи ва шу яқин атрофдаги қишлоққа бориб тиланчилик қилмоқчи бўлди: «Биронта раҳм-шафқатли одам топилиб, мендан бир бурдагина нонини аямас, ахир»,— деб ўйлади у.

Ташқарида қаҳратон қиш кечаси. Момақалди роқ ваҳимали гүмбурлар, дам-бадам чақмоқ чақар, бутун осмонни гўё ўт олгандек эди. Ниҳоятда шиддатли совуқ шамол чанг қуюнини осмони фалакка учуриб, даладашдаги дов-дарахтларни ҳам аянчли ингротиб, дам йиғлатиб, дам шафқатсиз увилларди.

Пиноккио момақалди роқ ва чақмоқдан жудаям қўрқар, аммо очлик қўрқувдан ҳам кучлироқ эди. У эшикни юзига беркитди-да, кучини йиғиб туриб бир югуришда қишлоққа етиб олди, тўғри, энди югуравериб ҳаллолаганидан тили този итникидек осилиб қолган эди.

Қишлоқ қоп-қоронғи, ҳувиллаб ётарди. Дўконлар ёпиқ, уйларнинг эшик ва деразалари берк эди. Кўчаларда ҳатто саёқ ит ҳам кўринмасди.

Бутун қишлоқда биронта ҳам тирик жон йўқдек туюларди.

Қорни очлигидан руҳи тушиб кетган Пиноккио бир уйнинг олдига яқин бориб: «Зора-мора биронта одам деразадан мўраласа», деган ниятда эшик қўнғироғининг ипидан тортди.

Дарҳақиқат, деразадан бошига тунги қалпоқ кийган бир чол кўринди.

— Шундай бемаҳалда нима керак сизга?— деб сўради у жаҳл билан.

— Илтимос, менга бир бурдагина нон берсангиз.

— Бўпти, мени кутиб тур, ҳозир олиб келаман,— деди чол.

Чол Пиноккиони кечалари эрмакка эшик тақиллатиб, диёнатли одамларнинг уйқусини ҳаром қиладиган бевош саёқлардан биттаси бўлса керак, деб ўйлаган эди.

Ярим минутдан кейин дераза яна очилиб, чолнинг чинқирган овози эшитилди:

— Дераза тагига келиб, қалпоғингни тутиб тур!

Пиноккио шоша-пиша қалпоғини ечди. Шу пайт унинг устидан шаршарадек муздай сув қуйилиб, уни бошдан-оёқ шалаббо қилди.

Ёғоч Бола худди ҳозиргина тарнов ичидан тортиб олинган мушукдек жиққа ҳўл ҳолда силласи қуриб, очликдан ўлар ҳолга келиб уйига қайтди. У курсига ўтириб олиб ҳўл ва лой оёқларини лаққа чўғ тўла манқал устига узатди.

Шу алфозда у ухлаб қолди. Пиноккио ухлаётганида ёғоч оёқлари куйиб, олдин қора кўмирга, кейин эса кулга айланди.

Пиноккио бўлса, парвои фалак, хуррак отиб ухларди. Эрталаб тонг палласида у бирдан чўчиб уйғониб, кетди: кимдир эшикни тақиллатарди.

— Ким?— деб сўради Пиноккио эснаб ва кўзларини ишқалаб.

— Менман,— деган овоз эшитилди ташқаридан.

Бу Жеппеттонинг овози эди...

МАРК ТВЕН
(1835—1910)

Узига Марк Твен тахаллусини олган Ленгхор Клеменнинг «Шаҳзода ва гадо», «Том Сойернинг саргузаштлари», «Овсар Вильсон», «Гекльберри Финнинг бошидан кечирганлари» каби ўнлаб қисса ва романлари китобхон болаларга яхши таниш. Чунки адибнинг ҳар бир китоби ажойиб-ғаройиб воқеаларга бой бўлиши билан ажралиб туради.

Марк Твеннинг «Овсар Вильсон» қиссасининг бош қаҳрамони доно одам, аммо уни нодон мешчанлар калака қилишади. Омад ахтариб Американинг овлоқ, қолоқ бир вилоятига бориб қолган адвокатнинг ҳаёти, унинг аччиқ киноялари, истеҳзолари, ўткир гаплари қиссанинг асосини ташкил этади.

ОВСАР ВИЛЬСОН
(Қиссадан парча)

Бундан буён қиссамиз баёнида Рокси ижро этган алмашувга мослашмоғимиз ва асл ворисни Чемберс, қулваччани эса Томас Бекет, яъни атрофдагилар тили билан, қисқача Том деб атамоғимиз даркор.

Сохта Том тезда бадфеъл болага айланди-қолди. Арзимаган баҳонага кўзёш қилар, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ жазавога тушар ва қий-чув қилиб, бўғилиб қолгунча дод солиб йиғлар эди: нафсиламбрини айтганда, тишлари энди чиқа бошлаган кичкинтойлар бу нарсага айнақса қобилиятлики, асти қўяверасиз. Ушбу бўғилиш хуружи ҳар доим даҳшатли манзарага айланарди, худди ўпка параличи бошланаётгандек, миқти мавжудот нафаси ичига тушиб, чангак бўлиб тиришарди, аъзон бадани тортишиб, оёқчалари ликилларди, нафаси бўғилиб, лаблари кўкариб, остки қизғиш милкидан бўртиб турган якка-ю ягона, кичкинагина тишчасини кўрсатгани ҳолда орзини катта очганча қотиб қоларди. Машъум сукунат давом этаётган, гўдак нобуд бўлганига шубҳангиз қолмаган бир пайтда энага югуриб келарди-да, унинг юзига сув пуркарди, болакайнинг ичидан бирдан фарёд ва дод-войга ўхшаш чинқириқ отилар, қулоқ пардалари

йиртилиб кетгандек бўлар, инчунин, қулоқ парда эгаси фаришта бўлса ҳам, умрида айтишга журъат этолмаган сўзлар оғзидан беихтиёр чиқиб кетар эди. Кичкина Том қўли етган одамни тирнар ва дуч келганни шиқилдоғи билан савалар эди. Сув ичгиси келса, овози борича бақирар, бироқ узатилган идишни ерга улоқтириб сувни тўкиб юборар, яна беринглар, деб дод-вой солар эди. Унинг барча инжиқликлари бадхулқлик дея кечирилар, ҳатто қорни оғриб қолса ҳам, истаган нарсасини ейишга ижозат беришар эди.

Том атак-чечак қилиб юра бошлаган, баъзи гапнинг маъносига тушуниб, ўзи ҳам қандайдир гапларни гўлдираб айтиб, қўлларини ишга солиб тушунтира бошлаган пайтда атрофидаги одамлар учун тўла маънода офатнинг ўзига айланди. Уйғоқ пайтида Роксининг қўли ундан бир дақиқа ҳам бўшамас эди. Том кўзи тушган нарсасини талаб қилар, «Бей!» дея қисқа ва аниқ талаффуз этарди. Бу сўз буйруқни англатарди. Талаб қилган нарсасини олиб келишса, нари итариб, жазаваси тутар: «Кеякмас, кеякмас!» деб бақирарди. Лекин ўша нарсани олиб қўйишса, шу заҳоти жон-ржаҳди билан «Бей! Беясан! Бей!» дея чинқирар эди. Рокси эса жазаваси тутиб қолмасдан бурун уни тинчитиш учун, гўё қанот чиқариб, уёқдан-буёққа елиб-югурарди.

Томнинг энг сеvimли ўйинчоғи тошқисқич эди. Бошқа ўйинчоқларга нисбатан қисқични афзал кўришининг сабаби—«отаси» деразани синдириб қўймасин ёки уй жиҳозларига шикаст етказмасин деб, уни қўлга олишни тақиқлаб қўйганди. У Роксининг кўзини шамғалат қилиб, қисқичнинг ёнига борарди-да: «Ясси!» деб Рокси кўрмаяптимики, деб кўз қирини ташлар, сўнгра ўзининг «бей»ини такрорлаб, энагасига қараб қўярди. Роксига ўғринча назар ташлаб, «Опке!» дея буюриб, сўнгра ўлжасини қўлига олар экан: «Мана, олдим!» деган хитоб қиларди. Кейинги дақиқада оғир қисқич юқорига парвоз қиларди, қарс-қурс, сўнгра аянчли миёвлаш овози янграрди. Энди мушук учрашувга уч оёқлаб боради. Рокси эса, чироқ ёки дераза кўзларини асраб қолмоқчи бўлиб югурарди.

Барча меҳрибончиликлар Томга ёғилар, Чемберс ҳамма нарсадан маҳрум эди. Барча ширин таомлар Том-

га насиб этар, Чемберснинг егани эса бўтқа, суту қандсиз қатиқ эди. Бунинг натижасида Том бўшанг, Чемберс эса аксинча, соғлом ўсар эди. Том, Роксининг таъбирига кўра, инжиқ, муҳими, командир, Чемберс эса табиатан кўнгли бўш, беозор эди.

Ақли расолиги ва ниҳоятда ишбилармонлигига қарамасдан, баъзи ўта меҳрибон оналардек Рокси ўзини аҳмоқона тутарди. Меҳрибонлик — ҳали бу оз! Ўзи бошлаб берган ўйини туфайли у ўғлини фармонбардорга айлантириб қўйди, зеро қулларча итоатгўйликнинг ташқи кўринишлари доимий такомиллаштиришни талаб этгани сабабли, Рокси қунт ва ҳафсала билан ўзини шунга ўргатардики, оқибатда унинг хатти-ҳаракати кўр-кўрона одатга айланиб қолди, бу ҳол табиий самарасини берди, бошқаларга мўлжалланган ёлғон аста-секин амалда ўз-ўзини алдовга айланди: сохта иззат-эҳтиром самимий иззат-эҳтиромга, сохта лаганбардорлик самимий лаганбардорликка айланди, ёлғондакам чўри билан ёлғондакам тўра ўртасидаги яратилган кичик сунъий ғов тезда кенгая бошлади ва эндиликда ҳақиқий жарликка айландики, бу жарликнинг бир томонида ўз ёлғонининг қурбони бўлмиш Рокси, иккинчи томонида унинг фарзанди турар эди. Она уни энди узурпатор эмас, шакшубҳасиз тан олинган султон деб ҳисоблай бошлади. Султон бир йўла унинг ҳам ширинтой фарзанди, ҳам тўраси ва ҳам худоси бўлди. Ўғлига талпинар экан, Рокси кун кеча ўзи киму ўғли ким бўлганини унутиб қўйганди.

Том Чемберсни савалар, чимчилар, тирнар, аммо бунинг жазосини тортмас эди. Чемберс ўшанда икки хил хулқ-атвор мавжудлигига тушуниб етди: улардан бири сабр-тоқат, иккинчиси норозилик билдириш, лекин биринчиси иккинчисига нисбатан хийла оқилона эди. Чемберс эҳтиёткорликни унутиб, аҳён-аҳёнда золимнинг қилмишига яраша жавобини беришга тўғри келган пайтларда, рақибига жавоб қилишга уринар, аммо бу уриниш унга жуда қимматга тўшар эди. Шунда ҳам Роксининг таъзирини бермас, Чемберс «ўзининг кичкина хўжайини кимлигини унутибди» дея ўйлаб, жаттиқ огоҳлантириш билан кифояланар, нари борса, бир тарсаки қўярди. Жазоловчи вазифасини Перси Дрисколл бажар

рарди. У Чемберсга ҳар қандай шароитда ҳам ўзининг ёш жанобига қўл кўтаришга ҳаққи йўқлигини уқтирарди. Чемберс бу тақиқни уч марта бузди ва ҳар сафар отаси эканидан ўзи беҳабар киши қўлидаги қамчи зарбаларини еганидан кейин Томнинг шафқатсизликларини итоаткорона кўтарадиган бўлиб қолди ва энди жавоб бериш иштиёқидан воз кечди.

Иккала бола уйдан ташқарида доимо бирга ўйнардди. Чемберс ёшига нисбатан бақувват, муштлашишга уста эди. Бақувватлиги оддий овқат ейиши-ю, тинимсиз ишлашидан, муштлашиш борасидаги бой тажрибаси эса, Том ўзи кўролмайдиган, лекин кўрқадиган оқ танли болаларга уни гижгижлаб туришидан пайдо бўлганди. Чемберс Томнинг мактабга бориб келишида содиқ шахсий соқчиси эди. Танаффус пайтларида ҳар эҳтимолга қарши Томни ҳимоя қилиш учун мактаб ҳовлисида қоровуллик қиларди. Бориб-бориб Чемберснинг уришқоқликдаги маҳорати, довруғи шунча ошиб кетдики, ҳатто Том унинг кўйлагини кийиб олиб, Ланселотнинг совутларини кийиб олган сэр Кэй каби бемалол саёҳат қилиб юраверадиган бўлди.

Чемберс эпчиллик талаб этадиган ўйинларда дуруст эди. Том унга ўйнагани тошларини берар, сўнгра барча ютуқларини тортиб оларди. Қиш кезлари Чемберс Томнинг эски-тускилари — йиртиқ қизил қўлқопини, тиззаси ва орқалари титилган иштонини ва дабдаласи чиққан бошмоғини кийиб олиб, иссиқ кийинган ёш хўжайинининг чанасини тепаликка судраб чиқарар, Том эса, ҳатто Чемберсни таклиф ҳам этмай, пастга қараб учар эди. Томнинг буйруғи билан Чемберс унга қордан жангчи ва қалъа ясаб берарди. Том қорбўроп ўйнамоқчи бўлиб қолса, у итоаткорона нишон вазифасини бажарар, лекин жавоб ўти очишга ҳаққи йўқ эди. Чемберс яхма-лакка Томнинг конькиларини кўтариб борар, оёғига танғиб қўяр ва уни қўриқлаб, муз устида ёнида югурар эди, лекин унга конькида учишга рухсат бериш ёш хўжайиннинг хаёлига ҳам келмасди.

Ёз кунлари болалар фермерларнинг араваларида олма, шафтоли, қовун ўғирлашни яхши кўрар эдилар, пешонадан қамчи еб қолиш хавфи борлиги уларни бешбаттар қизиқтириб юборарди. Бировнинг машаққати

эвазига роҳат кўрадиган Том бунақа ишларда ўрناق кўрсатарди. Унинг учун меваларни Чемберс олиб қочар ва улуши сифатида шафтолининг данаги, олманинг ўртаси, қовуннинг пўчоғи унга насиб этар эди.

Том Чемберсни доим дарёда бирга чўмилишга ва ҳар эҳтимолга қарши ўзини қўриқлашга мажбур этарди. Ўзи маза қилиб чўмилиб олган Том соҳилга чиқиб, Чемберснинг кўйлагини тугун қилиб боғлаб қўяр, ечилиши қийин бўлсин учун сувга ботириб оларди ва ўтга узала тушиб, яланғоч Чемберснинг совуқдан қалтираганча тугунни тиши билан ечишга уринаётганини томоша қилиб, мазах қилар эди.

Том ўзининг итоаткор ўртоғини икки сабабга кўра ранжитарди: биринчиси — туғма бадфёъллиги, иккинчиси Чемберснинг ўзидан кўра кучлироқ, довюракроқ ва хийла эпчилроқ бўлгани учун. Том сувга қалла ташлашни билмасди. Чемберс сувга шўнғиганда балиқ бўлиб кетарди, зотан бу ўзига ҳам хушёқар эди. Бир куни у, бир тўда болаларни ҳайратга солиб, қайиқнинг қуйруғидан сакраётиб, ҳавода орқасига умбалоқ ошиб сувга шўнғиганди, Томнинг шундай ғазоби келдики, чидаб туролмаганидан Чемберс турган қайиқни итариб юборди, бола бечора ҳавода умбалоқ ошиб сувга эмас, қайиқнинг ичига боши билан тушди. Чемберс ўзига келгунча Томнинг эски душманлари анчадан бери кутиб юрган имкониятларидан фойдаланиб, Дрисколлнинг меросхўрини шундай савалаб уришдики, оқибатда Чемберс уни уйғача базўр судраб олиб борди.

Кунлардан бир кун (болаларнинг ёши ўн бешда эди) Том дарёда чўмилаётиб ҳаммани ўзига жалб этиш ниятида ҳар хил қилиқлар қила бошлади, лекин бирдан ўзини ёмон ҳис этиб, ёрдам сўраб қолди. Болалар одатда ўзларини томир тортишиб қолгандек кўрсатиб: «Ёрдам беринглар!» деб бақаришди. Бегона одамни кўриб қолсалар, айниқса авжига минишади, «чўкувчи»нинг ёнига сузиб етиб боргунча бола жон-жаҳди билан шапир-шупир қилиб қичқираверди. «Қутқарувчи» етиб борганда бақариқ овози тиниб, «чўкувчи» жиннилик қилиб, истеҳзо билан илжайркан, нари сузиб кетади, барча шериклари эса найрангга лаққа тушган аҳмоқни роса мазах қилишади. Том шу вақтгача сувда бундай ўйин кўр-

сатишга журъат этмаганди, ammo болалар Томнинг ҳам найранг кўрсатгиси келгандир, деб ўйлашиб, ҳар эҳтимолга қарши тескари ўгирилиб олишди. Ёлғиз Чемберсгина Том муғамбирлик қилмаётганини тушунди ва ёрдам беришга ошиқди. Афсуски, у вақтида етиб борди ва хўжайинчанинг жонини сақлаб қолди.

Бу сабр косасини тошириб юборган томчи бўлди. Том ўзи бир амаллаб чидаб келаётган эди, бироқ кўпчилик олдида ҳаётини Чемберс сақлаб қолгани учун, одам қуриб қолгандек ана шу қора-ялоқдан қарздор эканини ҳис этиш уни қуюшқондан чиқарди! Сен жўрттага мени ёрдамга чақиряпти деб сувга тушгансан, дея Чемберсни сўка бошлади, фақат бефаҳм ҳабашгина шундай қилади, дея чинқирди.

Айни дақиқада Томнинг душманлари бир ёқадан бош чиқарган эди, шунинг учун улар ўз фикрларини бемалол изҳор этишга журъат этдилар. Улар Томни мазах қилиб, роса сўкишди, ёлғончи, тухматчи ҳам дейишди. Шу воқеа эвазига унинг номини ўзгартириб, Том бошқатдан, бу сафар занжининг ёрдамида дунёга келди, дея бутун шаҳарга овоза қиламиз, деб кўрқитишди. Бундай ҳазил-мазах Томни тамомила жазавага солди.

— Уларнинг бошлаб тумшуғига тушир, Чемберс!— деб бақирди Том.— Эшитяпсанми! Нега лалайиб турибсан?

Чемберс уни адолатли бўлишга ундади:

— Жаноб Том, ахир улар кўпчилик, қаранг...— деди.

— Гапимни эшитдингми?

— Илтимос, жаноб Том, мени мажбур этманг! Улар жуда кўпчилик, ахир!

Том унга ҳамла қилиб, баданига қаламтарошини икки-уч суқиб олди. Яхшиям болалар етиб келиб, уни нарига тортиб кетишди ва қонга беланган Чемберснинг яширинишига ёрдам беришди. Унинг кўп жойи яраланганди, ҳайриятки, пичоқнинг тиғи калтароқ экан, акс ҳолда Чемберснинг ҳаёти шу билан тугар эди.

Том энагаси Роксини аллақачон «ўз ўрнини билишга» ўргатиб қўйган. Боланинг бошини силашга журъат этадиган ёки унга ширин сўзлай оладиган кунлар ўтиб кетди. «Қоратанли» аёл кўрсатган илтифотлардан Том ҳазар қиларди, унга ораларидаги фарққа риоя қилишни

ва ўзининг ким эканлигини унутмасликни буюрди. Роксининг кўзи олдида азиз фарзанди мутлақо бегоналашиб борар, зотан таржимаи ҳолидаги ана шу ришта узилиб, бола фақат солим хўжайин ва қаттиққўл ҳукмдор бўлиб қолмоқда эди. Рокси она деб аталмиш юксак чўққидан қуллиқнинг мудҳиш қаърига ағдарилганини ҳис этарди. Ўзи билан боласи ўртасида тубсиз жар пайдо бўлди. Рокси хўжайиннинг мулкига, лаганбардор итига, Томнинг аҳмоқона хулқ-атвори, баджаҳл табиати-нинг итоаткор қурбонига, ожиз ва ночор чўрисига айланди.

Баъзан, ниҳоятда чарчаганига қарамай, кечалари уйқуси қочиб кетарди, кун бўйи ўз жигарбандидан тортган азобларини эслаб, ғазаб ўтида ёнарди.

— У мени урди-я!—ғўлдирарди ўзича жаҳли чиқиб.— Гуноҳим нима? Ҳамманинг кўз ўнгида тарсаки туширди-я! Доим: «Қоратанли бузуқ, алвасти» дегани деган. Оғзига келганини қайтармай сўкади, ваҳоланки уни деб кучимни, жонимни аямайман! Ё раббим, бу ишларни ўғлимни деб қилдим, уни кўкларга кўтардим, эвазига топганим шуми?

Гоҳо Томнинг шафқатсизлиги Роксининг қалбини шу даражада жароҳатлар эдики, у беихтиёр ўч олиш режаларини тузар ва Томнинг сохталиги очилишини, қул эканлиги ошқор бўлиш манзараларини кўз олдига келтирар, бироқ бу тантана ўрнини бир зумда қўрқув эгаллаб олар эди. У Томни ҳаддан зиёд кучли қилиб қўйди—энди исботлаб бўлмайди! Бунақанги ишлар учун дарё этакларига сотиб юборишлари ҳам мумкин! Шу аллозда у аҳмоқлик қилгани учун ўз-ўзини қойир эди.

Лекин, ҳарна бўлганда ҳам, аҳён-аҳёнда Том унга яхши, мулойим муносабатда бўлган дамларда Роксининг қалб жароҳатлари тузалиб, ўзини бахтиёр сезар ва ўғлидан — оқлар устидан ҳукмини ўтказаетган ва уларнинг жабри остида эзилаётган халқининг ўчини олаётган қулбачча ўғлидан мағрурланар эди.

Бу йил — 1845 йилнинг кузида Доусон шаҳарчасидагилар йккита мўътабар фуқарони дафн этишди: аввал полковник Сесиль Барли Эссекс, унинг кетидан Перси Дрисколл бандалиқни бажо келтирди.

Ўлим тўшагида ётган Дрисколл Роксига эркинлик

берди, севимли, сохта зурриётини эса судья укаси ва келинига топширди. Бефарзанд эр-хотин бундан роса қувонишди, ахир фарзандсизларга ҳар қандай бола ҳам азиз туюлади-да.

Судья Дрисколл акасининг ўлиmidан бир ой бурун яширин равишда ундан Чемберсни сотиб олди. Судья Томнинг отасига болани дарёнинг этакларига сотиб юборишга кўндирмоқчи бўлиб юрганидан хабар топиб, гап-сўзнинг олдини олмоқчи бўлди, чунки арзимаган айби бўлган ёки ҳеч бир айбсиз малайларни сотиб юборишни маҳаллий жамоа унчалик маъқулламас эди.

Перси Дрисколл ер олиб-сотиш натижасида путурдан кетган ишларини йўлга соламан, деб ўзини қаро гўрга тикди. Ваҳоланки, ўлганидан кейин ер шов-шуви бир зумда тинди-ю, Перси Дрисколлнинг куни кеча бутун шаҳар аҳли ҳаваси келиб юрган ёш вориси қашшоққа айланди-қолди. Лекин бу унчалик даҳшатли эмасди; амакиси, ўлганидан кейин барча бойликларни сенга қолдириб кетаман, деб ваъда берди ва Том тасалли топди.

Бироқ, Рокси бошпанасиз қолди, у энди ёру биродарлари билан хайрлашиб, дунё кезишга, кемага ёлланишга аҳд қилди. Бу иш ҳабаш хотин учун юксак бахт ҳисобланар эди.

Рокси хайрлашиш учун энг кейин девқомат Жеспер ҳузурига борди. Жеспер овсар Вильсон учун қишга ўтин ёрмоқда эди.

Аёл келган пайтда Вильсон Жеспер ёнида нима ҳақдадир гаплашиб турган экан. У Роксидан, кемага ишга кирсанг арзандаларингни соғиниб қолмайсанми, айриликқа чидаб тура оласанми, деб сўради ва ҳазиллашиб, болаларнинг чақалоқлигидан то ўн икки ёшгача бўлган бармоқ изларини эсдалик учун олиб кетасанми, деди. Рокси бир чўчиб, сергак тортди, наҳот у бирон нарсадан шубҳа қилаётган бўлса? Сўнгра, керакмас, ҳожати йўқ, деб жавоб берди. Вильсон эса ўзича хаёл сурарди: «Бир томчи занжи қони бу аёлни иримчи бўлишга мажбур этган, у шайтондан қўрқади, назарида менинг кичкина шишачаларимда жоду яширинган, бўлмаса ҳузуримга эски тақани кўтариб келармиди? Тақани шунчаки, тасодифан олиб юрган бўлса-чи? Ҳа йўқ, ҳар ҳолда тасодифан эмас, бир гап бор!..»

ФРЭНСИС БРЕТ ГАРТ

(1836—1902)

Болалар таълими — ўқитувчилик билан адибликни омухта қилиб олиб борган ёзувчилардан бири Брет Гартдир.

«Калифорния ҳикоялари» туркуми билан Америка болалар адабиётига кириб келган Брет Гарт бу ишида Калифорнияда инсонларни ҳар доим қалтис хавф-хатарлар, адолатсизликлар таъқиб этишини тасвирлаган.

«Чўлдан топилган бола» қиссаси билан Брет Гарт дунё болалар адабиётининг машҳур намоёндаларидан бирига айланиб кетди.

ЧУЛДАН ТОПИЛГАН БОЛА

(Қиссадан парча)

Шу воқеадан кейинги кунлар ва ҳафталарни Кларенс худди туш кўраётгандек ўтказди. Дастлабки бир неча кун давомида у ҳеч ким билан гаплашмай, хафа бўлиб юрди. Сузини ундан ажратиб қўйишди. Сўнгра наридан-бери дафн маросими ўтказилди. Улганлар қабри устида дўнгчалар пайдо бўлди. Буларнинг ҳаммаси болаларнинг кўнглини анча совитди. Аммо Сузи тез-тез тўсатдан чинқириб йиғлайдиган бўлиб қолди. Лекин унинг бу одати аста-секин камайиб борди ва қачонлигини Кларенс айта олмайди-ю, лекин кейин бутунлай барҳам топди.

Баъзан, кечалари Кларенснинг кўзига ўша мажақланган арава кўринарди, худди тиз чўкиб, овозсиз илтижо қилаётгандек унинг юракларини эзарди. Карвон охирида эса миссис Силсбининг мурдаси топилган мудҳиш арава ғижирлаб келарди. Ҳамма ундан четлаб ўтишга ҳаракат қиларди.

Аравани, ниҳоят, олдинги пост гарнизонига топширгандан кейин Кларенсни мудҳиш ўтмиш билан боғлаб турган сўнги ип ҳам узилгандек бўлди.

Чегарадаги пост Кларенс ва Сузи учун янги бир олам эди. Мундир кийиб, қилич тақиб олган чиройли офицер Кларенс тақлид қилиши лозим бўлган қаҳрамон эди. Бутун карвондан «Ёлғиз тирик қолган» Сузи билан Кларенсга ниҳоятда самимий муносабатда бўлишарди.

Ҳа, буларнинг ҳаммаси худди тушда содир бўлаётгандек эди.

Унинг арава деразасидан кўрганлари ҳам ниҳоятда ғайри-табиий манзара эди. Уфқда доимо қимирламай кўриниб турадиган қорамтир тасма парда бир куни эрталаб ғойиб бўлиб қолди. Шундан кейин улар пешин пайтида тезоқар дарёнинг харсанг тошлар билан қопланган, дарахтлар ўсиб ётган қирғоғига етиб боришди. Орадан бир неча кун ўтгандан кейин эса уларнинг ён томонида булутларга бориб туташган баланд кулранг тоғ тизмалари пайдо бўлди.

Қларенс бу тоғ тизмалари унча баланд бўлмаган иккинчи тоғ тизмалари эканлигини, биринчиси эса, ўша—қорамтир тасма пардани уч кун давомида босиб ўтишганини эшитиб, ҳайрон бўлиб қолди. Сузи шу ерда ҳам ўзини йўқотиб қўймай: «Мен ҳар куни кечаси қандайдир баландликка чиқаётганимизни сезардим», деди.

Гарчи, ёз бошланган бўлса ҳам, тунлар совуқлашиб борарди. Улар тунда кўпроқ гулхан ёқадиган бўлишди. Сузи ухлайдиган чодирга эса кичкина печка ҳам ўрнатишди. Лекин чор-атроф яна тўсатдан ўзгариб кетди. Ҳаммаёқ кўзни қамаштирувчи қовжираб ётган даштга айланиб қолди!

Мана, карвондаги кишилар! Уларни ростакамига «ҳақиқий одамлар» деса бўлади. Улар худди кўпдан буён таниш кишиларга ўхшайди. Биринчиси—мистер Пейтон. Болалар унинг карвонбоши эканлигини, ҳаддан ташқари бойлигини билиб олишган эди. Агар ўзи хоҳламаса, Калифорнияга боришнинг ҳеч ҳожати йўқ экан. Калифорния ёқиб қолса у, кўп ер сотиб олиб, ўша ерда яшмоқчи экан. Яна у юрист эмиш. Чегарадаги постларда унга «сквайр»¹ ва «судья» деб мурожаат қилишади. У ҳаммани танирган, исмларигача билармиш ва хоҳлаган кишисини ушлаб, қамаб қўйиши мумкин эмиш.

Миссис Пейтон яқинда касал бўлган эди. Тузалганидан кейин шифокорлар унга ярим йил очиқ ҳавода юришни, бундан буён ҳеч қачон шаҳарда яшамасликни буюришди. Миссис Пейтон, Сузини, мистер Пейтон унинг

¹ *Сквайр* — помешчик, олий мартабали жаноб, судья маъноларини билдиради.

қариндошлари билан келишиб, тегишли қоғозларни тўғри-лаб бўлиши биланоқ қиз қилиб олишга аҳд этди.

Гарри — мистер Генри Бинхэм миссис Пейтоннинг укаси. Гус Жильдерелль — бош разведкачи. Унинг лақаби Оқ қарға. Карвон, шубҳасиз, унинг довиюраклиги ва эҳтиёткорлиги туфайлигина ҳужумдан сақланиб қолган эди. Билль эса подачилар саркори. Техаслик Жим — подачи, шу билан бирга дунёда тенги йўқ чавандоз.

Мана шу одамларнинг ҳаммаси болаларга жуда жиддий ва ажойиб кишилар бўлиб кўринади. Аммо Кларенс-ни унча хушламайдиган миссис Пейтон билан укаси Гарри ҳаммадан кўпроқ ўзига тортарди. Шу боис у миссис Пейтон кўрсатаётган мулойим мурувватни ёки Гарри томонидан ҳар замонда қилинадиган эътиборни мистер Пейтоннинг бир меъёрдаги эркалашларидан аълороқ кўрарди. Бундай ҳол болаларда, ҳатто, катталарда ҳам тез-тез бўлиб туради.

Кларенс карвондагилар билан яхши танишиб олгандан кейин тагин битта одамга янада эътибор билан қарайдиган бўлди. У ниҳоятда паст мавқега эга бўлгани учун юқоридаги номлари келтирилган кишилар сирасига киритишга арзимасди.

У ташқи қиёфаси билан ҳам, кийган кийимлари билан ҳам бошқа подачилардан фарқ қилмасди. Лекин, Жим Хукер атиги ўн олти ёшда бўлиб, у «тузалмайдиган бола» экан. Сан-Жода яшовчи ота-онаси уни ёмон ошналардан ажратиш мақсадида мистер Пейтондан бирга олиб кетишни илтимос қилган экан.

Буларнинг ҳаммасини Кларенс, албатта, бирданига билиб олгани йўқ. Аммо ёш жентльмен эса унга қилган ишларини дарров айтиб берди. У гўё Сан-Луида учта, Сан-Жода иккита одамни ўлдирган экан, полиция уни изма-из қувиб келаётган эмиш.

Ёш Жимнинг муболаға билан гапиришдан ташқари бошқа қилиқлари ҳам йўқ эмасди. У ичкилик ичар, чекар, карта ўйнар эди. Унга, ҳатто, Жим Хукер — ёлгончи деб ном ҳам қўйиб олишганди.

Лекин айтиш керакки, у ўзининг «тузалмайдиган бола» эканлигини унутган пайтларида жуда дилкаш бўлиб кетар ва бу ҳолат шу заҳоти кулчадек юзида акс этарди.

Силсби карвони нобуд бўлганидан кейин, орадан кўп

кун ўтмай ва болалар кўрқувдан ҳали ўзларини ўнглаб олишга улгурмай, Қларенс Жимнинг хулқ-атворидаги яна бир жиҳатини пайқаб, ҳайрон бўлди. Озғин Жим бирдан Қларенс тушган арава ёнидан ҳиндуларнинг пакана отини бир у ёққа, бир бу ёққа чоптириб ўтиб қолди. У тизгинни жон-жаҳди билан тортар, эгарнинг бир ёнига энгашиб олган кўйи гўё қутириб опқочаётган отни фақат абжирлиги ва зўрлиги туфайлигина зўрға эплаётганга ўхшарди. Қларенс ҳаяжонланиб кетганидан уни нафас олмай кузатди. Лекин подачиларнинг баъзи бирлари унга қараб кулиб туришарди. Бир пайт мистер Пейтоннинг арава деразасидан босинқи овози эшитилди:

— Жим, бас қил!

Чавандоз билан қутирган от бир зумда ғойиб бўлди ва бир неча дақиқадан кейин Қларенс уларни карвоннинг орқа томонидан кўрди; от ҳам оддий юк ташувчи от экан, у чавандознинг ҳаловатини бузмай, чанг йўлда ювошлик билан йўрғалаб келарди.

Кейинроқ Қларенс Жимдан нима учун ундай қилганини сўраганида:

— Э!— деб қовоғини солиб жавоб берди у.— Ахир, бу ердаги одамлар, бу отнинг қанақалигини қаердан билишсин? Илгари у иккита чавандозни ўлдирган, ҳали яна ўлдиради... Бир куни мени от суриб кетса бўладими! (Бунга анча бўлди, у пайтда сизларнинг ном-нишонларинг ҳам йўқ эди.) Бир оёғим узангидан чиқмай осилиб қолган эдим, икки милча судраб кетди.

— Нега узангини қўйиб юбормадинг?— деб сўради Қларенс.

— Мен унақалардан эмасман!— деб тўнғиллади у.

— Нега от олиб қочди?

— Ҳиндуларни сезган!— Жим оғзининг бир четидан тамаки шарбатини чизиллатиб чиқарди (буни шахсан унинг ўзи ихтиро қилган).

— Сенинг ҳиндуингнинг исини олган.

— Сен бу воқеа жуда илгари бўлган деб айтдинг-ку!

— Ҳа-да! Мексика отлари ҳиндуларни юз милдан сезишади. Агар мистер Пейтон гапимга қулоқ солганида, унинг бир ўзи ҳиндуларнинг таъзирини бериб қўйган бўларди! Э, шулар ҳам одам бўлдим... Ҳаммаси ландовур. Аёллар билан болалар доим оёқ остида уймалашиб

юришади. Ҳали кўрасан, бу ерда кимдир бўғизланади.

Жим ўз гапини тасдиқламоқчидек, қўнжидан қайрилма пичоқ олди ва уни ўйнаган бўлиб, яна яшириб қўйди.

— Эски ҳисоб-китобим бор,— деб шивирлади у афтини хунук бужмайтириб.— Қон билан ювиш керак. ... Бу ерда кимдир ортиқча — ё Гус Жильдерелль, ёки Гарри Бинхэм, ё мен!

— Э, қўйсанг-чи! — деди мулойимлик билан Кларенс. Бу дўстона гап хафагазак бўлиб турган Жимни юмшатиш ўрнига баттар аламини кучайтириб юборгандек бўлди.

— Нима, менга ишонмайсанми? Шу, полковник Брантнинг ўғли бўлганим учун ҳаммани лақиллатишим мумкин, деб ўйлаяпсанми, дейман-а? Карвондан қочганинг-қочган, тагин бир гўдакниям олиб қочибсан! Энди, худо кўрсатмасин, судланиб юрмагин тагин...

Бундай тухматдан ҳанг-манг бўлиб қолган Кларенснинг қайсарлиги тутиб, индамай қўя қолди. Лекин шу пайт: «Жим Хукер, қаёққа гумдон бўлдинг?» деган буйруқнамо овоз эшитилди-ю, Жим одатдагидек бир зумда ғойиб бўлди.

Бир неча кундан кейин Жим Хукер яна Кларенсга ўз сирли суҳбатига тортди. Кларенс аравадан бўшатишган отлардан бирини мистер Пейтоннинг ижозати билан чавандозлардек гижинглатиб юрганида ёнига Жим Хукер ўша пакана отини елдириб келди.

— Қанча, азизим,— деб сўради сирли оҳангда у,— бу аёллар зотидан бўлган қизалоқни олиб кетиб, қанча пул ишламоқчи эдинг?

— Ҳеч қанча,— деб кулимсиради Кларенс; унинг бу ҳақоратомуз гапидан хафа ҳам бўлмади. (Бу — Жимнинг унга ўз таъсирини ўтказаётганидан дарак берарди.)

— Агар бу ишни ўч олиш мақсадида қилмаган бўлсанг, жуда усталик билан ўйлаб топибсан.

— Йўқ, ўч олиш учун эмас,— деди шоша-пиша Кларенс.

— Агар чол билан кампирни ўлдириб қўйишмаганларида улардан юз доллар сўюнчи олишинг мумкин эди. Бахтинг йўқ экан! Лекин миссис Пейтон у қизалоқни қиз қилиб олса, сенга бир нима бериши керак. Тўғриси-ни айт, Силсбининг карвонига ҳам ҳиндуларни атайин

Ўзинг юборгандирсан-а? Чунки сенинг қўлингда етим қиз қоларди, уни миссис Пейтонга таклиф этардинг...

Бу гал Кларенс чидаб туролмади. Унинг қизишиб эътироз билдиришларига эса Жим қўл силтаб: «Мен ер тагида илон қимирласа биламан, мени лақиллата олмайсан», деб тўнғиллади-да, бевосита бошлиғи — аравакашлар саркори Филнинг одатдаги бақирғини эшитмаслик учун ўз вақтида жуфтакни ростлаб қолди.

Аммо Жим худди шайтоннинг ўзгинаси эди. Унинг жозибасига мафтун бўла бошлаган фақат Кларенс эмасди. Маълум бўлишича, у махфий равишда Сузига ҳам ўз эътиборини ўтказиб юрган экан. Сузи гоҳ жингалак сочларига қарқаранинг патларини тақиб олар, гоҳ қўлларини, юзини сариқ, қизил ранг билан бўяб чиқарди. Булар Жимнинг совғалари, деб тан оларди қиз.

Сузининг бундай номақбул таниш орттиргани учун миссис Пейтон фақат Кларенсни айбдор деб биларди. Кларенс ҳатто ўзининг ҳам Жим билан мулоқотда бўлишини миссиснинг ёқтирмаётганини билиб юрарди. Одатдагидек, бундай пайтларда Кларенс индамас бўлиб қолар ва ўзини бутунлай ёлғиз, ҳеч кимга кераги йўқ, ҳеч ким суймайдиган кимсадек ҳис қиларди.

Худди мана шу пайтда Кларенс одатда катталар керагидан ортиқча қаттиқ тергайдиган шўхликлардан бирига беихтиёр майл қилиб қолди. Бир кўни карвон йўлидан бир оз четроқда қўтослар подаси ёйилиб юргани ҳақида гап тарқалди. Шундан кейин хоҳлаганларнинг — Гус Жильдерелль, Гарри Бинхэм ва бошқаларнинг ов қилишлари учун бир кун тўхтаб дам олишга қарор қилинди. Кларенс эса Жимнинг овчиларга яширин равишда қўшилиб олиш ҳақидаги таклифига дарров рози бўлди.

Кларенс овчилар жўнаб кетишлари билан аравага қўшиладиган отлардан бирини миниб келишга сўраб оладиган бўлди. Кейин у ўзини от олқочиб кетаётгандек қилиб кўрсатадиган ва Жим унга ёрдам бериш учун орқасидан от сурадиган бўлди.

Аввалига, агар от Кларенсни ҳақиқатан ҳам эгардан сал бўлмаса ағдариб ташлаёзганини ҳисобга олмаганда, ҳамма иш режалаштирилганидек кечаётган эди. Жим ишнинг яна ҳам қойилмақом амалга ошиши учун эгар

остига тўнғизтароқ тиқиб қўйган эди. Яхшиям, Кларенс уни ўз вақтида кўтариб қолиб, олиб ташлади-ю, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлди.

Кўп ўтмай, икки отлиқ лагерь чегараси ҳисобланган қуруқ ўзан ва сийрак зиркзордан ўтиб олишди. Орқадан бирор кишининг таъқиб қилаётгани сезилмасди. Болалар севинчларини ичларига сиғдиrolмай, от чоптириб боришарди. Текислик ўнг томондаги дарахтлар ва буталарнинг қалин шоҳлари туфайли кўринаётган кўлга қараб пасайиб борарди. Ундан нарида бепоён дашт — қўтослар ва бошқа ҳайвонларнинг яйлови ястаниб ётарди. «Қўтослар кўлга сув ичгани келишади», деб тушунтирди Жим.

Болалар отларини тўхтатиб, ўз қуроллари ва анжомларини кўздан кечиришди. Қуроллар ҳам, анжомлар ҳам, афсуски, фақат ҳар хиллиги билан бир-биридан ажралиб туради. Жимда доим орқасига осиб юрадиган қўшоғиз милтиқ, сиртининг ўхшашлиги туфайли «Қари кампир» деб ном олган олтиотар тўппонча ва қайрилма пичоқ бор эди. Кларенс эса тез-тез ўзи машқ қилиб турадиган ҳинду камони ва эгарга яшириб қўйган болтачаси билан кифояланишига тўғри келди. Жим олижаноблик билан тўппончасини болтага алмаштиришни таклиф этди. Лекин, деб тушунтирди у, ўқланган тўппонча менинг қўлимда турса, ҳар доим бўлмаса ҳам, нисбатан хавфсиз бўлади.

Гарчи, қуроллар кам бўлса-да, Жимнинг айтишича, улар ғайритабиий кучга эга эди. Унинг ўзи бир кун тўппонча билан қўтосни карракдек очиқ оғзидан отиб ўлдирган; ўқ қўтоснинг «қорнигача» етиб борибди. Шерифни ўлдиргани учун ҳозир Луисвиллдаги қамоқхонада ётган энг яқин дўстининг бошидан шундай воқеа кечган экан: ўша дўсти қўтослар подаси орасига тушиб қолибди, қўлида эса аркон билан қаламтарошдан бошқа ҳеч нарчаси йўқ экан. У энг катта қўтоснинг елкасига ирғиб чиқиб, унинг шоҳларига ўзини чандиб ташлабди. Кейин қўтосни қаламтарош ёрдамида йўлга солиб, уни подадан ажратиб чиқарибди-да, ўз лагери томон ҳайдабди! (Бир неча кунлик йўл). У бутун йўл бўйи қўтоснинг гўшtidан пичоғи билан кесиб олиб, тамадди қилибди. Қўтос, айтиш керакки, лагернинг шундоқ остонасида қонсираб йиқилиб ўлибди.

Кларенс унинг ҳикоясини жуда берилиб эшитди. У баъзи нарсалар ҳақида сўрамоқчи бўлди, лекин бепоеън дашту биёбонда улардан бошқа ҳеч ким йўқ, қуёш эса кўзни қамаштириб кўтарилиб борарди. Соф ҳаво уларнинг кайфиятини шундай кўтариб юборган эдики, мана шу тонгда ҳамма нарсани қилса бўладигандек туюларди.

Пасттекисликда ёрилган жойлар, чуқурликлар кўп бўлгани учун тез-тез тўхташга тўғри келарди. Ана шундай тўхташларнинг бирида Кларенсни шаршаранинг шовиллашига ўхшаган бўғиқ, бир хил оҳангдаги гувиллаш ҳайратга солди. Болалар олға юрган сари шовиллаган овоз билан бирга шаршара яқинида доим сезиладиган ернинг сал-пал титрашини ҳам ҳис қила бошладилар.

Лекин қизиғи шунда эдики, болалар бир жойда турганида ҳам шовқин, барибир, уларга қараб яқинлашиб келмоқда эди! Тезроқ кўл бўйига бориш керак! Кўлга олиб чиқувчи йўлни тўсиб турган дарахтларни Жим биринчи бўлиб айланиб ўтди. Ва бирдан унинг хурсандчилик билан қичқирган овози эшитилди: «Ие, булар қўтослар-ку!»

Аввалига Кларенсга бутун текисликни катта-катта қора тўлқинлар қоплаб олгандек бўлиб кўринди. Тўлқинлар орасида гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда отлиқларнинг қораси, оловли учқунлар пайдо бўлиб қоларди. Тўлқинлар йўлида учраган ҳамма нарсани пайҳон қилиб кўл тарафга... улар томонга ёпирилиб келмоқда эди!

Кларенс нима гап дегандек, Жимга қаради. Лекин, афсус! Довжурок овчида довдирашнинг барча аломатлари намоён бўлиб, у тинмай гоҳ милтиққа, гоҳ болтачага талвасаланиб кўл югуртирарди. Агар шу лаҳзада қаттиқ қарсиллаш овози эшитилмаганда, бу ҳолатнинг қачонгача давом этишини айтиш қийин эди — бутун пода дарахт ва буталарни синдириб, кўлни ўнг томондан айланиб ўтиб, тўппа-тўғри улар томонга ёпирилиб келарди!

Иккиланиш ва шубҳалар тугади! Жимнинг зийрак ва ақлли мексика оти, буйруқни ҳам кутмай қаттиқ кишнаганча шартта орқасига бурилди-ю, жон-жаҳди билан ела кетди. Кларенснинг улов оти, афтидан, ҳамжиҳатлик учун бўлса керак, унинг орқасидан эргашди. Олижаноб ҳайвонлар ёнма-ён чопиб боришарди.

— Нега бу йўлга бурилдик?— деб қичқирди Кларенс.

— Шунинг учунки, орқа томонимизда Гус билан мистер Пейтон бор, улар бизни кўриб қолишади.

Кларенс, овчилардан кўра қўтослар яқинда-ку, улар ҳам ҳали-замон етиб олиб, бизни босиб кетишади, деб эътироз билдирмоқчи бўлди, лекин зўрға нафас олиб:

— Уларни қачон овлаймиз?!— дея олди, холос.

— Уларними?— дея чийиллади кўрқиб даҳшатга тушиб қолган Жим очикчасига.— Ҳозирча улар бизни овлашяпти.

Жон-пони чиқиб кетган отлар улардан баттар ҳуркиб — телбаланиб қолган подадан қочиб қутулиш учун беҳуда куч сарфлашарди. Чуқур жарлик ёнига келганда қўтослар отлиқларга етиб олди...

Туёқларнинг дупуридан ер титрарди. Кларенс кўланса чангдан, ҳайвонларнинг иссиқ ҳовуридан нафас ололмай қолаётганини сизди, кўзлари ҳеч нарсани кўрмасди. У Жимнинг ён томондан даҳшат билан бостириб келаётган урғочи қўтосни болтачаси билан урганини, у кейинги кичик жарликка қулаётганда жон-жаҳди билан кўкрагига, милтиқ тираганини худди тушида кўраётгандек элас-элас кўрди.

Кларенс отининг бўйнига ётиб олди. Ярқ этиб олов чақнаб, ўқ овози эшитилди... Иккала стволдан ўқ барабар отилди... Жим сал бўлмаса эгардан бир томонга учиб тушаёзди, тутуни чиқиб турган милтиқ унинг боши устидан бошқа томонга учиб кетди, кейин от ҳам, отлиқ ҳам чанг-тўзон ва порох тутуни ичида ғойиб бўлишди.

Худди шу пайтда Кларенснинг бор кучи билан чопиб кетаётган оти бирдан тўхтаб қолди-ю, бола унинг боши устидан ошиб ўтиб, чуқурга, тўзғиб ётган дағал жунли катта ёстиққа ўхшаган нарсанинг устига учиб тушди. Бу — баҳайбат қўтоснинг паҳмоқ яғрини эди!

Милтиқни жон-жаҳди билан бемўлжал отган Жим иккала ўқини ҳам энг яқинидаги қўтоснинг оёғига теккизган ва пайлари узилиб кетган қўтос худди Кларенснинг оти олдидаги чуқурга ағанаб тушган эди.

Довдираб қолган, лекин ҳеч қаери лат емаган бола типирчилаб ётган ҳайвоннинг яғринидан ерга думалаб тушиб, атрофига аланглади: оти ғойиб бўлибди, қўтослар подаси ҳам ўтиб кетибди, ҳатто овчиларнинг овозлари ҳам энди узоқдан эшитиляпти. Афтидан, улар Кла-

ренсинг чуқурга қулаб тушаётганини кўрмаган бўлсалар керак.

Чуқурнинг бола томондаги деворлари ҳаддан ташқари тик бўлиб, ундан чиқиб кетишнинг иложи йўқ эди. Кларенс билан чуқурнинг нишаб томони ўртасида эса ярадор қўтос типирчилаб ётарди. Кларенс қўтосни айланиб ўтмоқчи бўлган эди, баҳайбат ҳайвон бутун кучини йиғиб, уч оёқлаб турди-да, ярим қайрилиб, унга тикилиб олди.

Бу ҳодиса шундай тез содир бўлдики, тажрибасиз болакай, хатто қўрқишга ҳам улгуролмай қолган эди. Лекин Кларенс ҳозир бутун чуқурликни эгаллаб олиб, унинг нажот йўлини тўсиб турган бу жундор маҳлуқнинг кўришидан даҳшатга тушиб, титраб кетди.

Қон қуйилгандек қип-қизил кўзлар унга шундай яқин эдики, ҳайвоннинг илк бор ғазаб билан пишқиришидаёқ бола орқасига тисланди. Чуқурлик, аслини олганда, шунчаки тор зовурдан иборат эди. Яна бир неча қадам қўйилса, у орқаси билан баландлиги ўн беш фут келадиган тик деворга тиралиб қоларди!

Агар Кларенс тирмашиб, юқорига кўтарилмоқчи бўлган тақдирда ҳам у, албатта, мана шу маҳлуқнинг калта, лекин даҳшатли шоҳлари устига қулаб тушади. Қандай даҳшат! Бу қандай адолатсизлик! Шундай баҳайбат маҳлуқ олдида болакай жимитдек нарсаку! Кларенсинг кўзларидан тирқираб ёш чиқди. Узининг толеи пастлигидан хафа бўлиб кетди ва қўлларини мушт қилиб, ўз навбатида, ҳайвоннинг қон қуйилиб турган ёвуз кўзларига қаттиқ тикилди.

Қўтоснинг кўз қорачиғи шундай тузилганки, у билан бола орасидаги масофа ҳайвонга аслидагига қараганда анча узок кўринади. (Кўп овчилар унинг мана шу ҳолати туфайли омон қолишади.) Бундан беҳабар бола қўтосга ҳужум қилишнинг бирор ишончли йўлини қидирарди. Э! Тўппонча! Олтита ўқи бор! Аммо баҳайбат душман олдида бу ҳам тариқдек нарса!

Кларенс қўлини олдинга чўзди ва кўзлари чақнаб туриб, тепкини босди. Бир марта, икки марта зўрға чиқиллаган овоз эшитилди. Яна омади келмади. У тепкини қаттиқроқ босган эди, шу заҳоти кетма-кет ўк овози янгради, ўқлар, афтидан, маҳлуқнинг пешонасига сан-

чилган бўлса керак. У яна бир марта тепкини босди. Уқ овози янгради ва сўнг ҳайвоннинг даҳшатли бўкириши эшитилди. Қўтос бошини жон-жаҳди билан силжитиб, эгри шохини бор кучи билан зовур деворига санчди. У шохини суғуриб олиш учун уннаган сари, зовур деворига яна ҳам чуқурроқ ботар, юқоридан калласига тошлар ва кесақлар дўлдек ёғиларди.

Кларенс бирдан ҳаммасига тушунди: афтидан, сўнгги ўқ жониворнинг чап кўзига теккан бўлса керак, қон оқарди — қўтос кўр бўлиб қолганди!

Боланинг қалбини бирдан бояги қўрқувдан ҳам кўра оғирроқ ўкиниш ҳисси чулғаб олди. Нима қилиб қўйди-а?

Бир томондан, бу аянчли манзарадан тезроқ узоқлашиш, иккинчидан, ўз-ўзини омон сақлаш учун бўлган табиий иштиёқ туфайли Кларенс ярадор жониворнинг деворга ёпишиб турган пайтидан фойдаланиб ёнидан лип этиб ўтди-да, орқа-ўнгига қарамай, жон-жаҳди билан тирмашиб, зовурнинг нишаб жойидан юқорига чиқиб олди. У фақат ҳайвоннинг азобланиб бўкиришини эшитмасдан, қон оқиб турган кўзини кўрмаслик учун тўғри келган томонга қараб чопиб борарди.

Тўсатдан, узоқдан кимнингдир жаҳл билан қичқиргани эшитилди. Унинг олдига отличлар тез яқинлашиб келмоқда эдилар. Улар Кларенснинг отини етаклаб олишганди. У халос бўлганди!

Шу он у кимнингдир эркалашини, суюшини қаттиқ қўмсаб қолди... Буларнинг барини кимгадир тезроқ айтиб бергиси келарди... Аммо Жильдерелль ва Генри Бинхэм билан аравакаш от чоптириб етиб келишди. Уларнинг юз-кўзларидан Кларенс хавф-хатардан халос бўлганлигидан мамнунлик аломатлари эмас, аксинча, бениҳоя жаҳллари чиққанини кўриш мумкин эди. Умидлари яна пучга чиққанини кўриб, бола бирдан пом бўлгандек хўмрайиб олди.

— Қани, тезроқ қимирла!— дея қичқирди Жильдерелль дағаллик билан.— Карвонни йўлдан қолдирдинг!

Бола индамай отга минди.

— Бу мишиқиларни ташлаб ўзимиз кетаверишимиз керак эди!— Бола жаҳл билан тўнғиллаган Бинхэмнинг овозини эшитди.

Кларенс ерга сакраб тушиб, уларга, мени ташлаб кетаверинглар, демоқчи ҳам бўлди. Аммо отлиқлар шу заҳотиёқ отларини чоптириб кетишди. Унинг — Кларенсинг оти эса Жильдереллнинг эгарига боғлиқ арқон етовида эди.

Икки соатдан кейин анча илгарилаб кетган карвонга етиб олишди ва карвонни кузатиб бораётган отлиқлар сафига қўшилишди.

Судья Пестон, гарчи хийла ташвишманд бўлса ҳам, Кларенс томонга ўгирилиб кулиб қўйди, саломлашди. Боланинг кўнгли шу заҳотиёқ эриб кетди.

— Қани, болакай, энди нима бўлганини ўзинг бир гапириб бер-чи?

Кларенс атрофга кўз югуртириб, орқароқда Жимнинг тумшайиб келаётганини кўрди.

Бола чуқурга, тўппа-тўғри ярадор қўтоснинг устига қандай қулаб тушганини ва у ердан қандай чиқиб олганини шоша-пиша гапириб берди. Отлиқлар гуруҳида енгил кулги овозлари эшитилди.

Мистер Пейтон Кларенсга диққат билан тикилиб:

— Лекин қўтос чуқурга қандай қилиб тушиб қолди?— деб сўради.

— Милтиқ билан Жим Хукер отгандан кейин йиқилди-да,— дея ийманибгина жавоб берди Кларенс.

Отлиқларнинг бирдан хахолаб кулган овозлари унинг сўзларини босиб кетди. У негадир ғазабдан титраб кетди, аммо Жим Хукерга қаради-ю, жаҳлдан тушди: Жим Хукер нохуш, қандайдир ғамгин, аламзада кўринарди.

Кларенс ҳаммасига тушунди: Жимни ўз «шуҳрати» хароб қилган эди. Унинг ҳаётида содир бўлган ягона жозибали ҳолат, ягона тўғри воқеа гўё тенгсиз ёлғондек, ҳатто унинг қилиқлари ичида ҳам кам учрайдиган шармандаликдек кутиб олинган эди...

ХАНС КРИСТИАН АНДЕРСЕН

(1805—1875)

Жаҳон болалар адабиёти, хусусан, бадиий эртақ ҳақида сўз юритадиган бўлсак, кўз ўнгимиздан Ханс Кристиан Андерсен ҳамда унинг «Болалар учун айтилган эртақлар» (1835—1842), «Янги эртақлар» (1843—1848),

«Тарих» (1852—1855), «Янги эртактлар ва тарих» (1858—1872) каби китоблари ўтади.

Андерсен эртактларининг қаҳрамонлари ўз меҳнатлари, ақл-идроклари, ахлоқ-одоблари билан китобхон таҳсинига сазовор бўладилар. Унинг «Қўнғироқли гирдоб», «Кумуш танга», «Колбаса сихидан шўрва», «Гўнг-қўнғиз» ва бошқа эртактлари фикримизга ёрқин мисол бўла олади.

Андерсеннинг «Ирkit ўрдакча», «Кичик Клаус» билан Катта Клаус», «Қиролнинг янги кўйлаги», «Қор маликаси» сингари эртактлари ўзбек болаларининг ҳам ардоқли асарларига айланиб кетган.

БОЛАЛАР ГУРУНГИ

Бир бадавлат савдогар болаларга зиёфат берди. Зиёфат кечасига бой ва донгдор хонадонларнинг болаларини таклиф қилди. Савдогар ишлари гумбурлаб юришиб турган, ўзи ҳам ўқимишли одам эди, ўз вақтида ҳатто гимназияни битирганди. Гимназияда ўқишга уни ҳурматли отаси мажбур қилган эди. Ота ёшлигида чайқовчилик қилган бўлса-да, лекин ҳалол, меҳнаткаш одам эди. Серҳаракат ота қанча мол-дунё орттирган бўлса, ўғли уни янада кўпайтирди. Савдогар хушёр, раҳмдил, киши бўлса-да, лекин одамлар унинг бу фазилатларидан кўра, бойликлари ҳақида кўпроқ гапиришарди.

Унинг «аслзодалар» ва «улуғвор боёнлар»дан танишбилишлари кўп эди. Шунингдек, на у ва на бу мўътабар тоифага алоқаси бўлмаган кишилар билан муомала қилар, таниш-билиш ортирар эди.

Хуллас, унинг уйида каттагина йиғин бўлди, лекин йиғилганлар фақат болалар эди. Улар тинимсиз жаврашар, тилларига келганини қайтармай гапиришар эди. Болалар орасида ғоят чиройли, лекин ўтакетган димоғдор бир қизча ҳам бор экан. Қизчанинг жисмига кибр-ҳаво атайлаб киритилмаган, балки мақтов-эъюзлар билан сингдирилган экан. Яна кимлар денг, қизчанинг ота-онаси эмас, унга қарайдиган хизматкорлар уни шундай «касал»га чалинтириб қўйишган экан. Қизчанинг отаси камер-юнкер бўлган экан. Қизчанинг тасавурида бу «фавқулодда муҳим» унвон бўлиб туюлган.

— Мен камер-юнкер қизиман!— дерди у.

Бу қизча баққол ёки бирор бошқа касб-корли кишининг фарзанди бўлиб туғилиши ҳам мумкин эмасмиди?! Ҳа, дарвоқе, у ёки бу оилада туғилиш бизнинг истак-ихтиёримиздан мустасно ҳол. Хуллас, қизча бошқа болаларга ўзининг «аслзода»лардан эканини, оқсуяклар насабиданлигини уқтириб, кимки оддий тоифадан бўлса, ундан бирор эътиборли одам чиқмайди, дерди. Ҳар қанча ўқима, интилма, ўрганма — барибир қонинг тоза бўлмаса, аслзода бўлмасанг, ҳеч нарсага эришолмайсан, дерди.

— Фамилияси «сен» билан тамомланадиган кишиларни тилга олмаса ҳам бўлаверади — улардан одам чиқмайди! Биз — аслзодалар ҳар қандай «сен»лардан нарироқда, қўлни белга қўйиб, уларга қиё боқмай туришимиз лозим.

Шундан сўнг фуқаро олдида ўзини қандай тутиш кераклигини кўрсатиш учун нозик қўллари икки биқинига қўйиб, тирсақларини олдинга чиқарганча ғурур билан турарди. Унинг нозик қўллари чиройли, ўзи бағоят истараси иссиқ, гўзал эди.

Бироқ савдогарнинг қизи ундан ранжиб қолди, нега десангиз, унинг отасининг фамилияси Массен эди. Мана шу заҳоти у бошини баланд кўтарди-да, шундай деди:

— Менинг отамни биласанми, отам юз регсдалернинг ҳаммасига новвот сотиб олиши ва уни сочиб ташлаб юбориши мумкин. Сенинг отанг шунақа қила оладими?

— Мана, менинг отам эса, — деди бир ёзувчининг қизчаси, — сенинг отанг ҳақида, ҳозирги дунёдаги ҳамма оталар ҳақида ҳам газетага ёзиши мумкин! Ойим «Ҳамма отангдан қўрқади», дейди, ахир газета унинг айтганини қилар экан-да.

Шу сўзлардан сўнг қизча такаббуруна кеккайганча туриб олди, унинг кибр-ҳавосига гўё олам торлик қиларди.

Девор орқасида камбағал бир бола турган эди, у қия очиқ турган эшикдан астагина мўралаб болаларга қаради. Эшикни очиб, тенгқурлари олдига келишга журъат эта олмасди. Бундай камбағал бечора болага бадавлат, аслзода болалар даврасига кириш йўл бўлсин! Бола бугун ошпаз хотиннинг буйруғига кўра ошхонага қарашиб юрган эди, юмушни тугатгач, болага қия очиқ эшикдан

ясаниб-тусаниб олиб, ўйин-кулги қилаётган болаларни томоша қилишга рухсат берилди. Шунинг ўзи ҳам камбағал бола учун катта бахт эди.

«Қани энди мен шуларнинг ўрнида бўлсам!»— деди ўзича ҳаваси келиб, бироқ шу пайтда у маҳмаданалик қилаётган қизчаларнинг гап-сўзларини эшитиб қолди. Бола уларнинг гапидан ўсал бўлиб, умидсизликка тушиши мумкин эди. Нега десангиз, бу боланинг ота-онасида ортиқча қора чақа ҳам йўқ эди-да. Газетага обуна бўлишга келганда, ҳеч имкони йўқ эди. Бундай одамлар газета нашр этишни лоақал хаёлига келтира олармиди?! Лекин энг ёмони шундаки, отасининг фамилияси, демак унинг ўз фамилияси ҳам «сен» билан тамом бўларди! «Хуллас, мендан ҳеч қачон бирор дуруст одам чиқмайди!»— деб ўйлади камбағал бола.— Мана, бахтсизлик. Лекин менинг томиримда чинакам тоза қон айланяпти! Бу ҳақда тортишиб ўтиришга ўрин ҳам йўқ!»

Ўша куни қечқурун болалар гурунгида мана шундай гап-сўзлар бўлиб ўтган эди.

Орадан кўп йиллар ўтиб кетди, ўша болалар аллақачон улғайиб, катта бўлишди.

Бу вақтда ўша шаҳарда хазиналар лиқ тўла бир уй пайдо бўлди. Ҳамма шу уйга киришни, ундаги мўъжизаларни томоша қилишни истарди, ҳатто бу ерга ўзга шаҳарлардан ҳам одамлар келишарди.

Хўш, савдогар уйига йиғилишган ўша болалардан қайсиниси энди бу менинг уйим дер экан-а? Бундай қараганда «фалончи аслзоданики бўлиши мумкин», деб айтиш турган гап, лекин бундай эмас, ҳа. Бу уй ўша куни кечқурун ошхонада хизмат қилиб, эшикда маҳмаданалик қилаётган болаларга қараётган камбағал боланики! Ана ўша боланинг фамилияси «сен» билан тамом бўлса-да, лекин ундан одам чиқди. Машҳур расом Торвальдсенни ким танимайди, дейсиз-

Бошқа болалар-чи? Насл-насаби, бойлик ва отасининг ўткир фаросатини пеш қилиб, гердайган болалар энди ким бўлган экан? Албатта, бирор кимса бўлгани турган гап. Ахир, улар ҳаммаси бола эди-да, болаларда содда, соф тушунча, мурғак, ўткир зеҳн бўлади. Ўша кечки гурунгдаги уларнинг фикр-хаёли, гап-сўзлари шунчаки бир болалик эди, холос.

РЕДЪЯРД ЖОЗЕФ КИПЛИНГ

(1865—1936)

Таниқли инглиз адиби ва шоири Киплинг Ҳиндистонда туғилиб, камол топган. 24 ёшидаёқ қаламкаш сифатида элга танилган ва 35 ёшга кирганида Нобел мукофотини олган.

«Чанг», «Вабо маскани», «Ғарб ва Шарқ ҳақида баллада», «Кичик Вилли Винка», икки китобдан иборат «Жунгли китоби», «Шунчаки кичкинтойлар» китоблари, айниқса «Маугли» қиссаси адибга шон-шухрат келтиради.

МАУГЛИ

(Қиссадан парча)

Багира кетди, Маугли эса ғазабланганидан ўзини қаерга қўйишни билмай, ов пичоғининг учи билан ерни ўя бошлади. Маугли умри бино бўлиб одамзот қонини кўрмаган, умрида биринчи дафъа кўргани ва ҳидини сезгани қўллари боғланган тасмадаги Мессуа қони бўлгани учун ҳам унинг юрак-бағрини эзиб юборганди. Мессуа оналик меҳри билан уни ўз бағрига олди. Мауглининг ҳам унга меҳри товланди. Аммо одамлардаги шафқатсизлик, қўрқоқлик ва сергаплик қанчалик унинг жигига тегмасин, уларнинг ёвузликларидан нечоғлик ғазабланмасин, агар чангалзорнинг барча ноз-неъматларини унга совға қилганларида ҳам, ҳар қалай, одамларни жонидан жудо қилиб, яна бир бор қон исини сезишни барибир истамасди. Унинг режаси анча содда ва анчагина тўғри эди. Бу режанинг вужудга келувиغا чол Балдеонинг тоғолча дарахти тагида айтиб берган ривоятларидан бири сабаб бўлганини эслаб, Маугли ўзича қулиб қўйди.

— Чиндан ҳам, айтганинг муқаддас сўз экан,— деди қайтиб келиб Багира унинг қулоғига.— Улар дарё бўйида ўтлаб юришган экан. Худди қўтослардек гапимга қулоқ солишди. Қара, ўзлари ҳам келишяпти!

Хатхи ва ўғиллари, ҳар вақтдагидек, товушсизгина пайдо бўлишди. Бўксаларига ёпишган дарё балчиқлари ҳали қуриб улгурмаган, йўл-йўлакай қозиқ тишлари би-

лан юлиб олган ёш банан ниҳолини Хатхи хаёлчанг чайнарни. Ер тагида илон қимирласа биладиган Багира, бир қарашдаёқ, филнинг баҳайбат гавдасида содир бўлаётган ҳар бир ҳаракатдан, чангалзор хўжаси болабўривачча олдига эмас, балки нимадандир ҳадиксираётган махлуқ, балодан ҳам тап тортмайдиган довурак кимса ҳузурига келганини фаҳмлади. Хатхининг ўғиллари эса унинг орқасида ёнма-ён туриб, у ён-бу ён чайқалишарди.

Хатхи Маугли олдига келиб, овинг бароридан келсин, деганда у бошини салгина кўтариб қўйди. Хатхига бирон оғиз сўз қотишдан олдин Маугли, уни оғирлигини у оёғидан-бу оёғига ташлаб, чайқалишга, у ён-бу ёнини қоқиб олишга мажбур қилди. Гап бошларкан, ўшанда ҳам филларга эмас, Багирага юзланиб деди:

— Мен бугун сизлар пайига тушган овчидан эшитган бир ривоятни сўзлаб бермоқчиман. Бу ривоят тузоққа тушиб, у ердаги ўткир қозиқлар товонидан елкасигача тилиб юборган ва танасида бир умрга оқ чандиқ қолдирган қари ва ақлли филнинг саргузаштидан иборат.

Маугли қўлини узатган эди. фил бир ёнга ўгирилди. Шу пайт Хатхининг тош тахтадек кулранг ёнбошида, худди ўтли дарра билан ўйилгандек оппоқ чандиқ ой ёдусида йилтираб кўринди.

— Одамлар филни тузоқдан чиқариб олишади,— деб давом эттирди Маугли,— лекин бақувват фил занжирларни парчалаб, ўрмонга қочади ва яраси битгунча овлоқ ерларда яшириниб юради. Соғайгач, ўз овчиларининг экинзорларига қайтиб келади. Ҳа, энди эсимга тушди, ўша филнинг учта ўғли ҳам бўлган. Бу воқеадан бери қанчадан-қанча ёмғирлар ёғиб ўтган. Мен ривоят қилган воқеа эса бу жойдан анча йироқда — Бхаратпура ерларида бўлиб ўтган. Келгуси ўрим-йиғим йилида бу ерларнинг тақдири нима бўлади, Хатхи?

— Ҳосилни уч ўғлим билан биргаликда йиғиштириб олдик,— деди Хатхи.

— Ҳосилдан кейин экиладиган экинлар-чи?— деб сўради Маугли.

— Экин экилмади,— деди Хатхи.

— Экин ерларига яқин турадиган одамларнинг аҳволи не кечди?— деб сўради Маугли.

— Улар кетиб қолишди.

— Одамлар ухлайдиган кулбалар нима бўлди?— сўради Маугли.

— Уйларнинг томини бузиб ташладик, деворларини чангалзор ютиб юборди.

— Ундан кейин нима бўлди?— деб сўради Маугли.

— Биз бешта қишлоқни чангалзор ихтиёрига топширдик: бу қишлоқ жойларидан, экинзорларидан, ўтлоқларидан, юмшоқ қилиб ҳайдалган ерларидан ному нишон қолмаганидек, у ерлардан ризқи рўзини топиб ея оладиган биронта одам зоти қолмади. Бхаратпура ерлари ана шундай остин-устун қилинди. Яширмайман, бу ишни ўғилларим билан биз қилдик. Энди менга айт-чи, Маугли, бу гапларни қандай қилиб билиб олдинг?—деб сўради Хатхи.

— Бу гапни бир одамдан эшитдим. Ҳа, ҳатто Балдео ҳам ҳар вақт алдайвермас экан. Бу иш жуда қойиллатилган, оқ чандиқли Хатхи, икинчи марта ундан ҳам яхшироқ бажарасизлар. Чунки бу сафар ишни одам бошқаради. Мени қувлаб юборган одамлар яшайдиган қишлоқни биласан-а? Энди улар ўша жойда яшамасликлари керак. Уларни на кўргани кўзим бор, на отгани ўқим!

— Бирон кимсани ўлдиришга тўғри келмайдими? Бхаратпура ерларини остин-устун қилганимизда озиқ тишларим қип-қизил қонга бўялган. Яна бир қон исини ҳидлашни хоҳламайман.

— Менинг ҳам. Ҳатто мен уларнинг суяклари ҳам пок еримизни мурдор қилишини хоҳламайман. Ўзларига бошқа ердан уя излашсин. Уларнинг бу ерда қолиши мумкин эмас! Менга сут бериб, меҳр-шафқат кўрсатган аёл қонининг иси димоғимдан кетгани йўқ. Уша меҳрибон аёлни мен туфайли ўлдирмоқчи бўлишди. Мен бўлмаганимда, уни ўлдириб юборишлари турган гап эди. Фақат қишлоқлилар остонасида ўсиб чиққан ёввойи ўт ҳидигина бу қон исини ювиши мумкин! У ис ҳали ҳам димоғимни куйдирмоқда! Хатхи, чангалзорни қишлоқ устига бошла, Хатхи!

— Оҳ!— деди Хатхи,— қишлоқлар баҳорги буталар остида кўмилиб, йўқ бўлмагунча теримдаги чандиқ алами шундай босилмагани. Сенга ҳамдардман: сенинг

жангинг бизнинг ҳам жанг! Улар устига чангалзорни ташлаймиз.

Мауглининг бутун вужудини ғазаб ва нафрат чулғаб олганидан дағ-дағ титраётганда филлар турган жой бўшаб қолди. Багира даҳшат билан Мауглига қараб турарди...

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

(1900—1944)

XX аср жаҳон болалар адабиёти америкалик буюк адиб Антуан де Сент-Экзюпери асарлари билан янада бойиди.

Сент-Экзюперидан инсониятга «Жанубий почтачи» (1929), «Тунги учуш» (1931), «Башар сайёраси» (1939), «Ҳарбий учувчи» (1942), «Кичкина шаҳзода» (1942) ва, ниҳоят, тугалланмаган, ҳажман жуда катта фалсафий роман «Қалъа», қатор публицистик асарлар мерос бўлиб қолди. Инсон тирик экан, бу асарлар мангу бўлиб қолажак. Чунки уларда инсонга бўлган чуқур меҳр ва ирода қудрати ҳар кимнинг кўнглини ёритади, инсоннинг ўзига бўлган ишончини мустаҳкамлайди.

КИЧКИНА ШАҲЗОДА

(Қиссадан парча)

Кейинги сайёрада пиёниста яшарди. Кичкина шаҳзода у ерда кўп бўлмади, бироқ шу қисқа вақт ичидаёқ юраги гаш тортиб чиқди.

У сайёрага қадам қўйганида, пиёниста олдидаги бўш ва тўла шишалар сафига жимгина тикилиб ўтирарди.

— Нима қиялсан?— деб сўради Кичкина шаҳзода.

— Ичяпман,— деди пиёниста хўмрайиб.

— Нега?

— Унутмоқчиман.

— Нимани?— деб сўради Кичкина шаҳзода пиёнистага раҳми келиб.

— Қайси ишинг?— деб сўради Кичкина шаҳзода, бояқишга ёрдам беришни жон-дилидан истаб.

— Ичишим уят!— деди пиёниста ва қайтиб оғиз очмади.

Анчадан сўнг Қичкина шаҳзода лолу ҳайрон бўлиб, тагин йўлга тушди.

«Ҳа, шубҳасиз, катталар жуда-жуда ғалати халқ», деб хаёлидан кечирди йўлида давом этаркан.

Тўртинчи сайёра корчалон одамга қарашли эди. У шу қадар банд эдики, Қичкина шаҳзода ҳузурига кириб келганида ҳатто бош кўтариб ҳам қарамади.

— Салом,— деди Қичкина шаҳзода.— Папиросингиз ўчиб қолибди.

— Иккига уч — беш. Бешга етти — ўн икки. Ўн иккига уч — ўн беш. Салом. Ўн бешга етти — йигирма икки. Йигирма иккига олти — йигирма саккиз. Гугурт чақишга ям вақт йўқ. Йигирма олтига беш — ўттиз бир. Уф! Жами, демакким, беш юз бир миллиону олти юз йигирма икки минг етти юз ўттиз битта.

— Нима у — беш юз бир миллион!..

— А? Э, ҳалиям шу ерда турибсанми?.. Нималигини билмай ҳам қолдим... Ишим шу қадар кўпки! Мен жиддий одамман, валақлаб ўтиришга вақтим йўқ! Иккига беш — етти...

— Нима у — беш юз миллион?..— деб такрорлади Қичкина шаҳзода. У бирор нарса ҳақида сўраркан, то жавоб олмагунича тинчимасди.

Корчалон одам бошини кўтарди.

— Эллик тўрт йилдан буён шу сайёрада яшайман.

Шунча вақт мобайнида менга бор-йўғи уч марта халақит беришди. Биринчи гал, йигирма икки йил муқаддам қаёқдандир бир тиллақўнғиз учиб келиб қолганида шундай бўлган эди. У шунақанги шовқин солиб визилладикки, мен беихтиёр қўшувда тўртта хато қилиб қўйдим. Иккинчи гал эса ўн бир йил бурун бирданига мени бод тутиб қолди. Ҳадеб қадалиб ўтиравергандан кейин... Менинг сайр-томоша қилиб юришга фурсатим йўқ. Мен жиддий одамман. Учинчи гал... мана энди! Демак, жами бўлиши керак эди беш юз миллиону...

— Беш юз миллион нима, ахир?

Корчалон одам жавоб бермаса қутулмаслигини пайқади.

— Беш юз миллион бу, ҳалиги... бор-ку, ҳар замонда осмонда кўриниб қоладиган?

— Нима экан у, пашшами?

- Э, йўғ-э, бор-ку кичкина, ялтироқ...
- Арими?
- Йўғ-э! Митти-митти, тилладек чарақлайди, истаган тентак унга боқиши билан хаёли қочиб кетади. Мен жиддий одамман. Хаёл суришга асло вақтим йўқ.
- Ҳа, юлдузларми?
- Э, топдинг, юлдуз.
- Беш юз миллион юлдуз, дегин? Нима қиласан уларни?
- Беш юз миллиону олти юз йигирма икки минг етти юз ўттиз битта. Мен жиддий одамман, аниқликни ёқтираман.
- Хўш, шунча юлдузни нима қиласан?
- Нима қиласан, дейсанми?
- Ҳа.
- Ҳеч нарса қилмайман. Мен уларга эгалик қиламан, холос.
- Юлдузларга эгалик қиласанми?
- Ҳа.
- Лекин мен йўлда бир қиролни кўрдим, у...
- Қироллар ҳеч кимга эгалик қилолмайди. Улар фақат ҳукмронлик қилади. Бу бутунлай бошқа нарса.
- Юлдузларга эгалик қилишнинг сенга нима кераги бор?
- Бой бўлиш учун-да, нимага бўларди.
- Бой бўлишнинг нима кераги бор?
- Бой бўлиш, кимдир янги юлдузларни кашф этса, уларга ҳам эгалик қилиш учун керак.
- «Буям худди бояги пиёнистага ўхшаб фикрляпти», дея кўнглидан ўтказди Кичкина шаҳзода ва яна сўроқни давом эттирди:
- Юлдузларга қандай эгалик қилиш мумкин?
- Юлдузлар кимники?— деб сўради корчалон энса-си қотиб.
- Билмадим. Ҳеч кимники.
- Демак, меники бўлади. Чунки мен буни биринчи бўлиб йўлаб топдим.
- Шунинг ўзи басми?
- Албатта-да. Айтайлик, кўзадан олмас топиб олсан-гу эгаси бўлмаса, у сеники бўлади. Агар миянгга тўсатдан бирон бир фикр келиб қолса, дарров унга патент

оласан: у энди буткул сеники. Мен юлдузларга шунинг учун ҳам эгалик қиламанки, менгача ҳеч ким уларга эгалик қилишни хаёлига ҳам келтирмаган эди.

— Тўғри,— деди Кичкина шаҳзода.— Ҳар қалай, айт-чи, сен уларни нима қиласан?

— Улар устидан ҳукмимни юргизаман,— деди корчалон.— Тинимсиз санаб тураман. Бу жудаям қийин иш. Аммо мен жиддий одамман.

Бироқ Кичкина шаҳзодага бу изоҳ кифоя қилмади.

— Дейлик, менинг шоҳи рўмолчам бўлса, уни бўйнимга ўраб ўзим билан олиб кетишим мумкин,— деди у.— Мабодо менинг бир гулим бўлса, узиб олиб кетишим мумкин. Лекин сен юлдузларни ўзинг билан бирга олиб кетолмайсан-ку!?

— Тўғри, аммо мен уларни банкка қўйишим мумкин.

— Қандай қилиб?

— Мана бундай қилиб: қоғозга қанча юлдузим борлигини ёзиб чиқаман-да, кейин шу қоғозни тортмага солиб қулфлаб қўяман.

— Бўлдими шу билан?

— Шунинг ўзи кифоя.

«Қизиг-а!— деб ўйлади Кичкина шаҳзода.— Ҳатто шоирона ҳам. Аммо унчалик жиддий иш эмас».

Нима жиддий, нима ножиддий — буни Кичкина шаҳзода катталар сингари эмас, ўзича тушунарди.

— Менинг феруза гулим бор, уни ҳар куни эрталаб суғораман,— деди у.— Учта вулқоним бор, ҳар ҳафтада уларни тозалаб тураман. Биттаси сўнган, уни ҳам тозалайман, ҳар эҳтимолга қарши. Гулимга ҳам, вулқонларимга ҳам менинг уларга эгалик қилишимдан наф бор. Юлдузларга эса сенинг эгалигингдан зиғирдек ҳам наф йўқ...

Корчалон нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, бироқ жавоб тополмади. Кичкина шаҳзода йўлига жўнади.

«Йўқ, катталар чиндан ҳам ниҳоятда қизиқ халқ», дея соддалик билан кўнглидан кечирди у йўлида давом этаркан...

Бешинчи сайёра жудаям ғаройиб эди. У бошка сайёраларнинг ҳаммасидан кичкина бўлиб, сатҳига бор-йўғи битта фонус чироқ билан чароғбон жойлашган эди. Кич-

кина шаҳзода бепоён коинот қаърида гарддек бўлиб кетган, на бирорта уй, на бирорта тирик жон бўлган бу митти сайёрада чироқ билан чароғбоннинг нима кераги борлигига мутлақо тушуна олмади.

«Эҳтимол, бу одам ҳам тентакдир. Аммо у қирол, шухратпараст, пиёниста ва корчалон сингари тентак эмас. Унинг ишида ҳар қалай маъно бор. У фонусини ёққан пайтда гўё яна бир юлдуз чақнагандек ёки яна бир гул очилгандек бўлади. Чироғини ўчирган пайтда эса, гўё юлдуз сўнгандек ёки гул сўлгандек бўлади. Жудаям ажойиб машғулот экан. Бу чинакамига фойдали бўлса керак, чунки гўзал иш».

Сайёранинг рўпарасига етиб келгач, у эҳтиром билан чароғбонга таъзим қилди.

— Салом,— деди у.— Нега ҳозир чироғингни ўчирдинг?

— Шарт шундай,— деб жавоб берди чароғбон.— Салом.

— Қанақа шарт?

— Чироқни кечқурун ўчиришим керак. Оқшоминг хайрли бўлсин!

У шундай деб чироқни яна ёқди.

— Ундай бўлса, нега тагин ёқдинг?

— Шарт шундай,— деб такрорлади чароғбон, ҳорфин.

— Тушунмадим,— деди Кичкина шаҳзода тан олиб.

— Тушунадиган нарсанинг ўзи йўқ,— деди чароғбон.— Шарт бўлгандан кейин бажариш керак. Салом!

Шундай деб чироқни ўчирди-да, қизил катакли рўмолча билан пешонасини артиб:

— Жуда касбим оғир,— деди.— Бир пайтлар бунинг маъноси бор эди. Чироқни кечқурун ёқардим, эрталаб ўчирардим. Ихтиёримда дам олишга бир кун, ухлашга бир кеча қоларди...

— Хўш, кейин шарт ўзгариб қолдими?

— Шарт ўзгармади,— деди чароғбон.— Ҳамма бало шунда-да! Менинг сайёрам кундан-кунга тезроқ айланмоқда, шарт эса ҳамон ўша эскилигича қоляпти.

— Энди нима қиласан?— деб сўради Кичкина шаҳзода.

— Нимаям қилардим? Сайёра бир дақиқа ичида тў-

ла айланиб чиқади, нафас ростлашга бир сония ҳам фурсатим қолмайди. Чироқни ҳар дақиқада ёқиб-ўчиришга мажбурман.

— Ана холос! Роса қизиқ-ку! Демак, сенинг сайёранг-да куннинг узунлиги бор-йўғи бир дақиқа экан-да!

— Нимаси қизиқ экан бунинг,— деди чароғбон эътироз билдириб.— Мана, ҳозир иккаламиз бир ойдан буён гаплашиб турибмиз.

— Бир ойдан буён?

— Ҳа-да. Уттиз дақиқа. Уттиз кун. Оқшоминг хайрли бўлсин!

У шундай деб яна чироқни ёқди.

Кичкина шаҳзода чароғбонга тикилиб қолди. Аҳдига содиқ бу одам унга ҳаммадан кўра кўпроқ ёққан эди. Бир пайтлар ўзининг қуёш ботишини яна бир марта томоша қилиш учун курсичани нари-бери суриб борганлари ёдига тушиб кетди-ю, бу янги дўстига ёрдам бергиси келди.

— Менга қара,— деди у чароғбонга,— бир йўли бор: сен хоҳлаган пайтингда дам олишинг мумкин, фақат...

— Менинг доим дам олгим келади,— деди чароғбон.

Аҳдга содиқ қолиб ҳам дангаса бўлиш мумкин-да, ахир!

— Сенинг сайёранг шунчалик кичкинаки,— деб давом этди Кичкина шаҳзода,— уч ҳатлаб уни айланиб чиқишинг мумкин. Биласанми, шундай тезлик билан юришинг керакки, қуёш ҳамиша сен тарафда бўлиши лозим. Қачон дам олгинг келса, кетаверасан, кетаверасан... Шунда куннинг узунлиги сен хоҳлаганча давом этади.

— Э, бунинг фойдаси кам,— деди чароғбон.— Мен дунёда ҳамма нарсадан ҳам уйқуни яхши кўраман.

— Унда, аҳволинг чатоқ,— деди Кичкина шаҳзода ачиниб.

— Аҳволим чатоқ,— деб тасдиқлади чароғбон.—

Салом.

Шундай деб тагин чироқни ўчирди.

«Ана одам!— деди Кичкина шаҳзода ўзича, йўлида давом этаркан.— Хойнахой, қирол ҳам, шуҳратпарасту пиёниста ҳам, корчалон ҳам ундан нафратланган бўларди. Аммо, менимча, уларнинг орасида энг расоси шу.

Эҳтимол, фақат ўзи ҳақидагина ўйламаслиги учун ҳам у шунақадир».

Кичкина шаҳзода аста хўрсинди.

«Мана мен дўст тутинишим мумкин бўлган одам,— деб ўйлади яна.— Лекин унинг сайёраси шу қадар кичкинаки, икки киши сифмайди...»

Бу ажойиб сайёрага бошқа бир сабаб туфайли ҳам ачинаётганини тан олмоққа у ботинолмади: бу ерда йигирма тўрт соат мобайнида қуёш ботишини бир минг тўрт юз қирқ марта томоша қилиш мумкин эди-да!..

Олтинчи сайёра аввалгисидан ўн баробар катта эди. Унда ёстикдек-ёстикдек китоблар ёзадиган чол яшарди.

— Ана буни қара-я! Сайёҳ келди!— деб хитоб қилди у Кичкина шаҳзодани кўриб.

Кичкина шаҳзода нафас ростлаш учун стол ёнига ўтирди. Бениҳоя кўп йўл юриб обдан чарчаган эди у!

— Қаердансан?— деб сўради чол.

— Бу катта китобингиз нимаси?— деб сўради Кичкина шаҳзода.— Бу ерда нима қилиб ўтирибсиз?

— Мен географман,— деди чол.

— Географ дегани нима?

— Бу дегани — дарёю денгизларнинг, шаҳар ва тоғларнинг, чўлу биёбонларнинг қаерда жойлашганини биладиган одам.

— Э, зўр экан,— деди Кичкина шаҳзода.— Чиндан ҳам, мана буни ҳақиқий иш деса арзийди!

У шундай деб географнинг сайёрасига назар ташлади. У умрида ҳеч қачон бундай катта сайёрани кўрмаган эди.

— Сайёрангиз жудаям чиройли экан,— деди у.— Айтинг-чи, океанлар борми бу ерда?

— Бунисини билмадим,— деди географ.

— Э-э,— деди Кичкина шаҳзода ҳафсаласи пир бўлиб.— Тоғ борми, тоғ?

— Билмайман,— деди географ.

— Шаҳарлар, дарёлар, саҳролар-чи?

— Буниям билмайман.

— Ахир, сиз географсиз-ку!

— Бўлмаса-чи!— деди чол виқор билан.— Гап шунда-да: мен сайёҳ эмас. географман. Менга сайёҳлар жуда-жуда етишмайди. Чунки чиройли шаҳарлар, дарёю

тоғлар, денгизу океанларни, чўлу биёбонларни географлар ҳисоблаб қайд этмайди. Географ — бу катта одам, унинг санғиб юришга вақти йўқ. У ўз хонасидан чиқмайди, аммо сайёҳатчиларни қабул қилиб, уларнинг ҳикояларини айтиб берса, географ ҳужжат тўплаб, шу сайёҳнинг бамаъни одамми ёки бетайинлигини текширади.

— Нима учун?

— Чунки сайёҳ алдаб, уйдирмаларни сўзлаган бўлса, география дарсликлари чалкашиб кетади-да. Агар у кўпроқ ичадиган бўлса, тағин ташвиш ортди, деявер.

— Нега?

— Негаки, пиёнисталарнинг кўзига ҳамма нарса иккита бўлиб кўринади. Унинг гапига ишониб, географ битта тоғни иккита деб ёзиб қўйиши мумкин.

— Мен бир одамни билардим... Ундан ёмон сайёҳ чиқарди,— деб қўйди Кичкина шаҳзода.

— Бўлса бордир. Хўш, шундай қилиб, агар сайёҳ бамаъни одам бўлиб чиқса, кейин унинг кашфиёти текширилади.

— Қандай текширилади? Бориб кўриб келинадими?

— Э, йўқ. Бу жудаям мураккаб иш. Шунчаки, сайёҳдан кашфиётини тасдиқлайдиган ашёвий далил талаб этилади, холос. Масалан, агар у улкан бир тоғни кашф этган бўлса, ундан катта-катта харсангтошларни олиб келиб кўрсатиши керак.— Географ бирданига ҳаяжонга тушди.— Э, айтмоқчи, ўзинг ҳам сайёҳсан-ку! Ҳойнаҳой, ғоят узоқдан желгандирсан. Менга ўз сайёранг ҳақида гапириб бер!

Географ олдидаги қалин дафтарини очди-да, қалам йўна бошлади. Сайёҳларнинг ҳикоялари аввал қаламда ёзиб олинади, кашфиётини тасдиқлайдиган ашёвий далил келтиргачгина, уларнинг хотираларини сиёҳ билан ёзиш мумкин.

— Қулоғим сенда,— деди географ.

— Ҳе, менинг сайёрамда унчалик қизиқ нарса йўқ,— деди Кичкина шаҳзода.— У ерда ҳамма нарса ниҳоятда кичкина. Учта вулқон бор, иккитаси уйғоқ, биттаси аллақачон сўнган. Лекин билиб бўлмайди-да.

— Ҳа, билиб бўлмайди,— деб маъқуллади географ.

— Кейин менинг бир гулим бор.

— Гулларни ҳисобга олмаймиз,— деди географ.

— Нимага?! Ахир, у жудаям чиройли-ку!

— Чунки, гуллар эфемер саналади.

— «Эфемер»ингиз нимаси?

— География китоблари — дунёдаги энг қимматбаҳо китоблардир,— деб тушунтирди чол.— Улар ҳеч қачон эскирмайди. Зеро, тоғнинг ўз ўрнидан қўзғалиши камдан-кам учрайдиган ҳодиса. Еки океаннинг қуриб қолиши... Биз фақат мангу ва турғун нарсалар хусусидагина ёзамиз.

— Бироқ, сўнган вулқон қайтиб уйғониши мумкин-ку,— деб унинг гапини бўлди Кичкина шаҳзода.— «Эфемер» дегани нима ўзи?

— Вулқон уйғоқми, сўнганми, бунинг биз, географлар учун аҳамияти йўқ,— деди географ.— Муҳими шундаки, у тоғ. Тоғ эса ўзгармайди.

— «Эфемер» дегани нима?— деб тагин такрорлади Кичкина шаҳзода.

— Бу — ҳадемай йўқ бўладиган нарса, дегани.

— Менинг гулим ҳам ҳадемай йўқ бўладими?

— Албатта.

«Менинг феруза гулим, менинг ягона қувончим мангу эмас экан,— деб андуҳ билан шивирлади Кичкина шаҳзода.— У бало-қазолардан, офату тўфонлардан ўзини қандай асрайди? Бор-йўғи тўрттагина тижони бўлса. Мен уни ташлаб кетдим, ҳувиллаган сайёрамда ёлғиз ўзи қолган эди-я!»

Шундагина у тарк этилган гулига беҳад ачиниб кетди, дилини ғусса чулғади. Аммо шу ондаёқ журъатини тўплаб:

— Энди мен қаёққа борсам экан, нима маслаҳат берасиз?— деб сўради.

— Ер деган бир сайёра бор, шунга бориб кўр,— деб жавоб берди географ.— Унинг нуфузи чакки эмас...

Кичкина шаҳзода йўлга тушди, аммо фикри-ёди сайёрасида қолган ёлғизгина гулда эди...

Шундай қилиб, у қадамранжида қилган еттинчи сайёра Ер эди.

Ер — оддий сайёралардан эмас! Бунда бир юз йигирмата қирол (негр қироллари ҳам шунга киради, албатта), етти минг географ, тўққиз юз минг корчалон, етти

ярим миллион пиёниста, уч юз ўн бир миллион шуҳрат-параст, хуллас, жами икки миллиардга яқин катта одам мавжуд.

Ернинг нақадар катталиги ҳақида сизга бирмунча тасаввур бермоқ учун шуни айтиш билангина кифояланаман: электр кашф этилгунига қадар олти қитъада чароғбонларнинг тўрт юз олтмиш икки минг беш юз ўн бир кишидан иборат улкан лашкари тутиб туриларди.

Агар четдан разм солинса, бу қойилмақом бир томоша бўларди. Бу улкан лашкарнинг хатти-ҳаракатлари гўё балетдагидек аниқ бир қоидага бўйсунарди. «Саҳна» га биринчи бўлиб Янги Зеландия ва Австралиядagi чароғбонлар чиқишарди. Улар чироқларини ёқиб, ухлагани кетишарди. Кейин хитой чароғбонларининг навбати келарди. Ўз «рақси»ни адо этиб, улар ҳам парда ортига ғойиб бўлишарди. Улардан сўнг Россия ва Ҳиндистон чароғбонларига гал тегарди. Кейин эса — Африка ва Европа, ундан сўнг Жанубий Америка ва ниҳоят, Шимолий Америкадаги чароғбонларнинг навбати етарди. Шу тариқа ҳеч ким ҳеч қачон адашиб жетмас, ҳамма «саҳна» га ўз вақтида чиқарди. Ҳа, бу чиндан ҳам қойилмақом томоша эди!

Фақат, шимолий қутбдаги ягона фонусни ёқиши лозим бўлган чароғбон билан унинг жанубий қутбдаги ҳамкасбига ҳаммадан ҳам маза эди, иккаласи ҳам ортиқча ташвиш-тараддудсиз яшарди: улар ўз ҳунарини йилда икки мартагина кўрсатарди, холос...

Баъзан ҳаддан ташқари суҳандонлик қилгинг келиб қолганда, озми-кўпми муболаға қиласан, киши. Мана, мен ҳам чароғбонлар ҳақида сўзлайтуриб, ҳақиқатга бирмунча хилоф иш тутдим. Ишқилиб, сайёрамизни яхши билмайдиганларда у ҳақда нотўғри тушунча пайдо бўлмаса бас! Аслида одамлар Ер юзиде унчалик кўп жойни эгалламайди. Агар унда истиқомат қиладиган икки миллиард одам тўпланиб, худди митингдагидек елкама-елка турса, улар ортиқча қийналиб-нетмай, узунасига кенглиги йигирма миль келадиган майдонга бемалол жойлашган бўлур эди. Бутун инсониятни Тинч океандаги тангадеккина оролчага ҳам сиғдириб юбориш мумкин.

Қатталар, албатта, бу гапингизга ишонмайдилар.

Улар ўзларини жуда кўп жойни эгаллайдиган чоғлайдилар, ўзларини худди баобаблардек баҳайбат ва улугвор ҳисоблайдилар. Сиз шунда уларга аниқ ҳисоб-китоб қилиб чиқишни таклиф этинг. Бу гап уларга маъқул бўлади, ахир улар рақам деса ўлиб қолишади-ку. Сиз эса бу бўлмағур арифметика билан бошингизни қотириб ётманг. Унинг сариқ чақалик ҳам фойдаси йўқ. Билман, сиз шундоқ ҳам менга ишонасиз.

Алқисса, Кичкина шаҳзода Ерга тушгач, атроф-теварагида бирор тирик жонни кўрмай, беҳад ҳайрон бўлди. Ҳатто, адашиб бошқа сайёрага келиб қолдиммикан, деган ҳаёлга ҳам борди. Бироқ шу пайт оёғи остида, қум узра кулча бўлиб ётган аллақандай кулранг нарса кўзгалиб қўйди.

— Салом — деди Кичкина шаҳзода ҳар эҳтимолга қарши.

— Салом,— деб жавоб берди илон.

— Мен қандай сайёрага келиб қолдим?

— Ерга,— деди илон.— Африкада турибсан ҳозир.

— Шунақами? Нима, Ерга одам яшамайдими?

— Бу жой — саҳро. Саҳрода ҳеч ким яшамайди.

Аммо Ерга катта.

Кичкина шаҳзода тош устига ўтириб, осмонга тикилди.

— Қани энди, юлдузларнинг нега чарақлашини билсам,— деди у ўйчан оҳангда.— Чамаси, улар, эртамикечми ҳар ким ўз юлдузини топиб олиши учун чарақлаб турса керак. Кўряпсанми, ҳув ана менинг сайёрам — шундоққина тепамизда... Аммо у қанчалар узоқда эҳ-ҳе.

— Чиройли сайёра экан,— деди илон.— Ерга нега келдинг, нима қиласан бу ерда?

— Мен феруза гулим билан уришиб қолдим,— дея иқрор бўлди Кичкина шаҳзода.

— Э, шундай дегин....

Иккови ҳам жимиб қолди.

— Одамлар қаёқда, одамлар?— деб тағин сўради, ниҳоят Кичкина шаҳзода,— Саҳрода, ҳар қалай, ўзингни ёлғиз сезаркансан, киши...

— Одамлар орасида ҳам ўзингни ёлғиз сезаверасан,— деб қўйди илон.

Кичкина шаҳзода унга синчиклаб тикилди.

— Ғалати жонивор экансан,— деди у.— Йўғонлигинг бармоқдек келмайди-ю....

— Аммо мен қиролнинг бармоғидан кўра кўпроқ қудратга эгаман,— деб эътироз билдирди илон.

Кичкина шаҳзода кулимсиради:

— Наҳотки сен шу қадар қудратли бўлсанг? Лоақал панжанг ҳам йўқ-ку. Сен ҳатто саёҳат қилишга ҳам ярамайсан...

— Мен сени бирорта кема элтолмайдиган олис манзилларга олиб кетишим мумкин,— деди илон, сўнг Кичкина шаҳзоданинг болдирига ҳалқа бўлиб чирмашди.— Қимгаки тегсам, уни аслига—тупроққа айлантираман,— деди у.— Аммо сен юлдуздан тушиб келгансан, юлдуздек поксан...

Кичкина шаҳзода индамай тураверди.

— Сенга раҳмим келади,— дея давом этди илон.— Тош-метин бу заминда сен шу қадар заиф, ожизсанки... Ёдингда бўлсин, қачонки олисда қолган сайёрангни эслаб, юрагинг ғуссага тўлса, мен сенга ёрдам қилишим мумкин. Мен...

— Гапингни жуда яхши тушундим,— деди Кичкина шаҳзода.— Аммо нега доим жумбоқ билан сўзлайсан?

— Мен ҳамма жумбоқларни ҳал этаман,— деди илон.

Иккаласи тагин жимиб қолди...

Кичкина шаҳзода саҳрони кесиб ўтди-ю, ҳеч кимни учратмади. Йўлда фақат нимжонгина, рангпар бир гулга дуч келди.

— Салом,— деди Кичкина шаҳзода.

— Салом,— деб жавоб қайтарди гул.

— Одамлар қаёқда?— деб мулойим оҳангда сўради Кичкина шаҳзода.

Қунларнинг бирида ёнгинасидан ўтиб кетаётган карвонга гулнинг кўзи тушиб қолган эди.

— Одамлар дейсанми? Ҳа-а... Улар, чамаси, бештами-олтита эди. Мен уларни кўп йил бурун кўрган эдим. Аммо уларни қаердан излаш кераклигини билмайман. Шамолдек учиб юришади, илдизи йўқ уларнинг, шунинг учун ҳам топиш қийин.

— Хайр, яхши қол,— деди Кичкина шаҳзода.

— Хайр,— деди гул...

Кичкина шаҳзода баланд тоққа чиқиб борарди. Шу

пайтгача у ўзининг тиззасидан келадиган учта вулқонидан бошқа бирорта тоғни кўрмаган эди. Сўнган вулқон унга курси бўлиб хизмат қиларди. Шу сабабли, у ҳозир бу юксак тоғдан туриб сайёрани бошдан-оёқ кўздан кечирса бўлар, ундаги жамики одамларни ҳам кўрсам керак, деган фикрга келди. Бироқ тоғ тепасига чиқиб боргач, игнадек ўткир ва ингичка чўққиларгагина кўзи тушди, холос.

— Салом,— деди у ҳар эҳтимолга қарши.

— Салом... салом... лом...,— дея акс-садо янгради.

— Сиз кимсиз?— деб сўради Кичкина шаҳзода.

— Сиз кимсиз... кимсиз... кимсиз...,— дея акс-садо янгради яна.

— Келинлар, дўст бўлайлик, мен яккаю ёлғизман,— деди у.

— Яккаю ёлғиз... ёлғиз...,— дея акс-садо янгради.

«Шунчалик ҳам ғалати сайёра бўладими!— деб ўйлади Кичкина шаҳзода.— Яп-яланғоч, тап-тақир, ҳамма томони игна. Одамларида қувваи ҳофиза ҳам етишмас экан. Айтган гапингни такрорлашдан бошқа нарсани билмайди... Уйимда феруза гулим бор эди, у ҳамини биринчи бўлиб сўйларди...»

Кичкина шаҳзода қум барханлари аро, қоя ва музликлар аро узоқ кезиб юрди ва, ниҳоят, йўлга тушиб олди. Ҳар қандай йўл эса одамзот ҳузурига элтади.

— Салом,— деди у.

Унинг қаршисида гул-чечакларга тўла бир чаманзор ястаниб ётарди.

— Салом,— деб жавоб қайтаришди гуллар.

Шунда Кичкина шаҳзода бу гулларнинг барчаси унинг феруза гулига ўхшаш эканини пайқади.

— Тўхтанг, сизлар кимсиз?— деб сўради у лол бўлиб.

— Бизлар,— гулмиз,— деб жавоб беришди гуллар.

— Шунақами?..— деди Кичкина шаҳзода бўшашиб.

Сўнг дафъатан ўзини бениҳоя бахтсиз сизди. Феруза гул унга, бутун оламда мен каби зебо санам йўқ, деб айтган эди. Мана, ҳозир пойидаги бу чаманзорда эрка гули янглиғ гулларнинг беш мингтаси ял-ял товланиб турибди!

«Агар бунни кўрса, у қанчалар хафа бўларди-я!— деб ўйлади Кичкина шаҳзода.— Чамаси, кулгили кўринмас-

лик учун у зўр бериб йўтала бошлаган, ўзини ҳатто жон таслим қилаётгандек кўрсатган бўлур эди. Мен эса унинг ортидан худди беморнинг ортидан юргандек эргашиб, таскин-тасалли беришга мажбур бўлардим, акс ҳолда, мени ташвиш-у, уятга қўйиш учун ҳам у жон таслим қиларди...»

Кейин хаёлига ян шундай фикр келди: «Мен, ўзимча, дунёда танҳо гулга эгаман, деб юрардим, ҳеч қайда унинг тенгию ўхшаши йўқ, деб ўйлардим, ваҳоланки, у оддийгина бир гул экан. Менинг бор буд-шудим ўша оддийгина гулу бўйи тиззамдан келадиған учта вулқондан иборат эди, унинг ҳам биттаси сўнган, ким билсин, балки абадий уйғонмас... энди менинг подшолигим қолдими...»

У майса узра юзтубан тушганча, йиғлаб юборди...

АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ ПУШКИН

(1799—1837)

А. С. Пушкин болаларнинг она-Ватанга, табиатга, одамларга меҳр-муҳаббатини оширадиган кўплаб шеърлар ёзди. «Қиш эртаси», «Денгизча», «Мен яна келдим», «Энагамга», «Булут», «Анчар», «Тутқун» каби шеърлар шулар жумласидандир.

Буюк шоирнинг халқ оғзаки ижоди асосида яратган «Шоҳ Салтан ҳақида эртак», «Балиқчи ҳам балиқ ҳақида эртак», «Олтин хўроз ҳақида эртак», «Улик малика ва етти баҳодир ҳақида эртак», «Поп ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртак» асарлари асрлардан асрларга, тиллардан тилларга, диллардан дилларга ўтиб юрибди.

ПОП ВА УНИНГ ХИЗМАТКОРИ БАЛДА ҲАҚИДА ЭРТАК

Бўлган экан бир поп,

Тентак экан хўп.

Поп бозорга борган экан бир куни,

Мол-пол кўриб келиш учун, мазмуни.

Қай тарафга кетишини билмасдан —

Балда учраб қолмиш попга бехосдан.

Балда дебди: «Тақсир, туриб азонда,

Нималарни излайсан бу томонда?»
 Саволига шундай бермиш поп жавоб:
 «Бир хизматкор қидираман ўзим боп.
 Бўлсин ошпаз, отбоқар ҳам дурадгор.
 Айт-чи, бундай арзон малай қайда бор?»
 Балда дебди: «Яхши малай бўлайин,
 Берган оби-ёвғонингга кўнайин,
 Хизматимга ҳақ тўлайсан шу хилда:
 Пешонангга уч чертаман бир йилда».
 Поп бўлса-чи, анча ўйлаб қолипти,
 Пешонасин қашиб қўли толипти.
 Поп ўйлармиш: бир гап бўлар — тўлар ҳақ,
 Черткилардан черткилар ҳам қилар фарқ.
 Балда қўйган шартга кўниб, депти поп:
 «Бу шарт сенга ва менга ҳам маъқул хўп.
 Энди менинг ҳовлимда кун кўравер,
 Ғайрат билан хизмат қилиб юравер».
 Балда энди поп уйда турармиш,
 Кечалари похол узра тунармиш.
 Еяр эмиш тўрт кишининг ошини,
 Қилар эмиш етти одам ишини.
 Эрта туриб не иш бўлса қилармиш.
 Кўш қўшармиш, ерни бошлаб ҳайдармиш.
 Печь ёқармиш, бозор қилиб қайтармиш,
 Тухумларни пишириб ҳам арчармиш.
 Поп хотини тинмай мақтаб юрармиш.
 Попнинг қизи Балда деб ўй сурармиш...
 Попнинг ўглин ўйнатармиш, боқармиш.
 Балдани у тоғажон, деб атармиш.
 Балдани ҳеч ёқтирмасмиш поп фақат,
 Ёқимли сўз айтмас эмиш бирор вақт.
 Балда ҳақин баъзан ўйлаб толипти,
 Фурсат ўтиб, муддат яқин қолипти.
 Емас, ичмас, ухламасмиш поп чиндан,
 Пешонаси тиришармиш олдиндан.
 Хотинига бир кун бўлмиш поп иқрор:
 «Ахвол чатоқ айт-чи қандай чора бор?»
 Хотинлар кўп тadbирлидир фаҳмда,
 Ҳар хил ҳийла-найранг топар бир зумда.
 Поп хотини дебди унга шу дамда:
 «Чораси бор қутулишнинг бу ғамдан.

Балдага бир оғир юмуш топширгин.
 Бажармаса Балдага ҳеч берма ҳақ.
 Сўнг черткидан қутуласан сен мутлақ».
 Бу маслаҳат попга ёғдай ёқишти.
 Балдага у энди дадил боқипти.
 Поп бақирмиш: «Балда, Балда, бери кел,
 Садоқатли хизматкорим югур-ел!
 Ўлгунимга қадар жинлар, қулоқ сол,
 Солиқ тўлар бўлган менга бемалол,
 Уларда-чи нақд уч йиллик ҳақим бор,
 Тўлашса, бу саз даромад, тезроқ бор.
 Овқатингни, бўтам, дарров ҳўплагин,
 Жинлардан сен солиқларни тўплагин».
 Сўз қайтариш эп кўрмас поп гапига.
 Балда етиб келмиш денгиз лабига,
 Арқонини айлантира бошлапти,
 Бир учини денгиз сари ташлапти,
 Бир кекса Жин чиқмиш сувдан шу кезде,
 Депти: «Балда, нима ишинг бор бизда?»
 «Арқон солиб чайқатаман денгизни,
 Малъун зотлар, тирқиратсин бир сизни».
 Кекса Жиннинг қовоғидан ёғмиш қор:
 «Айт-чи, нега бунча бўлдинг газабкор?»
 «Нега эмиш? Тўланг попнинг ҳақини,
 Билмайсизми солиқ тўлаш вақтини?
 Сиз итларга бир томоша кўрсатай,
 Бошингизда қамчинимни ўйнатай!»
 «Балдажон, сен чайқатмай тур денгизни,
 Тез тўлаймиз барча солигингизни,
 Шошма, йўллай неварамни сен томон».
 «Уни боплай!» (ўйлар Балда шу замон).
 Жин боласи сувдан чиқиб келипти,
 Оч мушукдай миёв-миёв қилипти.
 «Салом бердик, мужик бола, эй Балда,
 Қандай солиқ керак шундай маҳалда?
 Солиқ деган гапни эшитмаганмиз,
 Бу ташвишдан беҳабармиз тамом биз.
 Хўп, майлига, бир шарт билан тўлаймиз,
 Ора очиқ бўлсин учун энг олдин —
 Уртадаги бор расмни қўллаймиз:
 Қим айланса тезда денгиз атрофин,

Солиқларни, сўзсиз, ўша олади,
 Бунгача қоп тайёр бўлиб қолади».
 Айёрларча кулмиш Балда шу маҳал:
 «Бу ишингни ўйладингми энг аввал?
 Нима эдинг ўзинг беллашасанми?
 Мен билан-а, мендай Балда биланми?
 Тавба, шу ҳам ёв бўлдими, қандай жин?
 Олдин менинг укам билан чопишгин»—
 Дея яқин бир ўрмонга борганмиш,
 Икки қуён тутиб қопга солганмиш.
 Кейин тезда денгиз сари чопипти...
 Жин боласин ўша жойдан топипти.
 Бир қуённинг қулоғидан тутипти;
 Жин болага шундай деб сўз қотипти:
 «Энди бизнинг ноғорага ўйнайсан:
 Жин боласи, ҳали ёшга ўхшайсан.
 Баслашмоққа ярамайсан бояқиш,
 Бу бўлади вақтни бекор ўтказиш,
 Укам билан чопиш аввал, бўлсанг зўр,
 Бир, икки, уч! Қани ундан ўзиб кўр!»
 Югуришиб кетишипти шу замон
 Жин боласи билан қуён чопағон.
 Жин боласи денгиз бўйлаб чопипти,
 Қуён бўлса уйга қочиб қолипти.
 Жин айланиб чиқмиш денгиз атрофин,
 Бу югуриш тўғрилапти суробин.
 Ҳарсиллармиш осилтириб тилини,
 Зўрға артар эмиш оққан терини,
 Ютдим деб жин хаёл қилиб, қолмиш лол.
 Балда силар қуёнини бемалол.
 Қуёнига депти Балда: «Эй укам,
 Чарчагансан, бир озгина олгин дам».
 Шошқалоқлаб жин боласи бу сирдан,
 Думин қисиб, қотиб қолипти бирдан.
 Қуёнга жин қиё боқиб дер шундай:
 «Бирпас тургин йўқса солиқ келтирай»,
 Тушиб депти: «Бошга тушди бир бало,
 Кичик Балда мендан ўзди, эй бобо!»—
 Кекса жин ҳам бўлмиш шу дам кўп ҳайрон:
 Балда бўлса кўтарипти тўполон.
 Тўлқинлари тошиб, ваҳма солипти.
 Жин боласи чиқиб кепти шу замон:

«Бизга айтган солиқларни, мужикжон,
 Бермоқчимиз бекам-кўст қолдирмай,
 Лекин, аввал битта шартим бор шундай:
 Эшитиб тур. Кўрдингми бу жуфт таёқ?
 Бирин ол-да, мўлжал қилиб отиб боқ.
 Қимки уни олис жойга отади,
 Солиқларнинг жами шунга ўтади.
 Қўл чиқар деб қўрқдингми? Ҳа, нима гап?
 Ахир бунда турмоқдасан не пойлаб?»
 «Келаётган ҳув булутни кутаман,
 Таёғингни шунга қараб отаман,
 Жин зотлари, бошингизга беомон—
 Солмоқчиман каттакон тўс-тўполон».
 Жинча чўчиб бобосига қайтипти,
 Унга Балда зўрлигини айтибди.
 Балда тагин сувга арқон ташлапти,
 У жинларни қўрқитмоққа бошлапти.
 Жин боласи чиқиб: «Бунча қистайсан.
 Депти: олгин қанча солиқ истасанг...»
 «Йўқ,— депти у,— энди менинг навбатим,
 Сенлар учун бор менинг ҳам бир шартим,
 Уртадаги шартни ўзим қўяман,
 Эй, жинвачча, кучинг синаб кўраман,
 Кўрдингми, ҳув анов ерда кўк от бор,
 Уни ярим чақиримга олиб бор.
 Олиб борсанг, солиқ сенга қолади,
 Бўлмасачи бари менга бўлади».
 От тагига кирмиш жинча бечора,
 Умид қилмиш, кўтаролсам деб зора,
 Ҳам бўзариб, ҳам қизариб кетганмиш,
 Чираниб бор кучини сарф этганмиш.
 Кўтарганча зўрға-зўрға юрипти,
 Отни фақат икки қадам сурипти,
 Учинчи бор қадам қўяй деганда,
 Ағдарилиб бўлмиш роса шарманда.
 Балда депти: «Аҳмоқ жин, сен билардинг,
 Менинг билан олишиб не қилардинг?
 Айтганимни қулоғингга олмадинг,
 Қўл билан ҳам отни юргизолмадинг,
 Мен оёғим орасида йўртаман,
 Шундай қилиб сени тамом ютаман».

Балда минмиш от устига лип этиб,
 Чопмиш икки чақиримча чангитиб.
 Қўрққанидан жин югуриб кетганмиш.
 Бобосига енгилдим деб желганмиш.
 Жинлар шунда топишолмай ҳеч илож,
 Бекам-кўст тўлашипти солиқ-бож.
 Балданинг ҳам қопи тўлиб қолипти,
 Барин йиғиб уй сари йўл олипти.
 Бақирганча етиб келипти Балда,
 Поп чўчипти уни кўрган маҳалда.
 Қўрққанидан ер баравар эгилмиш.
 Хотинининг орқасига бекинмиш.
 Балда поппи тезда топиб олипти,
 Хизмат ҳақин ундан қистаб қолипти.
 Поп қулт этиб тупугини ютипти,
 Черткига ўз пешонасин тутипти.
 Биринчи бор черткидан у шу қадар —
 Сакраб тушмиш бир том бўйи баравар.
 Иккинчига тутиб бергач ўзини,
 Тилдан қолиб айтолмапти сўзини.
 Учинчи гал оғир чертки тушипти,
 Чол бошидан ақли-ҳуши учипти.
 Балда депти таъна қилиб шу нафас:
 «Поп, арзоннинг шўрваси ҳеч татимас».

НИКОЛАЙ АЛЕКСЕЕВИЧ НЕКРАСОВ

(1821—1878)

Улуғ рус шоири Н. А. Некрасов халқ куч-қудратига, унинг порлоқ келажакка қаттиқ ишонар эди. Бу ишонч, замоннинг, даврнинг нобоплигидан нолиш, қаҳр-ғазаб шоирнинг «Болалар йиғиси», «Деҳқон болалари», «Темир йўл», «Генерал Топтигин» каби шеърларида бўртиб туради. Масалан, «Деҳқон болалари» шеърини олиб кўрайлик. Унда деҳқон болалари билан помешчикларнинг болалари ўзаро чоғиштирилади. Деҳқон болалари меҳнатда ўсганликлари сабабли, бақувват, тетик, инсоний хислатлари жиҳатидан дворян болаларидан устун турадилар.

«Саша», «Аёз-ҳукмдор», «Кузак», «Булбуллар» шеърларини мактабгача тарбия ёшидаги болалар севиб тинглайдилар ва катта эстетик завқ оладилар.

ЕРЕМУШКАНИНГ АЛЛАСИ

«Тўхта, ямшик, кун иссиқ жуда,
Бўғилгудай одам нафаси»,
Кўрмайсанми, ўроқ вақтида,
Пичонзорда қишлоқ ҳаммаси.
Ҳовлисида айвон тагида
Ўлтиради энага ёлғиз,
Беланчакни тебратар аста
Ва ўзи ҳам мудрар юмиб кўз.
Зўрға-зўрға чиқар овози,
Эснар оғзин очиб баралла.
Мен ёнига бориб ўлтирдим,
Кампир мудраб айтарди алла:
«Ўзоқ даврон сурайин десанг,
Бадавлат бўл, хотиринг жам қил,
Бунинг учун етимчам, бўтам,
Хушомад қил, бошингни ҳам қил.
Ўзни паст тут, хору ҳасдан ҳам —
Тубанроқ қил, ўғлим, бошингни.
Шояд етакласа улуғлар,
Шояд артса кўзда ёшингни.
Амалдорлар билан ҳамма вақт
Дўстлашарсан, бирга юрарсан..
Еш ва танноз хонимлар билан
Ўйнаб-кулиб умр сурарсан.
Эркинликда турмушинг ўтар
Қувноқ, ғамсиз қуриб тантана».
«Э-ҳа, алланг бемаза экан,
Гўдагингни бер менга, эна!»
«Ол, жонгинам, ўзинг қаердан?»
— Шаҳарданман, ўткинчи меҳмон.
«Ма, ол, тебрат, бир нафас мен ҳам
Мизғиб олай... Куйлагин, ўғлон».
— Нега айтмай, айтаман, эна,
Сеникига ўхшамас, аммо,
Ўзим севган ўланларим бор:
«Алла, қўзим, алла-аллаё!
Лаънат сенга, доно ҳаётин
Ялқовликка судрагувчиси,

Сенга-сенга, э, аҳмоқларнинг —
 Фаросатин кир тажрибаси!
 Биз туғилган бу она юртнинг
 Тупроғига тушганича йўқ:
 Тоза ҳаёт ва кишига хос
 Мўл ҳосилли бирорта уруғ.
 Энди, сен-чи, ўз ёшлигининг
 Қунларидан қувват ол, сўлма.
 Бахтиёр бўл, янги одам бўл,
 Эски шаклларга қуюлма!
 Ҳаёт эркин, шод бўлсин десанг,
 Унга жўшқин юрак билан кир,
 Кишиликнинг амалларига
 Қўкрагингдан тўлдириб жой бер.
 Шулар билан сен туғилгансан,
 Меҳрингни қўй, дилингда сақла.
 Булар: Дўстлик, Тенглик, Озодлик —
 Деб аталар — шуларни ёқла!
 Сев уларни! Унга хизмат қил,
 Сўнг дамгача интил — қучоқ оч!
 Бундай олий мақсад йўқ, гўё —
 Йўқдир бошқа порловчи гултож.
 Шунда, иним, гўзал ватанда,
 Нодир ва зўр одам бўлурсан,
 Хушомадгўй бир махлуқ бўлсанг,
 Унга талай зарар берурсан.
 Бебошбоқ ҳам эзувчи, ваҳший —
 Золимларга қўрқмай душман бўл,
 Таъма қилмай, улуғ меҳнатга
 Ишончинг бер ва ғайратга тўл.
 Шу муқаддас ҳуқуқ ва ишонч —
 Билан бу оламга боқарсан.
 Адолатсиз ҳаёт устида
 Гуруллатиб чақмоқ чақарсан...
 Ана шунда... бола уйғониб,
 Бирдан қаттиқ йиғлаб юборди,
 Энага ҳам чўчиб кўз очиб,
 Чўқинди-ю, гўдагин олди.
 — Ма, жонгинам, ма, ол маммангни,
 Қорнинг тўқми?.. деб боласини —
 Овунтириб, бошлаб юборди
 Бир оҳангда ўз алласини...

ЛЕВ НИКОЛАЕВИЧ ТОЛСТОЙ

(1828—1910)

Буюк адиб Лев Николаевич Толстойнинг болаларга бағишлаб яратган асарларида тарбия биринчи ўринда туради. Л. Н. Толстой деҳқон болаларининг таълим-тарбиясига оид ранг-баранг қиссалар, ҳикоялар, эртақлар, очерклар, илмий-оммабоп мақолалар ёзди ва уларни ўзи тузган махсус дарсликлар — «Алифбе», «Янги алифбе», «Рус болалари учун ўқиш китоби» каби китобларида ёритди.

Буюк сўз устаси Л. Н. Толстой ўзининг бундай китобларида меҳнаткашлар турмуш шароитининг ранг-баранг қирраларини, одамларнинг жонли характерини, яшаш шарт-шароитини, она-табиат ва унга нисбатан бўлган меҳр-муҳаббатини тўла-тўқис очиб берди.

Адиб болалар учун жажжи, аммо маъно ва мазмун жиҳатидан етук асарлар яратиб берди. Кичкинтойларга бағишланган «Филлипок», «Қизча ва қўзиқоринлар», «Данак», деҳқонлар турмушидан олиб ёзилган «Сигир», «Чол билан набира» ва ҳайвонлар оламини акс эттирувчи «Арслон билан ит», «Булька», «Фил» каби ажойиб-ғаройиб ҳикоя ва эртақлар, «Акула», «Сакраш», «Кавказ асири», «Икки ўртоқ» ва халқ оғзаки ижоди асосида ёзган «Уч айиқ», «Шат ва Дон» асарлари турли миллат болаларининг севимли асарларига айланган.

АКУЛА

Бизнинг кемамиз лангар ташлаб, Африка қирғоқларидан бирида тўхтади. Кун жуда ажойиб, денгиздан муздек шабада эсиб турарди. Бироқ кечга бориб ҳавонинг авзойи ўзгарди: сахро томондан тандирдан чиққан ҳовурдек гармсел ёпирилиб келди.

Қуёш ботиши олдидан палубада пайдо бўлган капитан:

— Чў-ми-лиш-га! — деб қичқирди.

Матрослар дарҳол сувга сакрадилар, елканни ҳам сувга тушириб, «ҳовузча» ясадилар ва унинг ичида чўмила бошладилар.

Кемамизда иккита бола ҳам бор эди. Биринчилардан бўлиб сакраган болалар «ҳовузча»га сигмагач, очиқ денгизда кимўзар ўйнамоқчи бўлдилар.

Улар сувга шўнғиб, лангар устидаги бочкага сари жон-жаҳдилари билан сузиб кетдилар.

Болалардан бири дастлаб ўртоғидан яхшироқ сузсада, кейинчалик орқада қола бошлади. Кекса бир артиллериячи палубадан ўғлининг ортда қолаётганини кузатиб тураркан, астойдил қичқира бошлади:

— Ҳой, бўш желма! Файраг қил, азамат!

Шу пайт палубадан кимдир: «Акула!» дея бақириб юборди.

Ҳаммамизнинг нигоҳимиз сувни ёриб бораётган бу денгиз махлуқига тушди.

Акула тўғри болалар томон сузиб борарди.

— Орқага! Ҳой, орқага қайтинглар! Акула!— деб жон-қолатда қичқирди артиллериячи.

Аммо болалар унинг овозини эшитишмади шекилли, аввалгидан ҳам қувноқроқ қичқириб, бамайлихотир сузишда давом этдилар.

Артиллериячининг ранги бўздек оқарган, турган жойида тошдек қотиб қолган эди.

Матрослар дарҳол қайиқни сувга тушириб, кучлари борича эшкак эша бошладилар. Болаларга ҳали анча узоқ, акуланинг эса уларга етишга бор-йўғи йигирма қулоч қолганди, холос.

Болакайлар бизнинг бақирӣқ-чақирӣқларимизни ҳам, орқадан хавф солиб келаётган акулани ҳам сезмасдилар; нимаям бўлиб улардан бири ортига ўгирилди-ю, беихтиёр чинқириб юборди.

Иккалови ўзини икки томонга ташлади.

Бояги чинқирӣқдан фақат бизгина эмас, ёнимиздаги артиллериячи ҳам уйғониб кетгандек бўлди ва ўрнидан сакраб турди-да, замбарак томонга отилди. У ҳаш-паш дегунча замбаракни нишонга тўғрилаб, пилтани тортиб юборди.

Бутун кема аҳли ҳаяжонга тушган, ҳамма нафасини ичига ютиб, ҳозир нимадир рўй беришини кутарди. Но-

гаҳон гумбурлаган овоздан ҳушимиз жойига келди. Қарасак, замбарак ёнида артиллериячи юзини қўллари билан бекитганича узала тушиб ётибди. Агрофни қуюқ тутун қоплади. Денгиздагиларга нима бўлганини ҳали ҳеч ким аниқ билмасди. Тутун тарқагандан кейин ҳамма нарса ойдинлашди. Олдин сувнинг шовуллаши, кейин қийқириқлар эшитилди.

Ниҳоят, кекса артиллериячи кўзларини очиб, ўрнидан турди ва ён-верига назар ташлади.

Улик акуланинг сарғимтир қорни тўлқинлар мавжида оҳиста чайқалиб ётарди. Кўп ўтмай қайиқдаги матрослар болаларга етиб олиб, уларни соғ-омон кемага олиб қайтдилар.

САКРАШ

Бир кема ер шарини айланиб чиққач, ниҳоят, ватанига қайтди. Кун яхши эди. Ҳамма палубага чиққан, оломон орасида каттакон бир маймун думини ликиллатганича у ёқдан бу ёққа юрар эди. У дам-бадам сакрар, афтини бужмайтириб-тириштирар, халойиқнинг кулаётганини кўриб, янада авжига чиқарди.

Шу топда маймун кема капитанининг ўн икки ёшли ўғли томонга сакради-да, унинг бошидаги шляпасини юлқиб олиб, мачтага тирмашиб кўтарила бошлади. Одамлар уни олқишлашди, бола бечора эса шляпасиз қолганидан кулишини ҳам, аччиқланишни ҳам билмай ҳайрон эди.

Маймун мачтадаги биринчи тўсинга чиққач, шляпани бошидан олиб мижғилашга тушди. У тўё боланинг жигига тегиш учун турли хил муқомлар қилар, уни масхара-ларди.

Маймуннинг таҳқиромуз қилиқларига чидай олмаган боланинг жаҳли чиқди ва «хап сеними» дегандек муштини дўлайтириб пўписа қилди. Маймуннинг эса парвойи фалак, баттар қутуриб шляпани йиртар, пастдагилар эса бетиним қарсак чалардилар. Бу капитаннинг ўғлига алам қиларди ва уялганидан лавлагидай қизариб кетди. Охири дик этиб ўрнидан турди-да, камзулини ечиб ташлаб, арқонга ёпишди. У бир зумда мачтанинг биринчи тўсинига чиқди. Бироқ энди шляпага етдим деганда маймун яна юқорига тирмашди.

— Ҳа, энди қўлимдан осонликча қутулиб бўпсан!— деб бақирди болакай ҳам унинг кетидан эргашиб.

Маймун болани имлар, ўзи эса яна тепага тирмашарди. Боланинг ҳам ғайрати қўзиб кетди шекилли, маймуннинг орқасидан эргашаверди. Орадан кўп ўтмай улар матчанинг охирги тўсинига етиб бордилар. Ҳа, бу матчанинг ниҳояси эди. Аммо абжир маймун шу ерга келганда яна бир нарсани ўйлаб топди: орқа панжалари¹ билан арқонни маҳкам ушлади-да, кўндалангига дорбозларча юриб, харининг энг учига шляпани кийдирди. Кейин тирмаша-тирмаша матчанинг юқорисига чиққач, тишларининг оқини кўрсатиб, мағрурона илжайиб қўйди.

Бола турган жойдан шляпа кўндирилган хари учига-ча роса икки қулоч масофа бор эди. Арқон ёрдамисиз бу баландликда юриш жуда хавфли, буниги устига у томонда арқон ҳам йўқ эди.

Боланинг шу сонияда қизиққонлиги тутиб кетди. У ўйлаб ўтирмай, матчани қўйиб юбориб, харига қадам қўйди.

Маймуннинг турли муқомларига ишқибоз халойиқнинг бу ёқда қулочларини ёзган кўйи хари устида юриб бораётган болага кўзи тушгач, даҳшатдан ҳуши оғаёзди.

Бола сал оғиб кетса, палубанинг устига қулаб тушиб, парча-парча бўлиб кетиши шубҳасиз эди. Мабодо омади келиб, шляпага етиб борганида ҳам, ортига қайрилиб, матчага келиши даргумон эди.

Ҳамманинг нигоҳи тепага қадалган, сукутга чўмганча қандай ҳодиса рўй беришини кутишар эди.

Кутилмаганда халойиқ орасидан кимнингдир қути ўчиб, беихтиёр қичқириб юборди. Бола бу овоздан сесканиб, пастга қаради-ю, чайқалиб кетди.

Худди шу пайт боланинг отаси — кема капитани лоп этиб каютадан чиқиб қолди. У оқчорлоқларни отиш учун қўлида милтиқ кўтариб олган эди. Мачта юқорисида турган ўғлини кўрди-ю, милтиқни дарҳол ўша томонга тўғрилади:

— Сувга! Ҳозироқ сувга сакра! Йўқса отаман!

¹ Маймунларнинг оёқлари ҳам қўл вазифасини бажараверади.

Ўғли қалқиб кетди, бироқ отасининг бу сўзларини тушунмади.

— Сакра деяпман, йўқса отаман! Бир, икки...

Капитан эндигина «уч» деган эдики, ўғли қулочини ёзиб сувга сакради.

У ўқдек учиб шалоп этиб денгизга тушди. Тўлқинлар болани гирдобига тортиб кетмасин учун йигирмага яқин матрос сувга сакради.

Орадан қирқ секундлар чамаси ўтгач, сув юзида боланинг ушоққина, нозик гавдаси кўринди ва матрослар уни даст кўтариб кемага олиб чиқдилар.

Сал вақтдан кейин оғзи ва бурнидан сув отилиб чиққан бола бир текис нафас ола бошлади.

Бу ҳодиса устида турган, ўғлининг бир ўлимдан қолганини кўрган капитан ўкириб юборди ва йиғлаганини бошқалар кўрмасин учун шитоб билан каютасига кириб кетди.

КОРНЕЙ ИВАНОВИЧ ЧУКОВСКИЙ

(1882—1969)

Ҳозирги замон рус болалар адабиётининг асосчиларидан бири Корней Чуковский йирик прозаик, таниқли олим, моҳир таржимон сифатида танилган сўз устаси эди.

К. Чуковский дастлаб бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган бадиий бақувват «Тимсоҳ» эртагини ёзди. 1918 йилда эса «Арча» номли тўплами босилиб чиқди. Уша йили «Жаҳон адабиёти» нашриётига ишга кирди. 1919 йилда Н. А. Некрасов асарларининг тўла тўпламини нашр эттирди. Шу йилларда унинг машҳур «Мойдодир», «Суваракхон» эртаклари, «Кичик болалар» китоби босилиб чиқди.

«Пашша-ҳархаша», «Бармалей», «Телефон», «Фёдора ўтказган алам», «Ўғирланган қуёш», «Доктор Айболит» асарлари Корней Чуковскийнинг номини оламга ёйди, китобхонлар ҳурматини қозонди.

МОЙДОДИР

Тўшагим
Қочиб кетди,
Чойшабим
Учиб кетди.
Ёстиқ бўлса
Бақадай
Ҳаккалаб шошиб кетди.
Мен шамни қувиб қолдим.
Қочди печка ичига!
Китобимга қўл солдим,
У—каравот тагига!
Менинг чой ичгим келди.
Чопдим самовар томон
Пишиллаб жўнаб қолди
Ўтдан қочгандай чаққон.
Нима бўлди?
Қандай гап?
Айланишиб
Учмоқда?
Бир-бир чопиб
ўнгдан — чап,
Юмалашиб
Тушмоқда?
Дазмол —
Этик ортидан.
Этик —
сомса кетидан,
Сомса —
дазмол,
Косов —
кўмир кетидан.
Учишар худди қуюн
Бари ўмбалоқ ошар.
Нима гап?
Нима учун
Ҳаммаси мендан қочар?
Онам уйдан шу чоқ
Умивальник чиқади.
Оёғи чўлоқ, маймоқ,

Сўзларкан, бош
чайқади:
— Эҳ, сен жир босган
бола,
Ифлос бетинг —
ювиқсиз,
Афтинг кўмирдек қора
Кўр ўзингни, эҳ эсиз!
Бўйнинг бўёқ, қора ёғ,
Қўлларинг ундан ўтган.
Оғиз-бурнинг куя-доғ,
Қасмоқ, кир босиб
кетган.
Ҳатто қочади сендан
Кийим-бошинг,
чолворинг.
Нега бундай бўлдинг сен
Борми ҳеч номус-оринг?
Сичқончалар тонг эрта
Туришар, ювинишар,
Мушукчалар шу пайтда
Юз ювиб, севинишар —
Ювинар қўнғизлар ҳам,
Қурт-қумурсқа ҳаммаси.
Битта ювиқсиз — беғам
Сен қолибсан чамаси...
Шунинг учун қочади
Сендан этик ҳам пайпоқ.
Айланишиб учади
Ёндашмай дўппи,
қалпоқ.
Мен — улуғ Умивальник
Машҳур отим—Мойдодир,
Шуларга мен Начальник,
Мочалкага Командир!
Агар тепинсам, сўзсиз,
Аскарларим келажак,
Бир нафасда ювиқсиз,
Адабингни беражак.
Бўкирар, қичқиришар,

Ер тепишар уйингда,
Бошинг жомга тиқишар.
Қўйишмас шу кўйингда.
У мис жомга бир урди,
Қичқирди: «Қора —
бароз!»

Чўткалар тез югурди
Мен томон, ўтмай бир оз.
Ювинг, ювинг, ювинг тез,
Ювамиз, бўлсин тоза.
Қирланган қора

қўнғиз —
Бўлсин оппоқ, покиза.
Қирс-қирс қирсиллашар,
Ишқалашар қўймасдан.
Чирс-чирс чирсиллашар,
Тарсаки олмасдан.
Совун ҳам сакраб турди,
Сочга илашиб олди.
Кўпиртириб танга урди,
Аридай чақиб қолди...
Қутирган мочалкадан мен
Қалтақдан қочгандай

қочдим.
У қувиб қолди кетимдан,
Эшиқдан ўмбалоқ ошдим.
Ташлаб юбордим

ўзимни
Боғчанинг панжарасидан,
У бўлса, юзу кўзимни
Тишлар бўри боласидай,
Бирдан менинг яхши

кўрган
Дўстим тимсоҳ, учраб
қолди

Уғли, қизи бирга экан,
Мочалкани тутиб олди.
Уғлининг оти Туташбой,
Қўлтиғида бирга ўтди,
Қизининг оти Кўкашой,
Тимсоҳ мочалкани ютди.
Кейин бақириб қолди-ку,

Менга у,
Депсиниб шовқин
солди-ку,
Менга у,
«Тезроқ уйингга жўнаб
қол!»

Деди у.
«Юзинг ювиб, тозалаб
ол!»

Деди у.
«Бўлмаса, сийлаб
қўяман!»

Дер менга.
Кўча бўйлаб югурдим
мен

Тўғри уйимга.
Умивальникка келдим
мен,

Уннадим унга,
Совун кўпиртира
бошладим,

Ювиндим сўнгсиз
Доғ, кирни ювиб
ташладим,

Бўлди оппоқ юз,
Чолвор сакраб кела
қолди,

Қўлларимга қўниб олди.
Сомса келди орқасидан,
Деди: «Мени енг
ўртоқжон!»

Ундан сўнг ёғлиқ нон
учди,
Оғзим очдим, келиб
тушди.

Китобим қам келди
қайтиб,
Дафтарим билан
бирга,

Грамматика қўл тутиб,
Ҳисоб-ла тушди ўйинга.

Шунда улур
 Умивальник —
 Машхур номи Мойдодир,
 Тоғора, жомга
 Начальник
 Мочалкага командир,
 Уйнаб, тез ёндашди
 менга
 Упиб-ўпиб юзларимдан
 Деди: «Энди дўстман
 сенга,
 Ургилайин
 кўзларингдан,
 Мақтайман, севаман сени,
 Мойдодирни қилдинг
 хурсанд.
 Ҳар қачон юваман сени,
 Бўл озода, омон-эсон!»
 Ҳар кун ёрта ҳам
 кечқурун
 Ювинишинг керак тоза.
 Ифлос бола — қасмоқ
 бурун —
 Уят, бадном ҳам бемаза
 Уят, уят, жуда уят —
 Ювинмаган бола учун,
 Бу масхара, бу ёмон от,

Кулги мазах бўлмоқ
 нечун?
 Яшасин атирли совун,
 Яшасин юз сочиқ юмшоқ,
 Бор бўлсин тиш чўтка
 бу кун
 Омон бўлсин яхши тароқ,
 Келинг доим оппоқ —
 тоза
 ювинайлик
 Тоғорада, жом ичида,
 ариқчада,
 Сув сачратиб, сузиб,
 шўнғиб чўмилайлик
 Дарёларда, денгизларда
 қайиқчада...
 Ҳаммомларда,
 ванналарда
 тиниқ сойда
 Қувнаб-қувнаб, тоза
 бўлсак,
 ким десин чурқ.
 Қачон деса бор
 Ва тайёр
 Ҳамма жойда.
 Раҳмат сувга
 Мангу шуҳрат,
 Мангу доврўқ!

САМУИЛ ЯКОВЛЕВИЧ МАРШАК

(1887—1964)

Самуил Яковлевич Маршак кичкинтойлар учун катта шеърят яратиб берган улкан санъаткор, таниқли таржимон, етук драматург, моҳир педагог ва билимдон муҳаррир эди.

С. Я. Маршак 20- йиллардаёқ ўзининг шеър, эртак ва поэмалари билан ёш китобхонларнинг сеvimли шоири сифатида танилди. «Қаерда овқатландинг, эй чумчуқ», «Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртак», «Кеча ва бугун», «Цирк» каби машхур асарлари ўша йилларда майдонга келган эди.

Маршакнинг «Петя нимадан қўрқар эди?», «Кемача» сингари шеърлари билан бирга «Горький ва болалар», «Горький ҳақидаги хотиралардан» деган мақола ва эс-даликлари китобхонларга, айниқса, манзур бўлди.

СТОЛ КЕЛГАН ҚАЕРДАН?

Олгин-да дафтар, китоб,
Столга ўтир бир дам.
Қани, буни ўйлаб топ:
Стол келган қаердан?

Бордир қарағай ҳиди,
Келган ўрмон томондан.
Стол қарағай эди,
Бизга келган ўрмондан.

Олдин ўрмон ичида
Қарағай бўлган чиндан.
Танасидан-чи доим
Томган ялтироқ елим.

Ҳозир пол унинг жойи,
Олдин яшарди ерда.
Ўрмонда турган кўп йил,
Шохларин силкиб елда.

Унинг илдизи тагин
Бўрсиқ қилган эди ин.
Кўкламги селга довур
Хириллаб қилган ҳузур.

Олмахонни ҳам кўрган
Стол ўрмон ичида.
У хўп тармашиб юрган
Қарағай танасида.

Зоғча қушлар гоҳида
Ўйнаган ўз шоҳида.
Улар сайрашни тонгда
Хўп эшитган ўрмонда.

Танасин иссиқ арра
Кесиб қўйди кўп ўтмай.
Хўрсиниб сўнгги карра
Қулаб тушди қарағай.

Соҳилда тахта тилар—
Жойга уни элтдилар.
Ходадан тахта бўлар,
Сўнг устахона жўнар.

У устахонадаёқ,
Бўлиб қолди тўрт оёқ,
Усталарнинг қўлидан
Чиққан бўлди кенг,

пишиқ.

Шоҳларининг ўрнидан
Сал кўринар кўз, чизиқ.
Уйнинг ичида энди —
Девор ёнида турар.

Кўрса қарағайини
Бўрсиқ танимамай қўяр,
Бу стол бориб қолса,
Тўрт оёқлаб ўрмонга...

Лекин ўрмонга бормас,
Биз билан яшар фақат.
Ҳар кун, ҳар йил, ҳар

нафас

Биз учун қилар хизмат.

Унда турар сиёҳдон,
Дафтар ётади унда.
Ишлаймиз кундуз равон,
Китоб ўқиймиз тунда.

Чизма ёяман бунда
Вақти келганда бир кун,—
Чизмам ярар чиндан
Самолёт қуриш учун.

АҲМОҚ СИЧҚОНЧА ҲАҚИДА ЭРТАК

Тунда сичқон инида
Алла айтар:— Жон қўзим,
Жим ёт, болам, куюк нон
Ва шам берай юлдузим.
Жавоб берар сичқонча:
— Овозинг ип-ингичка.
Чийилламай сен менга
Топиб бер бир энага.
Она сичқон тез бориб,
Дер ўрдакка ёлвориб:
— Ўрдак хола, уйга юр,
Боламни тебратиб тур
Алла айтиб, дер ўрдак:
— Ға-ға-ға, тинч ёт гўдак.
Ёмғир тинса боғчадан
Топиб берай лойхўрак.
Аммо аҳмоқ сичқонча
Уйқусираб зинғирча.
Айтар:— Ёқмади созинг,
Бақироқ экан овозинг.
Она сичқон тез бориб,
Дер бақага ёлвориб:
— Бақа хола, уйга юр,
Боламни тебратиб тур.
Уни аллалар бақа:
— Йиғлама, қўй, вақвақа.
Тонг отгунча тинчиб ёт,
Чивин берай мукофот.
Аммо аҳмоқ сичқонча,
Уйқусираб зинғирча,
Айтар:— Ёқмади созинг
Қур-қур экан овозинг.
Она сичқон тез бориб,
Отга дейди ёлвориб:
— Аммо, амма, уйга юр.

Боламни тебратиб тур!
Кишнаб алла айтар от:
— Ҳи-ҳинг, жоним,
тинч ёт!
Ёнбошлагин, бўлгин жим,
Сенга берай тўрва ем.
Аммо аҳмоқ сичқонча,
Уйқусираб зинғирча,
Дер:— Менга ёқмас
созинг,
Шанғи экан овозинг.
Она сичқон тез бориб,
Дер чўчқага ёлвориб:
— Чўчқа хола, уйга юр,
Боламни тебратиб тур.
У бўғилиб, хириллаб,
Шундай деб алла қилди:
— Жонгинам, қилма
равфо,
Жуфт сабзи сенга совға!
Она сичқон тез борар
Оқ говуққа ёлворар:
— Товуқ хола, уйга юр,
Боламни тебратиб тур!
Товуқ аллалар қувноқ:
— Дўндиқчам, қўрқма,
қа-қақ.
Қанотим остига кир,
У ер иссиқ, тинч ахир.
Она сичқон тез бориб,
Дер балиққа ёлвориб:
— Чўртан хола бизга юр,
Боламни тебратиб тур!
Балиқ очиб оғзини
Дарров аллалар уни.

Бироқ эшитилмас соз,
 Чунки чиқмас ҳеч овоз.
 Шунда аҳмоқ сичқонча,
 Уйқусираб зинғирча,
 Айтар:— Еқмади созинг,
 Чиқмас экан овозинг.
 Она сичқон тез бориб,
 Дер мушукка ёлвориб:
 — Мушук хола, уйга юр,
 Боламни тебратиб тур!
 Мушук келиб бир палла,

Хуриллаб айтар алла:
 — Миёв, миёв! Юлдузим.
 Каравотга ёт, қўзим.
 Шунда аҳмоқ сичқонча
 Уйқусираб зинғирча,
 Дейди:— Еқимли созинг,
 Бунча ширин овозинг.
 Она сичқон келиб тез,
 Каравотдан ўша кез
 Тополмай ўз боласин,
 Ахтарар кўз қорасин.

ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ МАЯКОВСКИЙ

(1893—1930)

Владимир Маяковский кичкинтойлар ҳаётидан олиб 20 дан зиёдроқ асар ёзди ва уларни «Ез», «Пионер» журналларида нашр эттирди.

Шоир 1918 йилдаёқ мамлакатда юз бераётган ўзгаришлар ҳақида ҳикоя қилувчи, ҳаётнинг ранг-баранг томонларини кўрсатувчи, меҳнатни қадрлашга, Ватанни севишга, унинг ютуқларидан фахрланишга ўргатувчи шеърлар ёзишга киришди ва бошқаларни ҳам шунга жалб этди.

Шоирнинг «Семиз бола Петя билан митти бола Сима ҳақида эртақ», «Яхши нима-ю, ёмон нима?», «Бу менинг денгиз ва денгизчи ҳақидаги китобчам», «Уқи-да, бор Хитойга ҳам Париж деган жойга», «Учқур от», «Чақмоқ қўшиқ», «Ким бўлсам экан?», «Қўлга янги милтиқ оламиз», «Сайр-томоша қиламиз» каби асарлари болалар адабиётида катта тарихий воқеа бўлди.

КИМ БЎЛСАМ ЭКАН?

Усиб-ўсиб йилдан-йил,
 Ун еттига тўламан.
 Ишлар жуда хилма-хил
 мен-чи?
 Мен ким бўламан?
 Жуда кўп ҳунарлар бор,
 энг кераги
 дурадгор!

Мебель ясаган чоғда —
 ёғоч оламиз
 мундоқ.
 Аввал тиламиз тахта,
 учи силлиқ, яссироқ,
 Тахталарни искана
 қаттиқ қисиб туради.
 Арра иши битгунча,

ўтдай қизиб туради.
Бу ишлар тугаганда,
қўлга оламиз ранда,
Йўнамиз бутоқ ўрнин;
ҳар хил ғадир-будурин.

Пайрахаси тасмадек,
ҳалқа-ҳалқа, жингалак!

Борди-ю, керак бўлса
юм-юмалоқ шар.

Токаръ станогиди
йўниб ясалар.

Гоҳо яшиқ,

гоҳ қёқ

ясаймиз секин-аста,
стол-стул

ҳамма ёқ —

тайёр бирпасда!

Дурадгор яхши дедим,
Муҳандис ҳам чаккимас.

Бинокор бўлар эдим —
мени ўргатсалар, бас.

Аввал чизаман уйча,
Узимга ёққанича.

Қурганда

муҳим нарса —

расмини чизсанг кўркам
расмда уй кўринса

худди чинакам.

Мана бу —

кўча томон,

яъни

пештоқ бўлади.

Бу — ваннаси,

ёнма-ён

каттакон боғ бўлади.

План тайёр бирпасда

юз хил иш,

ҳар хил уста.

Зина-зина ҳавоза

Юксалади ҳавога.

Ғижирлайди чиғириқ,

унда ишнинг оғири.

Унинг иши — харилар
тўсинларни кўтариш,
унга ортиб берилар
хумдонларда пишган

ғишт.

Қип-қизил тунука том,

Уй — тайёр!

Ишлар тамом.

Яхши уй,

Еруғ, катта,

суратига ўхшайди.

Унда бола, албатта

роҳат қилиб яшайди.

Муҳандис яхши дедим,

докторлик ҳам

чаккимас,

Мен доктор

бўлар эдим —

касбин ўргатсалар, бас.

Даволайман

беморни,

бундан яхши иш борми?

Бориб Поляникига,

бориб Коляникига,

«Салом, болалар! —

дердим, —

Аҳволларингиз қалай?

Қорни оғриб қолган ким?

Кўзойнақдан бир қарай,

қани —

тилингни кўрсат.

Градусник қўйинглар!»

Болалар бўлиб хурсанд

градусник қўйдилар.

«Яхши бўлар

ютсангиз

порошокдан пича сиз.

Бу дори, қошиқ билан

жиндек-жиндек ичасиз.

— Ётиб олинг бир оз дам,

Қорнингизга компресс.

Байрамгача қолмасдан

Тузалиб кетасиз тез.
Докторлик яхши дедим,
ишчи ҳам —

чакки эмас.

Мен ишчи бўлар эдим
касбин ўргатсалар, бас.
Туриг!

Гудок қичқирар,
завод ишга чақирар.
Келади юзлаб ишчи,
Цехлар тўлади аста.
Кўпчилик ҳар бир ишни

базаради бирпасда.
Йўғон темирни бирдан
қайчи билан кесамиз,
паровой болға билан
хамир қилиб эзамиз,
осма кранга тизиб

оғир юклар ташиймиз.
Машиналар юргизиб,
эритамиз қалай — мис.
Бунда ҳар киши зарур,
ҳар кимнинг иши зарур.
Мен ясайман гайкалар,
Сен гайкага винт яса.

Йиғув цехига ўтар
тўғри биз қилган нарса.
Болтлар буралар,
қаттиқ қисмлар,
катта

қисмлар

бирга уланар.

Унда шовқин,

бунда тутун,

уйнинг ичи

остин-устун.

«Мана, паровоз

чиқиб келади,

сиз ва бизни олиб елади!

Ишчи бўлиш яхши дедим,

кондуктор ҳам чаккимас.

Мен кондуктор бўлар
эдим
касбин ўргатсалар, бас.
Ҳамма жойни

кўрардим,

Ёнда чарм сумкача
трамвайда

юрардим

маза қилиб кечгача.

«Болалар ҳам йигитлар

Қани, олинг билетлар.

Билетлар бор хилма-хил,

қизил, зангор ҳам яшил».

Тамом бўлди пўлат из

етиб келдик ўрмонга.

Ялангда ўтирамиз,

чопқиллаймиз ҳар ёнга.

Кондукторлик яхши

дедим,

шофёрлик ҳам чаккимас,

Мен-ку шофёр бўлар

эдим —

касбин ўргатсалар, бас.

Машина пишқиради

ғизиллаб тез юради.

Чаққон шофёр куттирмас,

Манзилни айтсангиз бас.

— Сиз қаерга борасиз,

Айтинг, тезроқ,

кетаман.

Ҳаммани

темир изсиз

уй-уйига элтаман.

«Кетдик,

қоч!

қоч!

Йўлни оч!»

Шофёрлик яхши дедим,

учувчилик ҳам

чаккимас.

Учувчи бўлар эдим —

касбин ўргатсалар, бас.

Бензин қуяман бакка,
пропеллер пириллар.
Мотор олиб уч кўкка,
чиқиб кетаман тикка;
қушлар ҳайрон чириллар.
На ёмғир,

на дўллардан
қўрқмайман бу
йўллардан.

Дадил парвоз қиламан,
булутларни тиламан.
Кўкнинг баланд-пастиди,
дам тоғлар ўлкасида,
оққуш каби учаман
денгизнинг тепасида.

«Мотор,
парвоз этаман.
Юлдузгача,
ойгача.

Узоқ бўлса ҳам,
етамиз
улар турган жойгача!»
Учувчилик яхши дедим,
матрослик ҳам
чаккимас,

Мен матрос бўлар эдим—
касбни ўргатсалар, бас.
Шапкамда зангор тасма,
Тасмада лангар

расми,
мен ёз бўйи сузаман,
денгизлар

менга таслим.
Бекор сапчир тўлқинлар,
циркчи дорбоз сингари.
Мачтага арқонлардан
сақраб чиқай бемалол,
қўрқмайман бўронлардан,
таслим бўл, совуқ шамол.
Эгаллайман бир куни
муз ёриб шартта-шартта,
ҳам

жанубий
қутбни,
ҳам шимолни —
албатта!

Қитоб тутган ҳамони
Шуни яхши англаб ол:
касбнинг бўлмас ёмони,
ёққанини танлаб ол!

НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ НОСОВ

(1908—1976)

1957 йилги «Курьер ЮНЕСКО» журналича асарлари чет тилларга кўп рақамда таржима қилинган ёзувчилар ҳақидаги маълумотлар эълон қилинади. Маълум бўлишича, барча рус ёзувчилари орасида Николай Носов Максим Горький ва Александр Пушкиндан кейин учинчи ўринда турар экан. Бу кўпчилилик учун қутулмаган ҳол эди, аммо фактлар ўжар нарса, уларни рад этиб бўлмайди. Аслида эса бу «қутулмаган» рақамлар адабиёт майдонига яқиндагина кириб келган ёш қаламкаш истеъдоди қудратининг тўла тан олинishi ва унинг ижоди-га бўлган қизиқиш бутун ер юзида тобора кучайиб бораётганлигидан далолат беради.

Ҳақиқатан ҳам шундай. «Витя Малеев уйда ва мактабда», «Коля Синициннинг кундалиги» қиссалари; «Билмасвой ва дўстларининг саргузаштлари» номли эртақ-қисса; «Билмасвой Қуёш шаҳрида», «Билмасвой Ойда» роман-эртақлари; «Билмасвойнинг саргузаштлари», «Билмасвой—саёҳатчи», «Билмасвой ўқийтир» сингари эртақ-пьесалари билан Николай Носов олам кезиб юрибди.

БИЛМАСВОЙ ҚУЕШ ШАҲРИДА

(Роман-эртақдан парча)

...Эртаси куни Билмасвой вақтлироқ уйғонди-да, яхши ишлар қилишга киришди. Энг аввал, турган заҳотиёқ совуқ сувда роса совунлаб ювинди, тишини яхшилаб ювди.

— Мана энди битта яхши иш тайёр!— деди у ўз-ўзига, артинаётиб.

Унинг ойна олдида айланишиб юрганини Шошқалоқ кўриб қолди:

— Жуда соз, жуда соз! Беҳад чиройли бўлиб кетибсан!— деди у.

— Ҳа, сендан чиройлиман!— деб жавоб берди Билмасвой.

— Албатта, сеникига ўхшаган чиройли башарани қидириб топиш қийин.

— Нима, нима? Башара дедингми? Менинг башарам-ними?— Билмасвойнинг ғазаби қайнаб кетиб, қўлидаги сочиқ билан Шошқалоқнинг елкасига солиб қолди.

Шошқалоқ бўлса қўлини силтаганича Билмасвойнинг олдидан ура қочди.

— Сеними, ярамас Шошқалоқ!— деб бақариб қолди Билмасвой унинг кетидан.— Сени деб яхши ишим ҳам чиппакка чиқди!

Шошқалоқдан аччиқланиб, уни сочиқ билан ургани учун ҳақиқатан ҳам яхши иши чиппакка чиққан эди. Бу ўринда Билмасвой, турган гап, ёмон иш қилди, энди ишни бошқатдан бошлаши керак бўлади.

Билмасвой ўзини бир оз босиб олганидан кейин, тагин қандай яхши иш қилишни ўйлади. Аммо калласига дурустроқ фикр келмади. Нонушта пайтигача ҳеч нарса

ўйлаб тополмади. Лекин нонуштадан кейин калласи сал тузукроқ ишлай бошлади. Доктор Дорижоннинг ҳовончада ниманидир туйиб дори тайёрлаётганини кўрган Билмасвой унга:

— Дорижон, сен доим ишлайсан, бошқаларга ёрдамлашасан, сенга бўлса ҳеч ким ёрдам бермайди, кел, дорингни мен туйиб берақолай,— деди.

— Майли,— деб рози бўлди Дорижон.— Менга ёрдамлашмоқчи бўлганинг жуда яхши. Ҳаммамиз бир-биримизга ёрдам беришимиз керак.

У ҳовончани Билмасвойга берди, Билмасвой дори туя бошлади. Дорижон эса кукундан дори тайёрлади. Билмасвой ишга қизиқиб кетганидан дорини керагидан ортиқча туйиб юборибди.

У ўзича: «Ҳечқиси йўқ, бу зиён қилмайди. Энг муҳими, мен яхши иш қилдим», деб ўйлади.

Агарда Билмасвой шу орада Шарбатжон билан Бўғирсоқни кўриб қолмаганда эди, иш ростдан ҳам кўнгилдагидай тамом бўларди.

— Билмасвойни қара,— деди Бўғирсоқ,— у ҳам доктор бўлмоқчи шекилли. Одамларни даволай бошласа, роса ғалати бўларди-да!

— Йўқ, у эҳтимол, менга сурги дори бермасин деб, Дорижонни авраётгандир,— деди Шарбатжон.

Уларнинг масхара қилаётганини пайқаб қолган Билмасвой Шарбатжонга ҳовончани ўқталиб қолди:

— Эй, сен, Шарбатжон, оғзингни юм, бўлмаса ҳовонча билан тушураман!— деди у.

— Тўхта! Тўхта!— деб бақириб қолди Дорижон.

У Билмасвойнинг қўлидан ҳовончани тортиб олмоқчи бўлганди, Билмасвой бермади. Улар уришиб кетишди. Жанжал орасида Дорижоннинг оёғи столчага илиниб, стол ағдарилиб тушди. Туйилган дориларнинг ҳаммаси полга тўкилиб кетди. Дона-дона хапдорилар ҳар ёққа думалаб кетишди. Дорижон Билмасвойнинг қўлидан ҳовончани зўрға тортиб олди-да:

— Жўна бу ердан, ярамас. Иккинчи турқингни кўрмайин. Қанча дори бекорга кетди,— деди.

— Ҳаҳ, сеними, ярамас Шарбат,— деб сўжинди Билмасвой.— Қўлимга тушарсан ҳали, сенга кўрсатиб қўяман. Шундай яхши ишим бекорга кетди-я.

Чиндан ҳам унинг яхши иши бекорга кетди, ҳатто у бу сафар яхши ишни охирига ҳам етказа олмади.

Бутун кун шундай ўтди. Билмасвой қанча уринмасин, учта яхши иш қилиш у ёқда турсин, ақалли иккита ҳам яхши иш қилолмади. У эндигина бирор яхши иш қилганда орқасидан ёмон иш қилиб қўяр, баъзан эса яхши ишни бошламасданоқ бирон чатоғи чиқиб қоларди.

Кечаси Билмасвой аллавақтгача ухламай, нега бунақа бўлаётганини ўйлади. У ўзининг шунчалик муваффақиятсизликка учрашига хулқ-атворининг қўполлиги сабаб бўлаётганини аста-секин тушунди.

Агарда Билмасвойга битта-яримта ҳазиллашгундай бўлса, енгил-елпи камчилигини кўрсатса, у хафа бўлиб бақирар, ҳатто жанжаллашишдан ҳам қайтмасди.

«Майли, ҳечқиси йўқ,— деб ўзини-ўзи юпатди Билмасвой.— Энди эртадан бошлаб мулойим бўламан, ундан кейин ҳамма иш жойида бўлади».

Эртасига Билмасвой чиндан ҳам қайта туғилгандай бўлди. У жуда сертакаллуф, мулойим бўлиб қолди, битта-яримтага мурожаат қилса, албатта «бемалол бўлса» сўзини қўшиб айтадиган бўлди, ундан ҳеч ким бундай сўзни эшитмаганди. Яна ҳаммага хизмат қилишга, кўнглини топишга уринарди.

Ҳар доим йўқолиб қоладиган қалпоғини тополмай юрган Довдирвойни кўриб барча хоналарни қидиришиб, охири каравот тагидан унга қалпоғини топиб берди. Кейин кечаги қилмиши учун Дорижондан кечирим сўради-да, дори янчишсам майлими, деб илтимос қилди. Доктор Дорижон дори туйишга рухсат бермаса ҳам, боғдан марваридгул териб келишни топширди. Билмасвой бу топшириқни жон-дили билан бажарди. Кейин у овчи Уқтойнинг овга қиядиган янгигина этигини яхшилаб мойлаб берди. Сўнгра навбати келмаган бўлса ҳам полни тозалади. Умуман, бирталай яхши ишлар қилиб юборди. Билмасвой доим мана ҳозир саховатли сеҳргар пайдо бўлади-да, менга сеҳрли таёқчани беради деб интизор бўлди. Аммо кеч тушиб қолса ҳам, барибир сеҳргар пайдо бўлмади.

Билмасвойнинг жуда жаҳли чиқди.

— Нега мени сеҳргар келади деб алдадинг?— деди у эртаси куни Тугмачахон билан учрашиб қолиб.— Мен

аҳмоқ бўлса овора бўлиб биргалай яхши ишлар қилиб юборибман, барибир ҳеч қанақа сеҳргарни учратмадим.

— Сени алдаганим йўқ!— деб ўзини оқлай бошлади Тугмачахон.— Бу гапни эртақда ўқиганман.

— Нега бўлмаса сеҳргар келмади?— деб дўқ қилди Билмасвой.

Тугмачахон елкасини қисиб:

— Сеҳргар қачон келишни ўзи билади. Эҳтимол, сенинг бажарган яхши ишинг учта эмас, озроқдир-да.

— Учта бўлмаган эмиш!— деди энсаси қотиб Билмасвой.— Учтаям гапми, ўттиз учта бўлиб кетгандир!

— Бундан чиқди, сен яхши ишларни кетма-кет бажармай, ораларида ёмонларини ҳам аралаштиргандир-санда,— деди Тугмачахон.

— «Орасида ёмонларини» миш!— деб масхара қилди Билмасвой. У Тугмачахонга башарасини бир бужмайтирган эди, Тугмачахон чўчиб, орқага тисарилди.— Биласанми, мен кеча кун бўйи юввош бўлиб, ҳеч қанақа ёмон иш қилганим йўқ: уришмадим ҳам, сўкишмадим ҳам, мен нуқул «кечирасиз», «рахмат», «марҳамат» деган сўзларни айтдим.

— Негадир бунақа сўзларни бутун сендан сира эшитмаётирман,— деди бошини қимирлатиб Тугмачахон.

— Мен бугунги эмас, ахир, кечаги иш ҳақида гапиряпман.

Билмасвой билан Тугмачахон нега бунақа бўлдийкин, деб ўйлай бошлади. Ўйлай-ўйлай, бирор сабаб топишолмади. Охири Тугмачахон:

— Эҳтимол, сен бу ишларни беғараз қилмагандирсан, ўз фойдангни ўйлаб қилгандирсан?— деди.

— Нега энди беғараз бўлмас экан? Нима деяпсан? Довдирвойнинг қалпоғини топишга ёрдамлашдим. Нима, у менинг қалпоғиммиди? Дорижонга марваридгул териб бердим. Бу марваридгуллардан менга нима фойда?

— Уларни нима учун тердинг?

— Ҳеч нимани билмайдигандай гапирасан-а? Уч марта яхши иш қилсанг сеҳрли таёқчага эга бўласан, деб ўзинг айтувдинг-ку, ахир.

— Бундан чиқди, сен бу ишларнинг барчасини сеҳрли таёқчани олиш учун қилган экансан-да?

— Албатта.

— Ана кўрдингми, тагин бегараз қилганман, дейсан.
— Сеҳрли таёқчани олиш учун қилмасам, бу ишларни, қани сенингча, нима учун қилар эканман?

— Сен уларни шунчаки яхши ният билан қилаверишинг керак-да.

— Тагин қанақанги ният бўлиши мумкин!

— Эҳ, сени қара-я!— деди кулимсираб Тугмачахон.— Сеҳрли таёқча ёки бошқа бирор нарса мукофот беришлари учунгина яхшилик қилар экансан-да. Бизда ул-бул нарсага эга бўлиб қоламиз, деган умидда ёқимтойлик, юввошлик қиладиган болалар ҳам бор.

— Мен унақалардан эмасман-ку!— деди Билмасвой.— Агар керак бўлса-чи, мен текинга мулойим бўлишим мумкин. Ҳеч қанақа манфаатсиз ҳам яхши ишлар қилавераман.

Билмасвой Тугмачахон билан хайрлашиб, уйига кетди. Энди у яхши ният билангина яхшилик қилишга аҳд қилди. Ҳатто, сеҳрли таёқчани ҳам хаёлига келтирмади. Аммо хаёлга келтирмаслик осонми, аслида бирор нарсани ўйламайман деб аҳд қилсанг, албатта ўшани ўйлайверасан.

Билмасвой уйига қайтиб келгандан кейин эртақ китобларни ўқий бошлади. Деразанинг олдида милтигини тозалаб ўтирган овчи Уқтой:

— Қанақа қизиқ нарса ўқияпсан? Овозингни чиқариб ўқисанг бўларди,— деди.

Билмасвой эндигина: «Ўқинг келса ўзинг олиб ўқий қол», демоқчи эди, лекин шу заҳоти таёқчани эслаб қолиб, агар Уқтойнинг илтимосини бажарсам яхшилик қилган бўламан, деб ўйлаб қолди.

— Ҳа, майли, қулоқ сол,— деди-да, китобни овоз чиқариб ўқий бошлади.

Овчи Уқтой маза қилиб эшитганидан, милтиқ тозалаб зерикмади. Билмасвойнинг овоз чиқариб ўқиётганини эшитган бошқа милтиқлар ҳам тинглагани келишди.

— Яшавор, Билмасвой!— дейишди китобни ўқиб бўлгандан кейин улар.— Овоз чиқариб ўқишни зўр топибсан.

Мақтов Билмасвойга ёқиб тушди. Унинг бу орада сеҳрли таёқчани сира ўйламагани яна ҳам яхши бўлди.

«Агар сеҳрли таёқчани ўйламасдан китоб ўқиб бе-

ришга рози бўлганимда эди, буларни яхши ният билан қилган бўлардим, ҳозир-чи, буларни бир манфаат учун қилган бўлиб чиқаман-да», деб ўйлади Билмасвой.

Ҳар сафар шунақа бўларди, Билмасвой яхши ишлар қилганда нуқул сеҳрли таёқчани ўйлаб қолар, сеҳрли таёқчани эсидан чиқариб қўйганда эса нуқул ёмон ишлар қилиб қўярди. Гапнинг тўғриси айтганда, баъзан у сеҳрли таёқча учун қилаётганини хаёлига келтирмасдан унча-мунча кичкина яхшиликлар ҳам қилиб қўярди. Булар жуда кам бўлганидан, уни гапириб ўтирмаса ҳам бўлади.

Кун, ҳафта ва ойлар ўтиб, Билмасвой аста-секин сеҳрли таёқчадан совий бошлади ва уни борган сари жуда кам эслайдиган бўлиб қолди. Охири у: «Сеҳрли таёқчага эришиш амалга ошмайдиган орзу, чунки ҳеч қачон учта беғараз яхшиликни кетма-кет бажаролмайман», деган қарорга келди.

— Биласанми?— деди у бир кун Тугмачахонга.— Менимча, дунёда сеҳрли таёқча бўлмаса керак, қанча қилсанг яхши иш, нуқул чекасан ташвиш.

Билмасвой бу гапнинг қофияланиб келганидан, ҳатто ўзи ҳам маза қилиб кулиб юборди. Тугмачахон ҳам кулди, кейин:

— Нега бўлмаса эртақда уч марта яхши иш қилиш керак дейилибди?— деди.

— Бу эртақ-чи, баъзи бир тентак митти болалар яхши иш қилишга ўрганишсин, деган мақсадда жўрттага тўқилган бўлса керак,— деди Билмасвой.

— Бу анча маъқул гап,— деди Тугмачахон.

— Албатта, маъқул гап,— деб қўшиб қўйди Билмасвой.— Майли, пушаймон эмасман. Ҳар ҳолда, бу иш менга жуда фойдали бўлди. Яхши иш қилмоқчи бўлиб юриб, ҳар куни эрталаб совуқ сувда совунлаб ювинишга ўрганиб қолдим. Ҳатто, энди бу ишдан ўзим ҳам маза қиладиган бўлдим...

Бир куни Билмасвой ўйида деразадан қараб ўтирарди. Ўша куни ҳаво жуда ёмон эди. Қуёш эрталабдан бери сираям мўраламас, осмон кун бўйи қовоғини солиб олиб, тинмай ёмғир қуярди. Кўчага чиқиб ўйнаб бўлмасди, шунинг учун бугун Билмасвой жуда хафа эди.

Об-ҳаво Гулзор шаҳридагиларга ҳар хил таъсир қил-

ди. Мисол учун Билагон, менинг уйда ўтириб қиладиган ишимга энг ёмон об-ҳаво ҳам, қор ва ёмғир ҳам ҳақиқат беролмайди, дерди. Доктор Дорижон бўлса, очик ҳаводан кўра ёмон ҳаво унга кўпроқ ёқишини айтарди, нега деганда, бунақа ҳаво болаларнинг аъзойи баданини чиниқтириб, улар касалликка кам йўлиқармиш. Шоир Гулшаний бўлса, шаррос ёмғир қуйиб турганда болохонадаги қуриган барглар устига ётволиб ёмғирнинг тунука томдаги тиринг-тирингини эшитиб ётиш роса ҳам маза бўлади, дерди. «Ташқарида ёмғир ёғмоқда,— дерди Гулшаний.— Кўчага бир қадам қўйиш ҳам маҳол, болохона илиқ, унда ўтириш маза. Қуруқ барглар ажойиб ҳид таратади, ёмғир тунука томни ногора қилиб чалади. Бундан кўнглинг яйраб, маза қиласан-да, шеър ёзгинг келади!»

Аммо кўпчилик миттивойлар ёмғирни ёқтиришмасди. Ҳатто, битта Томчиой деган қизалоқ ёмғир ёғди дегунча, йиғлагани-йиғлаган эди. Унга: «Нега ҳадеб йиғлайверасан?»— дейишса, у:

— «Билмадим, ёмғир ёққанда доим йиғлайман»,— дерди.

Албатта, Билмасвой Томчиойга ўхшаган кўнгли бўш йиғлоқ эмасдику-я, аммо ёмон ҳаво унинг ҳам таъбини хира қиларди. Бу сафар ҳам шунақа бўлди. У хафа бўлиб ёмғир томчиларига, ҳовлидаги гунафша ва бошқа гулларга, уйнинг олдида доим занжирда ётган Кўктой деган кучукка қараб ўтирарди. Кучук бўлса ҳозир уй-часига кирволиб, тумшуғинигина чиқариб мўралаб ётарди.

«Бечора Кўктой!— деб ўйлади Билмасвой.— Кун бўйи занжирда ётибди, ҳатто, бемалол югуриб юролмайди, энди бўлса ёмғирдан қочиб торгина инида ётгани-ётган. Ёмғир тиниши билан бўшатиб юбориш керак, ўйнаб келсин».

Лекин ёмғир ҳадеганда тинавермади. Билмасвой ўзича, энди ёмғир сира тинмасдан доим ёғаверади, қуёш ҳам булут орқасига бекиниб, энди сира кўринмаса керак, деган хаёлга борди.

«Ҳолимиз нима кечаркин?— деб ўйлади Билмасвой.— Сув ҳаммаёқни лой қилиб юборди-ку, ахир. Бунақанги лойгарчиликда на ўйнаб бўлади, на юриб. Ҳамма кўча-

лар лой бўлиб қолди. Уйлар, гул ва дарахтлар лойга кўмилиб кетяпти, кейин митти болалар ҳам лойга ботиб кетишади. Жуда ваҳима-ку!»

Билмасвой энди бунақа лойгарчиликда яшаш қийинлашса керак, деб ўйлаб турганида, ёмғир секин-аста тинди, шамол булутларни ҳайдади, охири офтоб ҳам мўралади. Ҳаво очилди. Бирдан атроф ёришди. Ут ва гул япроқларида ҳали учиб кетмаган кумушранг ёмғир томчилари тиграб туришарди. Гўё ҳаммаёқ шодланган ва кулганга ўхшарди.

Охири Билмасвой ширин хаёлларини тарк этди.

— Офтоб!— деб қичқирди у қуёшнинг чарақлаб турганини кўриб.— Офтоб! Офтоб!

Кейин ҳовлига югуриб чиқди.

Унинг кетидан бошқа миттивойлар ҳам югуришди. Барча қўшиқ айтиб, ўйинга туша бошлади. Ҳатто, ҳавонинг қандайлиги менга барибир деган Билагон ҳам севинганидан ҳовлининг ўртасида сакрарди.

Билмасвой бўлса ўша заҳотиёқ ёмғиру лойгарчиликни унутиб юборди. Гўё унга энди ҳеч қачон ҳаво булут бўлмайдигандай, офтоб ҳеч тўхтамай нур сочаврадигандай туюларди. Ҳатто, олдинга Кўктой кучукни ҳам эсидан чиқарди, кейин эсига тушиб қолиб, занжирини ечиб юборди. Кўктой ҳам ҳовлида югура бошлади. У севинганидан вовиллар ва ҳамманинг оёғидан тишлаб қўрарди, аммо унча қаттиқ тишламасди, нега деганингизда, танишларни тишламай, нуқул бегоналарни тишларди-да. Унинг шунақа одати бор эди.

Бир оз хурсандчилик қилишгандан кейин миттилар ишга тушиб кетишди. Баъзилари кўзиқорин териб келгани ўрмонга жўнашди, ёмғирдан кейин кўзиқорин кўпаяди-да.

Билмасвой бўлса, ўрмонга бормай, айвончанинг олдида китоб ўқиб ўтирди. Бу орада энди бойлоқдан қутулган Кўктой тахта деворнинг тешигидан кўчага чиқиб кетибди. У таёқ ушлаб кетаётган ўткинчини кўриб, уни қопмоқчи бўлибди. Кучуклар бировнинг таёқ кўтариб кетаётганини жуда ёмон кўришади. Китоб ўқишга берилиб кетган Билмасвой кўчада ит акиллаганини эшитмай қолди. Тез орада кучукнинг қаттиқ вовиллагани эшитилди. Билмасвой китобдан бошини кўтариши билан,

Кўктойни қайта боғлаб қўйишни унутганлиги эсига тушиб қолди. У югуриб дарвозадан чиқди. Бир ўткинчининг кетидан вовиллаб, унинг оёғини тишламоқчи бўлиб турган Кўктойни кўриб қолди. Уткинчи бўлса турган жойида гир айланиб қўлидаги таёқчаси билан Кўктойни ҳайдарди.

— Қайт орқангга, Кўктой, қайт!— деди чўчиб кетган Билмасвой.

Қараса, Кўктой қулоқ солмайдиганга ўхшайди. У югуриб бориб итнинг бўйнидаги тасмасидан ушлаб нарига судраб кетди.

— Эҳ, ярамас! Нега гапга қулоқ солмайсан-а!?

Билмасвой Кўктойнинг калласига муштуми билан туширмоқчи бўлиб, қўлини кўтарган эди, ammo бечора итнинг кўзлари жовдираб турганини кўриб, аяди-да уриш ўрнига уни ҳовлига олиб кириб кетди. Кўктойни занжирга солиб, бу ҳалиги ўткинчини қопган бўлмасин яна, деб кўчага чиқди.

Уткинчининг Кўктой билан олишиб жуда чарчаганлиги билиниб турарди. Шунинг учун у, эшик олдидаги супачада нафас ростлаб ўтирарди. Билмасвой эндигина уни дурустроқ кўриб олди. Унинг эғнида тўқ ҳаворанг чиройли матодан тикилган чопон бўлиб, унга олтин юлдузлар ва кумушранг ярим ой нусхалари тикилган эди. Бошида шунақа безакли қора қалпоғи, оёғида эса, тумшуги қайрилган қизил кавуш бор эди. У Гулзор шаҳрининг фуқаросига ўхшамасди. Нега деганингизда, унинг узун оқ мўйлови ва тиззасигача тушадиган оқ соқоли қорбобоникига ўхшаб бутун юзини қоплаб олган эди. Гулзор шаҳрида ҳеч кимнинг бунақа соқоли йўқ, бу шаҳарда яшовчиларнинг ҳаммаси соқолсиз эди.

— Сизни ит қолиб олмадимиз?— деб меҳрибонлик билан сўради Билмасвой ва бу ажойиб чолга қизиқиб тикилди.

— Ҳа, итми?— деди мўйсафид.— Бу ит анча абжир итга ўхшайди, ҳм!

Таёқчани оёқлари ўртасига қўйиб, икки қўли билан унга тиралиб олган чол, супачанинг бир четида ўтирган Билмасвойга кўз қирини ташлади.

— У Уқтойнинг кучуги, унинг оти Кўктой,— деди Билмасвой.— Уқтой уни овга олиб боради. Битта-ярим-

тани қопиб олмасин деб занжирга боғлаб қўямиз. У сизни қопиб олмадими?

— Йўқ, қўзичоғим, Қопишига сал қолдию, ҳар ҳолда қопмади.

— Ёмон бўлибди,— деди Билмасвой.— Қопмагани эмас, сизни чўчитиб юборгани ёмон бўлибди, демоқчиман. Бунга мен айбдорман. Уни занжирдан бўшатиб юборувдим, кейин яна боғлаб қўйишни унутибман-да. Мени кечиринг!

— Ҳечқиси йўқ, майли, кечирдим,— деди мўйсафид.— Яхши бола экансан.

— Йўқ, мен энди яхши бола бўлмоқчиман. Тўғрироғи, олдинроқ шунақа бўлмоқчи эдим. Ҳатто, яхши ишлар ҳам қилиб юрдим, энди-чи, йиғиштириб қўйдим.

Билмасвой қўлини силкитиб суҳбатдошининг оёғидаги чиройли қизил кавушга қаради. У чолнинг кавуши ярим ой ва юлдузнусха боғич билан бир-бирига боғлаб қўйилганини пайқаб қолди.

— Нега энди йиғиштириб қўйдинг?— деб сўради миттигина чол.

— Нега деганингизда, бари бўлмағур экан.

— Нима бўлмағур экан — яхши ишлар қилишми?

— Йўқ, сеҳргарлар... Кавушингизнинг боғичига олтин суви юритилганми ёки асли олтинданми?

— Олтиндан... Нега сен сеҳргарларни бўлмағур дейсан?

Билмасвой сеҳрли таёқчани қандай орзу қилганини, Тугмачахоннинг уни топиш учун уч марта яхши иш қилиш керак деб айтганини, у бўлса яхши ишларни яхши одат юзасидан эмас, нуқул сеҳрли таёқчани топиш ниятида бажаришга ўрганиб қолганини айтиб берди.

— Мана, сен Кўктойни ўйнаб желсин деб ечиб юборганингни айтдинг, бу ишни ҳам сеҳрли таёқчани қўлга киритиш ниятида қилганинг йўқ-ку?— деб сўради чол.

— Нима деялсиз!— деб қўлини силтади Билмасвой,— у пайтда сеҳрли таёқчани унутиб юборувдим. Кўктойнинг доим занжирда ётганига раҳмим келувди-да.

— Бундан чиқди, бу ишни яхши ният билан қилган экансан-да?

— Албатта.

— Мана, бу битта яхши ишинг.

— Яшасин!— деб қичқириб юборди Билмасвой, се-
винганидан хохолаб.— Яхши иш қилганимни ўзим ҳам
билмай қолибман-да!

— Ундан кейин сен яна битта яхши иш қилдинг,—
деди чол. Мени итдан қутқардинг. Бу ёмон ишми, ахир? Ё
бўлмаса, сен уни сеҳрли таёқчани олиш умидида қилув-
дингми?

— Йўғ-э! Сеҳрли таёқчани хаёлимга ҳам келтирга-
ним йўқ.

— Ана, кўрдингми!— деб хурсанд бўлиб кетди чол.—
Кейин сен учинчи марта яхши иш қилдинг. Ит қопмади-
ми деб, олдимга келдинг, кечирим сўрадинг. Бу жуда
яхши одат, нега деганда, одамлар бир-бирига доим ғам-
хўр бўлиши керак.

— Бу жуда ғалати-ку!— деб кулиб юборди Билмас-
вой.— Учта яхши ишни кетма-кет бажардинг, дейсизми?
Умримда бунақа ажойиб иш қилган эмасман. Агар мен
бугун сеҳргар билан учрашиб қолгудай бўлсам, сира
ҳам ҳайратда қолмасдим.

— Ҳайрон бўлмагин. Сен у билан учрашиб туриб-
сан...

Билмасвой чолга шубҳаланиб қаради:

— Сиз балки сеҳргарман деб ҳам айтарсиз ҳали?

— Ҳа, мен сеҳргарнинг ўзиман.

Билмасвой, чол тағин мендан кулаётган бўлмасин деб,
унинг юзига қаттиқ тикилди, аммо чолнинг юзи қалин
соқол билан қопланганидан унинг жилмайишини сезиб
бўлмасди.

— Эҳтимол, сиз мендан кулаётгандирсиз?— деб
ишонқирамай сўради Билмасвой.

— Сираям кулаётганим йўқ. Мана, уч марта яхши-
лик қилдинг, мендан истаганингни сўрашинг мумкин...
Қани, сенга ҳаммасидан нима ёқади, кўринмас қалпоқ-
ми ё тезюрар этикми? Ёки сенга учаргилам ёқадими?

— Сизда учаргилам борми?

— Нега бўлмас экан? Учаргилам ҳар бор, ҳамма
нарса бор.— Чол чопонининг кенг енгидан най шаклида
ўралган гиламни олди-да, уни очиб, Билмасвойнинг ол-
дига, ерга ёзиб юборди.

— Мана бу тезюрар этик, мана буниси эса, кўрин-
мас қалпоқ.

Чол бу сўзни айтди-ю, бошқа бир енгининг ичидан қалпоқ билан этикни чиқариб, гиламнинг устига қўйди. Кейин ўзи чалинар чолғу, очилдастурхон ва бошқа ҳар хил сирли нарсалар пайдо бўлди.

Билмасвой олдида рostaкам сеҳргар ўтирганлигига аста-секин ишона бошлади.

— Сизда сеҳрли таёқча ҳам борми?— деб сўради у.

— Нега йўқ бўлар экан? Сеҳрли таёқча ҳам бор. Марҳамат, мана.

Сеҳргар шу заҳотиёқ чўнтагидан кичкинагина жигаранг таёқчани олди-да, Билмасвойга узатди.

Билмасвой таёқчани олди.

— Ростакaмми бу ўзи?— деб орзуси амалга ошганига ишонқирамай сўради у.

— Ростакaм сеҳрли таёқча, ишонавер,— деди сеҳргар.— Агарда ёмон иш қилмасдан, қўлингдаги таёқчани шундоқ силкитсанг бўлди, барча истагинг амалга оша беради. Аммо учта ёмон иш қилишинг билан сеҳрли таёқча кучини йўқотиб қўяди.

Билмасвой севиниб кетганидан нақ энтикиб қолиб, юраги қаттиқ дукиллаб ура бошлади.

— Мен энди чоғқиллаб бориб Тугмачахонга сеҳрли таёқчамиз бор, деб айтаман. Ахир буни қандай қилиб топишни у ўргатганди-да, деди Билмасвой.

— Чопақол, чопақол.— деди сеҳргар.— Тугмачахон ҳам севина қолсин. Унинг қачондан бери сеҳрли таёқчани орзу қилиб юрганини биламан.

Сеҳргар чол қўли билан Билмасвойнинг бошини силаб қўйди, Билмасвой шунда чолнинг меҳрибон юзидаги мулойим табассумни кўриб қолди.

— Хайр энди, бўлмаса!— деди Билмасвой.

— Омон бўл!— деди кулимсираб сеҳргар.

Билмасвой сеҳрли таёқчани кўксига маҳкам қисиб, физиллаб кетди ва Тугмачахоннинг уйига яқин йўлдан бориш учун тор кўчага бурилди. Шу ерга келганда сеҳргарнинг ажойиб совғаси учун миннатдорчилик билдирмагани эсига тушиб қолди. У физза орқасига қараб югурди. Тор кўчадан чиқиб қараса, кўчада ҳеч зoғ йўқ. Сеҳргар супачада ҳам, супача ёнида ҳам кўринмади. У учаргилами ва бошқа сеҳрли буюмлари билан ё ерга кириб кетган, ё осмонга учиб кетган бўлса керак...

АЛИШЕР НАВОИЙ

(1441—1501)

Улуғ бобомиз Алишер Навоий ўзбек адабиёти ва адабий тилининг асосчиларидан биридир. Шоирнинг беш йирик дostonдан иборат «Хамса», тўрт девонни ўз таркибига олган «Хазойинул-маоний» асари унга жаҳоншумул шуҳрат келтирди.

Буюк шоир ўз асарларида инсон ва инсонийликни улуғлади. Одамлар бир-бирларига ғамхўр, меҳрибон ва жонкуяр бўлиб яшашларини орзу қилди.

Алишер Навоий ўзининг машҳур асарларидан бири «Ҳайратул-аброр»да одоб ва камтарликни улуғлади, таълим ҳамда тарбия ҳақида қимматли фикрларни илгари сурди. Айниқса, ота-онани қаттиқ ҳурмат қилиш, эъзозлаш, уларнинг панд-насиҳатларини қулоққа олиш фойдадан холи бўлмаслигини ёзди:

*Бошни фидо айла ато қошиға,
Жисмни қил садқа ано бошиға.
Тун-кунингга айлагали нурпош,
Бирини ой англа, бирини қуёш!*

«ЛИСОНУТ-ТАЙР» ДАН

ЯНА БИР ҚУШНИНГ ҲУДҲУДДИН САВОЛИ

Деди бир сойилки:— Эй, фарруҳ жамол,
Кўнглума беҳад муҳаббат солди мол.
Ҳам висоли жонима солур нашот,
Ҳам унидин кўнглум айлар инбисот.
Бир нафас гар бўлмаса илкимда сийм,
Ҳажридин жонимга бор ўлмакка бийм.

ЖАВОБ

Деди Худхуд:— К-эй ҳақиқатдин йироқ,
Жонинга қўйгон дирам доғи фиरोқ.
Хирс жоми айлаган кўнглунгни маст,
Сен бўлуб ул мастлиғдин зеридаст.
Бу не сўз бўлғайки, зикр этгай киши,
Ким эмас бу одамийларнинг иши.

ҲИКОЯТ

— Басра шаҳрида лаиме бор эди,
Бebasарлиғ фаннида динор эди.
Майли жамъ айларга динору дирам,
Ул сифат голибки, Ҳотамга карам.
Қўп машаққатлар била дунн лаим,
Бир-бир узра жамъ айлар эрди сийм.
Ончаким жамъ ўлди бир махзан анга,
Ер тубида айлади мадфан анга.
Бовужуди мунча нақл ул дунҳисол,
Тўниға тикмиш эди гардун мисол.
Беадад махфий дирамлар хирси шум,
Кундуз андоқким, фалак ичра нужум.
Ким билардиндур манга тан қуввати,
Уйлаким, тан қуввати — тан сиҳҳати.
Иттифоқо, бир кун ўлди манзиле
Мол савдосига дарё соҳили.
Сув қироғинда еб ул моли ҳаром,
Молнинг савдода судидин таом.
Бўлди дарёда иликни юрда ҳам,
Чун оғирлик қилди бир сори дирам.
Тушди дарёга лаими дунсиришт,
Чекти қаърига они ул феъли зишт.
Толпиниб кўп зоҳир этти изтироб,
Ким биров солгай онинг сари таноб.
Махласига майл кўргузгунча хайл,
Қўпрак этти баҳрнинг қаърига майл.
Чун оғир эрди дирамдин лангари,
Сув тубни тутти садафдин гавҳари.
Сиймдин етти бу офат жонига,
Тушти яғмо махзани пинҳонига.
Сийм йиғмоққа натижа бўлди бу,
Сен онинг савдосидин илкингни юв.

Мутлақ онинг сари майл этма яно
Ким талотумда эрур баҳри фано.

ҚУШЛАР ТИЛИ
(Насрий баёни)

ЯНА БИР ҚУШНИНГ ҲУДҲУДГА САВОЛИ

Савол берувчи деди:

— Эй қутлуғ жамол эгаси! Молу дунё менинг кўнглимга чексиз муҳаббат солди. Унга эришмоқ хаёли жонимга қувонч бағишлайди, унинг жаранглаган товушини эшитсам, кўнглим ҳузур топади. Кўнглимда агар бир нафас олтин-кумуш бўлмаса, мени ўша заҳотиёқ ўлган деб ҳисоблайвер.

ҲУДҲУДНИНГ ЖАВОБИ

Ҳудҳуд унга деди:

— Эй ҳақиқатдан йироқ! Жонингга пул фироқ доғини қўйибди. Ҳирс жоми кўнглингни маст айлабди. Сен бу мастликдан ер билан битта бўлиб — бу беҳуда хаёлни бошингдан чиқариб ташла! Миянгни эзиб ётган бу қаттиқ тошдан қутқар! Ҳақиқий эр бўлсанг, асл мақсадни кўзлагил, нимаики сўзласанг, ўшандан сўзлагил. Бу номуносиб иш билан шуғулланма, чунки ондан сенга зарар етиб, охири жонингнинг уволи бўлади.

ҲИКОЯТ

Басра шаҳрида бир хасис киши бор эди. У нодонлик билан олтин-кумуш йиғишга муккасидан кетган эди. Ҳотам Той саховат ва карам кўрсатишда қанча ном қозонган бўлса, у динор ва дирҳам йиғишда ундан машҳурроқ эди. Ушбу хасис ва пасткаш киши кўп машаққат чекиб, битта-битталаб олтин йиғар эди. У катта бир хазина тўплагач, уларни ер тагига кўмди. Бу очкўз яна шунга тенг келадиган бойликни тўнига гир айлантриб тикиб олган эди. Яширган беҳисоб олтинлари ўша шум ҳирсли кишининг кўзига ҳатто кундуз кунлари ҳам осмонда ярақлаган юлдузлар каби кўринар эди. У ўзича, танимга қувват, танимга қувватгина эмас, балки жонимга сиҳат ҳам ана шу олтинларим туфайли, деб ўйларди.

Иттифоқо, бир куни у савдо-сотик қилиш учун дарё соҳилига келди. У ерда савдо қилган молидан тушган ҳаром пулларга таом олиб еди. Шундан сўнг қўлини ювмоқчи бўлиб дарё лабига энгашди. Аммо тўнига тиккан олтинлари оғирлик қилиб, уни сув тортиб кетди. Хасис киши ана шу ёмон феъли туфайли дарёга чўка бошлади. У сувдан чиқмоқчи бўлиб, изтироб билан чунон талпинар, биров келиб қутқарар, деган умидда бақириб-чақирар эди. Аммо одамлар етиб келгунга қадар у дарё тубига чўкиб бўлди. Чунки унинг олтиндан бўлган лангари беҳад оғир эдики, шу сабабли у сув тубида садаф ичидаги гавҳардек мангу тик туриб қолди.

Унинг жонига офат еткизган нарса, албатта, ўзи йиққан симу зар эди. Шунингдек, унинг яшириб қўйган хазинаси ҳам талон-торож бўлди. Олтин-кумуш йиғиш оқибатда ана шундай мудҳиш воқеа билан тугади. Сен бундай жирканч ишлардан қўлингни торт! Уларга зинҳор майл кўрсатма, чунки бу фано денгизи — дунё доимо даҳшатли тўлқин ичидадир.

Насрий баён муаллифи
Шарафиддин Шарипов.

МУҲАММАД ШАРИФ ГУЛХАНИЙ

Гулханий ўзбек адабиётининг кўзга кўринган вакилларидан биридир. У XVI асрнинг охири—XVII асрнинг бошларида яшаб ижод этди. Шоирнинг асли исм-шарифи Муҳаммад Шариф бўлиб, Гулханий унинг тахаллусидир. Шоир Журъат тахаллуси билан ҳам асарлар битган.

Гулханий асли қоратегинлик бўлиб, яшаш, тирикчилик ўтказиш учун Фарғона ва Наманганда турли юмушларни бажаришга мажбур бўлади. Қўқонга келиб гўлаҳлик қилади, саройда навкар сифатида хизмат қилади.

Шоирнинг ҳаёти мусибатли бўлган, қашшоқлик билан кун кечирган. Шунинг учун ҳам замонасидаги адолатсизликлардан, айрим амалдорларнинг инсофсизлигидан шикоят қилувчи шеърлар ёзган. Унинг бир неча ғазаллари ва «Зарбулмасал» асари бизгача етиб келган.

Гулханий «Зарбулмасал»да одоб-ахлоқ ва тарбия масаласига катта эътибор берган. Зарбулмасал — мақол

демак. Шоир бу асарига тўрт юзга яқин мақол ва маталларни сингдирган. «Зарбулмасал»даги мақол ва маталлар китобхонни ҳушёрликка, ақлли, мулоҳазали бўлишга, ўз касб-корини севишга, андишали бўлишга чорлаб, фаросатсизликка қарши курашга ўргатади.

«Зарбулмасал»да ўнга яқин масал намуналари ҳам бор. Шоир бу масалларда йўқсил оилаларнинг аянчли аҳволини («Туя билан бўталоқ») кўрсатади. Қўлидан келмаган ишларга қўл уриб шарманда бўладиган, бетайин кимсаларни («Маймун билан нажжор») ҳажв қамчиси билан савалайди.

МАЙМУН БИЛАН НАЖЖОР

Бор эди Қашмир навоҳида тоғ,
Боғи Эрам рашкидин кўксида доғ.
Анда иморатга яроғлиғ яғоч,
Эни — қулоч, бўйи — ўн икки қулоч.
Бор эди кўп неъмат алвонлари,
Хурраму маъмур эди ҳайвонлари.
Зулф каби сунбул хушбўйлари,
Роҳатижон эди оқар сувлари.
Уйдан улугроқ эди бир гулбуне,
Анда ватан тутмиш эди маймуне.
Жон сотиб ўзни уйин этарди тан,
Ўқур эди қиссаи «Хуббул ватан».
Ер эди кўнгли тилаган мевасин,
Бошлар эди одамийлик шевасин.
Бир куни нажжори хирадманди фард,
Кўнгли ёғоч йўқлигинин қилди дард.
Элига нав кисаларин мистари,
Расм эди нажжор яғоч истари.
Борди ўшал тоғқа — мавқуф эди,
Эзгу яғочлар анга маъруф эди.
Шаҳрни зиндонидин озод ўлуб,
Тоғни Шириниға Фарҳод ўлуб.
Сонур эди ўзини тоғ Хисрави,
Тоғни ўқуб Деҳлавийи маънавий.
Бориб анга кести ёғоч кешасин,
Қўйди ўшал ерда унутуб тешасин.
Ўзга тоғга бориб яна кести яғоч,

Ермоқни магар яна қилди илож.
Болта бирла бир учини ёрди ул,
Пона қўюб теша сари борди ул.
Тушти баногоҳ анга маймун кўзи,
Оқилу доно сонуб ул дам ўзи
Айди: «Улус ичра бу бир касбдур,
Қасбни бошини кессанг насбдур.
Кисаи пурзар эмиш элга ҳунар,
Беҳунар элни дедилар: «Гўши ҳар».
Мен даҳи нажжорликни ўрганай,
Болалорим барчасига ўргатай».
Жаҳд қилиб турди равон борголи,
Яъни ёғоч қолмишларини ёрғоли.
Бар сари он чўби кафида расид,

.....
Минди яғоч устиға нажжордек,
Қосибни пургурдан пуркордек.
Кетти ҳунар шавқи била ғуссаси,
Тушти яғоч айрисиға думчаси.
Бил, кейнидин бўлди тутулмоқлиғи,
Мумкин эмас ўлди қутулмоқлиғи.
Одамини жинсида йўқ қиссаси,
Қолди онинг думчасининг ҳиссаси.

Насрий баёни:

Кашмир атрофида бир тоғ бор эди. Унинг пўзаллигига Эрам боғи рашк қиларди. У тоғда бўйи ўн икки ва ёни бир қулочлик иморатбоп ёғочлар ва хилма-хил нознеъматлар бор эди. У ернинг ҳайвонлари ҳам дориламон яшардилар. У ернинг хушбўй сунбуллари гўзаллар зулфидек, оқар сувлари ҳам жоннинг роҳати эди.

Тоғда уйдан каттароқ ғовлаб кетган бир гул тупи бўлиб, у ерда бир маймун яшарди. Жон куйдириб, ўз уй-жойи пайдан бўлар ва тинмай «Севикли ватан» қўшиғини айтарди. У кўнгли тилаган меваларни ер ва одамлар қиладиган ишлар пайдан бўларди.

Бир куни фаҳм-фаросатда ягона дурадгор ёғоч йўқлигидан кўнгли ғаш тортиб, қўлига нақш чизадиган янги чизғичини олди. Ёғоч излаб топиш — унинг одати эди. Дурадгор ўзига илгаридан таниш бўлган, аммо ке-

сиши кейинроққа мўлжалланган яхши дарахтлари бўлган ўша тоққа борди. У шаҳар зиндонидан қутулиб, тоғ Ширинига Фарҳод бўлиб, ўзини тоғ шоҳи, тоғни эса устоз Деҳлавий ҳисоблаб жунади. Етиб бориб, ёғоч илдинини кесди ва ўша ерда ўз тешасини унутиб қолдирди. Бошқа тоққа бориб яна ёғоч кесди ва уни ёриш гали келганида, болта билан бир учини ёриб пона қўйди-да, тешани олиб келгани кетди.

Тўсатдан бунга маймуннинг кўзи тушиб қолди. У ўзини ақлли ва донога йўйиб, ўзига: «Халқ орасида бу ҳам бир касб. Касбдан воз кечсанг, ҳақорат эшитасан. Ҳунар — элнинг тилла тўла чўнтаги эмиш. Ҳунарсиз кишиларни «Эшакнинг қулоғи» дейдилар. Мен ҳам дурадгорликни ўрганай ва барча болаларимга ҳам ўргатаман» деди.

У ғайрат билан ўрнидан турди ва ёғочнинг қолганини ёриш учун ёриқ ёғоч бошига етди. У дурадгордек ёғочнинг устига минди. Унинг вазоҳати кўп иш кўрган устага ўхшарди. Ҳунар иштиёқи билан кўнгли ёзилиб, ёғоч ёриғига думи тушиб қолди. Понани тортгани билан, ўз кейинидан тутилгани учун қутилиш мумкин бўлмай қолди. Одамизод орасида бунақа ҳодиса бўлмаган эди: маймуннинг бир парча думи ёғоч айрисида узилиб қолди.

ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙ

(1889—1229)

Ҳозирги замон ўзбек адабиётининг вакилларида бири Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий 1889 йилда Қўқон шаҳрида туғилди. У 1911 йилда Қўқон шаҳрида камбағал, бевабечораларнинг болалари учун мактаб очди, «Ердам жамияти» тузди, кутубхона ташкил этди. Янги мактаб, янгича дарслар учун ўзи дарслик ва қўлланмалар яратди.

Ҳамза Ҳакимзода ўқувчиларнинг тезроқ саводини чиқариш учун «Енгил адабиёт», «Бошланғич мактаблар учун ўқиш китоби» каби махсус дарслик ва қўлланмалар яратди. Унинг болалар ҳаётига оид муҳим тарбиявий аҳамиятга эга бўлган асарлари ана шу дарслик ва мажмуаларга киритилган. Ҳамза Ҳакимзода, айниқса, «Уқи», «Китоб», «Мактаб», «Илм иста», «Қалам», «Тўғ-

ри сўз бола», «Ҳикоя», «Тошбақа билан чаён» каби асарлари билан ўзбек болалар адабиётининг тараққиётига салмоқли улуш қўшди.

УҚИ

Кўзимизга кўрунуб турган ҳама асбоблар,
Ҳеч бири бўлмас эди, гар бўлмаса, зинҳор ўқув.
Ер ичида кўмуллуб ётган ҳама олтин, кумуш
Юзага чиқди бори, боис анга ахбор¹, ўқув...
Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқ истасанг,
Қиммат умринг қилмоғил беҳудага бекор, ўқи!
Қўй ўйин, сайру тамошони, ғанимат ёшлигинг,
Шум феъллардан ўзингни айлагил безор, ўқи!
Эй ўғил, дунёда бўлмоқ истасанг олижаноб,
Ўқиғил мактаб келиб, зинҳор ўқи, минг бор ўқи!

ИЛМ ИСТА

Ким билурди одаму олам надур, ҳайвон нечик?
Бўлмаса эрди агар инсонда бу осори илм.
Қайси мавжуда боқсанг билмоққа кайфиятин,
Лозим ўлгай топмоқа аввал ўқиб ахбор илм..
Оламнинг хуршиди² кундир, одамнинг хуршиди

илм,
Оламнинг зулмати тундир, одамнинг нодори илм³.
Ҳар муроду мақсадингга етмоқ истарсан мурод,
Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм!
Ул ҳақиқат ойинига сайқал истарсан, Ниҳон,
Илм иста, илм иста, истағил зинҳор илм!

КИТОБ

Ҳар кўнгилингнинг орзуси шул эрур оби ҳаёт,
Қадрини билган кишига, шубҳасиз, жондир
китоб...
Ҳар муроднинг бошидур, ҳар муддаонинг гавҳари,
Ҳар маразларнинг шифоси, яъни луқмондир⁴
китоб...

¹ Ахбор — маълумот, билим. ² Хуршид — офтоб. ³ Нодори илм — илмсиз. ⁴ Луқмон — ҳар қандай касални даволовчи.

Кўзнинг нури, дил ҳузори, дилларнинг дармонидир,
 Ҳар қоронғу дилга гўё моҳитобондир¹ китоб.
 Ҳар балодан асрағувчи энг муҳим қиммат яроғ
 Тири ваҳшат², ханжари зиллатга³ қалқондир
 китоб.
 Ҳар киши ёшликда қилса озгина ғайрат агар,
 Тез замонда ошно бўлмоғи осондир китоб.

ТУҒРИ СЎЗ БОЛА

Келмоғида мактабидан бир ўғил,
 Тўхта дебон икки киши тўсди йўл.
 Бири деди: «Танга берурман санга
 Сўзла бир оғизгина ёлғон манга».
 Берди ўғил фикр ила ширин жавоб:
 «Сўзланг ака, қоматингизга қараб.
 Бу сўзингиз аслида ёлғон эрур.
 Тангага ёлғонни ким олган эрур.
 Сизда кўп эркан ўзи ёлғон, ако,
 Сиз они аввал сотиб айланг адо.
 Қолса камиб, етмай агар сизданам,
 Ўртоғингизда кўп эрур бизданам».
 Офарин айтдилар онинг сўзига
 Тангани холис берубон ўзига.
 Ҳисса: кими тўғри сўзи ҳар қачон,
 Текузадур доимий бўйла ҳисон⁴.

ТОШБАҚА БИЛАН ЧАЁН

Тошбақа бирла бўлиб ўртоқ Чаён,
 Аҳд этишиб, дўст бўлишиб жонажон.
 Бир куни қилмоқчи бўлишди сафар,
 Бошлашубон чиқди иккови камар.
 Йўлда Чаён Тошбақага лоф уриб,
 Дедики: «Боқсам агар ўйлаб туриб,
 Менча сенга суйгули йўқ меҳрибон,
 Сен тану гўё, анга мен мисли жон»,
 Бу орада йўл тушиб анҳорга,
 Қолди Чаён ҳайрату душворга⁵.
 Тошбақа боқиб деди: «Эй ошно,

¹ Моҳитобон — ёрқин ой. ² Тири ваҳшат — ваҳшийлик ўқи. ³ Зиллат — хўрлик. ⁴ Ҳисон — эҳсон, фойда. ⁵ Душвор — қийинлик.

Нега кўрунди юзингда бу жафо?». Деди Чаён: «Сузмоққа йўқ одатим, Қолмоққа ажаб яна йўқ тоқатим». Тошбақа деди: «Ема ғам, мин мени! То кўтариб сувдан ўтарман сени». Тошбақани минди Чаён ётқизиб, Тошбақа кетди сув ичига сузиб. Йўлда Чаён Тошбақадек дўстига Урди бир-икки нишини пўстига. Тошбақа билди, деди: «Феълинг ёмон, Не ҳаракатлар қиласан бу замон?». Деди Чаён: «Заҳар солув одатим, Одатимнинг таркига йўқ тоқатим. Гарчи турубсан менга хизмат этиб, Мен соламан заҳримни фурсат топиб». Тошбақа деди: «Бу на фосид хаёл¹ Қайт бу ишингдан, бале нишингни ол. Дўст дебон душманнинг қилма ишин! Уйла сен ҳам оқибатинг келмишин!». Деди Чаён: «Бўлмаса ўз хоҳишим, Бошқа насиҳатга менинг йўқ ишим». Тошбақа ҳам билдики, бўлмас боқиб, Шўнғиди бир, кетди Чаён ҳам оқиб. Ҳисса: кими ғайрни² улфат этар, Ўз-ўзича бошига кулфат етар.

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ

(1878—1934)

Абдулла Авлоний ўзбек адабиёти тарихида маърифатпарвар куйчи сифатида эъзозланади. Унинг шеърлари, дoston ва драматик асарлари ўзининг бадиий пишиқлиги, ҳозиржавоблиги билан ажралиб туради.

Абдулла Авлоний болаларнинг таълим-тарбиясига оид кўплаб асарлар ижод этган. Айниқса, унинг «Ватан», «Гулистондан бир манзара», «Бола ила гул», «Мактаб боласи», «Елғончи чўпон», «Ялқов» каби шеърларида бу масала янада ёрқинроқ жаранглаб туради.

¹ Фосид хаёл — ёмон, бузуқ фикр. ² Ғайр — душман.

Абдулла Авлоний «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», «Мактаб гулистони», «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» китобларининг муаллифи сифатида ҳам қадрлидир.

ЯМОНОТЛИҚ ЖАЗОСИ

Бир кишининг Қосим исмли ўғли бор эди. Ота ва онасининг сўзиға кирмасдан ҳар хил ёмон ишларни қилур эди. Болалар бирла урушуб, яқолашуб, кийимларини йиртиб келур эрди. Уйда онаси меҳмон учун асраб қўйган таомларини егон вақтда, онаси:

— «Қосим, ўғлим! Таомни сен едингму?»— деса, «Мен егоним йўқ, мушук егондур»,— дер эди. Бора-бора отасини пулини ҳам ўғурлаб оладурғон бўлди. Отаси билиб: «Ўғлим, пулни ким олди»,— деса,— «Онам олгандур»,— деб онасини ўғри қилур эди. Бир куни отаси устол устиға бир танга пул қўюб, ўзи ухлаган киши бўлуб ётди. Қосим келуб, секин тангани олиб оғзига солди. Шул вақт отаси ушлаб олмоқчи бўлғонда тангани ютуб юборди. Танга боруб Қосимнинг ҳалқумига тиқилиб жон берди.

Эй болалар! Қўрдингизми, ямоннинг ямонлиги ўз бошиға етди.

ҚАНОАТ

Бир кишининг Али ва Вали исмли икки ўғли бор эди. Али қаноатли, Вали қаноатсиз эди. Бир куни отаси бозордан олма олуб келуб, болаларини синамоқ учун чақириб, мана, сизга олма бераман,— деди. Вали тезлик бирла келуб: «Отажон, менга ҳаммасини берунг»,— деди.

Али секингина келуб, менга биргина олма берсангиз бўладур, деди. Отаси Алининг қаноатига офарин қилуб, қучоғига олуб, пешонасидан ўпуб, икки олма берди. Аммо Валига олма бермак қайда, балки қаноатсиз бўлма, деб адаб берди.

Қаноат бирла қорин тўйдирурсиз,
Қаноат бўлмаса, кўп оч бўлурсиз.
Қаноатсиз киши бағрини доғлар,
Қаноатли киши оғзини ёғлар.

ЯХШИЛИК ЕРДА ҚОЛМАС

Бир ари сув устинда учиб борур эди. Бирдан сувга йиқилуб кетди. Қанотлари ҳўл бўлуб, учарга кучи етмади. Улар ҳолатга етди. Буни бир кабутар кўруб, арига раҳми келуб, дарҳол бир чўбни тишлаб, сувга ташлади. Бечора ари бу чўбни кема қилуб, сув балосидан қутулди. Ародан кўп вақт ўтмади. Бир бола тузоқ кўюб, кабутарни тутмоқчи бўлди. Ари буни кўрган замон келуб, болани қулоғини чоқди. Бола қулоғининг алаmidан тузоқни ташлаб, қулоғини ушлади. Кабутар вақтни ганимат билуб, учуб кетуб ўлумдан қутулди.

Яхшилик қилсанг, бўлур жонинг омон,
Яхшиликдан ҳеч киши қилмас зиён.
Яхши сўз бирлан илон индан чиқар,
Сўз ёмон бўлса, пичоқ қиндан чиқар.

ТУҒРИЛИК

Бир кампирнинг уйида бир туп балх тути бор эрди. Ниҳоятда тўғри ўсган эди. Бечора кампирнинг шул тутдан бошқа ҳеч нарсаи йўқ эди. Пишган вақтда қурутуб олуб, бордонга солуб, бойларга тортуқ қилуб, пул олуб, бутун овқатини тут сотуб ўтқарур эди. Бир куни ул шаҳарнинг подшоҳи бир айвон солмоқчи бўлуб, устун охтарганда кампирнинг тути тўғри келди. Подшоҳ тутни минг олгунга сотуб олди. Бечора кампир бой хотин бўлуб қолди. Бир кун тутни кўргали борди. Кўрдик, тути жаннат каби бир айвон ўртасинда турубдур. Кампир тутига қараб дедик:

Эй, тутим, тўғрилигинг қилди бизи давлатга ёр,
Эгри бўлсанг, сен ўтун бўлғай эдинг, ман хор-зор.
Тўғрилар жаннатнинг айвонидадур,
Ўғрилар ранжу алам конидадур.

ИТТИФОҚ

Жониворлар ичинда энг кичиклари чумолидир. Лекин ўзлари кичик бўлсалар ҳам ниҳоятда ғайратли, иттифоқ ҳайвонлардур. Ўзларича подшоҳлари, катталари, аскарлари бўладур. Улуғлари нимани буюрса, шуни қилур. Иттифоқ ва ғайратлари соясинда ўзларидан катта-катта

душманлардан қўрқмаслар. Агар ари каби душман келуб, бирларига тегса, ҳамма-ҳаммалари бирдан ёпишуб, бири қўлини, бири аёғини, бири қанотини қаттиқ тишлаб, ўзлариндан неча баробар катта бўлса ҳам тезгина қочурурлар.

Кўрдингизму, бунинг ўзи хўб майдадур,
Бирлашуб арқон бўлса, фил бойланур,
Иттифоқа куч-қувват кор айламас,
Иттифоқа жин ҳам озор айламас.

БОЛАРИ ВА ПАШША

Бир пашша қир тарафдан учуб келмоқда ўлан арини кўруб:

«Дўстим, қайдан келурсан?»— деди. Ари: «Қирдан келурман. Бир оз бол йиғдим. Уя ясамоқ учун мум ҳам ҳозирлаб келдим», деди. Пашша: «Оҳ, биродар! Бир бошинг учун мунча ҳаракат қилурсан! Нима бўлурки, сан ҳам ман каби роҳатда яшасанг. Чунки менинг яшамоқимда ҳеч бир машаққат йўқ. Инсонлар тарафиндин ҳозирланган дастурхонлардан ҳар хил таомларни ебичуб умр ўткарурман. Баъзи вақтларда сани ясаган болингдан ҳам тўйганимча ерман. Мана! Яшамоқ мана! Умр кечурмоқ учун оламда мундан яхши турмуш бўлурму? На манда бол ҳозирламак машаққати ва на уя солмоқ кулфати бор» деди. Ари бу сўзларга жавобан дедики:

«Оҳ, дўстим! Бу сани турмушинг ўз бошингдан бери келмасун. Машаққатсиз таомда лаззат бўлурму!

Инсонлар сани суфрадан қуварлар, урарлар, ўлдирурлар. Сан оламда ўғрилар каби умр ўткарурсан. Охирда бир ўргимчак луқмаси бўлмоқдан бошқа бир нарсага ярамассан. Аммо манинг тайёрлаган мумим ҳамма ибодатхоналарни ёруттар. Болим дунёнинг ҳама еринда мақбулдир. Инсонларнинг оғизларини тотли қилур. Шу сабабли инсонлар ўзлари мани тарбия қилурлар ва ҳар ерда мани мақтарлар, деди-да, қўй, биродар, мани ишим кўб, сан ила беҳуда сўзларни сўзлашиб турурга вақтим йўқ»,— деб учиб кетди.

Ҳисса: Меҳнат охири роҳат, ялқовлик охири хорликдур.

ҒАҒУР ҒУЛОМ

(1903—1966)

Ҳозирги замон ўзбек адабиётининг йирик намояндаларидан бири Ғафур Ғулом 1903 йилда Тошкент шаҳрида туғилди. У кичкинтойлар ҳаётидан олиб ўндан зиёдроқ китоблар ёзди. 30-йиллардаёқ «Яша, дейман, ўғлим», «Икки ёшлик», «Урдак ва Турғун», «Қўмсаиш», «Азизнинг дадаси нега чекишни ташлади», «Нортожининг курак тиши», «Холдоройнинг наказы» каби бақувват шеърлар ёзиб, кичкинтойлар шеъриятининг ривожланиши ва тараққиётига ҳам баракали ҳисса қўшди.

Ғ. Ғуломнинг шеърларида она-Ватан, тинчлик, осойишталик, ижодий меҳнат, намунали хулқ, аъло ўқиш каби масалаларга кенг ўрин берилади. Айниқса, «Авлодлар», «Бари сеники», «Билиб қўйки, сени Ватан кутади» ва бошқа шу каби шеърларида бу ғоя бўртиб турганлигини кўрамиз.

Шоир ҳали олам нима эканлигини билмайдиган ва уни билишга жуда ҳавасманд мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишлаб «Байрам мактуби», «Буни топнинг қизларим», «Ола бузоқ», «Читти гул», «Кеккаймачоқ», «Уйинчи қиз», «Оқ теракми, кўк терак», «Бизнинг боғча», «Менинг куйларим», «Дадам ва мен» каби кичкинтойларга мос шеър ва қўшиқлар яратиб берган.

ШУМ БОЛА

(Қиссадан парча)

... Шундай қилиб, бу фалокатли ишни Йўлдош бошлади. Маҳалланинг бир тўда ўспирин болалари Лайлакмачитнинг жиловхонасига йиғилиб, ошиқ ўйнамоқчи эдик. Мен бугун жуда кўп ютган эдим. Олача яктагимнинг чўнтаги, енгим, липпам ошиққа тўлиб кетган эди.

— Болалар қанда, ошиқлар манда,— деб севинч билан қичқирмоқда эдим. Худди шу орага Йўлдош шилқим суқилди-ю, ишнинг пачавасини чиқарди. У бари мўғорлаб кетган сурп яктагининг этаги билан бурнини арта-арта гапира бошлади:

— Болалар, халфана қиламизми?

— Бўпти, қиламиз.

— Қаерда?

— Ризқи халфанинг кўчиб кетган ҳовлисида.

— Бўпти.

Халфанага палов қилмоқчи бўлдик. Масавур оталиқнинг набираси Омонбойнинг ўғли Ҳуснибий ошпаз бўладиган бўлди. Қозон, чўмич, туз, қалампир, сув — ундан, қолган масаллиқларни шу йўсинда тақсим қилдик: гуруч билан сабзи — Йўлдошдан, гўшт — Абдулла дўлвордан, ёғ — мендан. Қолган-қутган нарсалар — Пўлатхўжа муғомбирдан. Ҳамма ҳар тарафга қараб кетди. Мен ҳам ёғ келтиргани уйга кетдим. Онам ошхонада ертандирга ўт қалаб, қовоқ сомса тараддудида эди. Бизнинг рўзгор майда-чуйдалари зах уйнинг орқасидаги узун ҳужрада бўлар эди. Айвонда ўртанча синглим кичик укамни овутиб ўтирган экан. Унинг ёнидан ҳужрага киришнинг эвини тополмадим, бирорта ҳийла ишлатиш керак эди.

— Шапағ,— дедим унга,— катта тўпинг қаерда?

— Қўғирчоқларимнинг олдида, нима қилди?

— У ерда йўқ-ку!

— Ҳа ... ўлғур, сен олгандирсан, ҳозир берасан, бер.

Мен илжайиб туравердим. У овутиб турган укамни қўйди-да, қўғирчоқларининг олдига югуриб кетди. Мен ҳам «лип» этиб ҳужрага кириб, хўқачадан ёғ ўйиб олдим. Ёғни бир қоғозга турмуғлаб¹, липпамга қистирдим. У ердан чиқиб ўтинхонага кирдим. Кулранг товуғим пиёздан қилинган мойк устида туғиб ўтирар эди. Секин бориб, қанотини кўтариб қарасам, аллақачон туғиб бўлган экан, лекин оналик меҳри билан тухум устида босиб ётар экан. Тухумни олдим. Товуқ қақалаб қочди.

Ўртоқларимга яхши кўриниш учун расамаддан кўрсатилмаган бўлса ҳам, ёғ ёнига тухумни ҳам қўшиб олиб боришни ўзимга маъқул қилган эдим. Зинғиллаб кўчага чиқиб кета бошладим. Ошхонамиз йўл устида бўлганидан, онам кўриб қолди.

— Ҳой, жувонмарг, зумраша, тагин кўчагами? Бу ёққа кел, оловни жўнаштириб кет, тутай бериб кўзимни кўр қилаёзди.

Ноилож қолдим, тухумни қалпоқчамга солиб, кийиб олдим-да, ошхонага кирдим. Онам мени тергай бошла-

¹ Турмуғлаб — ўраб.

ди. Мен жимгина қулоқ солиб, ўчоқнинг ёнига чўққайиб, ўт қалаштирмоққа бошладим.

Мен билмаган эканман. Ўтнинг тафтига липпамдаги ёғ эриб, почамдан оқмоқда экан. Ойим қўлидаги хамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди.

— Жувонмарг, кап-катта бола, уйлансанг, боланг бўлади. Шу ерда, шундай Фотимаи Зухронинг дастгоҳлари¹ бўлган қутлуғ ерда сийиб ўтирибсанми?

Ойим бошимга ўқлов билан урганда, қалпоқ тагида бўлган тухум пачақланган эди. Унинг сариғи оққа аралашиб, чаккамдан сирқиб, юзимга оқмоқда эди. Ойим: «Бола бечоранинг бошини ёриб, қатигини чиқариб юбордимми?»— деб эси чиқиб кетган экан. Мен бўлсам, халфана қиламиз деб ўмарган ўғирлигим очилиб қолганидан, бир чеккаси кўрқиш ва бир чеккаси уй ичидагилардан уялганимдан, ошхонадан чиқиб, кўчага қочган эдим. Ёғ эриб оққан, тухум синган бўлганидан, халфаначи ўртоқларимнинг олдига боришдан маъно чиқмас эди. Кечқурун уйга қайтиб келиш ҳам мушкул, нима қилиш керак, қаерга бориш керак?!

Ўйлаб-ўйлаб топдим. Саъвонда битта амман бор. Шуникига бораман. Ўзи бефарзанд. Ўзи ҳам, эри ҳам мени жуда яхши кўришади, буларнинг уйида киши зерикмайди ҳам. Амманнинг эри мўйнадўз — косиб. Бола-чақалари бўлмаганидан, уйлари бизникига ўхшаб бозор эмас — йингичоқ. Иннайжейин, буларнинг уйи салкам ажойибхона. Унда дунёдаги ҳамма нарса бор.

Овга киришадиган соҳибчангал қушлардан — қарчиғай, миққий, қирғий; уришадиган қушлардан — дакангхўроз, оддий хўроз, амиркон хўроз, каклик, бедана (бу сўнгги иккиси сайраши учун ҳам боқилиб, чўп қафасда, тўрқовоқда сақланади).

Сайрайдиганлардан: қумри, саъва, булбул, майна ва бошқалар. Булардан ташқари, фақат уйнинг зийнати учун боқиладиган битта ов тозиси, битта кўппак, битта лайча кучук, беш-олтита болалари билан кўппак, битта Бухоро бароқ мушуги бор эди.

Уларнинг уйидаги гулларнинг-ку сон-санови йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсафсар, гулҳамишабахор, қўқонгул,

¹ Фотимаи Зухронинг дастгоҳи — ўчоқ ўзбеклар орасида қадимдан муқаддас жой ҳисобланган.

қалампиргул, намозшомгул, самбитгул, атиргул, картошкагул, қашқаргул — ишқилиб, санаб тугатиб бўлмайди.

Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нуридийдаларидай парвариш қиладилар. Ҳар ҳолда, менга ўхшаган ўйинқароқ болалар учун бу ерда эрмак топилади. Зерикиб қолмайман.

Аммам билан поччам мени эркалаб қарши олдилар:

— Кел-а, бўйингдан гиргиттон бўлиб кетай, сени қайси шамол учирди, акам тирилиб келдими, ҳалигина қовоғим учиб турган эди,— деди аммам.

— Ҳа, балли, азамат, неча кундан бери кўзим учиб, йўлпашша айланиб юрган эди, ҳайтовур, яхшиликка кўринди. Сен келар экансан, балли-балли,— деди поччам.

Мен бу эркалатишлардан жуда талтайиб кетдим.

Поччам ҳар кун тўққиз пул чойчақа беради. Мен пулни олиб, кўчага шаталоқ отаман. Бу маҳаллада ҳам янги оғайнилар орттирганман. Камалак отамиз, ошиқ ўйнаймиз, ит уриштирамиз.

Бир кун поччамнинг кўппагини яшириб олиб чиқиб, уриштирдим. Олдинги бир оёғи синиб кетди ва бир умр чўлоқланиб қолди.

Ез пайти поччамни ўртоқлари қовун сайлига чақирган. Бир тарафи ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, деган ният билан ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матраб кўтариб, уч-тўрт кунга далага чиқиб кетди, кетар олдида менга учта бухор танга¹ бериб:

— Қушларнинг овқатидан хабар олиб тур, очиқиб қолмасин,— деб тайинлади. Мен жуда қувондим — мана энди ўсиб ҳам қолдим, ёшим ўн тўртга кирди, одамлар менга ишонадиган бўлиб қолди,— деб ич-ичимдан севиндим: кимсан миққий, кимсан қирғий дегандай соҳибчангал қушларнинг ихтиёри менинг қўлимда.

Қушхонага кирдим, уйнинг бир бурчагида миққий, бир бурчагида қирғий — бошларини ерга тиқиб, қўндоқда ўтирар эдилар.

Ов қушларининг тезаги оплоқ бўлар экан. «Қатиқ ичармикан-а? Албатта, қатиқ ичади: бўлмаса тезаги оқ бўлмаса керак»,— деб ўйладим.

Аммамдан яшириб, ошхонага кирдим-да, катта хур-

¹ Бухоро амирлари замонасидаги кумуш танга.

мачани кўтариб бозорга кетдим. Бир тангани майдалаб, бир пақирга (икки тийин) бир хурмача қатиқ олиб, уйга келдим. Икки косани қатиқ билан тўлдириб, ҳар икки қушнинг олдига қўйдим. Ҳар икки қуш ҳам овқатга қўноқдан туриб сипоҳгарчилик билан бир кўзлаб қаради-да, юзини чиртта тескари ўгириб олди.

«Нима қилса ҳам зотдор, таги кўрган қушлар-да, киши олдида оч бўлса ҳам овқатга қарамайди. Товуқ бўлганда эди, пастлик билан уялмасдан ўзини овқатга урар эди»,— деб ўйладим. Қушхонадан чиқиб кетдим.

Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим. Сипоҳ қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирар эди. «Чумчуқдай жони билан буларга сипоҳгарчиликни ким қўйган экан, иззат-обрў бўлса қилдим, биров овқат еяётганда қараб туриш яхши эмас»,— деб чиқиб ҳам кетдим. Тагин нимаси қолди! Жаҳлим чиқди. Қушхонанинг қирма гилқоғозида поччамнинг қуш қўндирадиган ов қўлқопи илиғлиқ турган экан. Қўлимга кийиб олдим-да, миққийни кўтардим. Бутимга қисиб, оғзини йириб, кумуш қошиқ билан қатиқ ичира бошладим. Обдан тўйди, бошқа қушларни ҳам шундай қилдим: «Ана энди тўйдиларинг. Киши бир ерга қадалиб ўтира берса ҳам чарчайди, қорни тўқ бўлгандан кейин киши толмайди. Мана энди ўтира беринглар, қорниларинг тўқ — қайғуларинг йўқ».

Шу хилда икки-уч кун аммамдан яшириб, ўз билгимча қушларни қатиқ билан сийлаб юрдим. Қушларнинг ичида ўзим яхши кўрадиган биттаси бор эди, унга бошқалардан яшириб, қатиқнинг юзини берар эдим.

Учинчи кунга борганда эрта билан қушхонага кириб қарасам, ҳамма қушлар қўндоқдан пастда — ҳаммаси хурпайган, бошини ичига олган, айниқса, миққий қўндоқ тагида бир қанотини остига солиб, оёғини барала узатиб, ёнбошлаб ётган эди.

— Ҳа, мана бу кирои иш бўпти,— деб ўйладим.— Ярим қоронғи уйда ҳадеб қўниб ўтира бериш ҳам кишини зериктиради. Шунақа ўтириш-туришни ҳам қилиб турган яхши, ёнбош қил, ёт, кериш.

Наҳорликка қушлар яна қатиқ ичишди, тушлик нонуштаси учун сузма бермоқчи эдим, чунки бечора қушлар жуда ҳам ёвғонсираб кетди.

Қушхонага кириб, не кўз билан кўрай? Миққийнинг

қулоғи остида қолган, яъни ўлган эди. Қарчиғай ҳам жон берай деб турибди. Масала менга равшан бўла бошлади. Энди поччамга нима дейман! Бу қушларнинг ҳар биттасини у кўзининг қорачиғидай кўрар эди-ку! Бу ердан ҳам насибам узилгандай кўриниб кетди. Поччам қушларга овқат олиш учун берган пулдан икки танга-ю, бир мириси ҳали ёнимда. Катта дарвозанинг рўпарасидаги йўлакнинг тепасига қафасда осиб қўйилган бир жуфт қумрини жуда ҳам яхши кўрар эдим. Аста бориб, қафасни илгагидан чиқардим. Бошимга қўйиб, катта сафар учун йўлга тушдим, аммам мушукларга шовла пишириш билан овора бўлгани учун, менинг чиқиб кетганимни пайқамай қолди. Белимда пул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда кукулаб турган бир жуфт қумри. Этакни турмаклаб, сағримга бир муштлаб, «ҳайё, ҳу» деб, шаҳардан ташқарига қараб, йўлга равона бўлдим.

Мен кетарман йўлда йиғлаб, сен қолурсан зор-зор,
Қумри қушнинг боласидек иккаламиз интизор.
Интизорлик торта-торта таъда тоқат қолмади,
Йўл чивиндек сарғайиб, юрарга ҳолат қолмади.
Йўл чивиннинг ҳолини йўлда йўловчидан сўранг,
Биз ғарибнинг ҳолини ақли расолардан сўранг.

Бирталай манзил-мароҳил йўл босиб, кўп юриб, кўп юрсам ҳам мўл юриб, Аччабод деган «шаҳри азим»га, борганимда, бир тўда катта-кичик қора-қура ўспиринлар атрофимни ўраб олишди. Ораларида жуссаси менга бир яримта келадиганлари бўлгани каби, тўрттасини бир мушт билан қулатадиганлари ҳам бор эди. Аввалига яхшиликча қумрини сотишни сўрашди. Кўнмасам, зўрлик билан олиб қолишлари менга маълум бўлган эди, чор-ночор сотишга кўндим. Олғирлар қумрини молга алмаштиришни зўрлаб илтимос қилдилар. Қумрини молга мавоза¹ қилдим, молнинг турлари қуйидагилардан иборат:

Уч дона ғалвир, битта ёғоч шақилдоқ, икки дона болалар ўйнайдиган ёғоч бешикча, битта териси ва гардиши қизилга бўялган чирмандача, битта туташ дасталик курак, икки чайнам сақич ва бошқалар...

¹ Мавоза — алмашиш, айирбошлаш.

Мендан кетдими, улардан кетдими — худога аён. Таваккал, ё остидан, ё устидан.

Бу юклар қумрига қараганда икки баравар кўпроқ оғир эди. Ҳаммасини елкага қўйиб, бу шаҳардан ҳам чиқиб кетдим. Олдимда катта бир чўли азим пайдо бўлган эди. «Қуш учса қаноти, одам юрса оёғи куядиган» бу чўлда елкамда бояги юклар билан кетиб борар эдим. Узоқдан бир кишининг қораси кўрина бошлади. Мен унга, у менга қараб келар эдик. Ниҳоят, тўқнашдик, бу тўқнашиш менинг беҳад ва бепоён хурсандчилигимга сабаб бўлди. Чунки бу киши ўз шаҳримдан, бир маҳал-лалик, мендан бир-икки ёш каттароқ Омонбой — Турсун пичоқнинг ўғли, ўз ўртоғим эди. Елкасида етти ярим қадқлик кетмон — мардикор ишлаб юрган экан. У менинг устимдаги юкларни кўриб ҳайрон қолди. Айниқса, гардишни кўриб, мени чалма¹ қуйиш учун қишлоққа чиқиб кетяпти, деб ўйлаган экан. Йўлнинг чеккасига чиқиб, бу чўл-биёбонда бўлган яккагина жийданинг салқинида ўтириб ҳасратлаша кетдик.

Якка жийдада мева кўринмас эди. Мен Омонга жуда биладиганлардай маънодор қараб:

— Жийда солкаш² кўринади, бу йил қилмапти,— дедим.

Омон менга қараб кулди.

— Вой аҳмоқ! Ҳозир саратон. Саратонда жийда мевалари данагига алиф ёздириш учун Маккага кетади. Бир ойдан кейин мевалар қайтиб келади,— деди.

Мен эсимдан чиқарган эканман.

Ҳар икковимизнинг ҳам дунё қидириб, бахт излаб юрган ўспиринлигимиз маълум бўлди. Молу жонни бир қилиб, аҳду паймон қилишдик-да, катта улуг сафарни мўлжал олдик. У ҳам келган изи билан орқага қайтди, биргалашиб, «чўли малик» билан кетар эдик. Кечга яқин жуда ҳам катта бир «шаҳар»га кириб бордик. Бу шаҳарнинг оти Кўктерақ экан. Ўртоғимнинг ёнида мардикорлик билан топган пули — миркам икки танга, менда бўлса қатиқдан қолган икки танга бир мири пул бор. Самоварга тушдик. Бозорни кутиб икки-уч кун шу пул-

¹ Чалма — тезакдан тайёрланадиган ёқилғи.

² Солкаш — йил оралаб ҳосил берадиган мева дарахти.

лар билан самоварда тунадик. Жума куни бозор эди. Эрта билан бозорга чиқдик.

Икковимиз икки томонга кетдик. Омоннинг кетмони билан менинг қумрига мавоза қилган молларимни бозорга солдик. Харидор жуда кўп бўлди. Молларимизнинг бозори чаққон. Харидорлардан ҳам кўра сўраб ўтувчилар кўп эди. Бу кишилар, айниқса, менинг молларимнинг баҳосидан кўра, бу моллар турмушда нимага керак бўлишини сўрар эдилар.

Бирор соат санқиганимиздан кейин, Омоннинг кетмони билан менинг ёғоч курагимни сотишга улгурдик. Шунда ҳам ўртага даллоллар тушди.

— Қани, ҳа, ука, барака де,— деб ярим соатча қўл силтаб савдолашгандан кейин кетмонни ярим сўмга, куракни бир ярим тангага «бор барака топ» қилдик. (Ёз бўлгани учун куракнинг бозори касод эди, аттанг, арзон кетди).

Пулнинг ҳаммасини Омон белбоғига тугди. Энди қолган молларни пул қилиш керак эди. Бола бешик билан шақилдоқни Омонга бердим. Гардишлар билан чилдирма менда эди. Мен чилдирмани, Омон шақилдоқни бозорга солиб чала кетдик. Бу текин сайёр концертнинг ногаҳон овозини эшитган, теварак-атрофда саланглаб юрган ўзимиз сингари бир талай увин-тўда болалар¹ бизни қуршаб олган эдилар. Айниқса, бир дўлворгина болага шақилдоқ ёқиб қолди. Дехқон бола экан. Қўярда-қўймай бир қовун, икки тарвузга алишиб олди. Мен Омонга: «Қойилман, қўлинг енгил экан», дегандек кўзимни қисиб қўйдим.

Чилдирмани нақд пулга, биттангайи ашрафга, саман от минган хушмўйлов йигитга пулладик. Тез орада гардишлар билан бола бешикнинг ҳам «кўр харидори» топилди. Бозорга товуқ, тухум, сўк, қурут олиб тушган қо-зоқ кампир:

— Вой-бўй, қарақларим, ўси бешикти маған бера ғўй. Болдаримға бозорлиқ олиб бориб қувонтирайин,— деди.

— Бешик гардишдан ажратиб сотилмайди,— деди Омон Хўтан савдогарларига мос сипойгарчилик билан.

— Вой-бўй, қарағим, тури жўқ, ғалбирингни не қи-

¹ Увин-тўда болалар — эски-туски кийган болалар.

лайн. Кейтайин, олсам олайн. Болдар ўйнаб жураар. Не берайин, не сўрайсинлар?

Узоқ савдолашдик. Кейин йигирмата тухум, бир дўпли сўк, ўнта туя қуртга биз ҳам рози бўлдик, кампир ҳам кўнди. Молларни тамоман сотиб, қушдай енгил тортдик.

— Чарчадик, озгина овқатланайлик,— деди Омон.

— Юр бўлмаса, нима еймиз?

— Ўзи арзону, тўқ тутадиган овқат бўлсин,— деди Омон.

— Бўлмаса тариқ гўжа ичамиз.

— Бўпти.

Бир пақирга иккита қовоқ солинган зоғорани олиб, овқат бозорга кетдик. Бу ердаги неъматларни кўринг. Ҳай, ҳай, ҳай! Бир оз ҳиди бўлса жигаркабоб дейсизми, картошка сомса, оқшоқ бўтқа, умоч¹, буғдой гўжа дейсизми — ҳаммаси ҳам челақ-челақ, хўрандага мунтазир. Хўрандалар сотувчининг атрофини ўраб, ерга чўққайиб ўтирибдилар. Ошпазлар чўмичлаб сузиб бериб турибди. Бир товоқ увра ошдан бир нима чиқди шекилли, хўранда:

— Бунинг нимаси? Пашшами?— деб сўраб қолган эди, ошпаз:

— Ошда пашша нима қилади! Пиёзнинг куйгани,— деб косага қўл тиқиб «куйган пиёз»ни оғзига солиб юборди.

Арзонгинаси, ҳалолгинаси шу деб биз ҳам бир товоқдан қуйдирдик. Бир товоғи тўққиз пул — уч тийин экан. Биз савдолашиб, икки товоғини бир мири — беш тийинга кўндирдик. Бай-бай, маза бўптида. Қирсиллаб турган зоғора билан сал ачинқираган увра ош оғзимизга қаймоқдай татиб кетди. Товоқни бошига кўтариб, ҳузур қилиб хўриллатиб ичаётган Омон пешонасидаги маржон-маржон терларини чап қўлининг бармоғи билан дам-бадам сидирар эди.

Овқатдан сўнг, маза қилиб керишиб олдик. Тухум, сўк, қуртларни менинг белбоғимга тугиб олдик. Омон:

— Озиқлик от ҳоримас, қолган зоғорани ҳам рўмолга тугиб қўй,— деди.

Қовун билан тугунчани мен, тарвузни Омон кўтариб

¹ Умоч — уваланган хамир солиниб пиширилган суюқ ош.

олди. «Семизликни қўй кўтарар» деганларидек, Омонга бадавлатлик ёқмас эди. Уртадаги ҳамма пулимиз аллақачон уч сўмдан ошиб кетгани учун Омон янги қилиқ — бойвачча қилиқ чиқара бошлади.

— Юр,— деди у менга,— қўй бозорга борамиз.

— Нима қиламиз?

— Мен ўзимга тегишли ақчага бирорта тўқли олиб шаҳарга ҳайдаб кетаман.

— Нима-нима?— дедим мен.— Дарров пул қутуртирдими? Узинг сўққа бошингни боқолмайсан-у, тўқлини қандай қилиб боқасан? Ёки даданг Турсунбой аканинг тўқлига кўзи учиб турибдими?

Барибир гап кор қилмади. Мени судраб мол бозорга олиб кирди. Тугунни-ку, ишонмас эдик. Бозор дарвозаси олдида турган паттачининг олдига қовун билан тарвузни омонат қўйиб ичкарига кирдик.

Маҳшар¹ деганнинг худди ўзгинаси шу ерда экан. Бир томонда бир арқонга боғланган қўшоқ-қўшоқ қўйлар, бир томонда эчкию улоқлар тинмай маърашиб турибди. Бир чеккада қорамол бозори: сигирлар, бузоқлар, ғунажинлар, буқалар, хўкизлар. Нариги томонда от бозори. Жаллоблар қирчангиларни Золариқ сувига солиб, қамчилаб, арғимоқдай дингиллатиб харидорларга кўз-кўз қилиб юрибди. Сотувчи кўп, ундан олувчи кўп, ҳаммасидан ҳам даллол кўп.

Кун — тиғида, жазирама, чанг. Ҳамма ёқни тезак, тер, жун ҳиди босиб кетган. Бир мешкоб² орқасида бир меш сув, қўлида иккита сопол товоқ.

— Оби худойи, оби худойи,— деб чанқаганларга сув улашиб юрибди.

Берган бирор чақани сопол товоққа ташлайди, бермаган билан иши йўқ.

Бир чеккада яланг оёқ иккита бола «муздек айрон», деб қичқиради. Челакнинг ичида бир бурда кир муз. Музни қаердан олди экан?

Бозорнинг бир чеккасида — бешёғочлик қўйчи бойлардан Сойибназар қўйчи билан Илёс бўрдоқи. Кийиз чакмонли, наMAT қалпоғини бостириб кийган қозоқ қўй-

¹ Маҳшар — диний эътиқодга кўра дунё тамом бўлгандан кейин бутун ўлган кишилар тирилиб, сўроққа тўпланиш кун: қиёмат.

² Мешкоб — сув сотувчи.

чилари қўл силташиб савдолашяпти. Даллоллар: «олинг, олинг», «сотинг, сотинг, бой ота»,— деб жавраб турибди. Буларнинг савдоси оз деганда юзлаб қўйнинг тепа-сида.

Биз ҳали бирор туянинг тишини кўрмасдан, бирор отнинг йўриғини билмасдан, бирор буқага «бор, барака топ» демасдан, қўйбозорнинг кунчиқар томонидан ғала-говур жанжал кўтарилиб қолди.

— Ур, пешангди!..

— Кисабир, кисабир!

— Бозорға ури¹ аралабди!

«Чур-чур» ҳуштакбозлик. Бир қўли билан қиличини кўтариб, кўк мовут шимини эплай олмай, алпанг-талпанг бир қозоқ ва бир ўзбек миршаби ўша томонга қараб югурди. Ҳамма ўша ёққа қараб чопди. Биз ҳам уларнинг кетидан югурдик.

Не кўзим билан кўрай, мана ишонмасангиз, Омон ҳам гувоҳ. Урдада бизга қўшни бўлган Қўғурмоч маҳал-лалик машҳур Султон ўғри турар эди. Бу гал кисавур сифатида эмас, балки пул ўғирлатган жабрдийда бечо-ра сифатида косибсимон ювошгина бир йигитнинг ёқа-сидан ушлаган ҳолда кўзига ёш олиб турар эди.

— Мусулмонлар!— дер эди у.— Пулимни олдириб қўйдим. Енимда мана шу йигит илашиб юрган эди, гу-моним шундан.

Йигит бечоранинг ранги қув ўчиб кетган, лаблари пир-пир учади.

— Эй худо, қуруқ туҳматингдан асра, қандай боло-га йўлиқдим, ўзинг сақла!— деб жавоб берар эди у.

— Қанча ақчанг бор эди?— деб сўради қозоқ мир-шаб Султон кисавурдан.

— Саккиз сўму мирикам тўрт танга. Ола тик ҳамён-да эди. Ичида «Е Али» деган тамғалик кумуш узугим ҳам бор. Узим камбағал косиб одамман, бирорта ориқ-тириқ қўй олиб кузгача семиртириб юраман, деб келган эдим.

Шу тобда Султоннинг кўзи мен билан Омонга тушиб қолди.

— Мана бу болалар ҳам гувоҳ!

Ҳанг-манг бўлиб қолган Омон: «Ие, ие!»— деганича

¹ Ури — ўғри.

дадасига тўқли олиб боришни ҳам эсидан чиқариб орқасига қараб қочди. Мен безрайиб туравердим.

— Сени қанча ақчанг бор эди?— деб сўради миршаб шўрлик йигитдан.

— Меники ҳам олача тик ҳамён. Мен ҳам қўй олгани келган эдим. Пулим саккиз сўму мири кам икки танга (мирикам икки танга — ўттиз беш тийин).

— Гувоҳ-пувоҳнинг ҳожати йўқ. Қани икковинг оқсоқолнинг олдига юрчи, ўша ерда ечамиз. Оломон тарқалсин,— деди ўзбек миршаб.

Иккисини етаклаб бир томонга олиб кетдилар. Биз орқаларидан бормадик.

Султон ўғри гувоҳликка тортгандан кейин қўрқиб қочган Омонни кечгача қидириб, бозор тарқалганда туя саройидан топиб олдим. Ҳали ҳам қўрққанидан ўзига келмаган эди.

— Охири нима бўлди?— деб сўради Омон мендан.

— Қисавурга сен шерик экансан, миршаблар қидириб юрибди,— дедим мен.

— Ростингми? Энди нима қиламиз?

— Нима қилар эдик. Сени жатингга қовун билан тарвуз паттачининг қўлида қолиб кетди.

— Энди қаерда ётамиз?

Бир-иккита самоварга бориб кўрдик. Ҳаммасини савдогарлар, латтафуруш чайқовчилар эгаллаб олибди, ётар жой йўқ.

— Энди қаёққа борамиз?— деди Омон.

— Қўрқма, бултур тоғам билан шу яқин орада бир бўзагар кампирнинг уйида ётиб қолганмиз. Яхшиқиз деган кампир мени танийди. Ушанинг ўтовига тунаб қоламиз.

Ит қувган тулкидай олазарак Омон менга эргашди. Тугунни кўтартирдим. Яхшиқиз деган бўзагар кампирнинг ўтовига қараб кетдик.

Кампирнинг ўтови Золариқнинг чап қирғоғида эди. Атрофи озодагина қилиб супурилган. Тупроқдан каттагина супача кўтарилиб, устига бир кир шолча ташлаб қўйилган. Утовнинг ёнбошида лой ўчоққа ўртгача катталикдаги бир қозон ўрнатилган. Учоқдан нарироқда иккита айрига ип арқон тортиб, унга чамбаракларда уч-

¹ Жат — каср.

тўртта сопол товоқ осиб қўйилган. Сут-қаймоқ бўлса керак. Иккита қовоқ идиш осиглиқ турибди. Уларда қатиқ бўлса керак. Қозон тувоқсиз, унинг ёнида бир ўғир, битта кув турибди. Битта ечиқ бузоқ шаталоқ отиб ўйноқлаб юрибди. Чала қуриган бир толга боғлаб қўйилган қари ола кўппак жуда ҳафсаласизлик билан кўксовларнинг йўталига ўхшаган овоз билан ҳуриб бизларни кутиб олди. Итнинг овозига ўтов ичидан кампир — Яхшиқиз чиқиб келди. Олтмишлардан ошган бир хотин, оқ оралаган сочлари таралмаган бошида дакана¹, бегида шол белбоғ. Аёлнинг орқа сочига беш-олтита бир сўмлик, ярим сўмлик сўлқовойлардан сақина² осилган.

— Салом шеше.

Кампир алик олишдан аввал итга «шичт адрағовур» деганга ўхшаган овоз чиқарди. Ит ҳуришдан тинди.

— Келинлар, жигиттар, ўси жерга ўтириб турингдар,— супадан ўрин кўрсатди у.

Мен имлаб қўйдим. Омон қўлидаги тугунни кампирга тутқизди.

— Озғинтой бозорлиқ,— дедим мен.

— Кереге жўқғўй. Не қилиб алек³ бўлиб журибсендар,— деган бўлса ҳам, тугунни олиб ўтовга кириб кетди.

Бир нафасдан кейин чиқиб:

— Қани, жигиттар, бўза ичасиндарми? Эт осайми?— деди.

— Жўқ, шеше, бўза ҳам ичмаймиз, эт ҳам османг, ўнтача тухум пишириб берсангиз бўлади. Жой берсангиз, тунаб кетамиз.

— Жақси,— деди кампир,— худойнинг осмони ҳам, ери ҳам кенг. Жоз куни, қалаған⁴ ерларингда жота берасиндир. Икковинг бир танга берасан.

— Жўқ, шеше,— дедим,— икковимиз ярим танга берамиз.

— Сарттинг боласи қув бўлади, жота қолларинг. Бу кеча бозор кеч, қўноқлар келеди, бойвашшалар келеди, ангеме⁵ зўр бўлади.

¹ Дакана — ўрта яшар ва кекса аёлларнинг саллага ўхшатиб ўрайдиган рўмоли. ² Сақина — сочпопук ўрнига тақиладиган тақинчоқ. ³ Алек — ҳалак; қийналиб маъносида. ⁴ Қалаған — хоҳлаган. ⁵ Ангеме — ҳангома.

Қампир бизга тухум қовуриб бергани қозоннинг тагига ўт қўйиб, таппи тутата кетди. Омон билан икковимиз эндиги сафаримизнинг режасини тузиб, маслаҳатлашиб ўтирдик. Ярим соатлардан кейин битта сопол лаганда тухум қовурдоқ билан қозонга ёпган иккита чап-чап нон келтирди. Бир косада совуқ сувни олдимизга қўйиб, моҳазар¹ни тушира кетдик.

Омон лаганнинг тагини нон суркаб ялаб турганда, кўча-кўйни тўлдириб, айқириб-чайқириб беш киши киб келди. Новча бир йигитнинг елкасида бир нимта гўшт, қўлда тугун, унда нон, картошка, пиёз бўлса керак. Яна бир йигит муллаваччаларга ўхшаш қулф соқол қўйган, бошида гирдак² кир салласи бор, хуштавозе. Ич яктагининг устидан белбоғ боғлаб, унинг устидан яна битта яктак кийиб олган. Олдинда кимсан, Султон кивавур. Шимининг почаси шимарилган, белбоғи бураб-бураб, арқон қилиб боғланган. Эғнида ёқаси очиқ тик яктак, исқирт дўпписининг бир чеккаси қайтарилган. Боши сал орқага мойил, башараси беҳаё. Қўлида тўртта хирпа³ ошиқни ўйнаб келар эди. Қолган икки йигитни ҳам Султоннинг нухаси деса бўлади. Фақат биттасининг бир кўзида гўлакдек⁴ оқи бор. Биттасининг ўнг елкаси чап елкасидан баланд. Шунинг учун ҳам чап қўли ўнг қўлидан узун кўринади.

Буларни кўриш биланоқ Омоннинг чайнагани оғзида, ютгани бўғзида қолиб, менга бақрайиб қаради. Мен унга «супани бўшатамиз» дегандек имо қилдим. Урнимиздан турдик. Золариқ ёқасида ит боғланган толнинг тагидаги майсага бориб ўтирдик. Султон кивавур:

— Шеше, омонмисан?— деди.— Бу кеча бизни кўноқ⁵ қиласан. Яхши чиққан бўзалардан борми?

Кейин бизга кўзи тушиб қолиб:

— Ҳой сен харомилар, бу ерда нима қилиб юрибсанлар? Қани бу ёққа кел!— деди.

Узи ва улфатлари супага чиқиб ўтириб, бизни ҳам ёнларига чақирдилар. Ноилож келиб ўтирдик. Қампир кир дастурхонга бир даста нон ўраб олиб келиб ўртага

¹ Моҳазар — бу ўринда: тайёр таом маъносида. ² Гирдак — юмалоқ, чамбар. ³ Хирпа — тошга ишқаб силлиқланган. ⁴ Гўлак — кичкина соққа. ⁵ Кўноқ — меҳмон.

ташлади. Кейин катта қуруқ ёғоч чора¹ ҳам олиб чиқиб ўртага қўйди. Султонга қараб сўради:

— Оқшоқ бўза ичасиндерми, тари бўза ичасиндерми?

— Зўр чиққанидан олиб келавер,— деди Султон.

Қампир ўтовга кириб кетди. Султон бизларга қараб:

— Ҳали мол бозорда нима қилиб юрувдиларинг?— деди.

— Уйнаб юрувдик.

— Ҳа-ҳа. У ерда нима ўйин бор экан? Ё ўзимга шогирд қилиб олайми?— Омонни кўрсатиб:— Мана бундан томтешар чиқади. Кисавур бўлолмайти, қўпол,— деди.

Шу ҳазил-мазах пайтдан фойдаланиб, ундан сўрадим:

— Султон ака, ҳалиги жанжалнинг охири нима бўлди?

— Воқеа асли бундай бўлган эди, ука,— деб Султон кисавур гапириб кетди.— Кўктеракнинг самоварида бир неча кисавур ўзининг эпчиллиги, қўрқмаслиги, айёрлиги билан мақтанишар эдик. Шунда мен ўғирлаган пулимни ҳалол қилиб, эгасини рози қилиб оламан, деб юборган эдим. Улфатни бўзага тўйдиришдан баҳс бойлашган эдик. Қўй бозорга кирдим. Кўзимга ўша кўрганинг баёв йигит учраб қолди. «Шилт» этиб ҳаменини олдим, пулни санаб кўрсам, саккиз сўму икки танга экан. Ёнимдан унга икки танга қўшдим. Узугимни ҳам ҳамёнга солиб, ҳамённи қайтадан йигитнинг чўнтагига жойлаб қўйдим. Кейин ўша кўрганинг майнабозлик, ёлғондакам айюҳанносни солдим. Миршаблар оқсоқолга олиб боришди. Оқсоқол менинг даъвомни, унинг раддини эшитиб, пулни текширишга тушишди. Қосибнинг чўнтагидан ҳамённи олиб, ичидагиларни хонтахта устига қўйди. Менинг даъвом тўғрилиги учун йигит «кисавур» бўлиб чиқди.

Ҳамённи, пулни, узукни менга олиб бердилар. Лекин бир ярим танга чўтал олиб қолдилар. Шундай қилиб, ўртоқларим билан қилинган гаровни ютдим.

— Ие, шўрлик бегуноҳ қосиб йигит қулоғини ушлаб кетаверадимми?— дедим.

— Йўқ, бирпас қамалиб ётди, кейин бечорага раҳ-

¹ Чора — тоғора.

мим келиб, миршабга бир сўм пора бериб, йигитни қутқазиб юбордим. «Даъвом йўқ»,— дедим. Йигит бечора хурсанд бўлганидан қучоқлаб ўлиб:

— Раҳмат, ака, бу яхшилигингизни ўлгунимча унутмайман, қиёматли ака-ука тутиндик, уйим Тўқли Жаллоб маҳалласида, отим Абдурайим,— деб миннатдор бўлиб кетди.

— Балли, йигитлик шундай бўпти-да, ака!— дедим.

Султон кисавур мийиғида кулиб, «шундай» дегандай қилиб қўйди.

Ҳаммамиз қаҳ-қаҳ уриб кулишдик. Султон кисавур ёнбошлаб, тирсагига таянган, новча киши супанинг ёнида тикка турибди. Муллонамо киши тиз чўкиб, икки қўлини қовуштириб Султоннинг гапларига мийиғида одоб билан табассум қилиб ўтирар эди. Қолган икки йигит бир-бирига рўпара чордона қуриб, гугурт отишиб, «эрмак қимор» ўйнаб ўтиришганди.

Кампир эт осиб юборди. Учоқдан чиққан зангори тутун осмонга ўрлаб, теварак-атрофга кўрпадек ёйилар эди.

Шом чўкиб, қуёш ботиб борар эди... Учоқда ўт туташиб кетгандан кейин, кампир ўтовга кириб иккита қовоқ манак (бўза қуйиладиган идиш)да бўза келтириб қўйди. Бир неча заранг¹ коса олиб келди. Новча йигит дарров белбоғини ечди, уни қоққан бўлиб, чоранинг устига таранг қилиб ёйди, бўзани суза бошлади. (Бўза одатда илитиб ичилади. Кампир олиб чиққан бўза кунини бўйи офтобда тургани учун илитишга ҳожат йўқ эди.) Бўза сузишнинг ўз қойдаси бор. У сиқиб сузилмайди, балки рўмолни сидириб сузилади.

Новча йигит сузган бўзадан озгина татиб кўриб, биринчи оёқ²ни Султонга узатди.

— Ҳаммага қуй!— деди Султон.

Новча йигит иккинчи-учинчи оёқни ҳалиги иккита йигитга узатиб, қўрагандай Султоннинг ўзига қаради.

— Болаларни қўятур, домлага узат,— деди Султон.

— Йўғ-э, йўғ-э, ўзларидан бўлаверсин. Биз ичмаймиз. Яъни худо каломида айтганки...

— Қалом-паломингни йиғиштириб қўй, қачондан бу-

¹ Заранг — қаттиқ ёғоч. ² Оёқ — идиш.

ён ичмайдиган бўлиб қолдинг?!— деб ўшқирди Султон,—
Исловодда сарқитимизга маст бўлиб юрар эдинг-ку!

— Яъни, яъни... тавба қилганмиз.

— Қисавур билан ўғрининг тавбаси тавба эмас,
Эсингдами, қисавурликни ҳам уддасидан чиққан қила-
ди. Бултур кузайда Салор бўйидаги Қаппонда орага мен
тушмасам, оломон сени ўлдириб юборар эди.—«Ўғри қа-
риса сўфи, ғар қариса парихон бўлади»,— деб бекорга
айтмаган-да. Тавба қилдим, дейди-я! Ҳа-ҳа: энди эшон
бўлиб қишлоқма-қишлоқ мурид овлаб юрибсанми? Ол,
буни!

Домла жуда қимтиниб, ўнғайсизланиб, заранг коса-
ни кўлига олди.

— Дурвазанг қизигандан кейин алёр ҳам айтиб бера-
сан ҳали. Ич-эй, пайғамбарнинг меросхўри!

Ортиқча гап ўтмаслигини сезган домла кўзини чирт
юмиб, бўзани шимириб юборди...

Утириш секин-секин бемаъни томонга қараб қизиб
борар эди. Секин ўрнимдан туриб, Омонни имладим.
Ялиниб-ёлвориб Яхшиқиз кампирдан битта кичик шол-
ча билан битта ҳушвақтдан тикилган кир лўла болиш сў-
раб олдик. Утовнинг орқасига ўтиб, жой қилиб ётдик.
Мастлар пайқагани ҳам йўқ. Тун ярим кечадан оққан
бўлишига қарамасдан, мастбозлик, шовқин-сурон, тўпа-
лон тобора авжига чиқар эди. Яна кимлардир келиб қў-
шилди, таниш бўлмаган овоз кўпайиб кетди. Кимдир ку-
лар эди. Кимнидир тутиб олиб урдилар шекилли, дод-
лаб худони ўртага солиб йиғлар эди.

— Азбаройи худо, борим шу, бошқа пулим бўлса,
имом аъзам урсин.

— Липпасини ахтар, даюсни!

— Домлани тунамоқда эдилар. Бундай тўполонларни
кўравериб кўникиб кетган Яхшиқиз кампир бемалол
ўчоқ боши билан ўтов ўртасида хизмат қилиб юрар эди.

Кейин ухлаб қолибмиз. Қанча ухлаганимизни бил-
майман. Гира-ширада кимдир биқинимга туртганидан
уйғониб кўзимни очдим. Тепамда кечаги домла турар
эди. Бошида шошиб-пишиб ўралган кир салла, бир чак-
каси кўкарган, қовоғи шишган, бир кўзи қонталашган.

— Тур, ука, турунглар, ҳаммаси данг учиб ётибди.
Қочмасак бўлмайди. Менинг бўладиганим бўлди, расво

қилишди. Нон пули ҳам қолмай, бор-йўғимни шилиб олишди. Яна бир балога йўлиқмайлик, бошим ёрилгудай чарсиллаб турибди.

Омонни уйғотдим. Дик этиб туриб, Золариқнинг муздек сувига апир-шапир юз-қўлимизни ювган бўлдик. Уз этагимизга артиндик.

— Хўш, қаёққа қочамиз, тақсир?

— Худой таолонинг даргоҳи кенг, тўрт томонимиз қибла. Юқорига, Қинғироқтепа томонга қочамиз.

Учовлон «шилт» этиб чиқиб кетаётганимизда Яхшиқиз кампир йўлимизни тўсди:

— Қаёққа қочаяпсанлар, ақчамни бериб кетларинг!

Омон чўнтак ковлаб ўн беш тийинлик Бухор танга берди.

— Мана, шеше, ярим танга ҳақингизга, бир мири нон билан тухум қовурган ёғнинг пули.

— Хўш,— деди кампир,— келиб-келиб туринглар.

Шундай қилиб, каллайи саҳарлаб йўлга равона бўлдик...

УЙҒУН

(1905—1990)

Шеър, қўшиқ, поэма, драма, таржима асарлари билан кенг китобхонлар оmmasига танилган Уйғун болалар учун ҳам шеър ва дostonлар ёзишни ўзининг муқаддас бурчи деб билди. Унинг болаларга атаб ёзган биринчи китоби 1946 йилда «Ҳадя» номи билан босилиб чиққан.

Уйғуннинг болаларга бағишлаб ёзган барча асарларида кичкинтойлар маданиятли, ўқимишли, камтар, ростгўй, софдил, соғлом ва чиниққан кишилар бўлиб камол топишга чақирилади. Унинг 20 га яқин жазжи шеърлари мактабгача тарбия ҳамда кичик мактаб ёшидаги болаларнинг дарслик ва қўлланмаларидан муносиб жой олган. «Ҳадя», «Икки она», «Чегарачи», «Соғ баданда — соғ ақл», «Баҳор», «Каклик», «Ёз», «Қиш», «Қорбо-бо», «Арча», «Қасос», «Елғончининг жазоси» каби шеър, қўшиқ ва поэмаларини мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Шоирнинг кўпгина шеърларида она-Ватан, унга муҳаббат куйланади. Бунинг ёрқин намунаси «Икки она» шеърдир. Асарнинг лирик қаҳрамони учун она ҳам,

она-Ватан ҳам бир — мўътабар ва азиз. У икковидан ҳам миннатдор. Агар зарур бўлиб қолса, иккиси учун ҳам жон беришга тайёр.

ИККИ ОНА

Менинг икки онам бор,
Иккиси ҳам меҳрибон.
Бири менга сут берди,
Бири эса ширин нон.

Бири менга тил бериб,
Булбул қилиб сайратди.

Бири мени бағрида
Гуллар каби яйратди.

Бири туққан онамдир,
Иккинчиси ҳур Ватан.
Иккисига баробар
Қурбон бўлсин жону тан

ЛАЙЛАК

Лайлак келди ёз бўлди
Қаноти қоғоз бўлди.
Кунлар исиб кетди-ю,
Болаларга соз бўлди.

Лайлакнинг бўйи новча,
Тумшуғи бор тарновча.

Лапанглайди юрганда,
Уясидан кўчганда.

Узун экан оёғи,
Худди чолнинг таёғи.
Қаноти ола экан,
Сайрашга бало экан.

БОЙЧЕЧАК

— Қаттиқ ердан таталаб чиққан бойчечак,
Юмшоқ ердан юмалаб чиққан ой чечак.
Сиз баҳорнинг тўнғич, гўзал қизисиз,
Бизга қараб бир жилмаинг, ҳой чечак!

— Қарамайман сизга, мендан куласиз,
Дарров келиб мен шўрликни юласиз.
Сўнг ғижимлаб тупроқларга ташлайсиз,
Раҳм этмасдан кўзларимни ёшлайсиз.

— Йўқ бойчечак, сендан асло кулмаймиз,
Хотиржам бўл, сени сира юлмаймиз.
Ҳавас билан юзларингга қараймиз.
Бизлар сени қўриқлашга яраймиз.
Шафқат билан бошларингни силаймиз,
Сенга узоқ-узоқ умр тилаймиз.

СОҒ БАДАНДА СОҒ АҚЛ

«Соғ баданда соғ ақл»,
Дейди бизнинг боболар.
Бу сўз тўғри, бу сўзга
Амал қилинг, болалар.

Бу ҳикматли мақолга
Мен ҳам амал қиламан.
Бадантарбия ишин,
Вазифам деб биламан.

Яхшилаб ювинаман
Эрталаб турганимда.
Букилмасдан юраман
Ҳар маҳал юрганимда.

Мен ҳеч вақт партада
Қийшайиб ўтирмайман.
Ифлос болаларни ҳеч
Ёнимга келтирмайман.

Аъзойи баданимни
Ҳўл яхшилаб кутаман.
Тирноғимни, тишимни
Доим тоза тутаман.

Докторларнинг сўзига
Ҳарчоғ қулоқ соламан.
Вақтида еб овқатни,
Вақтида дам оламан.

Мактабдан келгач ҳар
Уйин ўйлаб топаман.
Гоҳ сакраб қўзичоқдек,
Гоҳ тойчоқдек чопаман.

Гоҳ балиқдай сув ичра
Сузиб қулоч отаман.
Тоблаб соғлом танимни
Гоҳ қуёшда ётаман.

Шунинг учун ҳар маҳал
Руҳим енгил, кўнглим
Шунинг учун, дўстлар,
Дард кўрмайман умрбод.

ЗАФАР ДИЁР

(1912—1946)

Зафар Диёрнинг биринчи шеърлар тўплами 1933 йилда «Қўшиқлар» номи билан босилиб чиқади. Унинг бу тўпламига киритилган аксарият шеърларида Ватан, бахтли ёшлик куйланади. Илм-маърифатни тарғиб қилиш ҳам китобнинг асосий ғояларидан бирини ташкил этади. Шундан сўнг «Машинаст» (1936), «Тантана» (1938), «Шеърлар» (1939), «Муборак» (1940), «Бизнинг қуролимиз» (1941), «Бизнинг оила» (1942), «Совға» (1944), «Чаман» (1948), «Асарлар» (1954), «Сув билан суҳбат» (1976) каби китоблари босилиб чиқди.

Зафар Диёр уруш даврида унумлироқ ижод қилди. Шоирнинг «Мерган» шеъри қаҳрамони буюк орзулар қа-

нотида яшайдиган бола. Унинг акаси қаҳрамон жангчи, немис босқинчиларига қарши кураш олиб бораётган дов-юрак йигит. Лирик қаҳрамон ҳарбий машқни жон-дилидан яхши кўради, қизиқади. Машқ қилавериб, милтиқ отишни, тўғри мўжалга олишни ўрганган. Боланинг эзгу нияти битта: тезроқ улғайиш, она-Ватанни акаси каби ҳимоя қилиш:

Дўстлар, ўсиб-улғайсам
Аскарликка бораман.
Унда моҳир курашчи
Акам ўрнин оламан.

Булардан ташқари, шоирнинг «Қурол беринг менга ҳам», «Қаҳрамон», «Қўриқчиликда», «Олтин юлдуз», «Биз яшамоқ истаймиз», «Танкист», «Она қўшиғи», «Мактаб — сенинг фронтинг», «Темирчилар минбари», «Еш ватанпарварлар», «Поезд кетар фронтга», «Отам келар яқинда», «Қаҳрамоннинг келиши» каби шеърлари ҳам уруш даври маҳсули ҳисобланади.

Зафар Диёрнинг адабий мероси бой ва ранг-баранг-дир. Унинг болалар ҳаётидан олиб ёзган «Бахтли ёшлик», «Уч оғайни», «Еш ватанпарварлар», «Оқ олтин», «Омонат» деган пьесалари, «Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса», «Бургут», «Янги эртақ» деган эртақлари, «Шараф эгаси», «Танк ғилдираклари остида», «Ножўяликлар» каби ҳикоялари ва очерклари болалар адабиёти хазинасига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди.

ГУНАФША

Гунафшахон, гунафша,
Қулишларинг чиройлик;
Боғимизда очилиб
Туришларинг чиройлик.

Ҳамма чиқар далага
Гунафшалар тергали;
Мен ҳам тердим бир даста
Опамизга бергали.

— Мана, опа, гунафша,
Қаранг, қандай чиройлик;

— Юринг,— деди
опамиз,—
Гунафшалар терайлик.

Гунафшалар очилди,
Чаккангга тақ,
чаккангга;

Атир ҳиди сочилди,
Чаккангга тақ,
чаккангга.

Лаззат олиб ҳидидан
Боларилар учади;
Ипакқанот капалак
Баргларини қучади.

Сени мақтаб куйлайди
Боғ айланиб қушчалар;

Дарак бериб баҳордан
Қувонтирдинг шунчалар.

Гунафшахон, гунафша,
Кулишларинг чиройлик;
Кўксимизда ҳид сочиб
Туришларинг чиройлик!

КАПАЛАК

Ҳой, капалак, капалак,
Қанотларинг ипакдак;
Мунча шошиб учасан,
Тўхта сўзлайин андак.

Учратаман ҳар кунин
Сени ҳар кун боғчамда;
Сўриб гуллар шарбатин
Ултирасан олчамда.

Бориб ушлай деганда,
Шошиб дарҳол учасан;
Сира тутқич бермасдан,
Гулдан-гулга кўчасан.

Мендан асло қочмагин,
Дўст биламан ўзимга;
Пилдир-пилдир учишинг
Оҳ, ёқади кўзимга.

Уч, учабер, учабер,
Гўзал боғчам — гулшанда.
Сира озор бермайман,
Севгим, фикрим ҳам
сенда.

Капалакжон, капалак,
Қанотларинг ипакдак;
Дўст бўлайлик иккимиз,
Тўхта, сўзлайин андак!

ТЎП

Тўпим, тўп-тўп этасан,
Урсам учиб кетасан,
Ҳаволаниб нарига
Дўстларимга етасан.

Уйнатасан кўзимни,
Ҳовлиқтириб ўзимни.
Бир оз кўпроқ ўйнасам,
Терлатасан юзимни.

Сенга сира тўймайман,
Бўш эканман қўймайман,
Овунчоғим, — деб сени
Дўстларим-ла ўйнайман.

Тўпим, тўп-тўп этасан,
Урсам учиб кетасан,
Ҳандалакдек юмалаб
Бизни хурсанд этасан.

ҚУДДУС МУҲАММАДИЙ

(1907 йилда туғилган)

Устоз шоир Қуддус Муҳаммадий 1907 йилда Тошкент шаҳрида камбағал деҳқон оиласида туғилди. Еш-

лигида отаси ўлиб, амакисининг кўлида қолди. Кейинчалик болалар уйида тарбияланди. Етти йиллик мактабни битиргач, Тошкент қишлоқ хўжалик техникумига кириб ўқиди.

Кўлига биринчи бор қалам олган бўлажак шоир ўз маҳалласи тўғрисида «Чувалачи» деган шеър ёзди. Бу шеър ҳали чинакамига санъат намунаси бўла олмаса-да, лекин ижодкорда даврни тушуниш ва шеърга сола билиш қобилияти борлигидан далолат берар эди.

Қуддус Муҳаммадий болалар шоири сифатида танилди. Унинг биринчи шеърлар тўплами — «Ўқувчига эс-далик» 1946 йилда босилиб чиқди.

Орадан ўтган бу давр ичида шоирнинг қанчадан-қанча шеърини китоблари босилиб чиқди. Кўплаб асарлари қардош халқлар тилларида ҳамда хорижий тилларда нашр этилди. «Дум», «Дунёда энг кучли нима?», «Темирлар ййини», «Бахтимиз порлоқ қуёш», «Ўқувчиларнинг йигирма қондаси» каби юзлаб шеърлари болалар тилларида дoston бўлди.

У 1970 йилда «Қанотли дўстлар» китоби учун Ҳамза номидаги республика Давлат мукофотининг лауреати бўлди.

ДУМ

Бир мактабда гап
миш-миш,
Турғуннинг думи бормиш.
Хўш, бу ажаб, қандай

дум,
Ҳеч кимда йўқ бу удум?

Билсам воқеа ўзга,
Илинмас кўлга, кўзга.
«Икки» деган оти бор,
На ўзи, на зоти бор.

Турғуннинг билим қарзи,
Судралиши дум тарзи.
Рўдапо аччиқ ичак,
Онг уйида ўргимчак.

Дум дея кўрманг зинҳор,
Дум шаънига номус-ор,
Ҳайвон, қушлар сезмасин,
Турғунжондан безмасин.

Улар думи фойдали,
Иш берар қондали.
Ҳар қайсин ўзига хос,
Қаддига келишган мос.

Қушга учмоқ-қўнмоққа,
Молга чивин қўримоққа.
Ҳашоратга тиг-яроқ,
Йилқига чўтка-тароқ.

Дум борки қайси жонда,
Иши бор ҳар мақомда.
Аммо Турғун думи-чи,
На боши бор, на учи.

Эй, Турғунжон, кўзинг оч,
Дум «икки»ннга қил
илож.

ОНА ҲУРМАТИ

Она ҳурматин келтирмоқ учун
Англамоқ керак оналар бурчин.
Она сўзи — бу жуда улуғ ном,
Она — бош боғбон, она ҳам посбон.
Она уйимиз ободлигидир,
Она уй ҳусни ҳам шодлигидир.

Онадир бизни гулдек безаган,
Уйнаб кеч қолсак, йўқлаб излаган.
Онамиз — Ватан шараф ва шони,
Онамиз — тинчлик пўлат қўрғони.

Она заводда ҳайдар станок,
Она — инженер, тақсим қилар ток.
Она — пазанда, оқ нонлар ёпар,
Она колхозда ипак қурт боқар.

Она меҳнаткаш, пахтакор полвон,
Она — ҳамшира, ботир қаҳрамон...
Она мактабда ўқитувчи ҳам,
Текстилда у чит тўқувчи ҳам.

Она — депутат, онадир вазир,
Она — ҳунарманд, ҳар ишга нозир.
Она — халқ учун улуғ хизматкор,
Она фарзанд деб ишлар фидокор.

Онанинг бизда чексиз фаҳри бор,
Оналар бизда озод, бахтиёр.

САЛОМ, НАВРҶЗ БАҲОРИМ!

Салом кўм-кўк баҳорим,
Сойлари шўх оқарим.
Ҳай-ҳай, гўзал жамолинг,
Гуркирайди камолинг.

Сарпо кийди боғ, далам,
Қирда ёқут пиёлам.
Офтоб шуъласи — алвон
Камалак кўкда нарвон.

Ҳар нарсада минг жило.
 Бошланди кўклам кино.
 Баҳор ўзи намоиш,
 Оламга офтоб ёйиш,
 Уйнар шамол раққоса
 Тоғу, тош, саҳро оша,
 Шалола — берар овоз,
 Дов-дарахт қилар парвоз.
 Ер ҳам ҳуснини безар,
 Улкамда шодлик кезар.
 Бу саҳнани кўрар кўз,
 Гавҳари бўлса ўтгиз.
 Таърифнинг тизолмайди,
 Рассомдай чизолмайди.
 Қизиқиб ёзипман байт,
 Навбаҳорим ўзинг айт:
 — Қайдан бўлдинг сен
 пайдо?

Ким кўрса сенга шайдо.
 Чиройинг кундузданми?
 Чаманинг юлдузданми?
 Офтобми севган онанг?
 Оймидир гўзал холанг?
 Салют берар, Ер, осмон?
 Деҳқон бобомдир посбон.
 Баҳоржон сўзлагандек,
 Олий иш кўзлагандек
 Дегандек: тўрт фаслмиз,
 Тўрт оғайни наслмиз.
 Бир-бировдан аслмиз,
 Биз бетиним ишлаймиз.
 Одам кўнглин
 хушлаймиз,
 Нур дастурхон тузамиз,
 Кундан бўса узамиз.

ОТА-БОЛА СУҲБАТИ

Уғлимга мен савол бердим:
 — Қўзим, нечун ўқийсан сен?
 Бийрон-бийрон жавоб берди:
 «Нуқул «беш» деб ўқийман мен».
 Яйраб дедим:— Жуда яхши,
 «Беш»— бу баҳоларнинг нақши.
 Аммо «беш»нинг маъносини
 Уғилжоним, ўйлаб қара,
 Аллақачон портфелинг ҳам
 Тўлиб кетди нуқул «беш»га.
 Қани бир кўрайлик-чи,
 «Беш»ларинг сол-чи ишга.
 Уткирим дер:— Эй, дадажон,
 «Беш» бир сўзу қандай ишлар.
 Оёқ-қўллари бўлмаса,
 Нима билан тутар, ушлар.
 Яна бошсиз, кўз кўрмаса,
 Оғиз, тили йўқ, сўзласа.
 Ҳаммаси тенг, бут бўлмаса,
 Баҳо қандай иш қилади?
 «Беш»им асли бир ишора,

Яхшиликдан гул нишона.
«Беш» баҳойим ўрнида мен,
Буюринг, не иш ўхшатай,
Қўклам ва ёз офтобидай
Қўнглингизни бир яшнатай.
Нуқул «беш»им маъносини
Ҳар бир ишда мен оқлайман.
Сизнинг берган тузингизни
Она сутдек пок сақлайман.
Халқим учун ўқийман мен,
Ватан учун ўқийман мен.

ИЛЭС МУСЛИМ

(1909—1993)

Истеъдодли болалар шоири Илёс Муслимнинг 1932 йилда биринчи шеърлар тўплами «Усув» номи билан китобхонлар ҳукмига ҳавола этилди. Худди шу йили «Заҳархандалар» деган иккинчи тўплами, 1934 йилда «Миқти келди» достони, 1938 йилда эса «Шеърлар» тўплами босилиб чиқди.

«Турналар», «Бизнинг мактаб», «Сенинг совғанг», «Тилла қўнғиз», «Ишчан асаларилар», «Ойлар айтишуви», «Ойхон ва райҳон», «Кўрик», «Биринчи совға» каби китоблари ҳозирги замон болалар адабиётининг ривожланишига баракали ҳисса бўлиб қўшилди.

Болалар шоири Илёс Муслимнинг қайси асарига назар ташламанг, унда давримизнинг болалар адабиёти олдига қўйган вазифалари, кичкинтойлар олдига турган муҳим ишлар барқ уриб туради. Масалан, «Мактабим» асарини олиб кўрайлик. Унда дунёда мактабдан азиз, мўътабар жой йўқ, у гўёки «она каби меҳрибон» бир макон, кишининг саводини чиқарадиган, ўзини-ўзига танитадиган, онги ва ақлига ақл қўшадиган улкан маскан деган ғоя илгари сурилади. Шунингдек, асарда боланинг мактабдан беҳад миннатдорлиги, ўзининг олдига турган бир қатор вазифалар, эл-юртга содиқ хизматкор бўлиш учун аввало мактабда яхши ва намунали ўқиш кераклиги содда ва равон мисраларда ифодаLAB берилган:

*Аъло ўқишдир бурчим,
Сарф этаман бор кучим.*

*Ишлайман халқим учун,
Қадрдоним мактабим!*

ДУСТЛИК

Ер юзидаги амакижонлар,
Шундай илтимос бордир сизларга:
— Чиқарманг қурол, оқмасин қонлар,
Қитоб, ўйинчоқ беринг бизларга!

Бизлар уришиб йиртмаймиз ёқа,
Ўйнаймиз доим биз мусобақа.
Турмушимиз шод ўтади шунда,
Ёғлиқ патирлар ёпилар кунда.

Жуда мўл бўлар шоколадлар ҳам
Столга тўлар мармаладлар ҳам.
Кўпаяр яна ширин кулча-нон,
Ҳолва-ю конфет, обакидандон.

Боғларимизда яйраймиз ҳар дам,
Билим оламиз, кўйлаймиз бардам.
Дунёда халқлар кун кечирса тинч,
Ота-оналар ташвиш тортмас ҳеч.

ОЙХОН ВА РАЙҲОН

Ҳар хил кўчатни Ойхон
Жўякка экиб қўйди.
Жамбил, сада, ошрайҳон
Барг ёзсин,— деб сув
қуйди.

Янги пўлат кетмонча
Тушмади ҳеч қўлидан.
Кўчат тагларин анча
Юмшатди ўнг-сўлидан.

Яшнаб тез кун ичида
Новдалари ёзди қад.
Ойхон ўз гулзорини
Парвариш этди ҳар вақт.

Ойхоннинг сочи каби
Қуюқ ўсди райҳонлар.

Қулф урган ариқ каби,
Кўркам супа, айвонлар.

Тушлик қилдик биз роса,
Келтирилди мошхўрда.
Ойхон ичса бир коса,
Таъми жуда хушхўр-да!

Шунда бизнинг
Ойхоннинг

Қувончдан кулди юзи.
Чунки хушбўй райҳонни
Эккан эди-да ўзи!

Боболар насихатин
Эслаб севинчга ботди.
Ҳалол меҳнат роҳатин
Ойхон ҳам шу кун тотди.

ЭРКАЛАТМАНГ БОЛАНИ!

Аҳмаджонга гап юқмас,
Ҳеч кимнинг сўзин уқмас.
Дарс тайёрлаш ўрнига
Тўпни тепиб юрса бас...

Табелда кўп «икки»лар,
У кўчага ликиллар.
Фоздек чўзиб бўйинини
Ҳар чорбоққа тикилар.

Шериги шўх ўғил-қиз,
Кўриб уйдан чиқар тез.
Тўс-тўпалон кўчада,
Қўшнилар хуноб шу кез.

— Ҳой, Аҳмаджон,
Фарида,
Футбол ўйнанг нарида!
Деразам бўлар чил-чил,
Таъзир едим ўтган йил.

Тўрт-беш бола бўлган
жам,
«Тўп ўйин» қизгин шу дам.
Даричанинг кўзини
Кул-кул қилди тўп
бирдан.

Ана кўринг томоша,
Тўп ҳам кетди том оша.

Ҳожар хола арз этиб,
Бошлар жанжал,
машмаша.

Тагин тўпнинг дастидан
Девор усти-пастидан —
Нураб тушар тупроқлар,
Чанглар бурқсиб остидан.

Эртаси участкавой
Тошиб Қодир, Аҳмадни,
Тушунтирди тор жойда
Тўп келтирган
«заҳмат»ни.

Қўчқор ака жўрттага
Ўғлин имлаб ўртага,
Ҳадеб оқлашга тушди —
Бирни қўшиб тўрттага.
Участковой миқ этмай,
Бўлган ишни беркитмай—
Қоғоз тутди отага:

— Бунинг олинги, мен кетай!..
Районга жўнаб ўзи
Тезда суҳбатни узди.
Ўғли учун ўн сўмни
Қўчқор ота нақд чўзди...

ШУКУР САЪДУЛЛА

(1912—1972)

Шукур Саъдулла қўшиқ, шеър, достон, ҳикоя, қисса ҳамда драматик асарлар муаллифидир. Унинг биринчи шеърлар тўплами «Ҳайқиреқ» номи билан 1932 йилда босилиб чиқди.

Шукур Саъдулла ижодида мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган қувноқ шеърлар катта ўрин тутади. «Дастёр қиз», «Ким яхши?», «Лола ва мушук», «Боққа боринг, тоққа боринг», «Бола ва тўрғай»,

«Емғир ёғалоқ», «Оймома», «Ботмон-ботмон» каби шеър ва қўшиқларида жажжи болаларнинг қувноқ ўйин-кулгилари, завқ-шавққа тўлишлари ширали тилда жонли талқин этилади.

Шукур Саъдулла уруш давридаги ғоявий-бадиий пишиқ асарларини «Она ва бола», «Сен нима қилдинг?», «Шоҳиста» номли шеърӣ тўпламларида эълон қилди. Бу даврда унинг ижоди мавзу жиҳатдан кенгайиб, ғоявий-бадиий жиҳатдан ўсиб борди. «Ширин кун», «Улуғ шаҳар», «Бизнинг байрам», «Тинчлик қуши ҳақида мен ўқиган шеър», «Қадрдон ўлка» сингари шеърлари майдонга келди.

Шукур Саъдулла «Ерилтош», «Гулхан», «Чол билан бўри», «Зубайда» каби асарлари билан болалар драматургиясининг тараққиётига ҳам баракали ҳисса қўшди.

ДИЛДОР ВА КОПТОК

- Ахтараман, ахтараман,
Тополмайман ҳеч,
Айвонда ҳам, даҳлизда ҳам,
Кўринмас копток.
Излайверсам, излайверсам,
Кун бўлади кеч.
Бир йиғлайман... овутолмас
Ҳеч бир ўйинчоқ.
— Уйни қара!— дер ойси айвонда туриб,
Суюнганча Дилдор кирар уйга югуриб.
— Уйда йўқ-ку! Кўринмайди,
Қаерда ахир?!
— Жавон бор-ку! Ен-верини
Қарагин бир-бир.
— Жавонингиз қайси бири,
Қаерда ўзи?—
Жавдирайди уйга боқиб,
Кўрмайди кўзи.
— Машинанинг ёнидаги жавон-да, қизим,
Ҳалигина кўйлак олиб бердим-ку ўзим!
— Машинангиз қайси ўзи,
Қай ерда ойн?
Ахтараман, тополмайман,
Тез айтинг, ойн...

— Дум-думалоқ оёғи бор, айланади тез,
Сенга чолвор тикдим боя, юргизиб ғиз-ғиз.
— Бу ерда ҳам йўқ! Қаерда?

Айтинг-чи, тезроқ.

— Каравотнинг ён-верини

Яхши қараб боқ!

— Каравоти қайси бири? Билолмаяпман!

Топишнинг ҳеч уддасидан чиқолмаяпман!

— Кечалари мазза қилиб ухлайсан ётиб,

Юмшоққина сеткасига кетасан ботиб...

— Каравотни топдим, шуми

Коптоқнинг жойи?

Вой, коптогим мана экан,

Раҳмат, жон ойи!

ДАСТЕР ҚИЗ

Ота эрталаб турар,
Жажжи Дилдорни кўрар,
Қалишларини ёлғиз
Тозалабди дастёр қиз.

Ота қўл-бетин ювар,
Унга Дилдор сув қуяр,
Сўнг бир дақиқа кутиб,
Қўл чўзар сочиқ тутиб.

Она ёзар дастурхон,
Ўлтиришар учовлон,

Ликобчада қанд-мағиз —
Ширинликлар қўяр қиз.

Боғчасида ҳам илғор,
Ишсевар, чаққон Дилдор.
Оқ фартукда юриб тез —
Овқат ташир дастёр қиз.

Дилдор уйда бўлса-чи,
Супуриғлик ҳовлимиз,
Қани, сизлар айтинг-чи,
Борми, бундан яхши қиз?!

ШОҲИСТА

Қўк чироғи — ой сўнди,
Баргларга шабнам қўнди.
Тонг оқарди оҳиста,
Турди сакраб Шоҳиста.

Анор янглиғ юзлари,
Қора чўғдай кўзлари,
Қўлда сават қизгина
Боққа кирар тезгина.

Ётоғи шийпон — гулзор,
Боғи нуқул узумзор,

Узиб чароснинг бирин
Тотиди: пишган, ширин.

Чумчуққа тегизмайди,
Арига егизмайди,
Асалдек пишган узум,
Товланар ғужум-ғужум.

Лиммо-лим тўлди сават,
Узум эмас, бу новвот,
Уни созлаб жойлади,
Қоғоз ўраб бойлади.

Сўнгра почтага борди,
Дадасига юборди.

Дадаси ботир жангчи,
Шоҳистанинг қувончи.

ЕМҒИР ЁҒАЛОҚ

Ёмғир ёғалоқ,
Ям-яшил ўтлоқ,
Энди экинлар
Чиқарар қулоқ.

Сув сероб экан,
Кўп пахта унар.

Ёмғирдан фойда
Майсага, донга.
Юрт сероб бўлар,
Оқ буғдой нонга.

Тарновдан ошиб,
Тушади шошиб,
Сўнг жилғалардан
Оқади тошиб.

Ёмғир ёғалоқ,
Томчи юмалоқ,
Ёмғир тинганда
Чиқар камалак.

Ариқлар тўлар,
Зўр анҳор бўлар,

ЧОЛ БИЛАН БҮРИ

И ш т и р о к э т у в ч и л а р :

Чол, Тулки, Бўри, Овчи.

Саҳна : чакалакзор. Қолқонда ётган тулкининг овози эшитилади.

Тулки

Вой-дод. Ёрдам... Дод Борми раҳмдил одам...
ёрдам!

(Жим бўлади)

Қўлида қоп ва арқон билан чол кириб келади.

Чол

Чолман, кетди мадорим, Гира-шира кўраман.
Ҳеч қолмади дармоним. Қани... бир оз дам олай.
Зўрға-зўрға юраман,

(Кунда устига ўтиради. Тулкининг овози эшитилади)

Тулки

Вой-дод, ёрдам, онажон, Қутқаринглар, ўламан,
Қайда қолдинг, отажон?! Очилмайин сўламан.

(Жим бўлади)

Чол

Вой, нима бу?...
Аллаким —

Додлади-ю, бўлди жим...
Қарай-чи, Ким бўлди?

(Ахтаради)

Тулки

Мен — Тулки,
Ёрдам беринг, бобожон,

Оёғимда бор қопқон.

Чол

Қўлимдан келса ёрдам,

Аямайман мен ҳеч ҳам.

(Ахтариб тополмайди)

Тулки, қайси гўрдасан?
Ёки ўлик мурдасан?

Тезроқ бўл, овоз чиқар.

Тулки

Чуқурдаман тез қутқар.

(Йиғлайди)

Чол

Қутқараман, йиғлама,

Юрак-бағринг тиглама.

(Чол арқон ташлаб Тулкини чуқурдан тортиб қопқондан қутқаради)

Тулки

Раҳмат, сизга, чол бобо.

Қутқардингиз ўлимдан.

Чол

Ёрдам қилдим, эй «бола»

Нима келса қўлимдан.

Тулки

Мен озодман, қувноқман,

Боягидай ўйноқман.

(Ўйнаб қўшиқ айтади)

Жон бобожон, бобожон,
Сизга кўндан-кўп раҳмат.

Беринг менга бир арқон,
Тортманг сиз асло заҳмат.

(Арқонни олиб чиқиб кетади)

Чол (орқадан қараб)

Балли, отанга раҳмат,
Умринг зиёда бўлсин.

Менга қилдинг зўр мадад,
Еган тузинг ҳақ бўлсин.

(Бирдан: «Ушла, қўйма!» деган шовқин эшитилади)

Бу қандай шовқин-сурон,
«Ушла! Қўйма!»—
Тўполон?

Урмонга ўт кетдими?
Ёки ажал етдими?

П а у з а. *Чол ҳайрон. Чопганича ҳаллослаб Бўри киради.*

Бўри

Вой бобожон, бобожон,

Ёрдам беринг тез менга.

Чол

Нима бўлди Бўрижон?

Озор берди ким сенга?

Бўри

Қочдим ўрмонма-ўрмон
Қолмади менда дармон
Қувладилар бермай кун,
Кундуз бўлди менга тун.

Яширинг келмоқда ёв,
Унда йўқ шафқат — аёв.
Раҳмингиз келсин менга

(Йиғлайди)

Чол

Шўрлик,
Бўри, тортибсан хўрлик.
Кел, қопга кир ва жим ёт.

Кулча бўлиб, тошдай қот.
Кўрганлар десин: ўтин
Фақат жим ёт, жим ётгин.

Бўри

Хўп, яширинг тез.

Вақт оз.

(Қопга киради)

Чол

Жим ёт, жим бўл.

(Бўри жимийди)

Жуда соз.

(Мерган киради)

Мерган

Ҳой ўтинчи бобожон,
Ҳорманг!

Чол

Бор бўлинг, ўғлон!

Мерган

Қочирдим бир бўрини,
Қўкиш, айтсам турқини.
Сўрайман сиздан шуни.
Қўрмадингизми уни?
Ўзи жуда баҳайбат.

Турган-битгани ғийбат.
Шум, ҳийлагар ва айёр,
Овқат бор жойда тайёр,
Қўзи-қўйларга офат.

Чол

Емон экан касофат...

Мерган

Қопқон қўйсам илинмас,
Териси ҳам шилинмас...

Хайр, қолмайин
йўлимдан
У қутилмас қўлимдан.

Чол

Ниятингга ет, болам.

Мерган

Хайр, ота!

Чол

Хайр, болам!

(Ўзича)

Елғонладим, оқибат —

Емон бўлмасин фақат.

(Бўрига)

Бўри, қопдан чиқ тезроқ, Мерган узоқ кетди, боқ.

(Бўри қопдан чиқади)

Бўри

(кулиб)

Омон қолдим ўлимдан,
Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа.
Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа.

Энди менинг қўлимдан —
Қутилмас ҳеч қандай ов,
Одам зоти менга ёв!

(кулади)

Чол

(Талвасага тушиб)

Яхшилик қилдим сенга!

Бўри

Ёмонлик одат менга!

(Улибди)

Мен бўриман, бўриман, Одамларнинг шўриман.

Чол

(Ялинади)

Раҳминг келсин, шафқат Ўлдирма, марҳамат қил.
қил,

Бўри

Душманга бўлмас аёв, Қорним очди,
Одам зоти менга ёв. Начора.

(чолга)

Сени ейман, бечора. Очлигимдан мен беҳол.
Арзинг бўлса, айтиб қол!

Чол

Хўп, гапимга қулоқ сол, Душманни дўст билибман,
Мен раҳмдил қари чол, Кўнгил бўшлик
қилибман.

(Ночор)

Шунинг учун ҳаққинг бор, Ўзга биров қилур ҳал.
Ея қол, мен гуноҳкор. Урмоннинг қонуни шу.
Лекин гуноҳни ҳар гал

Бўри

Унча қийин эмас бу...
Аммо бу ер дарахтзор,

На одам бор, на жонвор,

Чол

Сўнгги илтимос шуки...

(кўриб)

Ана келмоқда...

(икков)

(Тулки кириб келади)

Тулки

(сезиб)

Омонмисан, жон бўри,
Дарахтзорга хон бўри

На мушкул иш бошингда.
Ўттиз яшар ёшингда?

Бўри

Чол мергандан қутқазди,
Лекин жонин ютқазди.

Қопга кириб қутулдим.

Чол

Мен бечора тутилдим,
Бўри мени еярмиш.

Қорни тўйиб кетармиш.

Тулки

(Бўрига)

Қопга сиғдим дейсанми?

Чолни энди ейсанми?

Бўри

Ҳа, сиғдим, чолни ейман!

Тулки

Гапинг ёлғондир дейман!

Бўри

Рост.

Тулки

Рост бўлса, ҳозироқ,
Қани, қопга кириб боқ!
Кўрай, ишонай.

Кейин —
Майли, чолни сен егин!

Бўри

Чол, қопни оч, кирайин!

Тулки

Сиққанини кўрайин!

(Бўри қопга киради)

Тулки

Бобо, қоп оғзин боғланг, Бўрининг бағрин доғланг.

(Чол қопнинг оғзини боғлай бошлайди)

Бўри

Вой-дод! Бобо, раҳм айланг!

Тулки

Қоп оғзини маҳкам боғланг!

Чол

(Бўрига)

Душманга бўлмас аёв. Доим фириб берар ёв.

(Чол бўрини, Тулки ўтинни орқалайди)

Тулки ва Чол

(Қувонишиб ашула айтадилар)

Биз душмандан олдик ўч,
Энди Бўри бўлма ўч!

Биз икковмиз, бизда куч.
Дўстмиз қадрдон.

Чол

Тулқибек, раҳмат сенга, Ёв хавф сололмас бизга.

Тулки

Бобожон, раҳмат сизга

Бирга

Яша, қадрдон!

(Чиқиб кетадилар)

П а р д а.

СУЛТОН ЖҰРА

(1910—1943)

Султон Жұра 30-йилларда Амин Умарий, Усмон Носир, Ҳасан Пўлат, Ойдин, Зафар Диёр, Темур Файтоҳ, Зулфия, Қуддус Муҳаммадий, Илёс Муслим, Шукур Саъдуллалар қаторида адабиётга кириб келди. Ҳаётлигида «Фидокор» (1939) ва «Москва» (1941) тўпламларигина босилиб чиққан эди. Бироқ у «созини давр кулгиларига жўр» қила билгани учун ўз номига абадийлик шарафини бахш эта олди.

Шоирнинг «Аъло ва яхшининг мақтови», «Кимнинг хати чиройли» шеърлари ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида катта ўрин тутди. У кичкинтойлар табиатидаги беғуборликни «Лола», «Ой нечта?» шеърларида самимий ифодаласа, «Икки баҳо», «Қарздор», «Маматнинг кечирмиши» каби асарларида эса айрим болалар феъл-атворида содир бўлувчи иллатларни танқид қилди.

ТИНИШ БЕЛГИЛАРИНИНГ МАЖЛИСИ

(. ? ! , » —)

Беш-олтита тиниш белги келиб бугун,
Ўтказмоққа қарор қилди жиддий йиғин,
Раис бўлди ундов белги — мирзатерак,
Деди, ҳар ким ўз ролини айтмоқ керак.

Тушунтиринг недур сизнинг вазифангиз?
Сўз минутин кўпроқ берай оз десангиз.
Ўз жойида ишлатмасдан Турғун, Фани,
Балки сизни хафа қилган? Сўзланг қани.

Биринчи сўз нуқтавойга, — У бош, катта,
Нуқта чиқди бир думалаб мисли копток.
Фикрларнинг бекатиман — нуқтадирман,
Ҳар дарак гап охирида тўхтайдирман.
Бошқа фикр бошланажак мендан кейин,
Баъзан қулоқ солмасалар, мен не дейин?
Паровозлар сув олгандек бекатлардан,

Менга етгач, олмоқ керак тўлиқ бир дам.
Ўзимдан сўнг қўймоқ зарур зўр бош ҳарф
Бироқ баъзан унутади бизни Зариф.
Ҳар бир бош ҳарф ёнимдаги бир соқчидир.
Қайси бола буни қўйса зап яхшидир.
Гапим, тамом, бундан бўлак менда не бор?
Ўйлайманки, сўзим қолмас безътибор.

?

Энди сизга гап навбати, ўртоқ «Сўроқ»,
Ана, чиқди сўроқ белги, мисли ўроқ.
У қоқилиб кетмай қолди аранг қулаб,
Ё бу белги ёки зирак таққан қулоқ.
— Сен сингари ролим айтсам, нуқта дўстим,
Ҳар сўроқ гап битган жойда менинг постим.
Мендан сўнг ҳам катта ҳарф қўймоқ шартдир,
Бунга одат қилинмаса, ёмон дарддир.
Уқдингизми? Етадимми? Борми савол?
Ёки ўзим сўраинми сиздан савол?

!

Ундов новча ўзи олди сўз галини,
Михдай туриб баён қилди ўз ҳолини:
— Мазмунидан ундов, севинч, нафрат, ғазаб,
Ё ҳаяжон — маъносини англатса гап,
Шундай жумла адоғида бўлар жойим,
Мендан сўнг ҳам бош ҳарфлар келар доим.
Эҳ... Нақадар соз бу кунги йиғилишимиз!
Бу яхши иш, ҳар чоқ шундай йиғилишингиз!

— Ўртоқ раис, энди менга навбат беринг,
Деб сўз олди кичик тўқмоқ — бизнинг вергул.
Ўрним тенгдош бўлакларнинг орасида,
Фикрларнинг «разъезди» мен; менда бирпас
Олиб ўтар ҳар ўқувчи ярим нафас.
Ундалма сўз кела қолса гап бошида
Ундан кейин мен тураман ёнбошида.
Гар ундалма гапда келса қоқ ўртада,
Унинг икки ёнбошида мен жўрттага:
«Қани, энди, ундалмахон, қочиб боқчи»,—
Деб бўлурман, юбормайин, унга соқчи.

Гар ундалма гап сўнгида келса, у чоқ,
Ундан олдин қўйилурман, тушун, ўртоқ!

« »

Циркдаги қизиқчидек қўштирноқлар
Бир маҳалда кулиб чиқди хушдимоғлар:
— Корхоналар, хўжаликлар газет, журнал —
Ҳоказога от қўйилган бўлса дарҳол.
Уни қуршаб оладирмиз икки ёндан...
Кўчирма гап кетолмайди биздан қочиб.
Уни доим оламиз кенг қучоқ очиб.
Мана раис «Вақт тамом, тўхтатингиз»
Деб қолди-ку. Майли, энди йўқ гапимиз.

—

Энг охирда шошиб-пишиб, нари-бери
Жиндаккина сайраб қолди гугурт — тире:
— Диалогда менинг энг кўп турар жойим.
Яна, маъно такрорланса, мен бор доим.
Гоҳо бир сўз сўзмай қолса тўлиб хатга,
Аямасдан бўғинидан қирқиб ҳатто
Қолганини кўчирарман бўлак йўлга
Бироқ шартим — сўз қолмасин ўлда-жўлда.
— Кўп чўздингиз, англайсизми, ўртоқ тире?
— Майли, битди, қарор бўлса ўқий беринг.
Шунда раис деди.—Энди мажлис ёпиқ!
Ҳар бир вакил жўнаб кетди йўлин топиб.

ОЙ НЕЧТА?

I

Юлдуз, Қундуз сингил ва опа
Бошладилар катта тортишув.
Юлдуз деди:— Ой битта фақат.
Қундуз деди:— Йўқ, иккита-ку!
— Кеч бўлсин-чи, кўрамиз қани,
Кимнинг гапи ростга чиқаркан?
— Юлдуз бўлсанг ойни кўргани
Ундан илгарироқ чиқарсан?..

II

Ана келди кутган кеча ҳам,
Ёниб чиқди қизил ширмон ой.
Чопиб кетди Юлдуз кўчага,
Қундуз деди:— Ҳовлидан боқай.
Иккови ҳам кўраркан ойни,
Бир-биридан олишди дарак:
— Унда борми?
— Ҳа, биттаси бор.
Қайсисининг ойи каттароқ?
Ишонмади бири бирига.
Ва дедилар:
Ой нечта, ойи?
— Ётинг энди,

Фақат битта осмоннинг ойи!
Катта бўлгач, айланайларим,
Ойнинг ўзин миниб кўрарсиз.
— Ушанда-чи, ойижон, бизга
Катта шоти олиб берарсиз?

III

Мен ҳам шундай болалигимда
Ойни иккита деб юардим.
Уша пайтим тушиб эсимга
Шу шеърни ёзиб юбордим.

АДҲАМ РАҲМАТ

(1909—1983)

Шоир ва драматург, республика матбуотининг илк заҳматкашларидан бири, жангчи-ёзувчи Адҳам Раҳмат ўзбек адабиёти, хусусан, болалар ва ёшлар адабиётининг тараққиёти учун ҳам салмоқли ҳисса қўшган адиблардан биридир.

Ёзувчининг «Бахтли ёшлик», «Дум», «Завқли аллалар», «Шеърлар», «Бизнинг боғчамиз», «Ҳайвонот боғида», «Шеър ва эртактлар», «Хур ўлка», «Танланган асарлар», «Улмас қаҳрамонлар», «Кураш йўллари», «Ғалабага чорлаган мактуб», «Тўртинчилар», «Шинелли қизлар», «Изларни излаб» каби қатор китоблари нашр этилган.

«Бизнинг боғчамиз», «Пилла қурти боғамиз», «Оиламиз», «Ёз ойлари» каби асарларида мактабгача тарбия ёшидаги болаларни катталарнинг меҳнатлари билан таништиради, бевосита болалар ҳам меҳнат жараёнида ота-оналарига кўмак берадилар. Шунингдек, Адҳам Раҳмат «Абдулла Набиев», «Дўстлик» пьесалари билан катта-кичик болалар ўртасида яхши танилган.

ТУЛКИНИНГ ҲИЙЛАСИ

Бўлган экан бир тулки
Жуда қадим замонда.
Билмас экан ҳеч киши
Юрган қайси томонда.

Дунёдаги ҳайвонлар,
Бир ерга йиғилмишлар.
Ўзларига подшо —
Сайлашга аҳд
қилмишлар.

Мажлис аҳли арслонни
Подшо қилиб сайлаган.
Тошбақа ҳамда филни
Унга вазир айлаган.

Шунда тулки ўксиниб,
Арслон шоҳга тез борган.
Хизмат сўраб подшодан
Бўйнин эгиб ёлборган:

— Кунда қилган ишларни
Хабар қилиб юрардим.
Кўнглингдаги овқатни
Тайёрлаб ҳам
турардим.—

Маъқул тушиб подшога
Уни олмиш хизматга.
Тулки эса ҳар куни
Гўшт келтирмиш тўрт
марта.

Бир кун тулки саҳрода
Гўшт қидириб юрипти.
Қарвонлардан адашган
Кўр туяни кўрипти:

— Подшо қилдик
арслонни,
Эшитдингми, туяхон.
Сен ҳам кўриб кел,
дўстим,
Олиб бора у томон.

Айёр тулки қасд қилмиш
Кўр туянинг жонига.
Аммо сиртдан дўст бўлиб,
Келтирмиш шоҳ ёнига.

Кўриб туяни арслон
Унга ўзин ташлапти.
Туя йиғлаб ёлбориб
Типирчилай бошлапти.

Тулки яна бир куни
Гўшт қидириб юрганмиш.
Бир ҳўкизни кўрибди,
Сув бўйида турганмиш:

— Уртоқ, сенга не азоб
Бекорга хизмат этиш,
Сўзимга солсанг қулоқ,
Яхшиси — бундан кетиш

Арслон шоҳ олдига бор,
Вазир этар ўзига.

Роҳат қилиб юрасан
Қирсанг унинг сўзига.

Тулки айтган бу хабар
Ҳўкизни шод этипти.
Тулки билан бирлашиб
Подшо томон кетипти.

Ҳўкизни кўрган подшо
Қизғин қарши олипти.
Уша кундан ҳўкиз ҳам
Вазир бўлиб қолипти.

Шундай қилиб ҳафталар,
Ойлар ўтиб кетипти.
Ҳар кун икки ҳайвоннинг
Азиз умри битипти.

Айёр тулки, кўринган —
Ҳайвонни ҳеч қўймапти.
Энди подшо ўзимни
Ер деб, беҳад ўйлапти.

Кўрқа-қўрқа тулкивой
Уйга ботиб кетипти.
Ахир бориб ҳўкизга
Шу сўзларни айтипти:

— Арслон шоҳим бир кун
Уч олмоқ бўлар сендан.
Эҳтиёт бўл, жон ўртоқ,
Сенга маслаҳат мендан.

Биласанми, арслон шоҳ
Қичқириқдан қўрқар кўп.
Агар қаттиқ бўкирсанг,
Шу он жим-жит бўлар
хўп.

Ҳўкиз унинг сўзига
— Хўп! — депти-ю,
кирипти:
Арслон эшитсин деб у
Қаттиқроқ бўкирипти.

Бу ўкирган товушдан
Арслон чўчиб кетипти.
Подшоликни ҳам ташлаб
Қочмоққа аҳд этипти.

Депти тулки:—
Подшоҳим,
Сизни ғамгин сезаман.
Асло қўрқманг бу ҳолдан,
Уни ўзим эзаман.

Арслон яширмай сирин
Бирин-кетин айтипти.
Сирни ошкор қилма, деб
Тулкига сўз қотипти.

Сирни очмаслик учун
Тулки қасам ичипти.
Шундан сўнгра арслон
шоҳ
Сир тугунин ечипти:

Ҳозир худди шу ерда
Хунук товуш эшитдим.
Сен келмаганда бундан
Қочиб кетмоқчи эдим.

Бундай ўткир овозли
Ҳайвонни кўрмаганман.
Ҳатто бундай ҳайвон-ла
Бирга ҳам юрмаганман.

Қўрқманг сира арслон
шоҳ
Бундай товушдан асло.
Бундай ҳайвонлар ҳар
чоқ
Бўлади жуда қўрқоқ.

Арслон шоҳни тинчитиб,
Тулки липиллаб елмиш.
Чопганича ҳансираб
Ҳўкиз ёнига келмиш:

— Товушингдан арслон
шоҳ

Жуда-жуда чўчипти.
Қочишга жой тополмай
Ранги-қути ўчипти.

Энди борсанг ёнига
Юнгларингни ҳурпайтир.
Ерни тепиб оёқ-ла
Бўкиришни кўпайтир.

Сендан аччиғланиб шоҳ
Думин бураб ташлайди.
Хужум қилсанг олдинроқ
Кўрқиб қоча бошлайди.

Ҳийла-найрангни қуймиш
У ҳўкизнинг бошига.
Ҳамда жўнапти дарров
Арслон шоҳнинг қошига:

— Ҳўкиз сенга қасд
қилган,

Ғазаб-аламда борар.
Сақла ўзингни, эй шоҳ,
У, пайт топса ўлдирар.

Ҳўкиз билан энди сен
Қилар ишни ўйлаб қил.
Иш кўп ёмон, подшоҳим,
Сўзларимни яхши бил.

Шу ондаёқ бўкириб
Ҳўкиз келмиш тепиниб.
Кучи билан ер тепиб,
Арслон турар бекиниб.

Ҳўкиз қилган қилиққа
Арслон чидаб
туролмай —

Уни ғажиб ташлапти,
Ҳўкиз қопти уролмай.

Ем бўлишининг навбати
Тулкига ҳам келипти.
Лекин ҳийла ишлатиб
Бир илтимос қилипти:

— Эй, подшоҳим, рухсат
эт,

Гапларимга қулоқ сол.
Утлоқдан мен келтирай
Семиз қўй ҳам қорамол.

— Ундай бўлса, майли
бор,
Тезроқ қайтгин, кўп
юрма.

Аччиғимни чиқариб
Мени ортиқ куттирма.

Тулки севинганича
Кетар сўқмоқ йўл бўйлаб.
Қайтмас арслон ёнига
Юрар ўлишни ўйлаб.

Тулки саҳро-чўлларда
Юрипти хўп бекиниб.
Кўрқиб-чўчиб юрипти
Бургутлардан чекиниб.

Тулки бир саҳрода
Писибгина юраркан,
Бургут йўлиқиб унга
Орқасидан қуваркан —

Тулки жони борича
Тўрт оёқлаб елипти.
Тополмагач ҳеч илож
Арслон шоҳга келипти.

Арслон уни кўрибоқ
Маҳкам тутиб олипти.
— Мени алдаб кетдинг, —
деб

Кўп азобга солипти.

— Эй подшоҳим, мен
бекор

Саҳроларда кезмадим.
Сиз учун деб ҳар ерда
Семиз ҳайвон изладим.

Шу бугун битта совлиқ
Кетди, аттанг, қўлимдан.
Бир арслон тортиб олди,
Тўсиб чиқиб йўлимдан.

Ҳийлакор тулки яна
Найрангини бошлапти.
Йиғлаб-йиғлаб, ёлвориб,
Қўзларини ёшлапти.

— Қандай арслон экан у
Улжани тортиб олган?
Мен ейдиган гўштларни
Зўрлик-ла олиб қолган?

Тулки шоҳни етаклаб
Бирга олиб кетипти.
Анча йўлни босишиб
Сўнг қудуққа етипти.

— Шоҳим, арслон шу
ерда

Нега қараб турасиз?
Мени аста яширинг
Сўнгра уни кўрасиз.

Арслон шунда тулкини
Хилват жойга беркитар.
Қудуқ ичига аста
Хўмрайганча жўз тикар.

Шу он унинг кўзига
Йўғон арслон кўринар.
Уни кўриб арслон шоҳ
Ғазабланар, куйинар.

Аксин кўриб арслон шоҳ
Ўзин ташлар қудуққа.
Қудуқда у ўлади
Чиқолмайин қуруққа.

Арслон шоҳдан қутулиб
Тулки юрар далада.
Фақат бургутдан кўрқиб
Ётар хилват дарада.

Бир кун жуда оч қолиб
Борган экан тўқайга.
Сира овқат тополмай
Депти:— Бораман қайга?

Бирдан шу чоқ ўрмондан
Чиқиб қопти бир овчи.
Депти у:— Ҳой ҳийлакор,
Энди қочиб кўргин-чи!

Қочолмасдан ҳеч ёққа
У, ёлбора бошлапти.
Ҳийласига алданмай,
Овчи отиб ташлапти.

Уқ зарбидан тулкининг
Икки кўзи юмилмиш.
Охирида ҳийлакор
Ўз қонига чўмилмиш.

ҲАКИМ НАЗИР

(1915 йилда туғилган)

Ҳаким Назир ўзбек болалар насрининг ривожига кат-
та ҳисса қўшиб келаётган ёзувчилардан биридир. Унинг
илк китоби «Қишлоқдаги жиянларим» ҳикоялари тўп-

лами 1948 йилда босилиб чиққан. Шундан буён ижодкорнинг болалар учун 50 дан зиёдроқ китоблари дунё юзини кўрди. «Яхши исм», «Булбул», «Бир туп ғўза», «Дўстлар», «Бошоқ», «Қодир билан Собир», «Бнар дарё», «Сўнмас чақмоқлар», «Кўктерак шабадаси», «Сув гадоси», «Лочин қанотлари», «Кенжатой», «Тоҳир ва Зухра», «Чиранма ғоз — ҳунаринг оз», «Дадамни топиб беринглар» каби ҳикоя, қисса, роман, пьесалари адибининг номини кенг китобхонлар оммасига танитди.

Бундан ташқари, Ҳ. Назир «Катта тарбиявий қуролимиз», «Навқирон авлод олдидаги бурчимиз», «Аркадий Гайдар», «Дўстим Зафарни эсласам», «Кичикларнинг катта дўсти», «Бахтиёр авлод куйчиси», «Севимли болалар ёзувчиси» ва бошқа илмий-назарий мақолаларида болалар адабиёти олдида турган муҳим вазифалар устида тўхталади.

ИГНА

(Ҳикоя)

Сора боғчасидан барвақт қайтиб қолди. У зинғиллаганича ҳовлига кирди-ю:

— Буви, буви!— деб чақира бошлади.

Бувиси ошхонада тандирга нон ёпаётган эди.

— Ҳа, болам, нучук эрта келиб қолдинг?— деди у ошхонадан туриб.

— Опам томошага обрадила. Кўйнагимга тугмача қадаб беринг,— деди Сора.

— Ҳозир, болам,— деди бувиси.— Ноним куйиб кетмасин.

Соранинг кутишга вақти йўқ эди. Ахир, у ёқда опаси билан қанча ўртоғи пойлаб туришибди-да.

Сора шкафдан янги тикилган қизил шойи кўйлагини олди. Кейин бувисининг ишпечидан игнани олиб, кўйлагига тугмача қадашга киришди. Қанақа тугмача денг— қип-қизил, силлиқ, ялтироқ тугмача!

У, ипни игнага бир амаллаб ўтқазди-ю, у ёғига қийналиб қолди. Дам игнаси қўлидан тушиб кетади, дам тугмача сирғалиб тушади. Хуллас, кўп қийин иш экан-да! Ия, ана бир нарса чирс этиб кетди. Мундоқ қараса игна синиб кетибди.

Сора чўчиб тушди. Ҳеч ким кўрмадими, деб у ёқ-бу ёққа аланглаб ҳам олди. Энди нима қилиш керак-а? Шошиб-пишиб игна-ипларни жойига қўйди-ю, яна «буви»-лаб чақира бошлади.

— Мана, бораяпман!— деганича кампир бир сават иссиқ нон кўтариб уйга кирди. Сорага пиёланинг оғзича келадиган жиззали кулча берди.

— Буни еб тур, дарров қадаб бераман.

Кампир ишпечи билан шойи кўйлакчани олдига олиб ўтирди. Кўзига сариқ кўзойнагини ҳам тақиб олди. Кейин игнани қўлига ушлаб кўрсаки, синиқ.

— Буни ким синдирди?— деди ачинганича.

— Қайдам?— деди Сора юзини четга буриб.

— Майли, синса синар-ку,— деди бувиси,— лекин синигини топиш керак. Тагин оёқ-поёғингга кириб кетмасин дейман-да.

Кампир гилам устини тимирскилай бошлаган эди, Сора шошганидан:

— Қидирманг, буви! Олиб ташлаганман,— деб қўйди.— Бошқаси йўқми?

— Бошқаси бор-у, кўрпа қавиқ игна эди-да. Тугмачангга ўтмайди. Дарров бориб олоқингнинг игнасини олиб чиқа қол, қизим!

Сора койиш эшитмаганига хурсанд бўлиб, олоқисиникига чиқиб кетди, бир оз ҳаяллаб игна олиб чиқди. Бувигинаси дарров тугмачани чатиб берди. Кейин Сора ясаниб олиб боғчага ғириллади. Терлаб-пишиб боғчага борсаки, болалар ҳозиргина томошага кетиб қолишибди. Сора қовоғини солиб, лабини осилтириб уйига қайтди.

— Нега дарров қайтдинг, қизим?

— Кетиб қолишибди-ку!— деди Сора хафа бўлиб.

— Қўй, хафа бўлма, қизим!— деди бувиси уни бағрига босиб.— Игна синмаганда кечикмасдинг. Эндиги сафар вақтида борасан.

ДАМИРНИНГ ҚУЛОҒИ ЙЎҚМИ?

(Ҳикоя)

Дамирнинг қулоғи йўқ, дейишади. Шу тўғримикин-а? Ўзи биринчи синфда ўқийдиган каттакон йигитча, ўқишда аълочи. Нега энди қулоғи йўқ бўлсин?

Ойиси кечкурун овқат пишираётганда:

— Ҳой, катта йигит, водопроводдан пақирчангда сув келтириб бергин!— деса, Дамир:

— Дарсим бор,— деб баҳона қилади-да, ўйинга берилади.

Ойиси эрталаб чой қайнатаётганда:

— Жон ўғлим, магазиндан нон олиб келгин,— деса, Дамир:

— Мактабда навбатчиман,— дейди-да, чой ичмасдан ҳам кетаверади. Ойиси эса «ҳай-ҳай» деб ачинганича қолади.

Қиш кунларидан бирида Дамир яхмалак отиш учун костюмда кўчага чиқди. Ойиси:

— Ҳой болам, пальточангни кийиб ол. Совуқ ейсан,— деган эди, Дамир қулоқ солмади. Яхмалак ота-ота терлаб кетди. Чарчаб келиб ётган эди, гуп этиб иситмаси чиқди. Ойиси доктор чақирди. Доктор опа термометр қўйиб:

— Шамоллабсиз, йигитча. Икки-уч кун ётасиз, ойингизнинг гапидан чиқмайсиз,— деди. Укол қилди. Дори берди.

Шу куни Дамир ўқишдан қолди. Бунга жуда ачиниб кетди. Эртаси синфдагилар ҳайвонот боғига боришадиган эди. Кечаси билан Дамирнинг кўзига маймунлар ўйини, айиқ полвонлар кураши кўриниб чиқди. Унинг боши айланиб турарди, шунга қарамай эрта билан:

— Мен ҳам бораман,— деб туриб олди.

Ойиси уришиб берди:

— Ёт ҳозир, қулоқсиз! Доктор опанг нима деди?

— Хоҳ! Мен томошадан қоламанми?— деди Дамирга алам қилиб.

— Гапимга қулоқ солсанг-чи, ўғлим,— деди ойиси,— кейин ўзим олиб бораман.

Дамир дарров бориб каравотига ётиб олди.

Ойиси хурсанд бўлиб дадасига:

— Қаранг, ўғлингиз қулоқли бола-да,— деган эди, дадаси кулди. Дамир бошини адёлга буркаб олиб пиқиллади, кулдими, йиғладими — билиб бўлмади.

БУЛБУЛ

(Ҳикоя)

Қобилжоннинг дадаси Олим ака кузда боғчага ҳар хил кўчатлар ўтқазган эди. Баҳор келиб дарахтлар, гуллар кўкариб кетди. Ҳадемай, ўрик, шафтолилар гулга кирди, уларнинг тагида гунафшалар очилди. Буни кўрган Қобилжон терисига сиғмай қувонарди.

Ана энди Қобилжоннинг иши кўпайиб қолди. Қарасангиз, боққа кириб мерганлик қила кетди-ку! Ҳар кесак отганда десангиз, дарахтларнинг уч-учидаги пуштиранг гуллар капалакдай учиб тушарди.

Бир куни эрта билан боғчада мерганлик қилиб юрса, қўшни томондан қуш овози келяпти. Қобилжон қулоқ солиб турса, жуда ҳам ёқимли овоз. Бу қанақа қуш экан? У дарров битта кесакни олди-ю, пастак деворга тирмашди. Бундоқ қараса, қўшни боғдаги катта гул тепасида булбул сайраб турибди. Заб чиройли эканми? Қобилжон девор тепасига миниб олиш учун хўп тирмашди, чиқолмади. Яхшиям чиқолмагани! Деворга миниб олганда борми, кесак билан булбулни пойлаган бўларди!

Олим ака ишдан қайтганда Қобилжон қўшнилари-никига булбул келганидан хабар берди.

— Дада, дада!— деди у кўзини ката-катта очиб, нега бизнинг боққа булбул келмайди-а?

— Қўрқади,— деди дадаси.

— Нимадан қўрқади?— деди у ажабланиб.

— Сендан!— деди дадаси.

— Ия, нега энди мендан қўрқади?

— Ахир, кесак отсанг, майиб бўлади-да! Бу ишинг ярамайди, **деб айтиб эдим-ку!**

Қобилжон индамай ўйланиб қолди: энди нима бўлади? Ростдан ҳам булбулжон унинг боғига ҳеч келмасмикин-а?

— Кесак отмасам келадими, дада?— деди охири Қобилжон.

— Албатта, келади — деб ишонтирди дадаси.

— Бўпти!— деди Қобилжон ва шу пайтдан бошлаб қушларга кесак отмайдиган бўлди.

Олим ака хурсанд бўлиб, қушлар учун тахтадан уя ясаб берди. Қобилжон суюна-суюна уяни ўрик дарахтининг тепасига ўрнатиб тушди.

УТКИР РАШИД

(1915—1990)

1937 йилда Уткир Рашиднинг биринчи китоби «Ешлик» номи билан босилди. Шундан кейин «Шеърлар», «Меҳнат тантанаси», «Ииллар ва одамлар» деган ҳикоя ва очерклар тўпламлари, «Умр қўшиқлари», «Қўшиқлар гулдастаси», «Гулшан диёрим» каби шеър ва қўшиқ китоблари, «Эсим қурсин», «Акам бўласиз» каби ҳажвий тўпламлари нашр этилди. Уткир Рашид драматург сифатида «Катта ҳаёт», «Қудалар», «Қудрат», «Фарзанд деб...» номли саҳна асарлари яратди.

Келажагимиз бўлган болаларга атаб Уткир Рашид «Ўртоқлар», «Икки ўртоқ», «Ким айбдор?», «Равшанжон ва айиқча», «Катта бўлсам», «Бахтиёр болалик» каби китоблар ёзди.

Уткир Рашид болаларга бағишлаб шеър ёзар экан, уларнинг ҳақиқий ватанпарвар, чинакамига эл-юрт фидойилари бўлиб ўсиб-улғайишларини истайди. «Ватаним», «Мард насллар», «Далам» шеърлари шу мақсадга қаратилган. Айниқса, «Ватаним» шеърида она юртимизнинг гўзаллиги, ҳузурбахшлиги, бойлиги ёш китобхоннинг меҳрини ўзига тортадиган, шу юртга муносиб инсон бўлиб улғайишга чорлайдиган даражада қувноқ тасвирга эга:

Чаман-чаман гулларга,
Сайроқи булбулларга,
Кўкни қучган уйларга,
Бахт келтирган тўйларга,
Қувноқ ва шўх куйларга,
Жойдир гўзал Ватаним,
Бойдир гўзал Ватаним.

УҚАЧАМНИ КЎЧАДА КЎРДИМ

Боғчадаги укамни
Катта кўчада кўрдим.

Узоқдан таниб уни
Келишин кутиб турдим.

Болалар қатор бўлиб,
Ушлаб олган арқонча.
Арқончага тизилган
Гўё қўғирчоқ анча.

Тарбиячи опаси
Борар бошлаб олдинда.
Тарқаб кетишмасин, деб
Ипга «чизиб» олган-да.

БУ — БИЗ БУЛАМИЗ

Сўрасангиз:— Сиз кимсиз?
Деймиз:— Бахтли ўғил-қиз!
Биз бир оз шўх бўлсак ҳам
Яхши, аъло ўқиймиз.
Катталарнинг сўзини
Яхши англаб ўқиймиз.

Кўп нарсалар ўрганиб,
Унга тақлид қиламиз.
Узи билмас деманглар —
Узимиз ҳам биламиз.

Катталардек ҳар ишни
Бош қотириб ўйлаймиз.
Гапга ҳам биз чечанмиз —
Тоғиб-тоғиб сўйлаймиз.
Сўрасангиз:— Сиз кимсиз?
Деймиз:— Бахтли ўғил-қиз!

КИЧКИНА ДЕМАНГ БИЗНИ

Кичкина деманг бизни,
Ўткир зеҳн, ақлимиз.
Биз ҳам катта бўлишга
Билиб қўйинг, ҳақлимиз.
Катта ишлар қиламиз,
Лойдан поезд ясадик.
Олти қават уй қурди
Гугурт чўпидан Малик.

Уйинчоқ машинамиз
Бузилувди, тузатдик.
Ишга борса ойимиз,
Йиғламасдан кузатдик.

Мақтабни ҳам ўзимиз
Энди толиб борамиз.
Қалай, катта бўпмизми,
Яқин қолди орамиз.

Қайси катта?

Аҳмад билан Раҳмат бир куни
Узоқ ўйлаб қолишди шуни.

— Қайси ҳайвон, айт-чи, энг катта?

— Энг каттаси — от-да, албатта.

— Энг кичкина ҳайвон қайсийқин?

— Энг кичиги лайча итмикин?

— Ҳайвонларнинг расмин солайлик,
Қайси катта, билиб олайлик.

Айтиб турди бирма-бир Раҳмат,
Солди ҳайвон расмини Аҳмад.

Туя, эчки, қўю қўзичоқ,
Эшак, от, фил, сигир ва бузоқ.

Қуён, айиқ, мушук, ит, йўлбарс,
Турар улар бўлиб баланд-паст.

— Энг каттаси туя,— дейишди,
Бўйга қараб бир-бир теришди.

Энг бошидан туя жой олди,
Энг охирда қуёнча қолди.

Ҳайвонларнинг катта-кичигин
Шундан кейин билиб олишди.

Расмларин солгандан кейин,
Уста рассом бўлиб қолишди.

ТОЛИБ ЙУЛДОШ

(1919 йилда туғилган)

Уйин бўлса ўйнаймиз,
Бўлмаса-чи, топамиз.
Тополмасак зир елиб,
Тўрт томонга чопамиз.
Йиқиламиз, турамиз —
Шу ҳам ўйин аталар.
Биздай неча йиқилиб
Катта бўлган оталар,

каби сермазмун мисралар муаллифи, кичкинтойларимизнинг жўшқин шоири — Толиб Йўлдошдир.

Толиб Йўлдошнинг 1941 йилда нашр этилган «Ҳажвчи ва бўри» тўплами болаларга бағишланган эди. Мана орадан неча йиллар ўтди. Бу даврда болалар шоирининг ўттизга яқин турли ном ва тиллардаги китоблари нашр этилди. Китобларнинг номлариёқ болаларни ўзига ром этади. «Шўхсиз, ширинсиз», «Копток нега қочади?», «Нурли келажак», «Ешлик», «Бахтли болалар қўшиғи», «Дўмбоқчалар», «Бизнинг уйда», «Орзулар гулдастаси», «Умид» ва бошқалар шулар жумласига киради.

ИМТИҲОН

«Эрта бир кун имтиҳон»
Дарагидан энтиккан
Баъзи бир хил болалар,
Минг хаёлга борарлар:
«Қандай бўлар»
дейдилар,
«Қантдай бўлар»
дейдилар.
Чувалашиб, чувашиб,
Дарсдан уйга жўнашиб,
Узларича тортишар,
Дафтар-китоб титишар.
Бироқ фойдасиз, аттанг,
Кечикканинг ҳоли танг.
Қўплар енгил ўйлашар,
Қўра-била ўйнашар.

Йўқ, болалар, мен атай,
Сизларга бир сўз айтай:
Утган йили Шоқосим —
Билан Ҳайитвой, Осим
Уша дарсдан қочарлар,
Имтиҳонда ночорлар.
Нима баҳо олдилар?
Ҳа, синфда қолдилар.
«Қасалман» деб алдашди,
Лекин улар адашди.
Копток тепиб эрта-кеч,
Қарашмади дарсга ҳеч.
Ҳушёр бўлинг сизлар ҳам,
Сиз ўқийсиз, бизга ғам.
Бу бир йилнинг меҳнати,

Яқин қолди муҳлати.
Шу синовда билинар,
Қим ўтиб, ким илинар.
Ишингиз пучми ё тўқ,
Тўқ бўлса-ку, ҳеч гап йўқ.
Қўнгилни қилиб хира,

«2», «3» олманг сира!
Одам бўлай десангиз,
Минутларни тежангиз.
Такрорланг ўтганларни,
Ёддан унутганларни.

ШИРИН СЎЗ

Ширин сўз бу қандай
экан,
Еб бўларми?
Мазасини тотмай, ширин
Деб бўларми?
Шириндирки, шундай
дерлар,
Эрта кунда.

Бирорта сир бўлса керак,
Аммо бунда.
Ширин сўздан тан
яйрайди,
Ширин-ширин.
Ширин сўзлар билар
лекин
Бунинг сирин.

ЭШИТИНГ ДЕБ

Қулоқ берган эшитинг
деб,
Кўзни бўлса, кўришга.
Тил-оғизни ёр-дўстлардан
Ҳоли аҳвол сўрашга.
Қўл тутмакка, оёқ эса —
Кўтаришга берилган.
Тиш — тегирмон,
майдалашга

Садафдайин терилган.
Бурун хушбўй нарсаларни
Ҳидлаш учун.
Қалла берган яхши-ёмон
Дидлаш учун.
Ҳеч бекорчи аъзонимиз
Йўқ, қарасак.
Биз уларни қадрлашга
Бас, ярасак.

ОФТОБ — ОНА

Кўпни кўрган кексалар:
«Офтоб — она» дейдилар.
Офтоб сўзи шунчаки
Бир баҳона дейдилар.
Қачонлардир шу офтоб,
Ёритган кенг оламини.
Қайдан, қандай куч
билан,
Ақли етмас одамини.
Бу тўғри гап, ҳаётда,
Офтоб — катта онамиз.
Болаликдан биз меҳр

Нурларига қонамиз.
Улғаямиз ҳам, унинг —
Бағридамиз эрта-кеч.
Она меҳри офтобдан,
Айрилмасак деймиз ҳеч.
Тирикликнинг аввали,
Шу офтоб-ла боғлиқдир.
Офтоб ризқи-рўзимиз
Она бағри доғлиқдир.
Фарзандим деб парвона,
Зар сочар бошимиздан.
Бу меҳнатда бизларнинг,

Чидам, бардошимиздан.
У сояпар, дангаса,
Танбалларга боқмайди.

Офтоб кутганча
фарзанд —
Бўлган кимга ёқмайди?

Қувган етар

Бу қочганни қувиш эмас,
Меҳнат ҳавас нишонаси.
Ким орзусин қувиб етса,
Ялтирайди пешонаси.
Орзу қочар, ҳавас қилган
Ундан қолмай қувиш
керак.

Юзу кўзин пешонанинг
Тери билан ювиш керак.
Ғайрат керак бунинг учун
Уқиш, ишда ҳар ерда ҳам.
Ғайрат билан бўлмаган
иш,
Бўлар бошга ортиқча ғам.

ПУЛАТ МУМИН

(1922 йилда туғилган)

Пўлат Мўмин ўзининг сержило шеърлари, қанотли қўшиқлари, мағно ва мазмунга бой дostonлари, ажойиб-ғаройиб эртақ-dostonлари, воқеаларга бой пьесалари, зеҳнларни чархлашга мўлжалланган топишмоқлари билан катта-ю кичик китобхонлар қувончига қувонч қўшиб келаётир.

Ҳақиқатан ҳам шоирнинг:

*Меҳр нури ёғар доим
Кўзингиздан, устозлар,
Юрсам дейман шу табаррук
Изингиздан, устозлар*

сингари жўшқин ва таъсирчан мисраларини ёд билмаган, қўшиқ қилиб куйламаган бола топилмаса керак.

Пўлат Мўминнинг «Обод ўлкам», «Офтоб чиқди оламга», «Офтоб ҳам яхши, одоб ҳам яхши», «Ер чопилди — жавоб топилди», «Хурсандмисиз? Хурсандмиз» каби ўнлаб шеърларини болалар севиб ўқиб келмоқдалар.

Пўлат Мўминни болалар ўз қўшиқчи-шоирлари сифатида эъзозлайдилар. Чунки у «Устозлар», «Қўшиқжоним, қўшиғим», «Майсалар қўшиғи», «Энг маза, эҳ маза», «Ачом-ачом бувижон», «Саёҳат-роҳат», «Кўйлагим», «Гижинг тоймиз», «Салимжон-нимжон», «Салим-

жон энди полвон» каби қўшиқлари билан болалар меҳрини қозонган шоир.

Пўлат Мўминнинг «Уринбосарлар», «Эҳ, роса ширин экан», «Холнинг жийрон велосипеди», «Кўнгил истар яхшилик», «Қовоқвой билан Чаноқвой», «Суқатой — конфетвой» каби поэма-эртақ ва пьесалари болалар адабиётининг ривожига катта ҳисса бўлиб қўшилди.

КИЧКИНТОЙМИЗ — ГИЖИНГ ТОЙМИЗ

Дўстимиз кўп,
Отимиз — чўп.
Лоф қилмаймиз,
Чопқиллаймиз.
Кичкинтоймиз —
Гижинг тоймиз.
Ҳазиллашиб,
«Ҳа-зуллашиб»
Қувнашамиз,

Қувлашамиз.
Кичкинтоймиз —
Гижинг тоймиз.
Бизлар ҳар кун
Усиб дуркун
Ҳеч қўрқмаймиз,
Куч тўплаймиз.
Кичкинтоймиз,
Гижинг тоймиз...

ПАПКА БИЛАН СИЁҲДОН

Сиёҳдон билан папка
Тушибди ҳасрат-гапга.
Гаплар чўзилмиш анча
Сўзлашибди билганча.
Папка депти:—
 Сиёҳдон,—
Бу ишинг жуда ёмон.
Атроф тўлди сиёҳга,
Арзга борай қаёққа.
Бунақанги бўлма без,
Ахир, чиқиб кетгин тез.
Шунда Папка ичидан
Сиёҳдон депти чиндан:
— Ҳурматли дўстим,
 Папка,
Мендан қилмагин ўпка.
Уйи томон кетганда,
Копток қилиб тепганда,
Тўкиламан ҳар ёнга.
Айб қўйма сиёҳдонга,
Эгамиз ўзи нодон,

Бизни асрайди ёмон.
Нима деса эгамиз,
Унга биз бўйин эгамиз.
Эгамдан кўп ҳасратим,
Тақдирланмас хизматим.
Ичим тўла нон увоқ,
Шу ҳам бўлдими сиёҳ.
Папка депти:— Сиёҳдон,
Топгин илож ва имкон,
— Қочгин,— депти,—
Сиёҳдон,—
Эгамиз бўлсин сарсон.
Папкадан китоб, дафтар:
— Маъқул, депти, бу
 гаплар.
Папка бир куни таққа —
Қочмиш номаълум ёққа...
Уша папка эгаси
Қарабсизки эртаси
Дарсга кепти бепапка,
Роса қолибди гапга.

ТИШ ЧҮТКА, ПОРОШОК ВА АТИР СОВУН ЭРТАГИ

Уқиб кўринг, дўстларим,
 Ездим сизга бир эртак.
 Яхши пайқаб олади
 Бўлиб турса ким сергак.
 Афсона деб ўйламанг,
 Ёзганимни тагин сиз,
 Эшмат деган болани
 Сиз ҳам яхши танирсиз.
 Ҳа, мен унинг ишларин
 Сизга таъриф этаман:
 Билганимнинг кўпини
 Битта-битта битаман.
 Эшмат нима бўпти-ю,
 Ялқовлашиб қолипти.
 Кейин анча дарслардан
 «2», «3» ҳам олипти.
 Мактабига кечикиб
 Борар эмиш баъзида,
 Вазифани бажармай
 Қизарармиш дарсида.
 Тонгда туриб зарядка
 Қилмоқ жуда ҳам фойда.
 Лекин барча ишида
 Йўқ-да тартиб-қоида.
 Озодалиқ одамнинг
 Тани жонига малҳам,
 Ҳаммом деган жойга-чи,
 Бормапти уч ойда ҳам.
 Устидаги кийимин
 Юрмас тозалаб, тахлаб,
 Ҳатто одат бўйича
 Ювинмасмиш яхшилаб.
 Қаранг, бир кун

Эшматнинг

Тиши оғриб қолди-ку,
 Кунни билан вой-войлаб,
 Боролмади дарсга у.
 Хўш, ошналар, Эшматни
 Ҳозир ёзмай турамыз.
 Нега бундай бўлганин
 Сабабини кўрамыз.

Эшматвойда бор эди
 Порошок, чўтка, совун,
 Ювинганда буларни
 Ишлатмапти у нечун?
 Шундан кейин порошок,
 Совун ҳамда тиш чўтка
 Роса суҳбат қилишди
 Утиришиб бир четга.
 Қани, келинг, билайлик
 Учаласин дидини.
 Совунхон гап бошлапти,
 Гуркиратиб ҳидини:
 — Сизга айтсам ростини,
 Жуда асл нарсаман.
 Атиргуллар ҳуснидан
 Яшнаб турар кенг чаман.
 Менинг атир ҳидимни
 Чаманзордан олишар.
 Хизматимга ҳамиша
 Кўплар қойил қолишар.
 Агар гапни чўзворсам,
 Дўстлар, мени кечиринг.
 Фикру ёдим тозалик,
 Душманیمان

кир-чирнинг.

Кимки мени ишлатса,
 Бўлар соғлом, озода.
 Шу ишимдан тарқатдим
 Юртга яхши овоза.
 Лекин менинг қадримга
 Эшмат сира етмайди.
 Қолиб кетдим

чанг-чунгда

Қаранг, парво этмайди.
 Олдинлари Эшматнинг
 Юзини кўп ювардим.
 Унинг тани-жонидан
 Қасалликни қувардим.
 Қўрдингизми Эшматнинг
 Қочиб қопти мазаси.
 Қилди ўзига ўзи,

Тортмоқда у жазосин,—
 Бор-йўқ гапни гапирди,
 Совун роса кўпирди.
 Тинглади ҳам тиш чўтка
 Ва порошок ўлтириб.
 Шу пайтда тўсатдан
 Жимликни бузди чўтка.
 Соқолини силкитиб.
 Урнадан турди тикка.
 — Қаранг, бизнинг
 Эшматни
 Ухлолмади вой-войлаб,
 Порошок ва мен билан
 Тиш ювмади бир ойлаб.
 Олдинлари тишлари
 Кўринарди дур каби.
 Бажариларди нуқул
 Эшматнинг ҳар талаби.
 Фабрикада мен учун
 Талай меҳнат қилишган.
 Кейин аптекаларга
 Тезде олиб келишган.
 Мен ҳам сиздай асман,
 Гавдам тоза суякдан.
 Қадрлашар ҳар ерда
 Дўстларим чин юракдан.
 Порошоквой маъқуллар
 Чўткавойнинг сўзини,
 Улуғсифат тутарди
 Порошоквой ўзини.
 Шундай қилиб, уч ўртоқ

САЛИМЖОН-НИМЖОН

(Ҳазил кўшиқ)

Салим, Салим,
 Салимжон,
 Бунча бўлдинг сен
 нимжон?
 Қопток мисол семирдинг,
 Гўё танинг хамиржон.
 Салимжон-нимжон.

Роса узоқ сўзлашди.
 Эшматвойга ҳар гапда
 Яхшиликни кўзлашди.
 Энди, яна, эшитинг,
 Эшматвойдан гапни сиз.
 Тиш оғриғи тузалиб
 Кетган эмиш билсангиз.
 У борипти докторга,
 Ушлаб олиб лунжини
 Кирипти юриб зўрга.
 Тишларига доктор ҳам
 Ачингандай бўлипти.
 Кўрса Эшмат тишларин
 Кир-чирларга тўлипти.
 Доктор опа Эшматга
 Кўп насихат қилипти,
 Маслаҳатни маъқуллаб,
 Эшмат уйга келипти.
 Тишларини ювипти
 Порошок-ла чўткалаб.
 Зарядка ҳам қилипти
 Эртасига эрталаб.
 Бу ишларни Эшматвой
 Одат қилиб олипти.
 Кўрган таниш-билишлар
 Хурсанд бўлиб қолипти.
 Эшмат барча ишида
 Сақлар тартиб-қоида.
 Уқиши ҳам соғлиғи
 Бўлиб қолган жойида.

Ҳеч бир чиқмай офтобга,
 Рангинг ўхшар бетобга.
 Уйқу босиб кўзингни,
 Қаролмайсан китобга.
 Салимжон-нимжон.
 Айта берсак бир четдан:
 Доим қоқдинг меҳнатдан.

Ҳеч қилмайсан зарядка,
Асло борми ғайратдан?
Салимжон-нимжон.
Бизлар каби куч йиққин,

Тур, ўртоқжон, тез
чиққин.
Ишлаб мактаб боғида,
Терлаб-терлаб чиниққин.
Бўларсан полвон.

ҚУДРАТ ҲИКМАТ

(1925—1968)

Қудрат Ҳикмат қисқа умр кечирди, аммо ижоди сермазмун бўлди. У 20 дан ортиқ китоблари билан болалар адабиётидан ўзига хос ўрин эгаллади.

Қудрат Ҳикмат мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун кўплаб шеърлар ёзган. «Боғчадаги боғчам», «Офтоб», «Гунафша», «Ойга — пойга», «Тойчоқ» каби шеърларида дўстлик, ҳамкорлик, она-табиат ва унга муҳаббат ғоялари ётади. Меҳнат мавзуси шоир ижодида бош масала ҳисобланади. Кимки ҳалол, пок бўлса, жисмоний меҳнатни севса, каттага ҳам, кичикка ҳам маъқул бўлади. Бу тушунча шоирнинг «Бувимнинг деганлари», «Уч ўртоқнинг совғаси», «Дўппи», «Она орзуси» шеърларида ифодаланади.

Қ. Ҳикмат «Чирчиқ фарзанди», «Қум остида қовунлар», «Бободехқон хангомаси», «Илоншоҳ ва унинг амалдори ари ҳақида эртак», «Кўмилган олтин, вайсақи хотин ва тадбиркор овчи қиссаси», «Човқар» каби поэма, эртак-дostonлари билан китобхонлар томонидан ҳақли равишда эъзозланади.

БУВИМНИНГ ДЕГАНЛАРИ

Бувим билан Санобар,
Қурт тутишди баробар.
Катта уйнинг тўрида,
Ипак қуртлар сўрида.
Урмалашар вишиллаб
Тут барги ер пишиллаб.
Санобарнинг вақти чоғ
Барг келтирди бир кучоқ.
Бувим деди:— Ҳой қизим,
Энди сенга шу сўзим —

Қуртлар кирди даҳага,
Урнак бўлиб ҳаммага.
Дастага ҳаракат қил,
Ўз ишининг кўзин бил!
Бу йил бизлар уч марта
Қурт тутиб,
мамлакатга —
Топширамиз пиллани,
Пилла эмас, тиллани.

Тоғдан келар пилдираб,
Ариқларда шилдираб
Муздай тиниқ зилол сув,
Симоб каби ўйнаб у —
Қайси ерда оқса ҳам
Гуркираб яшнар ўлкам.
Узоқлардан, дарёдан.

Қанал қазиб ҳар ёқдан.
Олиб келдик гулбоққа,
Экинларга қуймоққа.
Ғўза қониб ичсин деб,
Чўлни баҳор қучсин деб.
Ғўзал Ватанда асло
Қолмасин деб бўз, сахро.

УЧ УРТОҚНИНГ СОВҒАСИ

Кечқурун катта уйда,
(мен ҳам бор эдим унда)
Ултиришиб уч ўртоқ
Сухбат қилдилар узоқ.
Навбат билан охири
Деди улардан бири:
— Гулбаҳорга энди сен
Нима совға этасан?
Салмоқланиб Неъмат дер:
— Бизнинг колхоз

миллионер.

Бор унинг катта боғи
Серҳосилдир тупроғи,
Кўркамликда ягона
Тут кўчатдан юз дона —
Экаман Хол бобомдек,
Усиб олма, бодомдек.
Бўлсинлар яшил дарахт,
Баргларидан ҳамма вақт
Ипак қуртлар баҳр олсин,
Донғи элга таралсин,
Мана менинг совғам шу.
Яна қизир тортишув:
— Гулбаҳорга энди сен
Нима совға этасан?
— Уртоқлар,— деди

Эргаш,

Боғда ишлаш тағин гашт.
Ҳар хил рангли

гуллардан

Танлаб-танлаб улардан
Мактабимиз ёнига,
Дам олиш майдонига,
Янги гулхона ясаб,
Утқазаман, сафма-саф.
Шабадалар эркалаб,
Ёқимли ҳидлар сочсин,
Киши баҳрини очсин.
Мана менинг совғам шу.
Лекин осон эмас бу!
— Гулбаҳорга энди сен
Нима совға этасан?
Қодиржон деди:—

Мен ҳам

Қути ясайман кўркам.
Қушлар унга ин солар,
Яйраб ўсар қушчалар.
Читтак, майна,

булбуллар,

Бизга қалин дўст улар.
Турли зараркунанда
Ҳашаротни кўрганда,
Аямасдан бир қатла
Қириб ташлар албатта.
Ўйнаб беҳи, олчада,
Юрсинлар кенг боғчада.
Менинг совғам шу бўлар
Боққа ҳусн қўшилар.

ОЙГА — ПОЙГА

Инсон ва шамол
Уйнашиб пойга.
Баробар учмоқ
Бўлишди Ойга.

Йўл жуда олис,
Етмоқ машаққат.
Керак беҳад куч,
Ирода фақат.

Шамол дер унга
Ортиб эҳтирос:
— Учиб юришлик
Бобомдан мерос.

Мендан ҳам ўзғир,
Чаққонми одам?
Эслолмас буни
Бўронбой дадам.

Синашиб кўрсак,
Жумбоқ бўлар ҳал.
Даъвойинг бекор,
Уйла, тағин сал!

Инсон мийиғда
Қулади холос.
Гўёки осмон
Унга кўк палос

Қўп ўйлаб, учқур
Ракета қурди.

Сўнг иккаласи
Ойга югурди.

Шамол оламга
Роса жар солиб,
Даставвал йўлда
Келади ғолиб.

Бироқ кеккайиб,
Боқаркан аста.
Ўзини кўрди
Булутдан пастда.

Ҳали йўл олис,
Етмоқ машаққат.
Керак беҳад куч,
Ирода фақат.

— Кел!— дер кенг фазо,
Завққа завқ қўшиб,
Инсон боради
Ғайрати жўшиб.

Интизор Ойга
Космонавт қўнар.
Тилсимни очиб,
Ортига жўнар.

Мардлар майдонда
Синалар деган
Халқ сўзи асл,
Ҳеч ўлмайдиган.

МИХ

Қалпоқ кийган аскарга
Ухшайди мих полвон ҳам.
Бирикади у билан
Бирикади бу билан.
Эшигу ром, нарвон, том.
У бор уйлар саранжом.
Ҳавас қилар ҳар асбоб.

Қўринишдан камсуқум
Рўзгор учун қулай, боп
Махсус катак қутида
Сақлашади тежалаб.
Қурилишда усталар
Ишлатишар режалаб.
Гоҳ янглишиб кўз жойга

Қоқиб айб қилишса,
Қалпоғини қийшайтиб,
Уни майиб қилишса,
Норозилик билдириб,
Мих қолади қайрилиб.
Дераза ҳам ўрнашмас,
Кесакидан айрилиб.
Кўрса ўйинқароқлар
Тепиб, сочиб кетади.
Кўзим тушса ногаҳон

Жоним ачиб кетади.
Турли-туман буюмнинг
Пай томири ўшади.
Бўлак-бўлак ёғочни
Бир-бирига қўшади.
Бир истагим бор, ука:
Михдай тўғри, ўткир бўли
Ҳурмат қилиб дўстларинг
Шунда сенга берар қўл.

ХУДОЙБЕРДИ ТҲХТАБОВ

(1933 йилда туғилган)

Худойберди Тўхтабоев ўзбек болалар адабиётида саргузашт жанрини ривожлантиришга катта ҳисса қўшиб келаётган адибдир.

У ўз ижодини 50-йилларда бошлади. «Шошқалоқ» ҳикоялар тўплами 1962 йилда босилиб чиқди. Мазкур тўпلامдан муносиб ўрин олган ҳикояларда болаларнинг ўқишлари, катталарнинг меҳнати, интилишлари, орзу-мақсадларига кенг ўрин берилади.

Худойберди Тўхтабоев қаламига мансуб асарлар: «Сариқ девни миниб», «Сир очилди», «Ака-ука Омонбой билан Давронбойнинг қишлоққа газ олиб келганлари ҳақида жажжи қисса», «Беш болали йигитча», «Қасоскорнинг олтин боши», «Йўллар ва йиллар», «Ширин қовунлар мамлакатида», «Мунгли кўзлар» китобхонларнинг энг севимли асарларига айланиб кетган.

НИҲОЛЛАР НОЛАСИ

(Ҳикоя)

Шаҳарда кўкаламзорлаштириш ойлиги бўлиб ўтганди. Шу ойлик давомида кўчалар чеккасига, ариқларнинг бўйига, хиёбонларга нақ уч юз мингга яқин мевали, мевасиз, манзарали кўчатлар ўтқазилди. Ҳафталикда, газеталарнинг ёзишича, мактаб ўқувчилари, район коммунал хўжалиklarининг жуда илғор, жуда ҳам илғор бўлмаган ходимлари, маҳаллаларнинг тажрибали

ва жуда ҳам тажрибали бўлмаган чоллари актив ишти-
рок этишди.

Бу иш жуда тез, худди ёв қувлаб келаётгандек шо-
шилинич ўтказилди.

«Шодлик» кўчасининг икки юзида қачонлардир сув-
лари ўйноқлаб равон оқадиган ариқлар бўларди, лекин
бу ариқларнинг сувлари аллақачон, тўғрироғи, бундан
тўрт йилларча олдин қуриб қолганди.

Ана шу суви аллақачон қуриб қолган ариқларнинг
бўйига 22- мактаб ўқувчилари икки юзтача чинор экиб
кетишди.

Жуда хурсанд бўлиб, бир-бирларига ҳазил-мутойиба
сўзлар айтишиб, қиқирлашиб кулишиб, бир хил кўчат-
ларни жуда тўғри, остини сернам қилиб, бир хилларини
сал-пал қийшайтириб, майда томирчалари ёнига қуруқ
тупроқ тортиб экиб кетишди.

Тавба қилдим деб гапирай-ку, худди қўйлар қўйлар
билан, эчкилар эчкилар билан ёки, айтишлик, чумчуқлар
чумчуқлар билан ўз тилларида гаплашганларидек чи-
норлар ҳам чинорлар билан гаплашишар экан.

Ҳалиги қийқиришиб кўчат эккан ўқувчилар бири кет-
монини асфальт йўлда даранглатиб судраб, бири белку-
ракни елкасига тесқари қўйиб, яна биттаси бўш челақни
чилдирма қилиб чалиб жўнаб кетишгач, чинорлар бир-
бирларига маъноли қараб қолишди.

— Хўш, ҳаммаларинг эсон-омон жойлашиб олдиларингми?— тўсатдан гап бошлаб деди қадди-қомати келишган новча ниҳол.

— Чакки эмас,— деб қўйди ўнг томондаги пакана ниҳолча.

— Экишаётганда менинг битта шохимни синдириб қўйишди,— деб зорланди шохи синган ниҳолча.

— Ҳечқиси йўқ,— далда берди қадди-қомати келишган новча ниҳол,— ҳаммаси яхши бўлиб кетади, томирларимизни тупроқ орасига эсон-омон ёйиб олсак, гуркираб ўса бошлаймиз, баргларимиз шаббодада ўйнаб, қарсақлар чаламиз. Ўтган-кетганлар салқинимизда ўтириб, баҳра олишади... Бизга ҳали раҳматлар ёғилиб кетади.

Қадди-қомати келишган новча ниҳол бошқа шерикларидан ҳам ҳол-аҳвол сўраб кўнгилни кўтарувчи, далда берувчи сўзлар айтиб, ўз ишига машғул бўлди... Тоғ

этакларидаги қирлардан бу ерларга етиб келгунча машинадан машинага ўтавериб танасининг кўп жойлари заха еган, бир неча кун офтобда қолиб кетиб майда, пат томирлари қурий-қурий деб қолган экан. Новча ниҳолча ана шу жароҳатларини тузатишга, пат томирларини қайтадан жонлантиришга киришди. Лекин ён-атрофларида нам тупроқ жуда кам экан, сўришга ҳарчанд уринмасин, бир томчи ҳам сув йиға олмади. Сув бўлмаса жароҳати ҳам битмайди, пат томирлари ҳам тирилмайди. Уқ томирида қишда ғамлаб қўйган озгина сув бор эди. Шу сувдан бир томчисини олиб жароҳатини бир оз даволаган бўлди. Улай-ўлай деб қолган пат томирлар ҳам бу сувдан жонланиб, рангига сарғиш нур югурди, ҳаммалари ғимирлашиб қолишди, сўнгра кўз илғамас майда қўлчалари билан тупроққа ёпишиб, чақалоқ ойисининг кўксини эмгандек, нам тупроқларни сўрғилай кетишди...

Эрталаб, қуёш чиқиши билан икки юз ниҳолча бирдан уйғониб енгил-енгил чайқалишиб, бир-бирларига салом бергандек бўлишди, сўнгра тунлари қандай ўтганлигини айта бошлашди.

— Менинг томирларим тун билан сув ахтариб чиқишди,— деди битта нозиккина ниҳолча.

— Мен бўлсам танаму шохчаларим билан шабнам сўрдим,— деди бошқаси.

— Мен йўлда карахт бўлиб қолган эканман, ҳалиям ўзимга келолмаяпман,— деб қўйди учинчиси...

Қадди-қомати келишган новча ниҳолча бошқаларга қараганда ёши бир-икки ёш улугроқ бўлиб, бобо чинорлардан кўп ривоятлар эшитганди: янги ерларга кўчиб борилганда сув учун, қуёш нурлари-ю, озиқ-овқатлар учун омонсиз жанглар кетаркан, бир хил ниҳолчалар ожизлик қилиб ана шу жангларда нобуд бўлиб кетишаркан... Новча ниҳолча бобокалонларидан эшитган бу гапларни ўйлаб кетди... Йўғ-э, бу ерда унақа бўлмас, ахир шундоққина ёгиналарида ариқлар бор-ку, бугун-эрта сув ҳайдаб юборишлари ажаб эмас. Ундан кейин кўчат экиб кетган болалар ҳам жа бепарво, беғам эмасдир. Эҳтимол, сув тўла челақларини кўтариб, бир-бирларини қувлашиб, қийқиришиб келиб қолишар...

Сабр қилиш керак, сабр!

Ниҳоллар сабру бардошлари зўр, унча-мунча қийинчиликка парво қилмайдиган, қуёш тафтига, сувсизликка ўргатилган эди. Ҳали-бери сув ҳам, озиқ-овқат ҳам келмаслигига кўзлари етганидан пат томирлари билан намхуш тупроққа ёпишиб, танаю шохчалари билан шабнам сўриб, икки-уч ҳафтани бир амаллаб ўтказишди, бу ўртада шохчаларидан яшил баргчалар чиқариб, таналаридаги озгина намлик билан уларга ҳаёт бахш эта бошлашди. Аммо кунлар ўтган сари баргчалар катталашиб, кўпроқ сув, кўпроқ озиқ-овқат сўрай бошлашди. Ниҳолчаларнинг танаси пат томирларига кўпроқ озиқ-овқат юборинглар деб буйруқ берган эди, томирчалар бирдан тилга кириб: «Озиқ-овқат атрофимизда мўл, лекин уларни нима билан йиғиб оламиз-у, нима билан жўнатамиз? Озиқ-овқат жўнатадиган бирдан-бир воситамиз сув зарралари эди, ахир улар йўқ-ку, бизга ҳадеб буйруқ беравергандан кўра озгина сув топиб берсаларинг бўлмайдими!» деб ҳар томондан чуғурлашиб қолишди.

Бир куни қуёш ҳаддан ташқари қиздириб юборди, ўзи тўкаётган мўл-кўл ҳарорат эвазига ниҳолчаларнинг баргу шохчаларидаги энг сўнгги намликни ҳам сўриб ола бошлади.

Ниҳолчалар бирданига:

— Сув!

— Сув!

— Сув!!!— деб бақаришга тушишди.

Қадди-қомати келишган новча ниҳолча тўсатдан қўрқиб кетди: йўқ, ўзи учун эмас! Майда ниҳолчаларга, укаларига ачиниб кетди. Бобокалонлари айтган сўз учун, озиқ-овқат учун бўладиган жангларнинг энг оғир палласи бошланганга ўхшайди. Бундай пайтларда одамлар ёрдамга келишмаса, нозик ниҳолчаларнинг кўпчилиги нобуд бўлиб кетиши мумкин-ку, ахир! Наҳотки, наҳотки шундай бўлса! Ахир улар тоғ бағридаги серсув, баҳаво адирларда мазза қилиб ўсишаётган эди, ўз ҳолларига қўйиб беришганда, бу ерларга мажбуран кўчириб келишмаганда, қандай соз бўларди-я!

— Сув!

— Сув!

— Сув!!!— деган фарёд ҳамма ёқни қоплаб кетгандек бўлди яна.

Новча ниҳолча шошиб қолди, нима қилишини, бир томчи сувга зор бўлиб жон бераётган нозик ниҳолчаларга қандай ёрдам беришини билмасди у.

Кўчадан шошилиб машиналар ўтяпти, бир-бирлари билан гаплашиб, аллакимни ёмонлаб, аллакимни мақтаб одамлар ҳам ўтиб турибди... Нозик ниҳолчаларнинг фарёдига бўлса ҳеч ким парво қилмайди. Нимжон баргчалари қуёш тафтига аста-секин қовжираб, ожиз новдалари очлик, сувсизликдан бирин-кетин сўлиб боряпти.

— Сув!

— Сув!

— Сув!!! — дейишяпти улар.

Эртасига эрталаб ниҳолчаларнинг кўплари уйғонмади, тунги шабнамга етолмай намозгар палласидаги димликда бирин-кетин нобуд бўлишган экан..

Қадди-қомати келишган новча ниҳолча бу жудоликдан даҳшатга тушди-ю, лекин ўзини йўқотмади. «Мен энди бошқа ниҳолчалар учун ҳам яшашим керак, бўй чўзиб ҳар томонга чиройли шоҳлар отиб, яшил барглар чиқаришим, салқинимда ўтган-кетганлар дам олиб, биз, чинорлар шаънимизга раҳматлар ёғдириши керак...» деб ўйларди у. Пат томирчалари қуриб, иккита ён ва битта ўқ томири қолган эди. Ана шуларнинг танасида ҳали бир-икки томчи сув борга ўхшайди, аммо новча ниҳолча шошилишда яшил баргчаларни кўпроқ чиқариб юборган экан, эртасига эрталабданоқ ана шу яшил баргчалар кўпроқ сув берилишини сўраб, танага муржаат қила бошлади. Тана юқорининг илтимосини пастга етказган эди, аччиқланиб турган ўқ томир:

— Сув йўқ!— деб жеркиб берди.

— Сув!

— Сув, биз ўляпмиз!

— Қовжираб боряпмиз!

Кун пешиндан оғганда шоҳчалар билан томирлар ўртасидаги алоқа бутунлай узилиб қолди, томирлар энди ўзларини ўйлаб, ўлмаслик учун сўнгги томчи сувни ўзларига олиб қолишганди улар. Новча ниҳолчанинг шоҳлари сўлиб, барглари сарғая бошлади, танаси қуришиб, ўзини лоҳас сеза бошлади-ю, вужуди қизишиб, пўслари тарс-тарс ёрилиб кетаётганини сезиб қолди.

«Йўқ,— дея чайқалиб кетди новча ниҳолча,— мен ўл-маслигим керак, мен яшайман, яшайман!»

— Сув!— деб чинқириб юборди охирида...

Кўчадан шошилиб машиналар ўтиб борарди. Одамлар ҳам ўтяпти. Кимнидир мақтаб, кимнидир ёмонлаб кетишяпти, бу кўчалар беҳад жазирама, озгина бўлса ҳам салқин жойи йўқлигидан зорланиб бораётганлар ҳам бор.

Чоллар, кампирлар ўтяпти.

Йигитлар, қизлар ўтяпти.

Болалар, қизчалар ўтяпти...

Новча ниҳолча ҳамон ажал билан олишиб ётибди, жанг бобокалонлари айтишганидек беомон, шафқатсиз эди. Бирин-кетин яшил баргчалари қовжираб таслим бўлишди, шохчаларидаги ҳаёт сўнди. «Танам тирик ҳали,— энтикиб деди новча ниҳолча,— мен яшашим керак, албатта яшайман...» У кимдандир ёрдам кутгандек жовдираб атрофга қарай бошлади. Мени бу ерга экиб, кетмонини асфальтда даранглатиб судраб кетган болалар келиб қолмасмикан, деб яна бир бор кўча бошига кўз ташлади, ёмғир томчиларидан умидвор бўлиб, булут бўлмаса ҳам кўкка тикилиб, узоқ қотиб турди... Кейин тўсатдан серсув адирларда бирга ўсган укаларининг ўлигига кўзи тушиб қолди... Қизиқ, ҳаммалари тик турганча жон беришибди... Утган йили худди шу кечакундузларда ҳаммалари тирик, яйраб-яшнаб барқ уриб ўсишаётган эди... Энди бўлса... «Йўқ, мен яшашим керак...»

— Сув! Сув! Сув!

Қадди-қомати келишган новча ниҳолча аста-секин ўзидан кетиб, аллақандай сеҳрли хаёлот нашъаси билан маст бўла бошлади, кейин ўша кун — ҳаддан ташқари қиздириб юборган 19 июнь куни кундуз соат олтиларда жон берди.

Тик турганча қотиб қолди у.

НОСИР ФОЗИЛОВ

(1929 йилда туғилган)

Носир Фозиловнинг биринчи ҳикоялар тўплами «Ирмоқ» номи билан 1959 йилда босилиб чиққан. Ўзбек ва

қозоқ халқларининг азалий қон-қардошлиғи, боқий биробарлиғи тасвирланган қиссаси — «Оқим» 1962 йилда чоп этилди. Шундан сўнг унинг «Робинзонлар» (1964), «Қуш қаноти билан» (1965), «Кўклам қиссалари» (1970), «Қорхат» (1968), «Жўхори тузоқ» (1971), «Саратон» (1975), «Кичкина деманг бизни» (1977), «Дийдор» (1979), «Танланган асарлар» (2 томлик, 1982—83), «Шум боланинг набиралари» (1985), «Болалигим — пошшолигим» (1989) китоблари босилиб чиқди. Носир Фозилов бу асарлари билан ўзбек адабиётида болалар насрининг ривожланишига катта ҳисса қўшди.

ҚУЁНЧА

(Ҳикоя)

Далада, қўш бошида беш-олтита бочка ётар эди. Бу бочкалардаги ёқилғиларга Миртожи бобо пойлоқчилик қилар эди. Иш қизиган маҳал. Бир ҳафта бўлди, у тушки овқат пайтида уйига боролмайди; тракторларга челақда ёғ, сув ташиб беради. Шундан бери Бектош билан Ҳошим мактабдан қайтгандан сўнг, боболарига овқат олиб келишадиган бўлиб қолишди.

Мана, бугун ҳам улар овқат олиб келишаяпти.

Ҳаммаёқда баҳор; ерда ҳам кўкда ҳам баҳор. Бутун жон-жониворлар ер бетига ўрмалаган пайт: ҳув ана, осмонда турналар арғимчоғи тиров-тиров қилиб учиб кетаяпти; ерда эса тракторлар гуруллаб атрофни ларзага соляпти. Эндигина трактор сўқаси ағдариб ўтган қумоқ-қумоқ ер бўрсиллаб-бўрсиллаб енгилгина буғ чиқаради. Ҳаммаёқда кўклам ҳиди, нафаси... Ҳамма жойда кўклам шодиёнаси, шовқини...

Болалар атрофни тўйиб-тўйиб томоша қилишар, сўқа кетидан ипакдек майин тупроққа ёпирилган зағча галаларига кесак отишиб учирришар эди. Зағчалар бўлса қағ-қағ қилишиб уларнинг тепасида учиб айланишарди. Бектош шунда ҳам зағчаларни тинч қўймади. У энди осмонга кесак отди. Кесак шудгор чеккасидаги қалин олабўтага келиб тушган эди, олабўта ичидан бир кичкина қуёнча сакраб чиқди. Болалар қийқиришиб ўзларини қуёнчага отишди. Бечора қуёнча нима қиларини билмай олабўтадан бир-икки айланди. Кейин шош-

ганидан ҳайдалган ерга қараб қочди. Бектош уч-тўрт ҳатлашидаёқ унга етиб, тутиб олди. Орқасидан Ҳошим ҳаллослаб етиб келганида, Бектош қуёнчани бағрига босди.

— Вуй, кичкиналигини,— деди Ҳошим ҳаваси келиб,— бир кўриб берай?

— Қочириб юборасан.

Улар тутган ўлжаларидан хурсанд бўлиб йўлга тушишди.

Бектош Ҳошимдан каттароқ, бўйи ҳам чўзиқроқ: у чуқур ҳайдалган сўқа изидан келаётса ҳам, бўйи Ҳошим барабар эди. У худди биров тортиб олаётгандай, қуёнчани маҳкам бағрига босиб олган. Ҳошим бўлса қўлида кўтариб олган мис товоқчани гоҳ у ёнига, гоҳ бу ёнига оларди. Иккаласи ҳам атрофдаги бўлаётган нарсаларни унутишган; тракторларнинг шовқини ҳам, зағчаларнинг қағ-қағлаши ҳам қулоқларига кирмасди. Фикри ёдлари ҳам, кўзлари ҳам қуёнчада.

Улар худди шу аҳволда қўш бошига келишди. Келиши билан Бектош ҳар кунгидек олиб келган овқатини эмас, тутиб олган қуёнчасини кўрсатиб, бобосига мақтанди:

— Мана, бобо, кўринг.

Бобоси аста қуёнчани қўлига олди. У ҳали ёш, юнглари момикдегу бироқ ориқ; бечора қўрққанидан дир-дир титрар, юраги дук-дук урар эди. Чол уни аста-аста силади:

— Вой бечора-ей, яқинда туғилган экан. Уясини трактор бузиптида-а?...— деди у салмоқланиб. Кейин набираларига қаради.— Бечоранинг онаси излаб юрган-дир.

Бобосининг сўзларидан ҳайрон қолган Ҳошим билан Бектош бир-бирларига қарашди. Ҳазил қилаётгандир деб Бектош бобосига қараган эди, жиддий кўринди. Кейин Бектош ўйланиб қолди: «Ростдан ҳам уйи бузилган бўлса-я. Борди-ю, бобом айтгандек, онаси излаб юрган бўлса-чи!... «Бектош бироз ўйланиб турди-да, аста қўлини чўзиб, бобосидан қуёнчани олиб орқасига бурилди.

Унга Ҳошим ҳам эргашди.

— Қаёққа?— деди Миртожи бобо.

— Урнига олиб бориб қўямиз.

— Ҳа, болам, олиб бориб қўйинглар. Ҳали у ёш, ҳеч нарсани билмайди. Сутдан чиқмаган кўринади.

Болалар йўлга тушгандагина Миртожи бобо иштаҳа билан товоқнинг оғзини очди...

ЕРИЛГАН МИЛТИҚ

(Ҳикоя)

Кун тушга яқинлашиб қолганда булутларнинг бир чеккаси йиртилиб, офтоб мўраллади. Қамишлар учига қизиллик югуриб, эрталаб баданларни жунжитиб эсаётган шамолга мулойимлик инди. Овчилар ҳар кунгидай, сой бўйидаги пастқам ялангликка тўпланишиб, тўрваларидаги нон борми, яхна ўрдак гўшти борми, термосдаги чой борми... ишқилиб, ҳамма нарсаларини ўртага қўйишди. Яна гап қизиди:

— Битта ўқ билан учтасини урдим, қойилмисанлар?— дерди бир овчи. Унга Адҳам деган боланинг дадаси гап бермайди:

— Кўк порох кучли бўладими, деб қолдим?! Битта ўрдакни отган эдим, зарб билан осмонда беш метрча жойга учиб бориб бошқа бир ўрдакка урилса бўладими? Уни ҳам йиқитиб туширди...

— Қўй-е!..

— Ҳа, ишонаверинг. Тагин нуқул отган ўқим ўрдакнинг бошига бориб тегади денг...

— Йўр-е...— дейди амаким унинг гапидан ҳайратда қолган бўлиб.

— Мана ишонмасангиз...— деб Адҳамнинг дадаси отган ўрдақларини кўрсата бошлайди.

— Қани, қанотига тегибди-ку?

— Э, буни мен мўлжалга олмаганман, ўқимга ўзи дуч келиб қолган!

— Ундоқ бўлса милтиқнинг сеҳрли эканда-а?— амаким баттар уни қайрайди мийиғида кулиб. Атрофдагилар қотиб-қотиб кулишади. Кейин Адҳамнинг дадаси амакимнинг эрмак қилаётганини сезиб қолиб, гапини тўғрилайди гўё:

— Йўқ-йўқ, гап порохда!..

Шу маҳал яқин ўртадан милтиқнинг «қарс!» этган бўғиқ товуши, сўнг қандайдир бир боланинг инграган

йиғи овози эшитилиб қолди. Суҳбат бўлиниб, ҳамма жой-жойидан сакраб туриб кетди. Бундай қарасам, Адҳам йўқ, кўрқиб кетдим.

— Адҳам!..— деб юборганимни билмай қолдим. Овчилар билан кетма-кет чопиб борсам, Адҳам сой бўйида қув оқариб, йиғлаб турибди. Оёғи тагида қўшоғиз милтиқ ёрилиб ётибди.

— Нима бўлди ўзи?!

Адҳамнинг сўзлашга мажоли келмас, бир жиҳатдан дадасидан кўрқиб турарди. Нимагалиги кейин маълум бўлди: овчилар ўзлари билан овора бўлиб, лоф уриб ўтирганларида Адҳамвой қамиш орқасига ўтиб сувда юза сузиб юрган сазан балиқни кўриб қолибди. Кейин милтиқ билан отиб, тутиб олиш фикри туғилибди унда. Дадаси гап билан овора бўлиб ўтирганида аста келиб, билдирмай милтигини олиб қайта ўша жойга борибди. Борса, балиқ сув тагида ўтлар орасидан кўриниб турганмиш. Адҳам балиқни аниқроқ мўлжалга олиш учун милтиқ оғзининг ярмини сувга тиқиб, тепкени босиб қолибди. Милтиқнинг қўндоғи келиб зарб билан елкасига урилибди... Бундоқ кўзини очиб қараса, милтиқ икки бўлиниб кетибди. Қўшоғизнинг эса отилган томони ёрилиб нарироқда тутуни чиқиб ётганмиш.

Адҳамга дадаси индамади. Чамаси ўғлининг соғ қолганидан хурсанд эди. Бир оз вақт ўтгач, у ўғлига:

— Милтиқни сувга тиқиб ҳам отадими, тентак? Нафас чиқадиган жойни бекитиб қўйса, бу милтиқ эканку, одам ҳам ёрилади. Оғзи сув билан бекилиб қолгандан кейин... Кўк порохнинг кучи қоладими?!— деди насихатомуз.

Овчиликка теккан касал экан, у шу ерда ҳам ўзининг кўк порохини қўтариброқ гапирар эди. Адҳамнинг дадаси айтаётган гаплардан одамлар мийиғида кулишиб, бирин-кетин орқаларига қайтишди. Кеч кириб қолган эди.

Шу куни овчилар бир дунё ўлжа билан, мен бўлсам бир умрга етгулик таассурот билан қишлоққа қайтиб келдик...

ФАРҲОД МУСАЖОН

(1933 йилда туғилган)

Фарҳод Мусажоннинг болаларга бағишланган ҳикоя, қисса ва пьесалари 1958 йилдан эътиборан чоп этила бошлаган. *Езувчининг «Дарадаги қишлоқда»* (1960), *«Турди, велосипед, қизил боғич ва мен»*, *«Офтобни қувлаб»* (1970), *«Чин дўстлик»* (1976), *«Чевар қиз»* (1982), *«Булоқ суви»* (1982), *«Турди, велосипед ва мен»* (1983), *«Текин томоша»* (1989) каби китобларининг майдонга келиши болалар учун катта тухфа бўлди.

Фарҳод Мусажон ҳамма болалар учун ёзади. Унинг китоблари орасида мактабгача тарбия ёшидаги, кичик мактаб ёшидаги, ўрта ва катта ёшдаги болаларга бағишланган асарларни ҳам учратиш мумкин.

Фарҳод Мусажоннинг *«Хаёлпарастлар»*, *«Оқ кабутар»*, *«Хизматингизга ҳозирмиз»*, *«Шаҳарлик олифта»*, *«Ўғлимни қайтариб беринг»* каби катта-кичikka бағишланган пьесалари республика театрларида қайта-қайта қўйилиб келади.

ВАРРАК

(Ҳикоя)

Ташқарида жала қуяётганда иссиққина уйда ўтирилиб телевизор томоша қилганга нима етсин? Айниқса, болаларга бағишланган фильм бўлса.

Шерқўзилар ҳам бир уй бўлиб телевизор кўриб ўтиришган эди. Бир маҳал варрак учираётган болани кўрсатиб қолишди. Ўзиям варракмисан варрак экан. Шерқўзининг кўзлари чақнаб кетди.

— Ака, варрак ясашни биласизми?— деб сўради Тўхливойдан.

Акаси жавоб беришдан олдин мазах қилгандек Шерқўзига камситганнамо назар ташлади. Кейин керилди.

— Мен, акаси, кичкиналигимда шунақа варраклар ясардимки, кўрганларнинг оғзи ланг очилиб қоларди. Бир марта ўн ғалтак ипни ҳаммасини қўйганман, варрак деган шунақа осмону фалакка чиқиб кетгандики, юлдуздек милтиллаб аранг кўзга чалинард.

— Ростданми?— акасининг гапига унчалик ишонқирамади Шерқўзи.

— Ишонмасанг, мана, бувамлардан сўра,— Тўхливой гапини тасдиқлатиб олмоқчи бўлиб бувасига қаради.

— Булутнинг орқасига ўтиб кетган варрагингни айтаяпсанми?— мийиғида жилмайиб ҳазиллашди Сайди бобо,— эсимда, кўзим ўтмай дурбин билан зўрға кўргандим.

Ҳамма кулиб юборди. Шерқўзи бўлса ҳовлиқиб қолди.

— Ака, менга ҳам ўргатиб қўйинг варрак ясашни,— деб ёлборди.

— Ия, афанди, кузда ким варрак учиради?!— яна мазах аралаш гапирди Тўхливой.— Бир ҳафтадан кейин қиш киради, уч ой қишдан кейин баҳор бошланади, ана ўшанда ўргатиб кўярман.

— Бўпти, кутаман,— севинчини яширмади Шерқўзи.

Эртасига энг яқин оғайниси Фаҳрига акаси баҳорда варрак ясашни ўргатиб қўймоқчи бўлганини айтиб мақтанди.

— Сенинг аканг яхши,— деди Фаҳри ҳам ўксиб, ҳам ошнасига ҳаваси келиб,— ишинг тушса йўқ демайди. Менинг акам бўлса бир нарса сўрасам жеркиб беради.

— Хафа бўлма,— ўртоғининг елкасидан қучиб юпатди Шерқўзи,— акам варрак қилишни ўргатаётганида сени ҳам чақираман, иккаламиз бирга ясаймиз. Варракни ҳам бирга учирамиз. Бўптими?

Фаҳри миннатдорчилик билан жилмайди.

Шу кундан бошлаб иккала оғайни баҳорни тезроқ келишини кутиб яшадилар. Куз тугаб қиш бошланди. Қиш қаттиқ келмади, уч-тўрт марта ҳўл қор ёғди, ерга тушмай эриб кетди. Февралнинг охирларида эса ҳаво юмшаб ерлар қуриди.

Шерқўзи дам олиш куни акасига юзланди.

— Ака, кунлар илиб қолди. Энди варрак учирса бўлар?

— Ҳали вақт бор. Сенга баҳорда деганман-ку. Баҳор эса мартда киради.

Ҳадемай баҳор ҳам кирди. Биринчи март куни Шерқўзи саҳар турди, акасининг уйқудан туришини пойлаб, тепасида ўтирди. Тўхливой кўзини очиши билан:

— Ака, бугун баҳор кирди, варрак қилиб берасизми?— деб сўради.

— Баҳор уч ой давом этади,— Тўхливой кўзларини ишқаб жавоб берди,— жуда унақа ҳовлиқма бўлма. Варрак учирадиган вақт келганда ўзим айтаман.

Шерқўзи яна кутди. Апрель кирди, дарахтлар гуллаб, куртак ёзди, бинафшалар қийғос очилди, ерни майин майса қоплади.

— Ака,— яна акасига ёлборди Шерқўзи,— энди ўргатасизми варрак ясашни? Ростакам баҳор келди-ку.

— Баҳор ҳавосига ишониш қийин. Ҳозир очиқ бўлса ярим соатдан кейин айниб қолиши мумкин. Унда нима бўлади, варрагимиз ёмғирда ивиб, меҳнатимиз зое кетади. Кунлар росмана исиб кетсин, кейин гаплашамиз.

— Нуқул баҳона тўқийсиз,— акасидан ўпкалади Шерқўзи,— ясаб берақолинг.

— Сен фақат шилқимлик қилма, вақти-соати келганда ўзим айтаман дедим-ку! Кўнглинг тўқ бўлсин, ўргатиб қўяман.

Шерқўзининг жуда ҳам ҳафсаласи пир бўлиб кетди, аммо иложи йўқ эди. Орадан яна бир ой ўтди. Кунлар исиб ёзнинг ҳиди келиб қолди.

Бу гал Шерқўзи оғайниси Фаҳри билан бирга акасига рўпара бўлди.

— Ака, варрак ясашни...— деб оғиз очишини билди, Тўхливой жеркиб унинг сўзини бўлди.

— Сал мияни ишлатиш керак, бир ҳафтадан кейин имтиҳон бўлса, тайёрланиш ўрнига варрак ясаб ўтирсам имтиҳондан йиқиламам-ку! Олдин ташвишдан қутулиб олай, албатта ясаб бераман.

Шерқўзи индамади, акасига ялинишнинг фойдаси йўқлигини тушунди.

Фаҳри билан кўчага чиқиб кетишди. Энди улар Фаҳрининг акасидан илтимос қилиб кўришди.

— Вақтим йўқ,— деди қовоғини солиб Фаҳрининг акаси,— ўзларинг уриниб кўринглар, варрак ясаш қийин эмас.

Бу гап болаларга маъқул тушди. Шерқўзи уйдан хитой қоғоз олиб чиқди, иккала ўртоқ варрак ясашга киришдилар.

Ҳовлида болаларни кузатиб ўтирган Сайди бобо гапга аралашди.

— Уртоғингнинг акаси ҳам сенларни хафа қилибди-да.

— Йўқ,— деди қатъийлик билан Шерқўзи.— Фахрининг акаси Тўхливойдан яхшироқ экан.

— Нега деганда,— кулимсираб набирасининг гапини тасдиқлади донишманд бобо,— Тўхливой ширин гап билан сенларни лақиллатиб юрганди, Фахрининг акаси мардлик қилиб тўғрисини айтибди. Пайсалга солинадиган насия яхшиликдан нақд ёмонлик афзал, деган нақл бор қарияларда.

Гарчи Шерқўзи нақлнинг мазмунини яхши уқмаган бўлса ҳам, бош силкиб бобосининг гапини маъқуллади ва ҳафсала билан варрак ясашга киришиб кетди.

ЛАТИФ МАҲМУДОВ

(1935 йилда тугилган)

Латиф Маҳмудов болалар насри ва драматургияси бўйича самарали ижод қилиб келмоқда.

Латиф Маҳмудов «Чўққидаги лола», «Икки дўст», «Чинорлар», «Садоқат», «Икки дангасанинг саргузаштлари», «Қизғанчиқ», «Жасур болалар», «Болалар қувончи», «Шўх дарёнинг сири», «Сирли хат», «Эски дуторнинг сири», «Тоғда отилган ўқ», «Қонга яширинган одам» каби қирққа яқин китоблар муаллифидир.

Адибнинг «Али билан Вали», «Сирли хат», «Ишёқмаснинг қилмиши», «Бургут олиб қочган бола», «Қорбобо билан учрашув», «Э, аттанг...», «Ҳақиқий ўғил бола» каби пьесалари республикамиз болалар театрлари сахналарида қайта-қайта намойиш қилинмоқда.

ЯНГИ УРТОҚ

(Ҳикоя)

Янги уйимиз учта кенг, ёруғ хоналардан иборат. Олдида балкони бор. Эски диванимизни балконга қўйиб олдим. Езда думалаб, китоб ўқиб ётаман. Дам олиш кuni зерикиб, диванни у ёқ-бу ёққа сураётгандим, бувим:

— Ҳой, Мурод, нега индамайсан?— деб қолдилар.— Эшикка чиқ, биров чақиряпти.

Чиқсам сепкил юзли, бақалоқ бир бола. Менга қараб илжайди. Башараси таниш, тавба, қаерда кўрганман? Э, бўлди, бу анови келган кунимиз кўчимизни ташишиб юборган қўшнимизнинг ўғли. Оти Миркомил эди, шекилли. Тўғримиздаги уйда туришарди. Уни уйга таклиф қилгандим.

— Юр, шаҳарни айлантириб келаман,— деди.

Уйга кириб, бувимдан сўраб чиқдим.

Янги шаҳарнинг янги кўчасидан Миркомил билан пилдираб боряпмиз. Йўл асфальт, тош. Унда-мунда қум-шағал уюмлари. Ишчилар кўчани тозалаш билан овора. Шовқин-сурон худди Тошкентдагидек. Қаердадир мотор гуриллайди. Олисда кўтарма кранларнинг ҳавога санчилган хартуми дам эгилиб, дам кўкка пишқиради. Уч-тўрт киши йўл ёқасига кўчат экаяпти. Мен ҳамма нарсага маҳлиё бўлиб боряпман, аммо Миркомил тамом бепарво. Аллақачон ҳаммасини кўриб улгурган-да. Шунинг учун бўлса керак, «Қалай, қойилми?» дегандек дам-бадам менга қарайди. Кўча бошига етиб қолганда:

— Қара,— деди Миркомил қўлимдан ушлаб,— бизни чақиряптиларми?

Сал нарида увоққина бир чол илжайиб турарди. Ёнида каттакон қоп. Мен Миркомилнинг таниши шекилли, деб унга қарадим, у эса, бир нима демоқчи бўлиб, менга ўгирилган ҳам эдики, чол имлади.

Олдинма-кейин югуриб бордик. Ота бизга қараб:

— Бўтам, шуни кўтартириб юборинглар,— деди.

— Хуп бўлади, қани Миркомил!— деб дўстимга ишора қилдим.

Ичига тош солинганми, билмадим, роса оғир экан. Инқиллаб-синқиллаб икки киши аранг қопни ердан узган эдик, Миркомил қўйиб юборди. Қоп «тап» этиб ерга тушди.

— Чол ёнига ўгирилди, савол назари билан қаради:

— Ҳа, бўтам?

— Қўйинг, ота,— деди Миркомил,— уйингиз олис эмасми?

— Йўқ, бўтам, жилла узоқ эмас.

— Сиз йўл бошланг,— деди Миркомил енг шимариб,— ўзимиз олиб бориб берамиз.

Чол иккиланиб бир Миркомилга, бир менга қаради:

— Шундоғми, майли, бўтам. Умрингдан барака топ. Чол йўл бошлади. Менинг бўлса ансам қотди. «Бу чол бувангми, таниш-билишингми, менга-ку барибир, яхши кўрингнинг келса, белингни қийшайтириб ўзинг кўтариб кетавер, менинг номимдан корчалонлик қилиб нима қиласан»,— дедим ичимда. Миркомил эса, қовогидан қор ёғилиб:

— Ҳа, нимага қараб турибсан, ушла!— деди.

Ана холос. Шунча қилғиликни қилиб қўйиб, зардаси нимаси-а? Вой сурбет-ей! Шунақа одамларни кўрсамчи, тавба, гап топиб беролмай довдираб қоламан. Ҳозир ҳам шундай бўлдим.

Индамай қопнинг бир томонидан кўтардим. Йўлда Миркомил қоқилиб кетиб тиззасини қириб олди. Худди аламини мендан олмоқчи бўлгандек, қопни бир силкиган эди, оёғимга тушиб бошмалдоғимни эзиб юборди. Хуллас, бир-биримизни еб қўйгудек бўлиб, манзилга етиб келдигу, чолнинг дуосини ҳам эшитмай қочиб қолдик.

Миркомил йўлда тўхтаб тиззасини ишқалади.

— Қойилман,— дедим бошмалдоғимни ушлаб.

— Ҳа?!

— Бошмалдоқни единг-а. Яхшиликка ёмонлик деб шуни айтади-да.

Миркомил бирдан тўхтади-да, қўлларимни маҳкам ушлаб юзимга тикилди:

— Нима?— деди қошларини чимириб,— яна битта қайтар, нима дединг?

Мен унинг бақрайиб турганини кўриб яна гап топиб беролмай қолдим.

— Э, бор-е,— дедим ўзимни тутолмай,— танишингнинг қопини кўтариб гуноҳкор бўлдимми?

Миркомил бирдан бўшади. Кўзларини ғалати пирпиратди-да:

— Уйлаб гапир,— деди секин,— нега менинг танишим бўларкан. Ўзингнинг танишинг-ку.

— Ана холос,— деб юбордим,— сени имлаб чақирди-ку!

— Ҳеч-да. Нега мени бўларкан. Сени!

Бундай аниқлаб кўрсак, чол унинг ҳам, менинг ҳам танишим эмас экан. Миркомил нима дейишини билмай тиззасини уқалади. Мен эса яна довдираб:

— Чолни кўриб бувам деб юрган эканмиз-да,— дедим.

Анча йўлгача жим кетдик.

— Менга қара,— деди бир маҳал Миркомил,— сенинг бувангми, меникими, барибир эмасми-а! Ахир, кимнингдир буваси, кимнингдир таниши-ку! Нима дединг?

— Рост,— дедим енгил тортиб. Негадир ҳозир юрагимда қайнаб турган ғазаб бирдан сўнди-да, ҳатто бошмалдоғимнинг оғриғини ҳам сезмай қолдим. Миркомилга ҳам ўзининг айтган фикри ёқиб кетиб илжайди.

— Юр,— деди,— энди шаҳарни айланамиз.

Иккаламиз бўлган воқеани унутиб, хурсанд, хушчақчақ шаҳарни айлангани кетдик.

МИРАЗИЗ АЪЗАМ

(1936 йилда туғилган)

Болалар адабиётининг тараққиётига баракали ҳисса қўшиб келаётган истеъдодли шоирлардан бири Миразиз Аъзамдир. У 1936 йилда Тошкент шаҳрида туғилган. Тошкент Давлат университетини тамомлаган.

Миразиз Аъзам 1960 йилдан бери болалар учун шеърлар, дoston ва эртақлар ижод қилиб келади. Шоирнинг «Металлург», «Ақлли болалар», «Сенга нима бўлди?», «Ғалати туш», «Ер айланади», «Ерга доврұқ сола-миз», «Бир чўнтак ёнғоқ» каби китоблари ёш китобхонларга яхши таниш.

Миразиз Аъзамнинг «Алла», «Бола ва она», «Икки юзли дўст», «Қойил қолинг», «Қичкина», «Еттига кирсам агар», «Ер айланади», «Зийрак-зийрак» каби қўшиқларини мактабгача тарбия ёшидаги болалар севиб куйлайдилар.

Шоирнинг «Асрор», «Эрк қуши», «Она юрт осмонида», «Антиқа» дostonлари болаларга қувонч бағишлаб келмоқда.

МЕН ИЛОННИ ТУТАМАН

Раъно илондан қўрқар,
Барно илондан қўрқар.

Мен илондан
қўрқмайман,
Илонлар мендан қўрқар.

Мен илонни тутаман,
Хафа қилмай боқаман.
Боқиб роса минаман,
Миниб сувда оқаман.

Машҳур атом музёрап
Мени қувиб етолмас,
Сув остида ракета
Мендан олға ўтолмас.

Ҳаммасидан олдинда
Ўзим сузиб юраман.

Қўшиқ айтиб ҳайқириб
Олам кезиб юраман.

Тўсиб чиқса олдимдан
Уммон сув бўрилари.
Ёмонликка ёмонлик,
Яксон бўлади бари.

Янчиб олға кетаман,
Уйимизга қайтаман.
Бўлган гапнинг ҳаммасин
Ойимларга айтаман.

ЧУМОЛИБОЙ БИЛАН АРИОИНИНГ САЕҲАТИ

Бир куни Чумолибой,
Ариойга деди:— Ҳой,
Юр, чиқамиз сафарга
Томошага, шаҳарга.
Шаҳар кенгайган эмиш,
Борармиш зўр қурилиш...
Кетдилар ғинғиллашиб,
Шамолни тизгинлашиб,
Осмоннинг қир учидан
Нақ шаҳарнинг ичида
Қаттакон боғ кўриниб
Тушишди югуришиб.
Зап ажойиб жой экан,
Хушбўй, хушчиroy экан:
Аста шабада эсар,
Тебранади гулсафсар.
Бир томонда қизил гул,
Бошқа тарафда сумбул,
Яшнаб очилган гул-гул,
Сайраб ётибди булбул.
Ариой, Чумолибой
Шўхликда мисоли сой,
Уйнашар қувлашмачоқ.
Бироқ тўсатдан шу чоқ
Қарсиллаб синди дарахт.
Атрофни қилиб қарахт.
Чумоли дер:— Ҳой Айиқ.

Айт-чи, бу қандай қилиқ?
— Уя қураман,— дер у,
Завқин сураман,— дер у.
— Уянг ёнида турган
Тўсинлар нима бўлган?
— Ётибди,— дейди

Полвон,

Керакмас, улар ёмон:
Ранги чиройли эмас,
Ҳеч ким қойилман демас...
Ғаши келиб бу гапга
Дўстлар бошқа тарафга
Айиқ тўсинин тортиб
Кетдилар терга ботиб.
Бироқ юришгач бир оз,
Эшитиб тақ-туқ овоз.
Яна тўхтаб қолдилар,
Атрофга кўз солдилар.
Кўришса, Қизилиштон
Кўтармай бошин ишдан
Ин ясаб баландроққа
Мих қоқарди ёнғоққа.
Бир мих учиб кетарди,
Бири тушиб кетарди.
Ари дер:— Етмай қолар,
Ининг ҳам битмай қолар,
Териб ол, парвосиз қуш!

Қуш индамай бошлар иш.
 Ари олайиб кўзи,
 Терволди бир-бир ўзи.
 Яна олға кетдилар.
 Кўп йўллардан ўтдилар.
 ... Маймун кунга қаратиб
 Уй қуради ясатиб.

Дўстларнинг гаши келди,
 Ари гингиллаб деди!
 — Маймунжон, бу

тахтани

Нега оддинг, айт, қани?...
 — Бир оз дағал экан,—

дер,—

Зирапчаси тикан,— дер.
 — Рандаласанг бўлади!

Маймун қаҳ-қаҳ кулади.

Дўстлар териб оларлар,
 Олдинга йўл соларлар.

Кетарлар йўл бошлашиб,
 Шахдам қадам

ташлашиб,

Темир, қамишдан тортиб

Фиштгача — барин

ортиб...

Шаҳарнинг бир четида

Тўрт боласи кетида

Бир қуённи кўришиб

Тўхтарлар ҳол сўрашиб...

— Нега хафасан, Қуён?

Кўрдингми бирор зиён?

— Этим увишиб қолди,

Совуқ ҳам тушиб қолди.

Ҳали уйим битмаган,

Охирига етмаган...

Чумолибой, Ариой!

— Хафа бўлма, Қуёнтой,

Ёрдам берамиз биз,—

деб,—

Қириб оласиз сиз,— деб,

Йиққанларин бердилар,

Гўзал уйча қурдилар,

Ҳашарлашди қуёнлар

Ва барча қадрдонлар,

Ушалди мурод-мақсад,

Шундай битди саёҳат.

ТУЛАН НИЗОМ

(1938 йилда туғилган)

Тўлан Низом Андижон вилоятининг Бўз туманида таваллуд топган. У Андижон педагогика институтида ўқиб юрган кезларида шеърий машқлари вақтли матбуотда тез-тез чоп этилган. Бугунги кунда шоирнинг 20 дан зиёдроқ турли номдаги китоблари чоп этилган. Шоирнинг «Сенинг эртақларинг», «Ешлик баёзи», «Ифтихор», «Қуёш йўли», «Она тилим, она элим», «Андижонда бир қуш бор», «Чўлпон», «Чаман ичра», «Муқаддас руҳ» каби тўпламлари ёш китобхонларнинг дилларига қувонч улашиб келмоқда.

АНДИЖОНДА БИР ҚУШ БОР

Истироҳат борининг
Ҳаваскор булогининг —
Кўрки бўлган бир қуш
бор.

Кўзи қуёшга ўхшар,
Парвози мағриб —
машриқ,
Патларида кумуш бор.

У нурга чўмилганда,
Минг рангга кўмилганда,
Ажиб баҳору қиш бор!

Тилдан — тилга ўтилган,
Қўшиқ бўлиб етилган,
Шухратида болқиш бор.

Елкасида Андижон,
Яратган пахта —
хирмон!!!
Не эллардан олқиш бор!

Андижонда бир қуш бор!

ҚАЛДИРҒОЧ

О, қалдирғоч, қалдирғоч,
Қора кўзларинг қийғоч.
Думинг ўхшар хивичга,
Қанотларинг қиличга.

Оёқларинг тим қора,
Тумшугинг тигдай бор-а?
Бўйинчангда оқ шарф,
Бир кўрай яқин бориб.

Лой кўтариб шифтдасан,
Ин солишга устасан,
Меъмормисан, айт, ўзинг,
Булоқдек қайнар сўзинг.

Қушлар ичра доносан,
Емонлиқдан тонасан.
Қилган ишинг жасорат,
Қийратасан ҳашорат.

Қиш келганда кетасан,
Жануб томон етасан.
Қайтганингда сен
такрор —
Юртга келади баҳор.

О, қалдирғоч, қалдирғоч,
Айвонимда бола оч!

ТИНЧЛИК УЧУН

Пластинидан ўғлим
Ясабди турли қурол.
Уларга ҳайрон боқиб,
Оҳиста бердим савол:

— Булар нима, Озодбек?
— Мана, бу — танк,
бу — наган.

Мана бу — тўп, самолёт,
Пулемётдир, бу турган.

Мана буси — кемадир,
Денгизларда сузади.
Бу — ракета жуда зўр,
Ўйдан учқур, ўзади.

Бу — бир солдат, постида
Жуда ботир, бемалол —
Тошдай қотиб турибди,
Қўлида ушлаб қурол.

Душман сира келолмас,
«Бизникилар» мустаҳкам.

Шунда қўзғаб ҳисларим,
Озодга дедим мен ҳам:

«Яхши», дедим оҳиста,
Бошим чулғаб хаёллар,
— Тинчликка қалқон
бўлсин
Сен ясаган қуроллар!

БУЗДА БУЛГАНМИСИЗ?

— Сиз Бўзда
бўлганмисиз?

Кўрганмисиз ҳуснини?
— Мен Бўзни роса кезиб,
Чаман билдим кўксини!

— Тунаб қолдингизми
ҳеч,

Уй сурдингизми оқшом?

— Бунда тонглар
бошқача,

Юлдуз, ойда ўзга ром!

— Нимаси дилни очар,
Қовуними, тарвузи?

— Еқимли экан Бўзнинг,
Қиш, баҳор ва ёз-кузи!

— Кўриб қувондингизми,
Илҳомрез жойларини?

— Кўрдим унга руҳ
берган
Шўхоқар сойларини!

Билдингизми, ер — олтин,
Қуёш бунда тўкар зар.

— Ватан бўйлаб, ҳа,
бугун,

Меҳнаткаш Бўз —
мўътабар!

ОЛМАХОН

Арслонбобда — довонда,
Тоғ бағрида, ўрмонда
Яшар эди Олмаҳон,
Қувончи жаҳон-жаҳон.
Шоҳдан шоҳга ўтарди
Сакраб-сакраб кетарди.
Бутоқларда ўй сурар,
Дарахт учида турар.
Кўзи қора мунчоқдай,
Ялтирайди чироқдай.
Думи супурги мисол,
Қайрилади бемалол.
Олдинги оёқлари,
Тирноғи, бармоқлари,

Одамникига ўхшар,
Ёғочни маҳкам ушлар.
Қулоқлари динг хўпам,
Сезгир, чопқир ва ўктам.
Феъли ҳам анча дуруст,
Болаларга бирам дўст.
Йўлдан ўтган ҳар киши,
Бўлса ҳамки ташвиши,
Бир зум тўхтаб қолади,
Чўнтакка қўл солади.
Олмаҳонга қараб у,
Чақирар: Қакку! Қакку!
Қўлига нима кирса,
Дили нима буюрса,

Донми, данакми, бодроқ,
Ишқилиб битта емак,
Унга тутишар ҳар дам.
Шунда олмахон бирам
Эпчил бўлиб кетади,
Кишини шод этади.
Лекин ёмон томони,
Еёлмас экан нонни.
Унга писта ё ёнғоқ
Келтирмасангиз ҳар чоқ.
Сизга қиё боқмайди,
Қилиғи ҳам ёқмайди.
Чийиллар эрмак қилиб,
Сизни бир нодон билиб.
Қочиб кетади узоқ,
Думини қилиб бароқ.
Қай куни бевош Собир,
Шошилиб қилмай сабр,
Ўзлигини унутиб,
Ўжар, шумлиги тутиб,
Чўнтагидан қанд олиб,
Уни кафтига солиб,
Олмаҳонни чақирди,
Хуштак чалди, бақирди.
Олмаҳон келди дарров,
Юраги ҳам бериб дов.
Собир қўлига боқди,
Тумшуғини бир қоқди.
Думини ликиллатиб,
Оёғин дикиллатиб.
Жимириб қулоғини,
Тиғлатиб тирноғини,
Қочмоқчи эди нари,
Тез аён бўлди бари.
Собир маҳкам ушлади,
Ёш кўнглини хушлади.
У талпинар ҳар ёққа,
Қочмоқ бўлиб узоққа.
Собир эркалаб, қийнаб,
Шум феъли яна айнаб.
Қулоғини чимчилар,
Жонивор кўп чийиллар.

Қандни тиқар оғзига,
Ҳатто унинг бўғзига.
Солмоқчи бўлар бармоқ,
Олмаҳон думи бароқ.
Қўрқинчдан қалтирайди,
Кўзлари ялтирайди.
Шу замон келиб қолди,
Собирни тутиб олди
Бир барваста оқсоқол,
Юзи-кўзида малол.
— Болам, кимсан? Не
учун
Уни қиласан тутқун?
Нега берасан азоб?
Собир қилолмас жавоб,
Чол сўзлади туюқиб,
Ҳатто кўздан ёш оқиб.
Бу табиат сен учун
Умринг бўлсин деб узун,
Яратилган азали,
Бу дунёнинг гўзали
Урмон, дарё, кўллардир.
Уларда яшаётган,
Ризқини ошаётган
Жониворлар оз қолди,
Бу иш хатарга солди.
Айниди замин, само,
Олмаҳон ҳам кўп эмас,
Улар сони хўб эмас.
У жонивор аъзоси,
Табиатнинг боласи.
Сени онанг суйгандай,
Дилга меҳрин туйгандай.
Уни севар табиат,
Шунчун қилар тарбият.
Одамлар билиб қўйсин,
Сендаини тийиб қўйсин.
Ҳа, сендаин болалар,
Кейин қилар нолалар.
Сен қушларга ин яса,
Дон бер агарда еса.
Олмаҳонни ўйнабсан,

Ўйнаб анча қийнабсан.
Сен-чи унга мағиз бер,
Ёнғоқ, писта, майиз бер.
Қувнаб юрсин ўрмонда,
Сен қолмагин армонда.

Собир ўрмон оралаб,
Ўзин ўзи қоралаб,
Чопиб кетди йўлида,
Қанди қолди қўлида.

САФАР БАРНОЕВ

(1938 йилда туғилган)

Сафар Барноев ўзбек болалар адабиётида ҳам назм, ҳам насрда ижод қилиб келаятган истеъдодли қаламкашлардан бири. Унинг «Тоғлардаман» номли биринчи шеърлар тўплами 1970 йилда чоп этилган. Шундан кейин ижодкорнинг «Биринчи табассум», «Дадамнинг қўллари», «Соғинч», «Юлдузхон ва Баҳоржон», «Солдат қайтган кун», «Оқ лайлаклар», «Чехралар», «Эгизаклар», «Мукофот», «Тинчликни улуғлаймиз», «Каримжон — Карлсон», «Дадам ҳақида қўшиқ» каби шеър, ҳикоя ва қиссалардан иборат китоблари босилиб чиққан.

Сафар Барноев асарларида болаларнинг аъло ўқишга интилишлари, одоб-ахлоқда бошқаларга ибрат бўлишлари, ота-онага муҳаббати, ватанпарварлиги очиб берилади.

ОҚ ЛАЙЛАКЛАР

(Ҳикоя)

Қишлоғимизнинг номи қизиқ: Лайлакхона. Лайлакхоналикман деб айтсангиз, бошқа қишлоқдагилар кулиб қўяди. Олдинлари бунга эътибор бермасдим. Нима, Лайлакхона бўлса, Лайлакхона-да. Бошқа қишлоқларнинг номи ҳам бундан чиройли эмас. Сойнинг нариёғидаги қишлоқ Гўжахўр. Катта йўл бўйидагиси — Респонтоб. Эҳ-ҳе, нима кўп, ном кўп.

Кўп бўлгани билан бизнинг қишлоқ ҳамманинг тилида. Лайлакхоналикман деб оғиз жуфтлашинг билан қиқир-қиқир кулгу бошланади. Айниқса тўй-маъракаларда. Қишлоғимиз одамлари кўриниши билан тўйда хизмат қилиб юрганлар барабар чуғурлашиб қолади.

— Йўл беринглар, қатиқчилар келишди.

— Ҳай, қатиқдан торт.

Катталар-ку сўзини бермайди. Аммо мен тенги болаларга қийин. Кўзимизни очиринмайди. Боришимиз билан дастурхон ёзиб, олдимизга бир коса тўла қатиқ қўйишади. Кейин мазах қилишади.

— Олсинлар, қатиқ совиб қолмасин.

Ҳатто баъзида тўйга борсак, биз лайлакхоналик болаларга алоҳида жой ажратиб бериб, тоза калака қилишади. Тўйга бормай десам, бувам ҳол-жонимга қўймайди.

— Борақол, Аваз, тўй — болаларники. Уйнаб келасан.

Ҳа, уйнаб келаман. Қўшни қишлоқ болалари жим турармиди. Қумғондай қайнашади.

— Бува,— дедим бир куни хафа бўлиб,— қишлоғимизнинг отини ўзгартирсак бўлмайдами?

Бувам кулиб юборди.

— Оббо сен-ей. Тушундим гапингга. Бу қадимдан қолган ном. Ҳазиллашади-да.

— Керак эмас,— дедим тумшайиб.

Бувам анчагача жим турди. Мен ҳам индамадим.

Астойдил хафа бўлганимни кўрган бувам тушунтира бошлади:

— Болам, қадимги одамлар қизиқ бўлган. Мана, қишлоғимизнинг отини олайлик. Бир замонлар Мингчинор деб аташган. Оқ лайлаклар қишлоғимиз чинорларига ин қўйиб кўпайиб кетгач, атроф қишлоқ одамлари Мингчинорни унутиб, Лайлакхона деб ном беришган. Ушандан бери Лайлакхона.

— Лайлакка қатиқ ичирганингиз ростми, бува?

— Ким айтди сенга?

— Ҳамма.

Бувам бўйинини қашиб жилмайди.

— Бу ҳам одамларнинг ҳазили. Ҳеч вақт лайлак қатиқ ичганими? Болалигимда менга ҳам ҳазил қилишарди.

— Менга ҳазил қилишмасин.

Тўғри-да, нега менга ҳазил қилишади? Нима эмиш, Лайлакни илоҳий қуш деб, қишлоғимиздагилар косада қатиқ тутишганмиш. Бунинг устига умримда қатиқ ич-

маганман. Учакишгандай қаерга бормай, дарҳол чой ўрнига қатиқ узатишади. Ана шуниси алам қилади.

Қишлоғимизнинг оти Лайлакхона бўлгани билан бувам айтмоқчи, лайлак қўнган чинорлар аллақачон қуриб, кесилиб кетди. Якка-ю ягона оқ лайлак ҳовлимиздаги қари тутга ин қўйган, холос. Ҳар баҳор ана шу жуфт лайлак қишлоғимизга келади.

Болалар мазах қилганда сўз билан узиб оламану, аммо лайлаклар тутимизга келиб қўниши билан ўзимдан сўзимни йўқотиб қўяман.

Пайт пойлаб юрган болалар аридай вағиллашиб қолади.

— Қутлуғ бўлсин, лайлагинг келибди.

— Сигирларинг ҳам туққандир.

— Қатиқ керак бўлса тортинмай сўра.

Сўз тополмай қизариб кетаман. Оғзидан «қатиқ» сўзи чиққан боланинг юзига чанг солгим келади.

Бувам бўлса қари тутни сира-сира кесдирмайдилар. Баргчилар келганда ҳам, жониворларга озор берасанлар деб, йўлатмайди.

Уртоқларимнинг ҳазилидан қандай қутулишим мумкин? Мана, тўйларга ҳам бормай қўйдим. Отига тўйга боряпман дейману, уйдан чиқиб қишлоқни бир-икки айланиб, дарров уйга қайтаман. Худди менинг уйдагиларни алдаганимни сезгандай, тут тепасидаги лайлаклар бўйинларини чўзиб ғалати товуш чиқариб қўйишади.

Ҳм... дейман, муштимни тугиб. Жим турсаларинг ўласанларми?

Дарсдан қайтиб, ҳовли юзига тўкилган тутларни тараётгандим, эшикдан Обид кириб келди.

— Ҳа, қатиқхўр, Собирниқига борасанми?

— Бор-е,— дедим жаҳлим чиқиб.

— Жаҳлинг чиқмасин,— деди Обид тут тепасидаги лайлак инига ишора қилиб,— қатининг увигунча келамиз. Бугун Собирнинг туғилган куни.

— Собирнинг туғилган куними,— дедим муштимни тугиб.

— Ҳой-ҳой,— деди Обид орқасига тисарилиб,— нега хафа бўляпсан. Ҳазилни ҳам тушунмайсан.

— Кет,— дедим унга бўйнимни чўзиб.— Бормайман.

— Узинг биласан,— деди Обид.— Борсанг...

— Бормайман.

Обид важоҳатимдан чўчидими, бўшашиб изига қайтди.

Аслида у менга ҳазил қилмасди. Ўзича қизиқчилик қилмоқчи бўлдимиз? Аммо менга қаттиқ ботди. Келиб-келиб, лапашанг Обид мен билан ҳазиллашадими? Кўрсатиб қўяман унга. Уч олишга одам тополмай турганимда лайлақлар инига келиб қўнди. Ёйиқ қанотларини йиғиштиришга улгурмасдан қўлларимни ҳавода силки-тиб, уларни ҳайдай бошладим.

— Киш-киш, ҳой-ҳой...

Лайлақлар эътибор ҳам бермади. Челакни чалдим. Миқ этишмади. Қизишиб кетиб инига қараб қўлимга тушган нарсани ота бошладим. Уясига бағрини бериб ётган лайлақларга отган кесакларим тегдими-тегмадими, билмадим, ҳарҳолда кетма-кет учиб кетишди. Учиб кетишгач ҳам, ўзимни босолмадим. Тутнинг тепасига чиқиб олиб, лайлақ инини бузиб ташладим.

Қани энди ким мен билан ҳазиллашаркан? Ишни қойил қилган одамдек тутдан тушдим.

Орадан қанча вақт ўтди, билмайман, учиб кетган лайлақлар қайтиб келишди. Кекса тутнинг қуриб қолган узун шохига қўниб олишиб, қанотларини силки-тишди. Яна қайтиб учиб, дарахт тепасида доира ясаб айланишди. Шериги қўнишга ҳозирлик кўраётганида иккинчиси унинг йўлини кесиб ўтиб, учиб кетди. Қўнмоқчи бўлгани унга етиб олишга шошилди.

Бўшашиб улар кетган томонга қарадим. Лайлақлар тобора узоқлашиб, бора-бора кўринмай қолди.

Лайлақлар изидан тикилиб қолиб, бувамнинг кириб келганини сезмабман.

— Ҳа,— деди бувам,— нима қилиб турибсан?

— Лай-лақлар,— тилим айланмай қолиб, бирдан ҳўнграб йиғлаб юбордим.

Бувам бирор нарсадан қўрқибдими деб, дарров менга сув ичирди.

— Нима бўлди?

Бувамнинг сўроғига жавоб бермадим. Чунки дарахт остида лайлақ ини титилиб ётарди.

— Шамол учирдими?— сўради бувам ҳовлиқиб,— қаттиқ шамол бўлмади-ку. Э жониворлар-ей. Хайрият тухум қўймаган экан.

Оёғимни судраб уйга кирдим. Бувам титилиб кетган лайлак уяси олдида соқолларини тутамлаб қотиб қолди.

Эртасига, индинига, ундан кейин ҳам оқ лайлаклар тутимизга қайтиб қўнмади.

Қишлоғимиздаги сўнгги бир жуфт лайлакни мен олисларга қайтиб келмас қилиб учириб юбордим.

Бувам бўлса бу ишни мен қилганимни билса ҳам миқ этмади.

Йиллар ўтди. Барибир қишлоғимиз номи ўзгаргани йўқ...

Ҳар гал қишлоғимиз чеккасидан оқ лайлаклар учиб ўтганида катта-кичик унинг изидан термулиб қолади...

ТУРСУНБОЙ АДАШБОВ

(1939 йилда туғилган)

Турсунбой Адашбоев ўзбек ва қирғиз тилларида ижод қилади. «Қамолнинг олмаси» деб номланган биринчи китоби 1967 йилда талабалик чоғидаёқ нашр этилган. Кейинчалик Тошкентдаги «Еш гвардия», Бишкек шаҳридаги «Мектеп» нашриётларида «Биз саёҳатчилар» (1969), «Ала-Толук болумун» (1971), «Арслонбоб шаршараси» (1973), «Сурнай», (1975), «Нур дарё» (1977), «Гулдаста» (1979), «Олатоғ-лолатоғ» (1982), «Оқбўра тўлқинлари» (1985), «Совға» (1987) каби китоблари босилиб чиқди.

Кичкинтойларга қисқа ва лўнда ёзиш, қиссадан ҳисса чиқариш Т. Адашбоев ижодининг энг муҳим фазилатларидан биридир.

Турсунбой Адашбоевнинг юморга бой, ҳазил-мутойиба билан йўғрилган талай асарлари рус, латиш, қозоқ тилларида чоп этилган. Кўплаб шеърлари қирғиз ва ўзбек болалар шеърляти анталогияларига киритилган. 1989 йилда унинг «Арслонбоб афсонаси», «Сичқоннинг орзуси» тўпламлари босилиб чиқди.

ТОШБАҚАНИНГ НАСИХАТИ

Усиб ётар қулупнай,
Тарвақайлаб, чирмашиб.
Емиш излаб Шиллиққурт

Чиқди баргга тирмашиб,
Имилаб юриш асли
Шиллиққуртга жуда мос.

Оёғи тойиб бирдан
Йиқилиб тушди беҳос
Пичинг қилар Тошбақа:

— Эҳтиёт бўлиш керак:
Упкани қўлтиқламай,
Шошилмай юриш керак.

ОҚ ШАФТОЛИ

Боғ кўчада,
Оқ шафтоли.
Эллик учта
Тоқ шафтоли
Собир уни
Қоқди кечда
Солижонга
Тегди бешта.

Ута ширин,
Хўшбўй эди.
Еттовини
Норбой еди.
Ун тўрттасин
Боғбон олди!
Хўш, челақда
Нечта қолди?

ҲАЙВОНОТ БОҒИДА

Ҳайвонот боғида-чи,
Беда кемтир қуёнлар.
Қирғовуллар сайр қилиб,
Хотиржам юрар донлаб.

Элликта эрур боши,
Бир юз қирқта оёғи,
Қанча қуён, қирғовул,
Топинг, ўғлон буёғин?...

УН КАПТАР

Унғор тоғда
Ун каптар.
Хонакимас
Жўн каптар.
Уттиз учта
Боласи
Донлар ўн уч
Қораси

Тўққизтаси
Олмай тин
Силап-сийпар
Қанотин.
Ухлар қанча,
Полапон?
Уйлаб кўргин
Болажон...

БОБО, ҚАНЧА ЕШДАСИЗ?

— Бобо, кенжа набирангиз
Неча ёшга чиқди ҳозир?
— Кенжам Назир,
Мен қанчага чиққан бўлсам,
Шунча ойлик бўлди, бўтам.
— Сиз қанчага чиқдингиз?—
Қайтиб-қайтиб сўрар Жавлон.
— Етмиш саккиз ёшга чиқдик,
Набирамиз икковлон.

— Вўй, қизиқ-а, хўш қандай?
— Менинг ёшим уникига қўшганда...
Ким топади Рўзмат бобо
Қанча ёшга тўлганлигин?
Набираси Назир эса
Неча ойлик бўлганлигин?..

ҲАЛИ ЁШ-ДА...

— Доскага чиқ, Мукамбар,
Бўрни ол-чи, хўш, қани.
Битта мисол ишлаймиз,
Учга учни қўш, қани?

Лекин оддий мисолни
Ечолмади Мукамбар.
Содиқ ака сўраб қолди:
— Айт-чи, қанча уканг бор?

— Олтита.
— Улар бирдан конфет эса,
Бўлар нечта?
— Бешта.

— Ҳеч-да!
Шошилмасдан ўйла бошда.
— Битта укам конфет емас,
Ҳали ёш-да...

ҚИСМАТ

(Баллада)

Минг тўққиз юз	Бунда ҳордиқ
тўқсон бирнинг	чиқарганнинг,
Авжи Наврўз чоғида	Қолмас сира армони.
Гўзал Қрим диёрининг	Ҳар кун оқшом чой
Тўнғизтор қучоғида.	баҳона,
— Отамлашдик уч	Дилдан гурунг қурамиз.
оғайни	Ва хаёлан Уш, Қорабоғ,
Туркман, ўзбек, армани ¹ .	Копетдоғда юрамиз.

¹ Оғайгелди Алланазаров — туркман шоири, Юрий Саакян — арман шоири. Камина — Турсунбой Адашбоев.

Кажрафторнинг ишларига
Учов уч хил боқамиз.
Жумбоқларни ўзимизча,
Имкон қадар чақамиз.
Охир суҳбат йўналишин
Шамойили ўзгарди.
Алғов-далғов замонда
Бор ҳар кимнинг ўз

дарди.

Ҳасратлашдик,
дардлашдик,
Ахир нима дейин мен
Икковига «Темурнома»
Совға қилдим кейин мен.
Шоир Юрий Саакян
Солномани варақлаб.
Саркарданинг жанг-
жадалин,
— Сал камситиб, сал
оқлаб.

Ажабтовур ҳикоят-ла
Жон киритиб даврага.
Ўзига хос усул билан,
Астар қийди аврага
Тарағай ботир эмишким,
Табриз сари ўтганда.
Ҳаястонни забт этиб,
Арпалига етганда
Ризқин излаб кенг
даладан

Чолу кампир юкиниб.
Сарак терар халтасига,
Етмиш икки букилиб,
Қўш набира бошоқларни,
Тўқмоқ билан янчади.
Қўшин билан ишлари йўқ.
Ким ҳориб, ким чарчади.
Отдан тушиб жаҳонгир.
Борди улар қошига.
Саломлашди сабр тилаб,
Чол-кампир бардошига.
Мезбон эса саркардани,

Сийлади қўмоч билан.
Соқчиларни бир
хўпладан,
Атала-умоч билан.
— Олампаноҳ дейди,—
бобо
Ҳасратидан чанг чиқиб,
Зўрға етдик дон ўримга,
Ўтган қишдан танг чиқиб.
Бу кунларга йўлиқмасин
Ҳеч бир инсон зоти ҳам.
Дастурхонга дуо ўқиб,
Амир тортган фотиҳа.
Фармон берди

йигитларга,
Чолга ёрдам беришга
Сомон тўплаб, похол
йиғиб,
Бир кун бошоқ теришга
Сарак терар

саркарданинг
Сон-саноқсиз жангчиси
Хашагини чархоб қилиб,
Дон-дунларин янчишиб
Қоплаб арпа,
буғдойларни
Ҳовлисига уйдилар
Қолган қисмин

омборининг
Мўрконидан қуйдилар.
Ҳашарчилар ҳордиқ олиб,
Туриб тонг-ла саҳарда.
Жабдуқ уриб йўлга
тушди,
Табриз сари сафарга.

* * *

Фалак чарҳи айланиб,
Ойлар, йиллар ўтибди.
Арарат-у, Арпалини,
От дупури тутибди
Темур чолни йўқлатибди,

Ҳол-аҳволин билгани.
 Ўтган галги учрашувни,
 Эслаб, суҳбат қилгани.
 Икки чопар йўрғалатди,
 Овул сари отини
 Йўлатмади чорбоғига,
 Чолнинг очкўз хотини.
 Ёдга солди йигитлар,
 Бошоқ терган жойни ҳам
 Қўмоч билан аталани,
 Хулво қўшган чойни ҳам.
 Кетган бўлса наҳотки,

Чол кўзин шира боғлаб.
 Таваккал,— деб ҳукмдор
 Ўзи борди сўроқлаб.
 Чолнинг бурни осмонда,
 Нимадандир домангир.
 Удағайлаб чиқиб келди,
 Қўш набира давангир.
 Олий ҳазрат ғазаб отин,
 Босолмади ҳовурин.
 Кулин кўкка совуртирди,
 Очкўз чолнинг овулин...

* * *

Арман дўстим
 чўпчагидан,
 Сеҳрланиб, сирланиб,
 Раҳмат айтдик биз унга,
 Лол қолиб, таъсирланиб.

Тўнғизтоғ ҳам бу
 эртақдан,
 Тош қотиб қолди роса.
 Бу ёғига энди Сизлар,
 Чиқаргайсиз хулоса.

АНВАР ОБИДЖОН

(1947 йилда туғилган)

Сўнги йиллар ўзбек болалар адабиётини ўзининг қисқа ва мазмунли шеърлари, қизиқарли ҳикоя ва қиссалари билан бойитиб келаётган шоир, адиб ва драматург Анвар Обиджон 1947 йилда Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида туғилган. Тошкент Давлат дорил-фунунининг журналистика факультетига таҳсил олган.

Анвар Обиджоннинг «Она ер», «Баҳромнинг саргузаштлари», «Оловжон ва унинг дўстлари», «Эй, ёруғ дунё», «Олтин юракли автобола», «Даҳшатли Мешпол-вон» каби китобларини катта-кичик болалар маза қилиб ўқишмоқдалар.

ОЧОФАТНИНГ ПУПИСАСИ

Мени яна урсанг, Мамат,
 Юрагимда ўч йиғаман.
 Сездирмай сарёғингни еб,
 Уришгани куч йиғаман.

Анқайиброқ турганингда
Сутчойингни ичвормайин.
Оқсақични қарз берувдинг,
Шу қарзимдан кечвормайин.

Ухламасанг, чақимчилаб —
Юрагингни ғашлаб қўймай.
Боғча опам тақсимлаган
Олмангни шарт тишлаб қўймай.

Кўчадаям кун бермайман
Писта чақсанг талаб қочиб.
Ҳакиллашиб қувлатаман
Хўрозқандинг ялаб қочиб.

Тўйда тўймай қопкетмагин
Ошингдан бир чўқиб ўтсам.
Зўрға топган нишолдангга
Беш панжамни тиқиб ўтсам.

Шохга чиқиб ўрик қоқсанг
Мен тагида турволсам-чи?
Тушгунингча меваларни
«Хаппа-хаппа» урволсам-чи?

Ҳайит куни шаҳардаям
Бошингни кўп қотираман.
Шиннили музқаймоғингга
Пойлаб қошиқ ботираман.

Бундан буён иноқроқ бўл,
Душманликни суриб қўйиб.
Кейин аттанг қилиб юрма
Мени билмай уриб қўйиб.

БУҒИРСОҚ ПОЛВОН.

Унга қаймоқ қўшволиб,
Хамир қориб муштлайсиз.
Супрангизда юмалансам
Қулоғимдан ушлайсиз.

Жони қаттиқ бўғирсоқман,
Қўлингизда қўғирчоқман.

Учоқдаги қозонда
Қайноқ ёққа кўмилдим.
Ушанда ҳам йиғламай,
Ирғиб-ирғиб чўмилдим.

Жони қаттиқ бўғирсоқман,
Қувноққина кўғирчоқман.

Қўрқмагайман ўчоқдан,
Қозонда ҳам кулгайман.
Қовурсангиз қанча кўп,
Шунча пишиқ бўлгайман.

Жони қаттиқ бўғирсоқман,
Жуда ботир кўғирчоқман.

ПУСТАК АРАВА

Пўстагин судрар
Момагулдирак,
Пўстагида бор
Юзта гилдирак.

Чироқ ҳам бузуқ,
Ут чиқар «чарс-чурс».
Гилдирак ўқи
Ёрилар «қарс-қурс».

Гилдиракларнинг
Чиққан шалоғи.
Уйдим-чуқур йўл,
Йўқдир адоғи.

Таъмирни бошлар
Момагулдирак.
Демак мойланар
Юзта гилдирак.

Булут йўлаклар
Жуда қоронғи.
Пўстак арава
Ёқар чироғин.

Челак-челаклаб
Соча кетар мой...
Ёмғир сувига
Тўлар энди сой.

БЕЗОРИ

Қарға кирди
Кинога
Ухшаб
Буратинога.
Ҳамма жойлар
Эди банд,
Бориб деди
Нописанд:

— Менга қара,
Вей, Лайлак,
Еганмисан
Ҳеч калтак?
Қани,
Тур-чи ўрнингдан,
Ҳе ўргилдим
Бурнингдан!

СПОРТ МАКТАБИ

Ташкил топиб яйловда
Спорт мактаби,
Усиб борар полвону
Чаққонлар сафи.

Яшил футбол майдони
Айниқса гавжум.
Ана, Тойча пишқириб
Қилмоқда ҳужум.

Таълим олар Қўзичоқ
Бунда боксдан.
Энди қўрқмас дуч келса
Бўри қўққисдан.

Дарвозани Мушукча
Қўриқлар ҳушёр.
Чунки қизил коптоқда
Сичқон расми бор.

Итга ёзди ариза
Шаддод ёш Така:
«Бўлмоқчиман қиличбоз,
Мураббий ака».

Қўлда маймоқ Бўталоқ
Чалқанча сузиб.
Лол қолдирди ҳаммани
Хачирдан ўзиб.

Мураббийнинг жияни
Олапар шоввоз
Югуришда зўр эмиш
Қуёнларга хос.

Кечагина мактабга
Қўшилган Бузоқ
Гимнастларга қўшилиб
Отар шаталоқ.

Мусобақа ғолиби
Бўлди у кеча
Суяк турган маррага
Чопиш бўйича.

Ташкил топиб яйловда
Спорт мактаби,
Усиб борар полвону
Чаққонлар сафи.

Тиним билмай Чўчқача
Машқ қилар кунда.
Қўтарар у ғалтактош¹
Оғир вазнда.

Фақат Хўтик шубҳада,
Уйланар ҳамон:
«Эшакдан ҳам наҳотки
Чиқар чемпион?!»

ҚИЯЛИКДА

Иқиқилдию
Норқўзи,
Қўлидан тушди
Тарвузи.

Пастга чопар
Тарвузи,
Ишламасдан
Тормози.

ОББО КАЛАМУШ-ЕИ!

Қаламушвой
Қаламуш,

Саводинг сал
Чаламиш.

¹ Ғалтактош — штанга.

Ез десалар
«Темир», деб,

Сен ёзибсан
«Кемир!» деб.

ФАРҚИМИЗ

Мен ва укам
Ҳар хилмиз.
Бордир катта
Фарқимиз.

Укам сира
Гап уқмас.
Менга эса
Гап юқмас.

МИЛТИҚЧА ҚУШИҒИ

Дўконларда сотиламан,
Пақ-пуқ!
Елғондакам отиламан,
Пақ-пуқ!

Еқтираман мард ўртоқни,
Пақ-пуқ!
Чўчитаман ланж, қўрқоқни,
Пақ-пуқ!!!

ҲАККА ҚУШИҒИ

Оч қолсам ҳеч бўғилмайман,
Шақ-шақ-шақ.
У-бу нарса ўғирлайман,
Шақ-шақ-шақ.

Нафсимни ҳеч тиёлмайман,
Шақ-шақ-шақ.
Қўлга тушсам уялмайман.
Шақ-шақ-шақ.

ЧИРМАНДА ҚУШИҒИ

Юм-юмалоқ қосқоним,
Бак-бака-бум.
Бўйнимда мис маржоним,
Бак-бака-бум.

Менга тушар шапалоқ,
Бак-бака-бум.
Сиз отасиз шаталоқ,
Бак-бака-бум.

СИНФДАН ТАШҚАРИ УҚИШЛАР

ТОЖИК БОЛАЛАР АДАБИЕТИ

Убайд Ражаб

ХОЛАМ ЁПГАН НОН ШИРИН

Холам ёпган нон ширин,
Биласизми, сиз сирин.
Қулча ёпсин деб холам
Утин тердим бир олам.
Сўнгра ёқдик оловин,
Келиштириб қаловин,
Нонларни тахлаб қўйдик.
Холам ёпган нон ширин,
Дастурхон тўлар тайин,
Емай ҳидига тўйдик.
Нонлари жиззали,
Шунинг учун мазали.

УЙҒОНАҚОЛ, ОФТОБ!

Тур, бўлақол офтоб!
Қўк юзини тинитгин,
Ер юзини илитгин.
Қўнглимизни ёз қил,
Боғимизни соз қил,
Лолалар ҳам унсин.
Болалар ҳам кулсин.
Ахир, бугун байрам,
Дўстларимиз жамул-жам.
Тур, бўлақол, офтоб
Уйғонақол, офтоб!

Мустафо Шарқий

БОБОНИНГ ТАДБИРҚОРЛИГИ

Шодининг бобоси қизиқ-қизиқ ишларни ўйлаб топишга уста. Шу боис, у бобоси билан юришни, ўйлаб топганларидан қотиб-қотиб, завқланиб кулишни яхши кўради.

Тоғ оралиғида жойлашган уларнинг қишлоқчасига куз ҳамма ердаги каби ажиб маъюслик билан кириб келади. Ҳаво тез совий бошлади. Баъзан эрталаб ўрнингдан тураётганда дераза ортида шивалаб ёмғир ёғаётганини кузатасан... Мева-чевалар териб олинди. Катта боғда ёлғиз ва каттакон ёнғоқ дарахтигина қолди. Дарахт жуда баланд ва қарилиги туфайли шохлари мўрт бўлганлигидан ҳеч ким унинг шохига чиқишга журъат этолмасди. Якшанба куни бобоси Шодини етаклаб боққа жўнади.

— Бугун ёнғоқни териб оламиз,— деди у йўл-йўлакай Шодига.

— Қандай қилиб, бобо?— Шоди ҳайрат билан сўради.

— Кейин биласан,— жавоб қайтарди бобоси муғамбирона кўз қисиб.

Боққа етиб келишди. Утлар сарғайиб, қовжираб қурий бошлаган, боғни нимтатир туманлик қоплаган эди. Улар узун-узун хивчинлардан сават тўқий бошлашди. Сават жуда катта, бироқ ости йўқ эди.

— Бобо, тўқийётган саватингизнинг ости йўқ-ку?— Шодининг ҳайронлиги баттар ортарди.— Солган ёнғоқларимиз тушиб кетмайдими?

— Ишинг бўлмасин, кейин кўрасан!— сирли қилиб жилмайди бобоси.— Қани, хивични келтир!

Улар саватни кечга томон тўқиб бўлишди ва ёнғоқ остига келтириб қўйишди.

— Энди юр,— бобоси Шодини етаклади.— Пана жойга бориб айиқнинг келишини кутамиз.

— Қанақа айиқнинг?— Шодининг кўзлари катта-катта очилиб кетди.

— Юр-чи... Кейин кўрасан!— деди бобоси.

Улар тепалик ортида пойлаб ётишди. Дарҳақиқат, ярим соатлардан кейин ёнғоқ остига қўнғир тусли бир айиқ келди. Тирмашиб ёнғоққа чиқди ва йўғон-йўғон шохларни олдинги икки оёғи билан маҳкам ушлаганча силкита бошлади.

Шоди миқ этмай айиқнинг ҳаракатларини кузатар, азбаройи ҳаяжонланганидан ёнида бобоси турганлигини ҳам унутиб қўйган эди.

Айиқ ҳамма шохларни бир-бир силкитиб чиққач, пастга тушди ва ёнғоқларни териб ўртадаги саватга ташлай бошлади...

— Ана энди кўрдингми?!— Шодининг бобоси жилмайди.— Қани, қопнинг оғзини оч-чи?

Шоди қотиб-қотиб кулди. Қулгининг зўридан кўзларидан ёш чиқиб кетай дерди. У бўш саватни кўтариб лўкиллаб кетаётган айиқни ўзича тасаввур этар, баттар хохоларди...

Бобосининг тадбиркорлигига эса қойил қолганди...

КОЗОҚ БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

МУЗАФФАР ОЛИМБОЕВ

БАРИ БИЗНИКИ

Қорақишлоқ — менинг она
юртимда
Ўсар адл бир қарағай
сиртида.
Шивирлайди ел эсганда
япроғи,
Гўё имлар: кел, келақол,
қароғим.
Қарағайнинг тепасига
чиқиб гоҳ,
Чор-атрофга ташлагайман
мен нигоҳ.
Осмон билан бўй талашиб
тураман.
Сўз топилмас бир манзара
кўраман.
Майин шамол эсар анов
тоғ ёқдан,
Қўй-қўзилар маърашади
ўтлоқда.
Яшил қирлар бағрида-чи
шўх, қувноқ.
Қайнаб ётар қўшиқ куйлаб
Оқбулоқ.
Қизғалдоқлар қоплаб дала-
тузларни.

Силкинишиб ўйнатади
кўзларни.
Қаноти-ла ерни силаб
қалдирғоч,
Назаримда дер: она Ер,
бағринг оч.
Шулар бари элни севган
эрники!
Шулар бари халқимизники,
элники!

* * *

ЎТЕВОЙ ТУРМАНЖОНОВ

ОҚ БЎТАЛОҚ

Тураш, шубҳасиз, туяларни илгари ҳам кўрган эди. Чунки қишлоқ одамлари у яшайдиган шаҳарчага туя миниб тез-тез келиб туришарди.

Бувиси туя ҳақида гап кетганда: «Биласанми, қўзи-чоғим, туя шунақанги мулойим, шунақанги меҳнаткашки, айниқса, чидамлилигини айтмайсанми!»— дерди.

Кейин Турашга туялар ҳақида эртақлар айтиб берарди... Яна ёмон кишилар ўғирлаб, бегона юртга сотиб юборган жажжи бўталоқ ҳақидаги қадимги қозоқ қўшиғини айтиб берарди.

Бироқ ўша кунини... ўша кунини Тураш аввалига у қанақа ҳайвонлигини билолмай қолди.

У қўшнинг уйи олдида турарди — оққуш сингари оппоқ. Бироқ, шубҳасиз, у оққуш эмасди. Унинг оёғи тўртта эди! Оёқлари шунақанги ингичка, шунақанги нозик эдики... қулоқлари динг, пастки лаби эса, бировдан хафа бўлгандек осилган. Қоп-қора катта кўзлари ажаблангандек тикиларди.

Бу ғаройиб жонзот ёнида Турашнинг қўшниси, дўсти Медеу турарди.

— Буни қара, Тураш!— дея қичқирди Медеу.— Яқинроқ келсанг-чи!

Тураш миқ этмади.

— Қўрқма, бўталоқ-ку, бу ахир!

— Оппоқ бўталоқ ҳам бўларканми,— деди Тураш жойидан қимирламай.

— Нимага деганда кичкина-да. Ҳали икки ойлик ҳам бўлмаган. Кел, силаб кўргин, у жуда ҳам ювош.

Тураш яқин келди. Бўталоқнинг жимитгина бошига кизил тумор тақилган, гарданидаги жуни кокил қилиб ўрилган, кокил учига эса ола боғич танғилган. Бўйнида, қўнғироқ бўлса керак, нимадир осилиб турибди.

— Бўталоқни қаердан олдинг?— сўради Тураш.

— Меники эмас,— дея хўрсинди Медеу.— Кеча амаким даладан туяда келди. Бу ўша туянинг бўталоғи.

— Туянинг ўзи қани бўлмаса?

— Ана, уйнинг орқасида ўтлаб юрибди.

Медеу бўталоқнинг илиқ гарданидан силаб қўйди. Кейин секин ялаб қўйди.

— Туз сўраяпти,— деди Медеу.— Биласанми, туялар шўртанг кўллар қирғоғида ўсадиган ўтни яхши кўради.

Бироқ ён-атрофида шўртанг ўт бўлмагани учун, Медеу энгашиб оддий ўтдан юлиб, бўталоққа узатди. Унга ўт ёқиб қолди.

Бўталоқ ўтни иштаҳа билан еб олди. Кейин эса ингичка овозда чўчиб қичқириб юборди.

Тураш беихтиёр чўчиб тушди. Медеу кулиб юборди.

— Нега қўрқаверасан? Унинг қорни оч, овқат сўраяпти.

Медеу яна ўт юлиб бўталоққа берди. Ҳар сафар у ўтни маза қилиб еб олар, сўнг яна «тўймадим, юлиб беравер», дегандек тумшуғи билан Медеуни турткиларди.

Медеу уни боқиб, сўнг оппоқ жунига ёпишиб қолган хас-чўпларни тозалади.

— Туялар тозаликни ёқтиради,— тушунтирди у Турашга.

— Бэ-э-э,— ўкради бўталоқ.— Бэ-!

Уй томондан шитир-шитир овоз эшитилди. Она туя келаётган экан. У бўталоққа яқинлашиб, унга меҳрибон кўзлари билан боқди-да, бошдан-оёқ ҳидлаб чиқди.

Бўталоқ илиққина, ширингина сут эмгиси келиб қолдими, онасига талпинди. У тўйиб эмиб олгач, она туя тиз чўкиб кўзларини юмди. Бўталоқ унинг ёнига чўкди.

Тураш билан Медеу халақит қилмаслик учун секингина кетишди.

Кечқурун Тураш бувисига бўталоқ ҳақида гапириб берди. Уни ҳеч хаёлидан чиқармасди. Бўталоқни яна бир кўрсайди-я!

Тураш сездирмайгина кўчага чиқди. Ҳаммаёқ жимжит, совуқ тушиб қолган. Қария амаки она туяни миниб узоқлашиб бораётган эди. Енгинасида оппоққина бўталоқ ингичка оёқларини ғалати ташлаб ирғишлаб борарди.

Улар пастликка тушиб, кўздан ғойиб бўлишди.

— Хайр, бўталоқ,— шивирлади Тураш.

ҚИРҒИЗ БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

ТУРАШ ХҲЖАМБЕРДИЕВ

СИЧҚОНЛАР

Найза ясар сичқонлар
Мушукларнинг жунидан.
Юраклари ёрилар
Миёвлаган унидан.

Мушукларнинг жасорати
Йўлбарсларга тенглашар.
Кечалари тўпланишиб
Ўзларича кенгашар.

Мушуклардай чарчамас,
Чоққир бўлиб қолсак-чи,

Улар билан танишиб,
Ошно бўлиб олсак-чи?

Мушуклардай панжамиз
Куч-қувватга тўлса-чи,
Тишимиз кескирлиги,
Олмосдайин бўлса-чи?

Ҳар кун тунда сичқонлар
Йиғилишиб кенгашар,
Мушукларнинг савлатин
Йўлбарсларга тенглашар.

* * *

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

ЖИМЖИЛОҚ

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир кампир билан чолнинг бўйи жимжилоқдай келадиган ўғли бўлган экан. Оти ҳам Жимжилоқ экан. Нима бўпти-ю, бир кун бу болани қашқир ютиб юборибди. Йўқ: ундан ҳам олдин уни туя еб қўйган экан. Воқеа бундай бўпти. Жимжилоқ отқулоқ баргининг соясида ухлаб ётган экан, ўша ерда ўтлаб юрган туя болани баргга қўшиб ямлаб юборибди. «Туя ютганини билмайди, кавшаганини билади», деган матал ўшандан қолган экан.

Жимжилоқ туянинг қорнида ётиб бор овози билан чинқириб ёрдам сўрапти. Чол билан кампир бу овозни эшитиб қолиб, туяни сўйишибди-да, қорнидан Жимжилоқни чиқариб олишибди.

Бир куни елиб-йўртиб келаётган оч бўри Жимжилоқни учратиб қолибди.

— Зиғирдай бўлиб олиб, бунча ликиллайсан, кимсан ўзи? Икки ямлаб бир ютайми?— дебди бўри.

— Йўқ, менга тегма,— дебди Жимжилоқ,— ўзингга қийин бўлади, ит қилиб қўяман сени.

— Гапинг бунча бетайин, бўрининг ит бўлганини ким айтди сенга ўзи? Мана шу гапинг учун сени ейман,— дебди-да бўри болани ютиб юборибди. Жимжилоқ бўрининг чап ичагига ҳам юқ бўлмапти. Кейин нима егани эсидан чиқиб кетибди. Шу-шу бўри бўри бўлганига пушаймон бўла бошлабди. Қорни очиб отарга яқинлашиши биланоқ Жимжилоқ бўри қорнида туриб, бор овози билан «Эй, чўпон, ухлама! Мен ўғри бўриман, қўйларингни қийратгани келяпман!»— деб жар солар экан.

Қолдан тойган бўри ерга ағанапти, ўзининг қорин-биқинини жаҳл билан уқалай бошлапти. Жимжилоққа нима? Қайтанга ундан баттар авжига чиқармиш:

— «Эй, қўйчивонлар, чопинглар бу томонга, мени саваланглар!»

Чўпонлар бўрининг олдида ҳозир у нозир бўлибди. Бўрининг эса думини қисиб қочиб қолишдан бошқа иложи қолмапти. Ҳамма ҳайронмиш. Бу қандай сир бўлди ўзи? Чунки қочиб кетаётган бўри ҳадеб: «Мени қувиб етинглар» деб бақирармиш.

Бўри бир амаллаб қутулишга қутулибди-ю, лекин қорнини ҳеч нарса билан тўйдиролмапти.

Шундай қилиб, бўри қаерга бормасин Жимжилоқ ҳаммани огоҳ қилаверибди. Бўрининг тоқати тоқ бўлибди. Озиб кетганидан эти бориб устихонга ёпишибди. «Энди нима қилсам экан, ўз бошимга фалокатни сотиб олдим-ку, қайга бормай, энди менга тинчлик йўқ», деб йиғламоқдан бери бўлибди.

Жимжилоқ бўлса секингина унинг қорнидан: «Тошматга бор, қўйлари семиз! Бойматга бор, итлари қарил

Эрматга бор, қўйчилари уйқучи» деб овоз чиқариб қўярмиш! Охири ҳиқиллаб йиғлаб: «Гапларингга кириб бўлман, ундан кўра бирон одамга бораман-да, ит бўлиб олганим яхши», дебди. Шундай қилиб, бўри ит бўлиб қолган экан.

ТУРКМАН БОЛАЛАР АДАБИЕТИ

ҚУРБОН ЧУЛИЕВ

БАЛИҚЧИ УРГИМЧАК

Балиқчидек ўргимчак
Тўрини ташлаб,
Қуёшда отиб хуррак
Ётар ёнбошлаб.

Изласангиз дунёни —
Шунчалар кенгки,
Лекин бардошда унинг
Топилмас тенги.

Балиқчидан бир фарқи,
У ҳам бўлса шу:
Дарёдан лаққа балиқ
Ушламайди у.

У томон —
Ётар кутиб.

Улжа елади.
Қанотларин силкитиб,
Учиб келади.

Қўққисдан тўрин чоки
Кётса йиртилиб,
Ургимчак шу заҳоти
Қўяди тикиб.

Тутиб қанчадан-қанча
Қўнғиз, чивинни,
Тевада, сеvingанча,
Бошлар ўйинни.

Улжасини оз-оздан
Қўлга туширар.
Сўнг ўзига лаззатли
Шўрва пиширар.

* * *

КАЮМ ТАНГРИҚУЛОВ

ТУЯ ВА БОЛА

Бобомнинг туяси Байир ҳам жуда машҳур. Байир — «тепа» дегани, дарҳақиқат у кучли ва улкан.

Байир қариб қолгач, уни ишлатмай қўйишди, шундай қилсак яхши бўлади, деб ўйлашди шекилли, аммо Байир бунга кўниколмас, зерикарди.

Лекин бир куни Байирнинг ёнига Қули тоғанинг ўғли Мурод келди. Уни бир парча нон билан сийлади.

— Менинг исмим Мурод,— деди бола туяга,— сеники — Байир-а. Кел, дўст бўламиз.

Мурод туя олдига ҳар куни келар, уни бирон нарса билан меҳмон қилар, бўйинларини силаб, эркаларди. Туя ҳам унга ёқмоқчидек чўккалар, гўё бу билан уни устига миндириб ўйнатмоқчи эканлигини билдирарди.

Май ойининг охирида, чўлда майсалар қурий бошлагач, Мурод Байир билан ўтин йиққани жўнади. Ингичка чўл дарахтлари унча оғир эмасди, лекин қари туя уларни бошини орқага ташлаб, кўкрагини керган ҳолда ғурур билан кўтариб борар, гўё меҳнат қилаётганидан мамнун эди. Чунки у тагин ишляпти, тагин одамларга нафи тегапти.

Улар юравериб узоқ саксовулзорга бориб қолишди. Бу ерда қуруқ шох-шабба мўл эди. Мурод суюниб кетди, у то қуёш тиккага келгунча ўтин терди.

Чўл тандирдек қизиб кетди. Муроднинг сув ичкиси келди, лекин шунда сув олиб юрадиган кўзчасини унутиб қолдиргани маълум бўлди. Уйгача ҳали узоқ эди. Мурод катта тақирга боришга қарор қилди. Тақир қаттиқ, текис жой бўлиб, у ерда баҳорда ёмғир суви тўпланиб туради. Мурод тақирда сув сақланиб қоладиган чуқурча бўлишини биларди. Тақир узоқдан кўриниб турарди. У қуёш нурида ойнадек ярақларди. Демак, тузи юзага чиқиб қолган.

Байир аввалига тақирдан юра кетди, бир оздан сўнг эса ўжарлик қила бошлади.

— Кўряпсанми?— уни огоҳлантирди Мурод,— уйимиз жуда узоқ, сувсиз қийналиб қоламиз, юрсангчи, ахир!

У сувли чуқурга ўзи бормоқчи бўлди. Лекин Байир унинг кўйлагини тишлаб, ўзи томон торта бошлади.

— Бугун жуда бошқачасан-а!— ҳайрон бўлиб деди Мурод,— балки чанқаганингдандир, юр тўйиб сув ичиб оламиз.

Байир дўстига бўйсунмасди.

Оёқ остидаги ер қуриган хамирдек билқиллаб турарди, лекин бола бунга эътибор бермасди. Сувли чуқурга ўн қадамча қолганда, Мурод тўсатдан тиззасигача бо-тиб кетди. Силтанди, лекин оёғини тортиб ололмади.

Шунда у янаям чуқурроқ ботиб бораётганини сизди. Қорни билан ерга ётиб олди, аммо тақир ёрилиб, ёриқлардан сув чиқа бошлади.

— Байир!— жон ҳолатда қичқирди Мурод.

Туя нотекис тақирдан бир неча қадам юрди, сўнг қорни билан ётиб, эмаклаб кела бошлади.

Байир остидаги ер чўка бошлади, лекин у Муродга яқинроқ келди, болани тишлаб, хавfli жойдан чўчиган ҳолда ўзига торта бошлади.

Ботқоқ қулқуллади, бироқ Мурод хавфсиз жойда эди.

У Байир ёнига эмаклаб борди, уни қучоқлаб бошига бошини ишқади.

— Кечир, мени, Байиржон,— деди у ўзининг ақлли дўстига.— Бу ердан тезроқ кетайлик!

Туя Муродга беозор, ғамгин боқди, лекин қимирламади. Мурод шундагина Байир атрофидаги ер чўкаётганини кўрди. Ботқоқ болани қўйвориб, туяни ютмоқчидек эди.

— Байир! Жоним, сабр қил!— Мурод туя устидаги саксовул бойламини ечиб ташлади, шох-шаббаларни туя остига тикди, сўнг орқасига ҳам қарамай, жон ҳолатда уйи томон югуриб кетди.

У югураётди неча марта йиқилиб тушганини эслолмади, йиқилганида жим ётиб қолмади, куч йиғиш учун эмаклаб борди, чунки ботқоқ кутиб турмайди.

Унинг кучи ўтов эшигини очишга ва шивирлашга аранг етди:

— Байирни қутқаринглар, у мени қутқарди...

Мурод эрталаб уйғонганда ўтовда ҳеч ким кўринмасди.

— Байир!— бола туясини эслади, ўрнидан сакраб турди. Оёғи ўзига зўрға бўйсунар, боши айланарди, лекин Мурод эшиккача етиб борди ва ташқарига чиқди.

Байир ўтов олдида турар, унинг олдида бир қучоқ ўт ётарди. Байир ўт чайнашдан тўхтаб бошини бола томон бурди. Мурод уни кўриб кулиб юборди: Байир оғзидаги ўт худди мўйловдек икки томонга тарвақайлаб чиқиб турарди.

ОЗАРБАЙЖОН БОЛАЛАР АДАБИЕТИ

МЕҲДИ САИДЗОДА

УЙҒОН, ҚУЁШ

Қуёш, уйғон, турақол!
Тўриқ отда юрақол!
Олтин ёлли тўриқда
Ер юзини кўрақол!
Ҳар бир элни кезиб чиқ,
На дарди бор, сезиб чиқ.
Куртаклар-у новдага
Гул, япроқ этгил ҳадя!
Қуёш, уйғон, турақол!
Тўриқ отда юрақол!
Олтин ёлли тўриқда
Ер юзини кўрақол!

Ерит ўнғир, сўқмоқни,
Қиздир қувноқ ирмоқни,
Кичикларни эркала,
Юзларин нур-ла сила!
Қуёш, уйғон, турақол!
Тўриқ отда юрақол!
Олтин ёлли тўриқда
Ер юзини кўрақол!
Биз, болалар тўп бўлиб,
Йиғилишиб, кўп бўлиб,
Яшнатиб дарё бўйин,
Бошлайлик қўшиқ, ўйин.

ТОВФИҚ МАҲМУД

ДОНО САРҚАРДА ВА БОТИР УҒЛОН

Қадим замонларда бизнинг Озарбайжон томонларда Озар номли бир элат яшарди. Бу элат ҳамма жойда ном чиқарганди. Қўшни элатлар билан дўст бўлишга интилган, улар билан ҳамиша мустаҳкам алоқа қилган, қийин ва оғир кунларда ёрдам қўлларини узатган. Озар элатининг нуфузи кундан кунга ортиб борарди.

Қадимий ва гўзал одатларига кўра Озар элининг номи юксалгани сайин унинг душманлари ҳам пайдо бўла бошлабди. Озарбайжон тупроғидаги элатлар ичида янада катта, яна ҳам кучли бир элат бор эди. Аҳолисининг сони ҳам бошқа элатларга қараганда уч-тўрт баробар кўп эди. Қўшинларининг шуҳрати оғизга тушганди. Бу элатнинг бошида Бакр исмли кучли, қўрқмас, доно сарқарда турарди. У Озар элатининг фуқаросини ҳурмат қилар, улар билан тинч-тотув яшашга ҳаракат қилар, адоватга йўл қўймаз эди.

Лекин бадбин ва ёвуз кимсалар Озар элатига нисбатан кин ва кек сақлар эдилар. Улар жиддий ихтилоф

чиқармасалар ҳам, юракларида яширин бир адоват бор эди. Бу кимсалар Озар элининг шуҳратига ҳеч чидай олмас, ғазабдан ўзларини қўйгани жой топмас эдилар. Шу туфайли улар ҳийла ишлатиб, ҳар хил норозиликлар туғдиришга, одамлар орасига нифоқ ва низо солишга аҳд қилдилар. Улар ҳар хил фитналар тарқатиб, саркарда Бакрга ёлғон хабарлар етказдилар. Бакр дастлаб бу фитналарга ишонмади. Барибир ғазабланиб, кун бўйи қош-қовоғидан қор ёғиб юрди. Лекин бадкирдор кимсалар ҳам бўш келмадилар. Улар икки элат ўртасида майда-чуйда низолар чиқарар, уларни Бакрга бўяб-бежаб етказардилар. Ниҳоят, Бакр ҳам шубҳага тушиб, иккилана бошлади. Ёвуз кимсалар бўҳтон ва фитналарни янада авж олдирдилар. Улар ўз элатларидаги ҳурматли бир қарияни яширинча ўлдириб, буни Озар элатига тўнкадилар. Бу гал улар кўзлаган мақсадларига етишди. Бакр бу фитнага ишонди.

У ўз қўшинини оёққа турғазиб, Озар элати устига юриш бошлади. Дастлаб у кучли қаршиликка дуч келди. Бу унинг ғазабини ошириб юборди. Сон жиҳатидан оз бўлган бир элат томонидан бу қадар қаршиликни кутмаган Бакр бутун куч-қувватини тўплаб, Озар элатининг устига янгидан ҳужум қилди.

Унинг қўшини бу гал ҳам жуда қаттиқ қаршиликка учради. Бакрни ҳайратга солган нарса шу бўлдики, Озар элининг қўшини на бир қадам ортга чекинар, на бир қадам ҳужумга ўтарди. Бу билан гўё улар, сизни ўз тупроғимизга қўймаймиз, айти пайтда сизнинг тупроғингизга ҳам кўзимиз учиб тургани йўқ, демоқчи эдилар. Бу ҳолдан ҳайрон бўлган Бакр жангни тўхтатиш ҳақида буйруқ берибди. Ёвуз кимсалар бундан қаттиқ ташвишга тушиб қолибдилар ва Бакрни алдашга ўтибдилар. Улар, Озар элати Бакр қўрқиб қочди дея масҳара қилмоқда, деган миш-миш тарқатибдилар.

Буни эшитган Бакр қаттиқ ғазабга миниб, Озар элатининг устига учинчи бор ҳужум қилибди. Бу галги ҳужумда унинг қўли баланд келиб, Озар элатининг катта қисмини ишғол этибди.

Бакр бир оз нафасини ростлаб олгач, тагин ҳужум қилиш ниятида экан. Бир куни кечқурун жуда даҳшатли ҳодиса рўй берибди. Бакр қўшинининг отлари учун

сақланаётган пичанга кимдир ўт қўйибди, отларнинг ўзини эса саҳрога ҳайдаб юборибди. Бакр зудлик билан бу гуноҳкорни топишни амр этибди. Бирпасдан сўнг унинг ҳузурига кичкина бир болани олиб келишибди. Боланинг кўзларида ғазаб ва нафрат ёнаркан. Саркарда бир қарашдаёқ боланинг мағрур, қатъиятли нигоҳларини ёқтириб қолибди.

— Не сабабдан бу болани тутиб келтирдингиз?— деб сўрабди у.

— Пичанларга ўт қўйилган ердан тутиб олдик,— дейишибди соқчилар.

— Бу бола айбдорларни яхши билади, уларга кўмаклашган. Ўт қўйганларнинг кимлигини айтсин, дея ҳузурингизга олиб келдик.

Саркарда бу жасур бола билан суҳбатлашиш мақсадида яқинлашиб сўради:

— Хўш, айт-чи, болакай, пичанларга ким ўт қўйди?

— Мен...

— Елғон! Бу иш сенинг қўлингдан келмайди. Ростини айт, ўт қўйганлар ким?

— Мен...

Саркарда боланинг дадил ва қатъий жавобларидан ҳайратга тушди. Бола ҳеч нарсадан, ҳеч кимдан қўрқмасди. Ёши ўн уч-ўн тўртларда бўлса-да, ўзини худди катталардек тутар, саркардага мағрур тикилиб турарди.

— Сендан охириги марта сўраяпман, пичанларга ким ўт қўйди?

— Улуғ саркарда, боя айтдим-ку, мен деб!

— Агар тўғриси айтмасанг, гулханда куйдирилсан?

Бола саркардага ғазаб билан тикилди, унинг кўзларидан ўт сачрарди. Юзларида эса сабот ва мардлик акс этарди. Саркарда Бакр уни қўрқитиш мақсадида навкарларини чақириб, зудлик билан улкан гулхан қалаш ҳақида буйруқ берибди. Сўнг бола томон ўгирилиб:

— Хўш, энди айтарсан?— дебди.

— Мен айтадиган гапимни айтдим,— дебди бола.

— Сен кимнинг ўғлисан?— деб сўрабди Бакр.

— Озар элатининг ўғлиман!

— Отинг нима?

— Боқи.

— Боқи, кўриб турибман, мард бола экансан, кел, ўжарликни йиғиштириб қўй, пичанларга ким ўт қўйганини айтсанг, сени ўлимдан озод қилиб, ўз ёнимда олиб қоламан...

— Мен учун ўлмоқ шарафдир,— дебди Боқи.

Шу орада гулхан ҳам тайёр бўлибди. Саркарда кўз қири билан болага назар ташлабди. Бакр боланинг ранги қув ўчиб кетишини, йиғлаганича ялиниб-ёлвориб раҳм-шафқат тилашини кутар эди. Лекин бола аввалгидек мағрурлигича тураверибди. Бакр унга қараб:

— Гулхан тайёр бўлди, агар ўжарликни қўймасанг, битта сени эмас, бутун Озар элатини ўтда ёқаман,— дебди.

— Йўқ, бу қўлингиздан келмайди!..

Бола шундай қаттиқ қичқирибдики, саркарда унинг бу матонатига қойил қолибди, бироқ уни охиригача си-наб кўрмоқчи бўлибди. Алангаси кўкка ўрлаётган гулхан олдига болани олиб келишибди. Боқи атрофга ғазаб ва нафрат билан боқар, мағрур турганича ўз ўлимини кутар экан.

Шу пайт саркарда яқинлашиб, унинг пешонасидан ўлибди.

— Офарин, ўғлим,— дебди у,— она сутинг ҳалол бўлсин, бу тупроқнинг сендай кичкинтой мардлари бўлса, демак, унинг катталари янада қўрқмас, янада ботир экан.

Саркарда Боқини ўлимдан озод этиб, ўша куниёқ ўз қўшинларини Озар элатининг босиб олинган қисмидан олиб чиқиб кетибди. Бу элатга бошқа ҳужум қилмабди. Ёвуз, бадқирдор кимсаларни эса бир-бир тутиб дорга осибди. Ҳар икки элат ўртасида сулҳ тузилиб, дўстлик ўрнатилибди. Орадан йиллар ўтибди. Боқи вояга етиб, Бакр сингари ботир ва доно саркарда бўлибди.

МУНДАРИЖА

Муқаддима 3

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

Ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари

<i>Ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари</i>	<i>Қаптар совғаси (Тамил эртаги)</i> 18
<i>Бирлашган ўзар (Ўзбек халқ эртаги)</i> 6	<i>Болта бўтқа (Рус халқ эртаги)</i> 20
<i>Эгри ва тўғри (Ўзбек халқ эртаги)</i> 10	<i>Арилар ғазабн (Озарбайжон халқ эртаги)</i> 22
<i>Қумурсқа (Ўзбек халқ эртаги)</i> 15	<i>Елғончи (Арман халқ эртаги)</i> 23
<i>Қизғанчиқ Пак (Корейс халқ эртаги)</i> 16	<i>Ростгўй бола (Туркман халқ эртаги)</i> 22
<i>Нон ва тилла (Араб халқ эртаги)</i> 17	<i>Ҳаққуш (Тожиқ халқ эртаги)</i> 24

КИЧИК ФОЛЬКЛОР ЖАНРЛАРИ

Қўшиқлар

Алла 26	Янчиқ қўшиғи 28
Оқ теракми, кўк терак? 27	Мақоюлар 28
Хирмон қўшиқлари 27	Топишмоқлар 30
Қўш қўшиғи 28	Тез айтиш 32

ЖАҲОН БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

Шарль Перро 33	дан кечирганлари (<i>Қиссадан парча</i>) 56
Қизил Шапкача 33	Марк Твен 65
Даниел Дефо 35	Овсар Вильсон (<i>Қиссадан парча</i>) 65
Робинзон Крузо (<i>Романдан парча</i>) 36	Фрэнсис Брет Гарт 73
Жонатан Свифт 42	Чўлдан топилган бола (<i>Қиссадан парча</i>) 73
Гулливернинг саргуваштлари (<i>Романдан парча</i>) 42	Ханс Кристиан Андерсен 84
Ака-ука Гриммлар 52	Болалар гурунги 85
Бир хумча шавла (<i>Эртак</i>) 53	Редьярд Жозеф Киплинг 88
Тулки билан ғозлар (<i>Эртак</i>) 54	Маугли (<i>Қиссадан парча</i>) 88
Карло Коллоди (<i>Карло Лоренцини</i>) 55	Антуан де Сент-Экзюпери 91
Пиноккионнинг боши-	Кичик шаҳзода (<i>Қиссадан парча</i>) 91

А. С. Пушкин	104	С. Я. Маршак	119
Поп ва унинг хизмат-		Стол келган қаердан?	120
кори Балда ҳақида эртақ .	104	Аҳмоқ сичқонча ҳақида	
Н. А. Некрасов	109	эртақ	121
Ерёмушканинг алласи .	110	В. В. Маяковский	122
Л. Н. Толстой	112	Ким бўлсам экан?	122
Акула	112	Н. Н. Носов	125
Сакраш	114	Билмасвой Қуёш шаҳ-	
К. И. Чуковский	116	рида (<i>Роман-эртақдан пар-</i>	
Мойдодир	117	ча)	125

ЎЗБЕК БОЛАЛАР АДАБИЕТИ

Алишер Навоий	138	Қуддус Муҳаммадий	172
«Лисонут-тайр»дан	138	Дум	173
Гулханий	141	Она ҳурмати	174
Маймун билан нажжор	142	Салом, Наврӯз баҳорим!	174
Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ	144	Ота-бола суҳбати	175
Уқил	145	Илёс Муслим	176
Илм иста	145	Дўстлик	177
Китоб	145	Ойхон ва райҳон	177
Тўғри сўз бола	146	Эркалатманг болани	178
Тошбақа билан Чаён	145	Шукур Саъдулла	178
Абдулла Авлоний	147	Дилдор ва копток	179
Ямонотлиқ жазоси	148	Дастёр қиз	180
Қаноат	148	Шоҳиста	180
Яхшилик ерда қолмас	149	Емғир ёғалоқ	181
Тўғрилиқ	149	Чол билан бўри	181
Иттифоқ	149	Султон Жўра	188
Болари ва пашша	150	Тиниш белгиларининг	
Ғафур Ғулум	151	мажлиси	188
Шум бола (<i>Қиссадан</i>		Ой нечта?	190
парча)	151	Адҳам Раҳмат	191
Уйғун	168	Тулкининг ҳийласи	192
Икки она	169	Ҳаким Назир	195
Лайлак	169	Игна	196
Бойчечак	169	Дамирнинг қулоғи йўқ-	
Соғ баданда соғ ақл	170	ми?	197
Зафар Дийр	170	Булбул	198
Ғунафша	171	Уткир Рашид	200
Қапалак	172	Укамни кўчада кўрдим	200
Тўп	172	Бу — биз бўламиз	201
		Қичкина деманг бизни	201

Қайси катта?	202	Миразиз Аъзам	228
Толиб Йўлдош	203	Мен илонни тутаман	228
Имтиҳон	203	Чумолибой билан Ари-	
Ширин сўз	204	ойнинг саёҳати	229
Эшитинг деб	204	Тўлан Низом	230
Офтоб — она	204	Андижонда бир қуш	
Қувган етар	205	бор	231
Пўлат Мўмин	205	Қалдирғоч	231
Кичкинтоймиз — гижинг		Тинчлик учун	231
тоймиз	206	Бўзда бўлганмисиз?	231
Папка билан сиеҳдон	206	Олмахон	232
Тиш чўтка, порошок ва		Сафар Барноев	232
атир совун эртаги	207	Оқ лайлаклар (<i>Ҳикоя</i>)	234
Салимжон — нимжон	208	Турсунбой Адашбоев	234
Қудрат Ҳикмат	209	Тошбақанинг насихати	238
Бувимнинг деганлари	209	Оқ шафтоли	238
Сув	210	Ҳайвонот боғида	239
Уч ўртоқнинг совғаси	210	Ун каптар	239
Ойга — пойга	211	Бобо, қанча ёшдасиз?	239
Мих	211	Ҳали ёш-да	240
Худойберди Тўхтабоев	212	Қисмат (<i>Баллада</i>)	240
Ниҳоллар ноласи	212	Анвар Обиджон	242
Носир Фозилов	217	Очофатнинг пўписаси	242
Қуёнча (<i>Ҳикоя</i>)	218	Бўғирсоқ полвон	243
Ёрилган милтиқ (<i>Ҳи-</i>		Пўстак арава	244
<i>коя</i>)	220	Безори	244
Фарҳод Мусажон	222	Спорт мактаби	245
Варрак (<i>Ҳикоя</i>)	222	Қияликда	245
Латиф Маҳмудов	225	Оббо каламуш-ей!	245
Янги ўртоқ (<i>Ҳикоя</i>)	225	Фарқимиз	246
		Милтиқча қўшиғи	246
		Ҳакка қўшиғи	246
		Чирманда қўшиғи	246

СИНФОН ТАШҚАРИ УҚИШЛАР

Тожиқ болалар адабиёти	247
Қозоқ болалар адабиёти	249
Қирғиз болалар адабиёти	252
Туркман болалар адабиёти	254
Озарбайжон болалар адабиёти	257

Тузувчи-муаллиф *Мамасоли Жумабоев*

**ЎЗБЕК ВА ЖАҲОН БОЛАЛАР
АДАБИЕТИ**

М а ж м у а

Педагогика коллежлари ва
техникумлари учуң

Тошкент «Ўқитувчи» 1996

Муҳаррирлар *М. Аҳмедов, С. Қиличева*
Бадний муҳаррир *Э. Абдурашулов*
Техн. муҳаррир *С. Турсунова*
Мусаҳҳиҳа М. Олимова

ИБ № 6943

Теришга берилди 16. 01. 96. Босишга руҳсат этилди 10 04. 96. Бичими 84×108^{1/2}. Тип. қоғози. Кегль 10 шпонсиз. Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли б. т. 13,86. Шартли кр-отт 14,07. Нашр т. 13,66. 10000 нусхада. Вуюртма № 16.

«Ўқитувчи» нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 13—174—95.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Янгийўл ижара китоб фабрикаси. Янгийўл ш., Самарқанд кўчаси, 44. 1996.